OTTO ENGLISH

falși eroi

ZECE FIGURI ISTORICE CONTROVERSATE și cum au modelat lumea

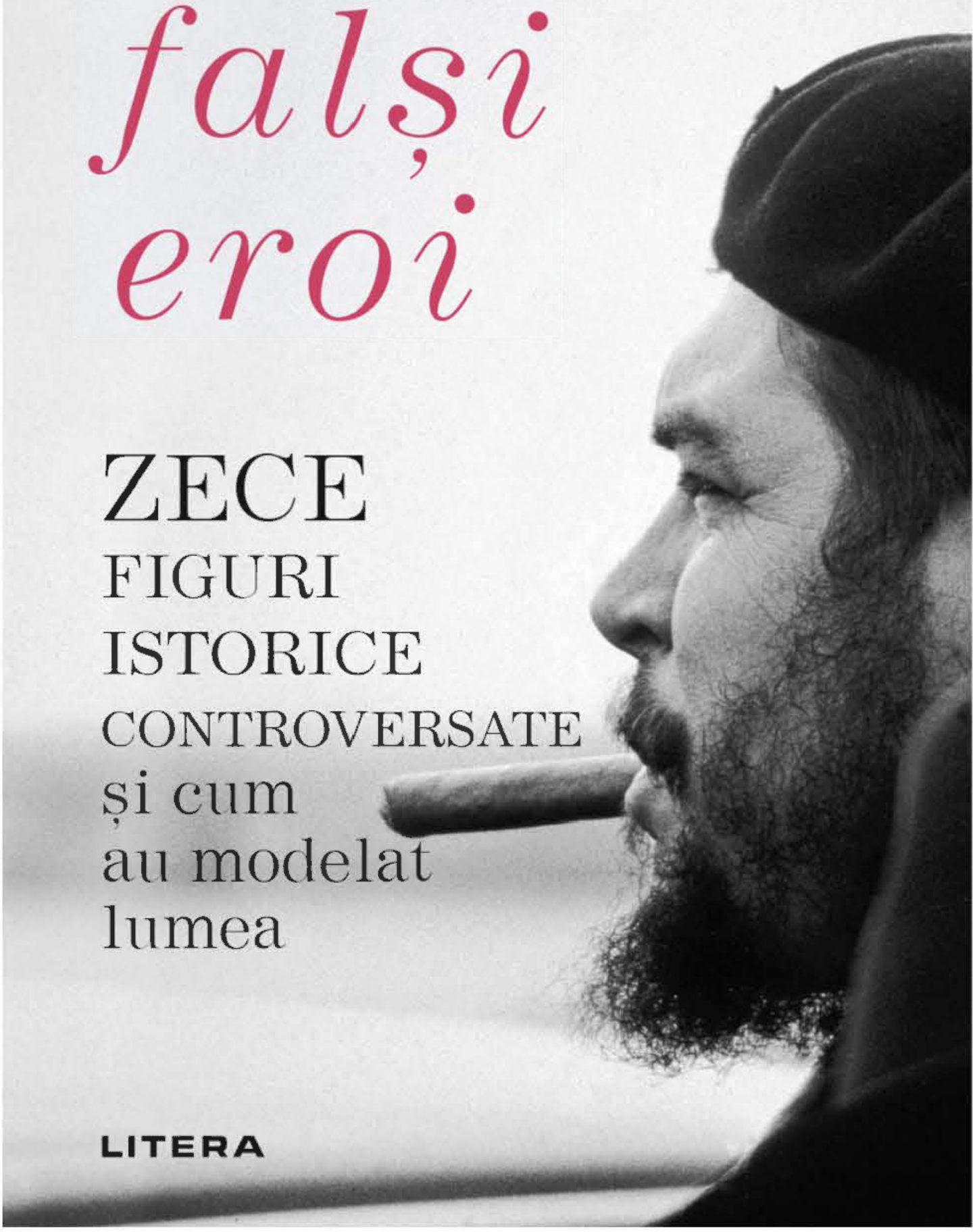

LITERA

OTTO ENGLISH

falși eroi

ZECE FIGURI ISTORICE CONTROVERSATE și cum au modelat lumea

Traducere din limba engleză
ONDINE-CRISTINA DASCĂLIȚA

LITERA
București

Pentru părinții mei, Hannah și Peter Scott

Introducere

NAȘTEREA UNUI EROU
WESLEY AUTREY

Începem cu un miracol – de sub străzile New Yorkului.

E înainte de ora unu la prânz, marți, 2 ianuarie 2007, iar Wesley Autrey, un bărbat de cincizeci de ani, tată a trei copii, îi duce pe cei doi mai mici înapoi la casa mamei lor înainte de a merge la șantierul unde lucrează.

Sunt în întârziere, iar Wesley le zorește pe cele două fetițe pe scări în jos spre stația de metrou de pe 137th Street; trec prin turnicheți și se îndreaptă spre peron, nimerind în plină dramă. În fața lor, pe peronul aproape gol, un student de douăzeci de ani de la cinematografie, Cameron Hollowpeter, face o criză violentă de epilepsie și, sub ochii călătorilor speriați, cade pe spate, izbindu-se cu capul de pavaj.

Cameron a avut însă noroc. Wesley, veteran al Marinei, a fost instruit să răspundă la urgențe, așa că sare imediat în ajutorul tânărului, îl trage de la marginea peronului și, folosindu-se de un pix, îi deschide gura cu forța ca să nu-și înghită limba. Apoi, ajutat de un alt călător, îl ține strâns pe băiat până când îi trece criza. După câteva minute, Cameron pare să-și fi revenit. Se ridică oarecum nesigur în picioare, le mulțumește lui Wesley și

celuilalt călător, se depărtează poticnindu-se, se înclină într-o parte și cade direct pe șine.

Și exact în acel moment, liniștea din stație este întreruptă de vuietul unui tren care se apropie. În timp ce un călător strigă după ajutor și un altul se precipită spre un telefon pentru cazuri de urgență, Wesley se uită în jos la Cameron care se zvârcolește între șinele de tren, iar o voce în capul său (după declarațiile lui de mai târziu) îi spune: „Frate, trebuie să cobori și să-l ajuți".

Și așa se face că acest tată matur cu trei copii sare pe șine în calea trenului ce se apropie pentru a salva viața unui străin.

Jos pe șine, Wesley încearcă să-l ridice pe Cameron, dar acesta e ud leoarcă de la apa de drenaj și îi tot alunecă printre mâini. Metroul Unu intră acum în stație, luminând întunericul cu farurile sale și năpustindu-se asupra lor, iar în acel moment Wesley observă un jgheab de scurgere între șine – și calculează că ar avea loc acolo. Apucându-l strâns pe Cameron și rostogolindu-se peste el, reușesc să intre amândoi în acel gol, în timp ce locomotiva de 190 de tone trece peste ei și se oprește cu un scrâșnet deasupra capetelor lor.

Întreaga dramă de la căderea lui Cameron până la intrarea trenului în stație a durat mai puțin de un minut. Locomotiva a trecut peste ei la o distanță de 1,27 cm și a lăsat o dâră de grăsime pe căciula tricotată a lui Wesley.

„Am murit?" întreabă Hollopeter.

„Nu, băiete, suntem sub un tren!" îi răspunde Wesley, iar apoi, temându-se pentru siguranța fetelor lui, urlă: „Liniște, toată lumea! Sunt două fetițe acolo sus, eu sunt tatăl lor, spuneți-le că tata e bine!"

În timp ce vocea lui răzbate de jos în sus, pe peronul acum aglomerat se lasă un moment tăcerea, iar apoi explodează în urale.

S-a născut un erou.

* * *

Wesley i-a povestit mai târziu Clarei Buckley de la *The New York Times* că: „Nu consider că am făcut ceva spectaculos; am văzut doar pe cineva care avea nevoie de ajutor și am făcut ceea ce mi s-a părut că trebuia să fac".

Dar explicația lui nu a fost suficientă pentru cei care voiau să înțeleagă de ce a dat dovadă de un curaj atât de ieșit din comun. În anii care au urmat, povestea lui a fost reluată constant și reexaminată de oameni care încercau să înțeleagă natura eroismului său.

În 2008, povestea lui Wesley a fost subiectul unei conferințe din cadrul unui eveniment TED a renumitului psiholog Philip Zimbardo, care l-a prezentat pe Wesley drept un exemplu de erou altruist obișnuit, care există în noi toți. În 2012, matematicianul și biologul Martin Nowak de la Universitatea Harvard, autor al cărții întitulate *SuperCooperators*, a susținut că acțiunea lui Wesley își are rădăcinile în evoluție, sugerând:

„Ne-a arătat nouă tuturor că, în jocul vieții, supraviețuirea depinde la fel de mult de bunăvoința altora pe cât depinde de calități personale precum energie, excelență și așa mai departe. El a devenit imaginea vie a puterii colaborării."

Alții, printre care jurnalistul american Joe Nocera, au susținut că acțiunea lui Wesley s-ar baza pe mai mulți factori societali, putând fi pusă pe seama a ceea ce se numește *Bystander Effect* [Efectul de Spectator sau Apatia Spectatorului]. Acest

fenomen, identificat prima oară de John Darley și Bibb Latané în 1968, ne arată că, în mod paradoxal, cu cât numărul oamenilor care asistă la o situație de urgență este mai mare, cu atât mai reduse sunt șansele să reacționeze cineva; și invers, cu cât numărul este mai mic, cu atât mai probabil va fi să acționeze rapid cineva.

Cu alte cuvinte, în mulțime se produce o difuzare a responsabilității personale, astfel că individul nu se mai simte obligat să facă un anume lucru.

Ar putea fi ceva adevărat în această teorie, fiindcă la cinci ani după ce Wesley i-a salvat viața lui Cameron, un alt bărbat, Ki-Suck Han, a căzut pe șinele metroului din stația aglomerată de pe 49th Street și a murit în timp ce toată lumea din jur șovăia. Cu acea ocazie nu a existat un Wesley Autrey, iar unii dintre cei prezenți au reușit chiar să imortalizeze cu telefonul mobil momentul accidentului lui Han, încercând apoi să vândă fotografiile unor tabloide. Trebuie spus că au existat câteva diferențe notabile între cele două evenimente, cum ar fi faptul că Han era beat și agresiv înainte de a cădea pe șine, dar semnificativ este faptul că stația de pe 49th Street era în acea zi aglomerată, în vreme ce stația de pe 137th Street la ora prânzului din 2007 era aproape pustie.

Ceea ce Efectul de Spectator nu poate însă explica este motivul pentru care Autrey a sărit, ignorând orice instinct primar al omului. La urma urmei, avea toate motivele să nu o facă. Era împreună cu cele două fiice ale lui, iar în mod normal impulsul primar al unui părinte de a le proteja ar fi trebuit să fie mai puternic decât orice altceva. Era de asemenea patriarhul unei familii extinse, îngrijindu-se nu doar de mama lui în vârstă, ci și de

nepoții de la fiul lui mai mare, precum și de copiii fraților și surorilor lui. Riscându-și viața, punea în pericol siguranța tuturor celor pe care îi iubea, iar ceea ce este chiar mai ieșit din comun este că a riscat totul pentru un necunoscut.

În general, indivizii sunt mult mai dispuși să-i ajute pe cei care le seamănă. În 2006, cu un an înainte ca Wesley să-l salveze pe Cameron, o cercetare a lui Stefan Stürmer de la Universitatea din Kiel ajunsese la concluzia că:

„Chiar dacă toți... oamenii [care au participat la studiu] au manifestat empatie față de o persoană aflată în dificultate, ei nu au fost înclinați să ajute decât dacă persoana în cauză era percepută ca aparținând «propriului grup».“

Wesley era un bărbat de culoare, de vârstă mijlocie, aparținând clasei muncitoare; Cameron era un tânăr student, alb, din Massachusetts. Nu aveau absolut nimic în comun și probabil că nu se văzuseră niciodată. Wesley nu avea nimic de câștigat acționând. A comis, așadar, un act de eroism, pur și altruist, ridicând sus ștacheta după care toți ceilalți pot fi măsurați. Îi vom spune „Factorul Wesley“, iar acestea fiind zise, să ne întoarcem la New York în acea după-amiază de ianuarie a anului 2007. La două ore după ce a fost scos de sub tren și i s-a dat drumul de la spitalul St. Luke's–Roosevelt, Wesley a fost așteptat afară de un jurnalist și de un fotograf de la tabloidul *New York Post*, care au încercat să-l convingă să-și pună pe el un costum de Superman și să pozeze pentru ei. „Am întârziat la serviciu!“, le-a spus el și și-a văzut de drum.

Dar în acea seară, chipul lui era pe toate posturile de știri din Statele Unite. Pentru unii era „Eroul de

la metrou“, pentru alții „Eroul din Harlem“, și în funcție de preferințe puteai să alegi între „Superman de la metrou“ ori „Spiderman de la metrou“. A doua zi era cel mai faimos muncitor din construcții din toată America, iar când a plecat de acasă, a fost întâmpinat de camere de televiziune și practic asaltat din toate părțile.

Oameni necunoscuți încercau să-i îndese bani în mână, iar o femeie i-a spus chiar că se hotărâse să renunțe la un avort fiindcă realizase că mai există „ceva bun pe lumea asta“.

Peste alte două zile, Wesley l-a vizitat pe Cameron la spital și s-a întâlnit cu tatăl acestuia, Larry Hollopeter, care i-a mulțumit pentru „actul său altruist“. Larry a fost atât de copleșit, că a izbucnit în plâns, iar Wesley l-a luat pe după umeri, spunând:

„Există oare un mod mai bun de-a începe Anul Nou decât salvând viața cuiva?“

În acea după-amiază, primarul New Yorkului, Michael Bloomberg, i-a oferit lui Wesley Medalia de Bronz, cea mai înaltă decorație civică a orașului, și o excursie la Disneyworld cu toate serviciile plătite pentru el și cele două fiice, Shuqui, de șase ani, și Syshe, de patru ani. În aceeași seară, Autrey a apărut în emisiunea lui David Letterman, demonstrând că, pe lângă faptul că era de acum o personalitate națională, era un tip cât se poate de normal și de cumsecade.

În ianuarie 2007, America nu era tocmai locul cel mai fericit. Economia era în recesiune, șomajul creștea, bula imobiliară se spărsese, iar națiunea era prinsă într-un război urât în Orientul Apropiat. Un sondaj YouGov din acel an a arătat că numărul cetățenilor dispuși să se considere „foarte mândri“

de a fi americani scăzuse sub un prag record. În cuvintele lui Bonnie Tyler, America avea nevoie de un erou, „Holding Out for a Hero", cum spune cântecul ei, iar Wesley era acel Hercule al străzii capabil să izbândească împotriva sorților. Pentru o națiune care simțea că își pierduse drumul, curajul lui vorbea despre un alt veac, chiar dacă imaginat, și despre o altă țară, chiar dacă imaginată. În plus, el întruchipa acea atotputernică poveste hollywoodiană: omul obișnuit care vine de nicăieri pentru a salva situația.

A existat însă și o problemă. Autrey nu plănuise să fie un erou și nu a căutat o răsplată pentru curajul său. Acționase pur și simplu din instinct și cu bune intenții, iar aceasta a însemnat că nici el și nici America nu au știut ce să facă mai departe. Așa că, în lipsa unor idei mai bune, Statele Unite au făcut ceea ce fac de obicei, recurgând la setări din fabrică – au încercat să-l transforme într-o celebritate.

Cum era cât se poate de previzibil, a fost invitat la toate talkshow-urile din SUA găzduite de nume precum Montel, Oprah sau Ellen, unde a fost copleșit cu daruri. Ellen i-a dat un card cadou de la Gap de 5 000 de dolari și i-a promis un Jeep. Hugh Hefner l-a cadorisit cu o căciuliță Playboy (care să o înlocuiască pe cea murdărită de locomotivă) și cu un abonament pe viață la revista lui deocheată. Academia de Film de la New York a venit cu un cec în valoare de 5 000 de dolari, iar regele imobiliarelor Donald Trump cu unul de 10 000 de dolari. Veți fi șocați să aflați că viitorul al 45-lea președinte al SUA nu va fi fost cu totul motivat de generozitate. Cele șase luni anterioare fuseseră într-adevăr foarte rele pentru el; audiența reality-show-ului său

Ucenicul scăzuse dramatic, iar în vreme ce soția lui Melania se ocupa de nou-născutul Barron, Trump a reușit să se facă de râs declarând pentru *The View* că: „Dacă Ivanka nu ar fi fiica mea, probabil că i-aș face curte". În același an, chiar în ajunul crizei creditelor ipotecare care avea să pună umărul la distrugerea economiei Statelor Unite, autoproclamatul geniu al afacerilor lansase „Ipotecile Trump", declarând pentru CNBC: „Consider că este un moment propice pentru a lansa o companie de credit ipotecar; piața imobiliară va continua să fie puternică mult timp de acum înainte".

În ianuarie 2007, piața începuse să se prăbușească, iar acțiunile lui Trump odată cu ea. Împrietenindu-se cu Supermanul de la metrou, viitorul președinte se agăța de eroul momentului în speranța că ceva din strălucirea acestuia se va reflecta asupra lui.

Iar Trump nu a fost nici pe departe singurul care a făcut asta. Toată lumea a vrut o bucată din Wesley. Marile firme s-au aliniat să-i ofere haine de blană, treninguri și ape de colonie. Beyoncé l-a invitat la unul dintre concertele ei și i-a dat permis de acces în culise, în vreme ce legenda bluesului B.B. King s-a așezat în genunchi în fața lui și i-a spus: „Nici nu știi ce și cât de mult ai făcut pentru America". A fost chiar invitat să deschidă NYSE, bursa de la New York[1], iar următorul lucru de care a avut parte a fost un apel telefonic de la președintele George W. Bush care l-a invitat la Casa Albă, să se cunoască într-un cadru informal. Și Bush – la fel ca Trump – avea nevoie de un impuls în sondaje. În ianuarie 2007 era președintele cu cel mai scăzut grad de popularitate de la Nixon încoace, înregistrând

modesta cotă de 28%. Existau puncte procentuale de câștigat de pe urma eroismului lui Wesley Autrey și, după întâlnirea de la Casa Albă, Bush l-a avut pe același Wesley ca musafir de onoare cu ocazia discursului anual cu privire la starea națiunii din 23 ianuarie. Spre finalul discursului, președintele i-a adus un omagiu noului său prieten:

„Insistă că nu ar fi un erou. Spune: «Avem femei și bărbați în străinătate care mor pentru noi și pentru libertatea noastră. Trebuie să ne arătăm unii altora mai multă iubire». E un lucru minunat când o țară produce un om curajos și modest precum Wesley Autrey."

Dar încă de atunci, miracolul de pe 137th Street începea să se transforme într-un soi de blestem fiindcă, odată cu celebritatea, s-a ivit și un alt fel de atenție. Dacă la început oamenii veneau la el să-i dea bani, acum au început să-i ceară, presupunând că se îmbogățise. Tatăl său, care treizeci de ani nu luase legătura cu el, l-a sunat tam-nesam și, după cum avea să-i relateze Wesley mai târziu lui Robert Kolker de la *The New Yorker*:

„La fel ca toți ceilalți, a început prin a-mi spune «am nevoie», «vreau», «dă-mi». Nici o clipă nu m-a întrebat: «Ești bine? Fetițele sunt bine?» A zis doar «avem o sărbătoare în familie, iar dacă vii, adu-mi și mie niște bani din cei mulți pe care îi ai»."

De Ziua Îndrăgostiților, o femeie care îl părăsise cu cincisprezece ani în urmă i-a telefonat, iar când Wesley a întrebat-o de ce îl căuta acum, s-a arătat extrem de ofensată și i-a trântit telefonul. Wesley a început să devină paranoic în privința siguranței fetițelor lui, temându-se că ar putea fi răpite – așa că, inevitabil, toată această adulație i s-a urcat la cap.

Când Oprah l-a programat la studioul ei din Chicago în aceeași zi în care producătorii concursului televizat *Deal or No Deal (Batem palma)* îl așteptau la Los Angeles, Wesley l-a sunat pe noul său bun prieten, președintele american, cu rugămintea să-i împrumute un avion. Cândva, pe parcurs, se alesese cu „parteneri de afaceri" cu idei grandioase. S-a discutat despre un film și despre un scenariu în care Wesley, jucat de Eddie Murphy sau, poate, de Brad Pitt, avea să zădărnicească un atac terorist de la metrou, și au existat planuri de a-l transforma într-un brand. Când Wesley și-a dat seama că înțelegerea îi dădea dreptul la doar 50% din orice câștiguri și că „partenerii săi de afaceri" cereau jurnaliștilor sume exorbitante pentru acces, i-a dat în judecată.

În secolul al IV-lea î.e.n., polimatul Aristotel a sugerat că soarta eroului tragic este întotdeauna să cadă, fiindcă numai în acest fel eroii pot să reprezinte frica și tragedia muritorilor, acesta fiind, de fapt, scopul lor.

Zeităților Greciei nu le-au fost nicicând pe plac lăudăroșii, iar eroii care se considerau mai presus de ceea ce erau sfârșeau mereu prin a fi doborâți. Când eroul Ulise pornește înapoi spre casă după războiul din Troia, mândria lui i-a adus căderea – iar o călătorie care ar fi trebuit să dureze cam o săptămână s-a întins pe zece ani, echipajele celor douăsprezece corăbii ale sale sfârșind înecate, ucise ori... mâncate.

În odiseea lui Wesley, soarta sa de secol XXI avea să fie pecetluită de cântecul de sirenă al televiziunii și de ciclopii celebrității goale.

Momentul prăbușirii sale a fost ziua de 21 mai 2007 și apariția sa la emisiunea *Deal or No Deal*[2],

găzduită de Howie Mandel. Emisiunea este un format clasic pe principiul „riscă tot pentru premiul cel mare", iar Wesley asta a și făcut, din păcate. Refuzând o ofertă de 305 000 de dolari a „bancherului", în final a câștigat 25 de dolari. Publicul aștepta un final optimist spielbergian, cu Wesley plecând bogat și fericit, pierzându-se într-un apus de soare glorios – în schimb a avut parte de un sfârșit supermohorât à la Lars von Trier. Drept premiu de consolare, Mandel i-a dat lui Autrey un Chrysler Jeep Patriot, al doilea Chrysler Jeep Patriot pe care îl primea. Iar expresia de pe chipul tuturor spunea tot – cele cincisprezece minute de celebritate ale lui Wesley trecuseră.

Ceea ce nimeni nu pune la îndoială este că Autrey făcuse un lucru extraordinar în acea dimineață de 7 ianuarie 2007. Salvase viața unui alt om fără să se gândească la propria siguranță și fără să aștepte o răsplată. A fost și rămâne un erou de înaltă clasă. Dar momentul a fost viciat. Cei puternici l-au folosit, mass-media americană l-a absorbit și apoi l-a scuipat afară, caravana știrilor s-a plictisit pur și simplu de el și a plecat mai departe.

* * *

În noiembrie 1872, un asirolog autodidact de treizeci și doi de ani pe nume George Smith, care lucra în biblioteca de la British Museum din Bloomsbury, a făcut o descoperire uluitoare.

Smith era cu totul diferit de orice asirolog al vremii sale. Născut într-o mahala din Chelsea într-o familie de muncitori, devenise la paisprezece ani ucenicul unui tipograf și gravor de bancnote din apropiatul cartier Clerkenwell, dar vizitele din timpul pauzei de prânz la British Museum îi treziseră admirația pentru lumea antică. Pasiunea

lui George pentru acest subiect și expertiza de autodidact erau atât de mari, încât Departamentul pentru Antichități Orientale i-a oferit, în cele din urmă, un post de „reparator", care constă în a potrivi fragmente de tăbliță asiriene. George a demonstrat rapid că talentul său depășea cu mult reconstituirea unui puzzle oricât de elaborat, devenind indispensabil muzeului și lui sir Henry Creswicke Rawlinson, unul dintre șefii săi specialiști în descifrare.

Majoritatea tăbliței proveneau din descoperiri de la Ninive și de la Nimrud făcute între 1849 și 1854 de asirologul sir Austen Layard și, mai târziu, de asistentul acestuia Hormuzd Rassam, un contabil născut la Mosul devenit arheolog. Descoperirile făcuseră parte din Biblioteca Regală a lui Assurbanipal, o colecție de vreo 30 000 de tăblițe concepute pentru regele Assurbanipal însuși, ultimul mare conducător al asirienilor. În 612 î.e.n., capitala asiriană, Ninive, a fost invadată și prădată, iar biblioteca lui Assurbanipal a ars până la temelii; supraviețuind însă focului, tăblițele de argilă s-au păstrat pentru posteritate sub ruinele orașului.

Erau scrise în akkadiană, o limbă vorbită aproximativ între 2600 î.e.n. până în secolul I e.n., cu litere cuneiforme, una dintre cele mai timpurii forme de scriere cunoscute. Folosită de la 3500 î.e.n., de la începutul Epocii Bronzului, a fost adoptată în timp de o serie de limbi, printre care sumeriana și akkadiana, înainte de a cădea în uitare în secolul al II-lea î.e.n.

Textul tăbliței fusese descifrat relativ recent, în 1857, iar Smith a fost unul dintre primii oameni care le-au citit conținutul. Cea mai mare parte era de natură legală, diplomatică sau financiară, dar

Smith făcuse câteva transcrieri uluitoare, inclusiv a unor relatări despre o eclipsă solară din 736 î.e.n. și despre o invazie a Babilonului în 2280 î.e.n. Însă cea mai mare și cea mai faimoasă transcriere a sa avea să fie realizată în 1872.

Tăblița povestea despre „un mare potop" și un zeu răzbunător, Enlil, care s-a hotărât să dea alt-ctrl-delete Facerii. Dar înainte de a da drumul stihiilor, îi spune unui bărbat, Utanapiștim, de planul său, îndemnându-l:

„Dărâmă-ți casa, construiește o corabie!"

Iar apoi:

„Renunță la bogății și caută salvarea! Disprețuiește proprietatea și salvează viața! Urcă la bordul corabiei sămânța tuturor viețuitoarelor!"

Așa că el și doamna Utanapiștim construiesc o corabie și o îndeasă cu mâncare, semințe și pui de animale pentru a porni pe mare.

„Uitându-mă la coloana a treia, a scris Smith mai târziu, ochii mi-au căzut pe enunțul că acea corabie se afla în munții Nizir, după care venea povestea despre trimiterea unui porumbel, și cum acesta, negăsind un loc unde să se așeze, s-a întors la corabie. Am înțeles de îndată că descoperisem aici... o relatare despre Potop."

Interesul lui Smith pentru scrierea cuneiformă s-a extins dincolo de valoarea arheologică a tăblițelor. Asemenea multor erudiți victorieni, era încredințat că descoperirile erau cheia pentru a demonstra caracterul istoric al Bibliei, iar aici găsise o relatare a evenimentelor precum cele despre Arca lui Noe din Facerea (capitolele 6–9), doar că era cu o mie de ani mai veche. Smith a fost într-atât de entuziasmat de ceea ce transcrisese încât a sărit de pe scaun strigând: „Sunt primul om care citește asta după

două mii de ani de uitare!“, după care s-a dezbrăcat și a alergat în pielea goală în jurul bibliotecii, spre neplăcerea colegilor săi mai cerebrali. Peste o lună și de acum (slavă Domnului) reintrat în pantaloni și în haine, și-a prezentat descoperirea Societății de Arheologie Biblică și unui public din care făceau parte arhiepiscopul de Canterbury, Campbell Tait, și prim-ministrul William Gladstone. A fost un moment extraordinar, iar Smith a devenit prima și ultima celebritate globală a scrierii cuneiforme din istorie.

Exista o frustrare generală că o parte esențială din poveste lipsea, astfel că *Daily Telegraph*, condus de editorul Edwin Arnold, a pus la dispoziție 1 000 de guinee pentru a finanța o expediție la ruinele din Ninive, ca Smith să poată descoperi bucata lipsă.

Împlinindu-și o ambiție de-o viață, anume cea de a conduce un șantier arheologic, Smith a plecat la Mosul în anul următor și, incredibil, în 7 mai 1873, a găsit chiar segmentul. Acest succes a dus la planuri pentru o nouă expediție, dar, revenind în Orientul Apropiat, Smith s-a îmbolnăvit și a murit de febră și de dizenterie în 19 august 1876, la Alep, în Siria de azi.

În anii care au urmat, chiar dacă legenda lui George Smith a pălit, descoperirea sa uluitoare avea să devină mult mai importantă decât „dovada“ îndoielnică pe care o aducea despre istoricitatea corabiei lui Noe. Fiindcă tăblița pe care o tradusese nu era nici mai mult nici mai puțin decât Cartea a 11-a a *Epopeii lui Ghilgameș* – cea mai veche poveste scrisă de care avem cunoștință.

Notată în scriere cuneiformă pe la 2700 î.e.n., epopeea redă povestea eroului eponim, rege al Urukului, în ceea ce azi este Warka din Irak.

Ghilgameș ni se prezintă ca un băiat rău, un prădător sexual care insistă pe *ius primae noctis* (dreptul său ca rege de a molesta sexual soțiile în noaptea nunții lor). Este violent și oprimator, forțând bărbații nu doar să renunțe la soțiile lor, dar și să muncească pentru el, construind proiecte pentru a-i satisface vanitatea. Dar inevitabilul se produce, iar zeii decid să-i dea o lecție, trimițându-l pe vânjosul și sălbaticul Enkidu pe Pământ să-l provoace. Pentru a deveni uman, Enkidu trebuie să întrețină timp de paisprezece zile și nopți (o chestie care pare, *realmente*, epuizantă) relații cu o femeie pe nume Șamhat, dar după aceea va fi gata să se confrunte cu Ghilgameș. Dar aici se produce o întorsătură masivă în poveste pentru că, atunci când se întâlnesc, se împacă, iar Ghilgameș îi propune ca, în loc să se lupte unul cu celălalt, să-și unească forțele pentru a-i ucide pe monștri Humbaba și Taurul Ceresc.

Enkidu e de acord, dar, făcând asta, îi înfurie pe acei zei supărăcioși care văd că le-a dat planurile peste cap. Prorocind parcă moartea lui George Smith peste 3 000 de ani, sălbaticul se îmbolnăvește de febră și moare.

Ghilgameș este atât de mâhnit de moartea prietenului său, încât pleacă în lume pentru a găsi secretul vieții fără de sfârșit, ajungând la Utanapiștim (Noe al Asiriei), care până la urmă îi dezvăluie – puțin și la îndemnul nevestei sale – că există o plantă sacră care îți oferă tinerețe veșnică. Din păcate, un șarpe ajunge acolo mai întâi (iată un alt trop pe care autorii Facerii l-au plagiat), astfel că regele se întoarce acasă cu mâna goală, ca mai târziu să încerce să-l cheme pe vechiul său prieten din lumea morților, ca să stea de vorbă cu el.

Găsim în *Epopeea lui Ghilgameș* de toate: prietenie romantică, nebunie omenească și mântuire; durerea existențială de a fi și frica de ce se întâmplă când murim. Avem parte de sex și de potop și de lumea de dincolo. Dar ceea ce stă la baza ei este povestea cea mai des istorisită dintre toate. Cea în care eroul pornește în căutarea a ceva, înfruntă greutăți și revine acasă schimbat. Este povestea care definește imaginea noastră despre „eroic" din epoca preelenă încoace și care își pune amprenta pe peisajul nostru cultural, din cărți, seriale TV sau filme.

Scriitorul american Joseph Campbell a folosit termenul de *monomit* (călătoria eroului) pentru a descrie acest arhetip în cartea sa din 1949 *The Hero with a Thousand Faces (Eroul cu o mie de chipuri).* Și pentru că ne vom întâlni cu numeroase monomituri în paginile ce urmează, să ne oprim puțin asupra lui.

Pentru Campbell, monomitul se compune din trei elemente distincte: *separarea* sau *plecarea, inițierea* și *întoarcerea.* Separarea implică plecarea protagonistului din lumea cunoscută în cea necunoscută înainte de a trăi o experiență transformativă (inițiere) după care urmează întoarcerea cu noi puteri și cunoștințe. Acest parcurs se regăsește în lucrările lui Homer, în *Ramayana,* în cele patru evanghelii, în povestea despre Sfântul Gheorghe și balaurul, în *The Very Hungry Caterpillar (Omida nesătulă), Superman, Dumb and Dumber (Tăntălăul și gogomanul)* și chiar în istoria lui Wesley Autrey pe care o voi folosi aici drept exemplu.

Monomitul este ciclic, așa că ne vom gândi la cadranul unui ceas, avându-l pe Wesley sus și

pornind în sensul acelor de ceasornic. Părăsește statu-quoul casei (ora 12.00), după care vine *chemarea la aventură* (13.00) când îl vede pe Cameron într-o criză epileptică. Primind *ajutor* (14.00) de la un alt călător, el *trece pragul* (15.00) și părăsește siguranța *lumii cunoscute* (16.00) sărind în fața trenului. *Rezolvă ghicitoarea* (17.00) intuind că îl poate salva pe Cameron *ucigând monstrul* (adică intrând în jgheabul de scurgere) (18.00) și *învingând moartea* înainte de a fi renăscut (19.00). Această renaștere îi aduce faima care înseamnă *răsplată și bogăție,* inclusiv căciulița cu logoul Playboy și Jeepul (20.00), dar mai primește și o *lecție* (21.00) de la jocul *Deal or No Deal* și de la noii și verosii săi parteneri de afaceri, lecție care îl face să se *întoarcă* (22.00) *transformat* (23.00) în lumea sa originară, cu statu-quoul acum zdruncinat (12 noaptea).

Campbell era un iubitor de folclor, călătorind mult și culegând miturile privind originea ale unor societăți și triburi. Cu timpul a ajuns să creadă că prevalența monomitului provenea din trecutul nostru de vânători și culegători. Arta rupestră paleolitică din grota Chauvet de pe valea râului Ardèche, în sud-vestul Franței, descoperită în 1994, ne trimite la o versiune veche de 35 000 de ani a aceleiași povești, ceea ce de fapt nu ne surprinde. La urma urmei, experiența înfruntărilor, rezolvarea problemelor, înfrângerea monștrilor și întoarcerea acasă vin la pachet cu existența umană, și a fost dintotdeauna așa. Mersul la cumpărături e un soi de monomit. La fel și mersul la școală ori la serviciu, ba chiar și sculatul din pat într-o dimineață mohorâtă de decembrie, după ce te-ai îndopat cu bunătăți în timpul Crăciunului.

Eroul cu o mie de chipuri a avut o influență uriașă asupra realizatorilor de filme de la Hollywood. George Lucas și-a construit primele trei filme din ciclul *Războiul Stelelor* pe structura sa, chiar dacă, în fond, Lucas n-a avut nevoie de indicațiile lui Campbell și ar fi putut alege dintr-o mulțime de călătorii ale unor eroi începând cu secolul X î.e.n. încoace.

Grecii credeau că eroii lor se trăgeau din zei, fiind înzestrați cu însușiri divine, care ștergeau liniile dintre a fi om și a fi zeu. Dar, spre deosebire de zei, acești eroi erau muritori și sortiți să moară, de obicei, de o moarte timpurie și oribilă, din cauza hybrisului – ori din orice altceva ce vor fi făcut ca să-i supere pe zei. Prin acest sacrificiu și prin călătoria lor obțineau ceva numit *kleos*, care s-ar putea traduce prin „glorie". *Kleos* nu se referea doar la gloria eroilor în viață, ci și la amintirea lor după ce nu mai erau, de unde și toate acele poeme epice și balade, printre care se numără *Iliada* și *Odiseea* lui Homer.

Kleos, asemenea hârtiei igienice din timpul pandemiei, nu ți se oferea pur și simplu,[3] ci trebuia să-l cauți, ceea ce însemna că aveai de ales între a duce o viață lungă, anostă și repede uitată, ori a trăi intens și a muri tânăr. Scopul suprem era să obții *kleos aphthiton*, adică „un nume nemuritor", iar dacă stai să te gândești, exact asta sunt toți eroi noștri chiar și după trei mii de ani.

Celor mai mulți dintre noi le sunt cunoscuți cei mai de frunte, precum Aiax, Ahile ori Tezeu, ucigașul Minotaurului, purtători de *kleos*, dar grecii mai aveau o listă lungă de mii de eroi locali la care se închinau, la fel cum civilizațiile ce-și venerează strămoșii continuă să facă și azi, în credința că, în

moarte, acești oameni îi protejează și le apără mica lor comunitate. Se înălțau tumuli în cinstea lor, care se transformau în locuri de devoțiune. Tradiția creștină a sfinților are multe asemănări cu aceste culte ale grecilor ori romanilor, iar pe lângă lista tradițională de „sfinți oficiali", în toată lumea creștină au proliferat de la început „sfinții poporului".

Anglo-saxonii aveau în jur de o sută de sfinți „englezi", locali, neoficiali, iar tradiția celebrării lor a continuat mult după invazia normandă de la 1066 și până în secolul al XVI-lea. Unii dintre ei, precum Æthethryth din Ely, întemeietorul comunității monastice din Cambridgeshire, sunt venerați și în zilele noastre.

În lumea catolică, sfinții locali continuă să prolifereze. În Sinaloa, pe coasta de nord-vest a Mexicului, i se aduc ofrande lui Jesús Malverde, un fel de Robin Hood despre care se povestește că ar fi trăit la sfârșitul secolului al XIX-lea. Malverde este de asemenea sfântul patron al traficanților de droguri și, dată fiind asocierea, nu te-ai mira de canonizarea lui oricând într-un viitor apropiat.

În ultimele decenii, cultul secular al celebrităților l-a eclipsat pe cel sacru al sfinților. Și din nou, în moarte, numeroase icoane ale zilelor de azi continuă să existe într-un soi de *kleos* – venerate de fani în timp ce viețile lor sunt povestite și repovestite în filme și în biografii.

Urmând călătoria noastră, în cele ce urmează vom da adesea peste un templu ori peste un loc de pelerinaj închinat unui personaj mort de curând, în jurul căruia au răsărit o mulțime de legende. Cei precum prințesa Diana, John F. Kennedy, Martin Luther King Junior și chiar Winston Churchill, toți

au tumulii și *kleos aphthion*-ul lor, în timp ce pop starurile decedate prematur sunt sfinți populari cu o deosebită rezonanță. În fiecare an, aproximativ 500 000 de oameni fac pelerinajul la mormântul lui Elvis Presley din Graceland. Într-un colț din Central Park din New York, poți vizita un loc numit Strawberry Fields[4], închinat memoriei lui John Lennon, și poți auzi chiar oameni strunindu-și chitarele pe muzica acestuia. Cartoline și flori sunt prinse și acum pe copacul din fața casei lui Amy Whitehouse, la zece ani după moartea acesteia, iar lângă șoseaua B306, în districtul londonez Barnes, a fost ridicat un veritabil templu în memoria solistului de la T. Rex, Marc Bolan, care a murit acolo în 1977.

Faptul că azi suntem preocupați de celebrități și de eroi ai politicii și culturii nu reprezintă decât o continuare a unei istorii de 36 000 de ani și oriunde am privi vom descoperi povestea călătoriei unui erou, monomitul. Deschidem telefonul și vom da peste agenți de publicitate care ne vând un monomit. Pe Instagram, TikTok și Twitter, găsim influenceri și politicieni care își prezintă unora ca noi „călătoriile lor eroice".

Când Rishi Sunak a intenționat să devină prim-ministrul Marii Britanii în 2022, a publicat un video în care nu era vorba despre politica sa, ci despre monomitul familiei sale. Filmul începea cu: „Aș vrea să vă spun o poveste", pentru a ne povesti despre bunica lui, o emigrantă extrem de muncitoare, care și-a părăsit statu-quoul și a trecut pragul urcându-se într-un avion spre Anglia „în speranța unei vieți mai bune".

O altă călătorie a unui erou ni se arată în recentul război din Ucraina. Președintele Volodimir

Zelenski, actor și scriitor de profesie, a folosit în mod sclipitor măiestria sa de narator în războiul împotriva lui Putin, plasând țara (și nu persoana sa!) în centrul acțiunii, ca protagonist în înfruntarea cu monstrul care este ursul rus.

În timpul pandemiei Covid-19, în vreme ce oameni de știință concurau să producă un vaccin, iar angajații Serviciului Național de Sănătate (NHS) luptau cu o bestie invizibilă, s-au născut alte legende, iar britanicii, ca și alții de pe glob, au început să aplaude personalul medical pentru a-și exprima recunoștința. Acest gen de atenție nu a fost pe de-a întregul binevenit. Trimițând o scrisoare anonimă la *The Guardian*, un doctor a declarat:

„Realmente, nu am nevoie... ca oamenii să aplaude. Nu vreau curcubeie. Nu-mi pasă dacă oameni cu curcubeie tatuate pe față aplaudă până când le sângerează mâinile... NHS nu este o organizație caritabilă și nu are angajați eroi."

Doctorii și asistentele, la fel ca Zelenski și Wesley Autrey, nu aleseseră voit gloria lui *kleos*; mai degrabă fuseseră obligați de circumstanțele ivite în cale să se comporte eroic – iar acest lucru contează pentru tot ce urmează. În ultimă instanță, „Factorul Autrey" se referă la „eroism înnăscut", care este foarte diferit de eroul societal[5] precum Ahile, amiralul Nelson, George Washington, Che Guevara, exploratorul Robert Scott și chiar de Mao Zedong, care cu toții au ales deliberat calea eroică.

A pune sub semnul întrebării eroi societali este o chestiune riscantă, echivalentă cu un soi de erezie, fiindcă acolo unde trăiești ai fost în mod cert învățat să crezi în marile figuri ale istoriei națiunii tale. Este profund neplăcut și deconcertant să ți se spună că există și o altă față a poveștii; una în care ți se

dezvăluie că marele tău om nu a făcut lucruri atât de măreţe, ba chiar a făcut lucruri rele. Există întotdeauna o linie fină între eroism şi ticăloşie, iar vorba potrivit căreia „cel care este terorist pentru tine poate fi luptătorul pentru libertate al celuilalt“ poate fi aplicată celor mai multe figuri istorice sau ficţionale. Pentru cei mai mulţi oameni din Occident, Mihail Gorbaciov rămâne un personaj pozitiv care a pus umărul la încheierea Războiului Rece, dar în Rusia este detestat de numeroase cercuri fiindcă a dezmembrat URSS, creând premisele haosului care a urmat.

Acelaşi lucru se întâmplă cu marinarul şi „exploratorul“ din Anglia elisabetană, sir Francis Drake. Cunoscut spaniolilor drept El Draque (Dragonul), versiunea locală, engleză a legendei lui îl înfăţişează învingând Armada spaniolilor, descoperind cartoful şi înconjurând Pământul pe mare. Milioane de oameni din Marea Britanie şi din vechiul Commonwealth au crescut cu *kleos*-ul lui Drake, iar renumele lui de apărător al naţiunii este atât de puternic încât a devenit sursă a unei curioase legende despre un „erou local“ supranatural a cărui tobă, găzduită la Buckley Abbey, s-ar activa ori de câte ori Anglia este ameninţată. Răpăitul tobei ar fi un memento al faptului că el continuă să vegheze asupra naţiunii de dincolo de mormânt, iar ultima oară când aceasta a răsunat ar fi fost în mai 1940, în timpul evacuării de la Dunkerque.

Mitul aventurierului Drake este o poveste epatantă, dar detaliile reale ale vieţii sale ne redau o imagine complexă şi mult mai puţin măgulitoare a acestui om. Chiar dacă a făcut înconjurul lumii între 1577 şi 1580, nu a plecat mânat de dorinţa să exploreze. Intenţia lui era să se îmbogăţească şi să

devină celebru, iar în acest scop a jefuit practic orice i-a ieșit în cale. Nu a fost nici primul care a călătorit în jurul Pământului, căci Magellan făcuse asta în 1519, cu douăzeci și unu de ani înainte ca Drake să se fi născut. Chiar dacă e adevărat că Drake a ajutat la respingerea Armadei, amiralul din fruntea flotei a fost lordul Howard, iar victoria îi aparține. Da, într-adevăr, Drake a adus cartofii și tutunul în Europa, dar spaniolii fuseseră acolo, văzuseră, iar *patatas bravas*[6] le erau cunoscuți de un deceniu.

Cât despre faptul că ar fi fost „corsar", nu e vorba decât de un mod politicos de a spune că era un pirat.

În serialul de televiziune al BBC *Britain at Sea* din 2013, realizatorul David Dimbleby a povestit cum a fost implicat într-un plan de a ridica sicriul de plumb al lui sir Francis Drake din locul în care se afla, în largul coastei portului Portobelo din Panama, și de a-l readuce în țară cu „mare fast" pe un vas al Marinei Regale pentru a fi înmormântat la St Paul's Cathedral. A apărut însă o problemă: „A existat acel grup despre care ai fi crezut că va fi entuziasmat de idee, dar care s-a opus ferm – Marina Regală – și asta... cred eu, din cauză că Drake, deși e considerat erou național, a fost un pirat".

Ca toți gangsterii, brutalitatea și crima făceau parte din misiunea lui și le folosea nu doar împotriva oamenilor pe care îi jefuia, ci și împotriva propriilor camarazi. În timp ce se aflau pe mare cu corabia *Pelican*, fratele lui Drake, Thomas, a fost prins furând marfă capturată de un rival aristocrat al lui Drake, Thomas Doughty. Temându-se de o revoltă la bord, sir Francis l-a acuzat pe Doughty de vrăjitorie și de trădare și a obținut decapitarea acestuia în 2 iulie 1578. Apoi, Drake a schimbat

numele vasului amiral din *Pelican* în *Golden Hind (Cerboaica de Aur)*, în mare parte pentru a-l împăca pe sponsorul expediției, Christopher Hatton, un prieten apropiat al lui Doughty, pe al cărui blazon apărea un cerb (sau o cerboaică) de aur.

Cartea de istorie din copilăria mea nu amintea de soarta lui Doughty, la fel cum nici în exemplarul meu din 1978 al revistei de istorie *Look and Learn* nu se vorbea despre masacrul din 26 iulie 1575 de pe insula Rathlin, din largul coastei Irlandei. În acel asediu atroce, Drake, împreună cu contele de Essex și cu sir John Norreys, a dat năvală într-un castel folosit drept refugiu de clanul MacDonnell din Antrim, pe când acesta încerca să reziste încercărilor reginei Elisabeta de a-i subjuga pe conducătorii locali, iar apoi ei au măcelărit 600 de persoane, printre care femei și copii. Erou – nu glumă.

Când nu s-a ocupat de piraterie sau de infanticid, Drake a trimis în sclavie 1 000 de africani și a ucis peste 3 000. La începutul carierei sale, între 1562 și 1569, a făcut împreună cu vărul său John Hawkins călătorii pe mare, stabilind așa-numitul Comerț Triunghiular (comerțul transatlantic cu sclavi ce funcționa între Africa, Europa și Americi), privând locuitorii Africii de libertate și chiar de viață prin ceea ce se poate numi o crimă brutală și dezumanizantă împotriva umanității, care însă pe Drake l-a îmbogățit. În timpul vieții sale, Drake și fărădelegile sale erau binecunoscute. A fost o figură controversată în Anglia, ceea ce se datora nu în mică măsură eforturilor sale de a se promova ca politician, devenind primar al Plymouthului și membru al Parlamentului de trei ori. Dar legenda lui persistă mai ales datorită victorienilor care l-au

transformat într-un model de cutezanță engleză și într-un soi de sfânt-patron al Imperiului Britanic. Pe parcursul secolului al XIX-lea, în cărți de mare succes precum *History of England* de James Anthony Froude ori romanul *Westward Ho!* de Charles Kingsley, Drake a fost distribuit în rolul personajului masculin principal al epocii elisabetane. Și așa se face că mulți dintre noi au crescut în credința că el a fost un mare erou.

Un aport important în crearea acestui mit l-a reprezentat *Westward Ho!*, al cărui autor s-a folosit de relatarea ficționalizată a faptelor lui Drake pentru a sublinia că valorile engleze anglicane erau superioare celor spaniole, că imperiul era destinul națiunii și că trebuie să-i mulțumim lui Drake că a făcut toate acestea posibile învingând Armada catolică.

Eroi societali precum Drake nu apar din întâmplare. Ei nu răsar, asemenea lui Wesley Autrey, de niciunde. Ei sunt cel mai adesea selectați cu grijă, iar locul lor în psihicul național implică de-a lungul timpului multă conivență, autopromovare și mitologizare. Adevăratul Drake a fost un pirat lacom, criminal, viclean și traficant de sclavi – dar *kleos*-ul lui este în asemenea măsură încastrat în mitul mare al Angliei încât a sugera altceva ar însemna să lovești cu un baros în istoria insulei noastre.

Când școala primară Sir Francis Drake din Lewisham, sud-estul Londrei, a hotărât în ianuarie 2022 să-și schimbe numele în Twin Oaks, s-a iscat un adevărat scandal în rândul autoproclamaților gardieni ai trecutului britanic. Un membru conservator al Parlamentului a scris chiar pe Twitter:

„Totală nebunie. Drake literalmente a salvat Anglia de invazia Armadei spaniole. Unul dintre cei mai de seamă eroi ai Angliei și unul dintre motivele pentru care continuăm să vorbim engleza și nu spaniola. Când se va sfârși oare acest vandalism cultural?“

Iar baronul conservator David Frost, membru pe viață al Camerei Lorzilor, a adăugat: „Acesta este un semn foarte rău al decăderii noastre culturale și al lipsei de respect pentru istoria noastră“.

Și istoricul de artă, profesorul David Abulafia, membru al grupului de presiune conservator numit „History Reclaimed“, a declarat pentru *Daily Mail*: „Ștergerea numelor înseamnă ștergerea trecutului nostru cu toate aspectele sale“.

Era o absurditate. Școala aceasta nu „ștergea istoria“, ci o examina și o reevalua. În acest scop a cercetat evenimentele adevărate ale vieții lui Drake, a consultat comunitatea locală și a discutat schimbarea propusă a numelui și motivul din spatele acestei decizii. În urma votului, 88% dintre cei 450 de elevi, membri ai personalului și localnici implicați au ales schimbarea, iar în acel proces toată lumea a învățat mai mult despre Drake decât ar fi făcut trecând pe lângă numele său scris pe o placă de pe zidul școlii. Schimbând numele școlii primare, profesorii și conducerea nu-l anulau pe Drake, ci dădeau o lecție de istorie.

Studiul trecutului și părerea noastră despre el nu trebuie să fie reduse la statutul unui „fan club“ al numelor mari ale acestuia – deși mult prea des despre asta e vorba. În acest fel, oameni care nu au fost chiar atât de eroici au căpătat statut de icoane și chiar de zei. Aceștia sunt oamenii pe care eu i-am numit *falși eroi*. Ceea ce nu înseamnă că în cele ce

urmează vom întâlni doar personaje îngrozitoare. Unii au căutat *kleos*-ul; alții l-au primit din întâmplare; iar alții au fost înălțați postum de oameni care au vrut să se lase purtați pe creasta valului legendei lor pentru a se promova pe ei înșiși.

Făcând această călătorie, vom descoperi că mulți „oameni mari care au făcut lucruri măreț" nu au făcut de fapt nimic de acest fel. Pe parcurs vom întâlni alții care au fost excluși din narațiune sau neglijați de aceasta și care probabil merită mai degrabă epitetul de eroic decât cei aflați în locul lor.

Dar ce s-a întâmplat cu Wesley Autrey?

Ei bine – anul 2007, anul gloriei sale, s-a terminat cu el inclus de revista *Time* în categoria „Omul anului" pe locul 48, susținut de nimeni altul decât de Donald Trump. Wesley și toți ceilalți au fost surclasați în acel an de un om de stat care a fost plasat pe primul loc datorită „extraordinarei sale capacități de leadership", care și-a scos țara din haos, aducând-o înapoi la „masa puterilor mondiale".

Numele său era Vladimir Putin.

Capitolul 1

Eroi ai războiului

Douglas Bader

Propaganda și eroul

În 22 martie 1895, doi frați, Auguste și Louis Lumière, au făcut o demonstrație cu invenția lor, *Cinématographe*, în fața unei mici adunări la Société

d'Encouragement pour l'Industrie Nationale (Societatea pentru Dezvoltarea Industriei Naționale) din Paris și, fără să vrea, au pus în mișcare un șir de evenimente ce aveau să schimbe lumea.

Cu un an înainte, tatăl lor, Antoine, asistase la o prezentare a kinetoscopului lui Thomas Edison, un aparat în care priveai printr-o vizetă imagini care se succedau prin rotirea unei manivele, dând spectatorului impresia că privește un film în mișcare. Realizând că se putea obține un profit mai bun dacă un film era arătat unui public plătitor mai mare, Antoine s-a întors la Lyon și le-a cerut fiilor săi să găsească o soluție. Rezultatul a fost acel *Cinématographe*, un aparat ușor care putea atât să filmeze, cât și să proiecteze imagini în mișcare.

Ieșirea din uzinele Lumière din Lyon, care, la fel ca *Avionul cu șerpi* (2006), spune totul încă din titlu, a fost rezultatul, iar filmul a fost prezentat în cadrul unei demonstrații la Paris în 1895. În decembrie același an, a fost difuzat cu alte nouă role de 50 de secunde în cadrul primului spectacol cinematografic cu public la Grand Café du Paris. În program nu era inclusă și cea mai cunoscută lucrare a lor, *Intrarea unui tren în gară*, care a avut premiera în ianuarie anul următor. Și din nou titlul ne spune despre ce este vorba. Un tren intră într-o gară, oameni coboară, oameni urcă în tren – sfârșit. Dar e mai mult de atât – căci această secvență de cincizeci de secunde are o calitate artistică pe care nu o regăsim în filmele anterioare. Când trenul se oprește și urmează agitația și forfota pasagerilor nu urmărim doar „imagini în mișcare", ci ceva evident „cinematic".

Legenda spune că oamenii din public au fugit înspăimântați în momentul în care trenul venea în viteză spre ei. Evenimentul este recreat în producții recente precum *Dracula lui Bram Stoker* (1992) ori *Hugo* (2011) și apare în numeroase texte despre cinema, inclusiv în cartea din 2004 a lui Mark Cousins *The Story of Film.*

În biografia din 1973 dedicată regizorului F.W. Murnau, cercetătoarea Lotte Eisner explică: „Spectatorii de la Grand Café s-au lăsat înapoi pe spate, speriați, când uriașa locomotivă a fraților Lumière, apărând în fața ochilor lor, părea că se îndreaptă direct spre ei".

Însă în 2004, profesorul universitar Martin Loiperdinger a demontat completamente povestea, astfel că azi toată lumea este de acord că nu a fost altceva decât un mit fondator al cinematografiei.

Povestea a persistat fiindcă este credibilă. Milioane dintre noi ne-am ascuns ochii în spatele mâinilor în anumite momente dintr-un film ori am sărit îngroziți la o scenă dintr-un film de groază. Așa că e cât se poate de normal să acceptăm ideea că, văzând pentru prima oară un tren venind spre ei de pe un ecran, oamenii au luat-o la goană.

Citată adesea drept primul film „documentar", pelicula de 50 de secunde era de fapt o punere în scenă. Frații Lumière au făcut două versiuni anterioare, scena ieșindu-le abia la a treia încercare, iar norocul nu a avut aici nici un rol. Deși pelicula pare a fi filmată spontan, mulți dintre „pasagerii" din gara La Ciotat nu erau niște trecători neajutorați, ci prieteni ai cineaștilor care se deplasau la indicațiile lui Louis Lumière. Fiind la al unsprezecelea film al lor, frații se familiarizaseră cu

un aspect al meseriei: ca un lucru să pară real în mod convingător, trebuie să-l simulezi.

Primul film documentar a fost, de fapt, o realitate pusă în scenă.

Blestemul inovatorilor este să fie îmbunătățiți de cei care le urmează, astfel că, în scurt timp, alți cineaști au ajuns să facă o muncă mult mai inovativă și mai interesantă. Frații Lumière și-au considerat invenția o noutate și atât, alții însă i-au recunoscut uriașele posibilități. Regizorul de teatru și iluzionistul francez Georges Méliès asistase la demonstrația din decembrie de la Grand Café și la scurt timp după aceea a încercat să cumpere unul dintre aparate de la ei. Când l-au refuzat, Méliès a comandat o imitație de la un inventator englez și a început să facă filme. Printre acestea, primul film de science-fiction făcut vreodată: *Călătorie spre Lună* (1902), o combinație de efecte speciale și de satiră politică ce avea să devină un succes mondial.

Frații Lumière au ieșit din afacere în 1905, concentrându-se pe dezvoltarea filmului color. Ambii aveau să trăiască până la vârste înaintate, iar mai târziu să fie sărbătoriți ca pionieri ai cinematografiei. Deși – în realitate – făcuseră mult mai mult de atât.

Una dintre consecințele neintenționate ale dezvoltării industriei cinematografiei a fost inventarea celebrității moderne. În copilăria Hollywoodului, numele actorilor nu erau afișate, iar aceștia erau cunoscuți doar după înfățișare, cu Mary Pickford numită „fata cu cârlionți de aur“, iar Florence Lawrence, „fata [din filmele companiei] Biograph“. Motivul era unul simplu. Unii actori considerau că a face film era sub demnitatea lor și nu doreau ca numele lor să fie asociate cu filmul; în

același timp, șefii studiourilor se temeau că un actor care devenea prea cunoscut ar putea să le ceară mai mulți bani.

Însă publicul dorea să știe numele actorilor favoriți, iar în cele din urmă a avut câștig de cauză. Se estimează că, pe la mijlocul anilor 1920, aproximativ 50 de milioane de americani se duceau la cinematograf o dată pe săptămână, și au apărut numeroase vedete. Unele dintre ele au fost ridicate la statut de zeități.

Când idolul matineelor, Rudolph Valentino, s-a prăbușit și a murit la vârsta de treizeci și unu de ani, a fost ca și cum Hercule însuși ar fi pierit, declanșând o jelanie publică generală. Zeci de mii de oameni au venit la casa funerară Frank E. Campbell de pe Madison Avenue din New York pentru a-l vedea, iar poliția călare a fost nevoită să disperseze mulțimea. Relatări senzaționale de presă au sporit isteria și cel puțin o femeie, Peggy Scott, o actriță britanică de douăzeci și șapte de ani, s-ar fi sinucis auzind de moartea actorului. Scott susținea că avusese o relație cu Valentino, deși probabil nu se întâlniseră niciodată, iar prietenii ei au declarat că aceasta avea probleme serioase de sănătate mintală atunci când a murit. Oricum ar fi fost, relatările despre suicidul ei au turnat gaz peste foc, iar funeraliile lui Valentino din 30 august 1926 s-au transformat într-o nebunie generală.

Un jurnal de știri de la British Pathé din acea zi ne înfățișează mulțimi uriașe și melodramă peste măsură. În centrul atenției se află logodnica distrusă de durere a lui Valentino, actrița Pola Negri.[7] În doliu din cap până în picioare, strângând în mână o batistă, este condusă cu grijă la o mașină

care așteaptă; apoi este introdusă, trecând prin fața mulțimii, în Capela Actorilor St. Malachy.

Aparatele de filmat nu au fost admise în biserică, așa că, din păcate, ratăm scena în care Negri, a cărei carieră cândva stelară era în derivă, „a leșinat" dramatic de trei ori în fața adunării de producători și de directori de casting. Din fericire însă pentru posteritate, s-a făcut o fotografie a ei prăbușită dramatic peste sicriu sub o coroană uriașă de flori pe care scria cu litere de doi metri POLA.

Histrionismul ei i-a incitat pe cei de afară care au pătruns cu forța în biserică în timp ce Pola se jelea: „Dragostea mea pentru Valentino a fost cea mai mare din viața mea. Nu l-am iubit așa cum o actriță iubește un actor, ci cum o femeie iubește un bărbat".

N-a trecut anul până când Pola s-a măritat cu altcineva.

Ultimul loc de odihnă al lui Valentino de la Hollywood Forever Cemetery a devenit curând un loc de pelerinaj, iar la comemorarea unui an de la moartea sa, o femeie misterioasă acoperită de un voal negru a apărut la mormânt și a depus un unic trandafir roșu. Mai târziu s-a aflat că aducătoarea trandafirului fusese angajată de studio să facă acest lucru, pentru a promova redifuzarea filmelor lui Valentino. Însă în anii care au urmat, o altă femeie, Ditra Flame, a preluat ștafeta și a continuat tradiția până când a fost eliminată de o adevărată armată de imitatoare, acele „doamne în negru" din anii 1950.

În toată acea teatralitate, au fost de fapt puțini cei care îl plângeau cu adevărat pe Rodolfo Pietro di Valentina d'Antonguolla, studentul la agricultură de origine italiană, om bun la toate și gigolo care devenise, mai mult din întâmplare, actor.

Mulțimile adunate pe străzi, Pola Negri, Ditra Flame și imitatoarele ei ieșiseră pentru *Șeic*[8] – mult doritul „latin lover" asupra căruia își proiectaseră tot dorul, toate dorințele –, un bărbat care nu era mult mai mult decât o fantezie, care însă, prin puterea cinematografiei, devenise Zeul zilei.

Capacitatea unică a cinematografului de a ne „face să credem" că ceea ce vedem pe ecran este real a devenit de multă vreme o sursă de studii academice. În cartea sa din 1916 *The Photoplay: A Psychological Study*, psihologul american de origine germană Hugo Münsterberg a menționat că, atunci când ne uităm la un film, suntem ceva mai mult decât niște observatori pasivi.

„Mai mult decât în teatru, personajele (din film) sunt pentru noi subiecte ale unor trăiri emoționale. Bucuria și durerea lor, speranța și temerile lor, dragostea și ura lor, recunoștința și invidia lor, simpatia și răutatea lor dau sens și valoare jocului."

Peste o sută de ani, în 2016, regizorul mexican Alejandro González Iñárritu a spus același lucru mai succint: „Cinematograful este o oglindă prin care adesea ne vedem pe noi înșine. Acesta este rolul nostru de cineaști. Dacă această putere nu este transmisă pe ecran, ceva este greșit". Folosind prim-planul, montajul, diverse unghiuri, filmul se apropie mai mult decât orice mediu vizual de reproducerea experienței umane, pătrunzând chiar în mintea oamenilor. Imită viața și trăirea vieții. Am trăit cu toții frica, pierderea, lăcomia, trădarea și invidia, iar prin acea intimitate pe care o creează, filmul ne permite să retrăim acele emoții în viețile altora. Când ne uităm la filme și asistăm la acele povești, urmărim într-un anume sens imitații ale propriilor experiențe.

S-ar putea însă să intre și altceva în joc.

În 2008, Tamar Gendler, o profesoară de psihologie de la Universitatea Yale, a pus în circulație termenul *alief* pentru a descrie disonanța cognitivă pe care o trăim în momentul când știm că un lucru este fals, dar în același timp credem că este adevărat. Printre exemplele date de Gendler se numără repulsia față de ceva prezentat sub formă de excremente chiar dacă știm că este fals ori teama de a cădea printr-o podea transparentă de sticlă chiar dacă știm că aceasta este perfect sigură. *Alief* este o atitudine automată, înnăscută, semănând cu ceea ce credem și care sfidează logica rațională. Chiar dacă ne spunem că e absolut sigur să pășim pe platforma de sticlă aflată la mii de metri deasupra Marelui Canion, palmele noastre vor transpira și ne vom ține strâns de balustradă.

Alief ar putea explica de ce filmele triste ne fac să plângem și de ce, văzând *Fălci* (1975), milioane de oameni s-au temut să mai intre în mare înfricoșați că ar putea fi mâncați de un rechin marele alb. Când ne uităm la *Fălci*, știm că este „doar un film". Suntem conștienți că monstrul este un obiect de recuzită, cu toate astea *alief* ne face să le luăm de bune.

Teza lui Gendler este controversată, iar unii critici se întreabă de ce era nevoie de un cuvânt nou pentru a descrie ceea ce în fond sunt reacții umane înnăscute. În 2010, Oliver Burkeman, editorialist la *The Guardian*, a venit în apărarea ei, argumentând: „Gendler nu este interesată de cauze... ci de a capta starea de spirit implicată. «*Alief*» ne mai oferă o posibilitate: că poți fi absolut convins din punct de vedere rațional de ceva, dar și *alief* – și prin urmare, să te comporți cu totul diferit".

Alief va fi fost și unul dintre factorii ce au contribuit la uriașa disonanță cognitivă în urma morții lui Rudolph Valentino în 1926. Cele care îl jeleau (majoritatea zdrobitoare erau femei) știau că era „doar un actor", dar pentru ele era *Șeicul*. Acest lucru explică de asemenea de ce filmul poate fi un instrument de propagandă atât de eficient.

La începutul anilor 1900, cineaștii britanici Sagar Mitchell și James Kenyon, care lucrau la Blackburn, Lancashire, au făcut o serie de „filme de război", printre care *The Despatch Bearer* (*Mesagerul*/1901), despre care susțineau că era bazat pe o poveste reală din timpul conflictului dintre burii din Africa de Sud și Imperiul Britanic. În film, un bur viclean, pantomimesc, ucide un soldat britanic înainte de a-și primi și el pedeapsa meritată. Filmul acesta și alte filme ale epocii au creat senzație, iar Kenyon și Mitchell au sporit acțiunea de pe ecran cu „efecte" cum ar fi focuri de armă și fum reale.

Urmărind filmul acum, ne e greu să credem că cineva putea da crezare unei propagande atât de ridicole și de grosolane, dar, pe când burii în 1901 continuau să dea puternicului imperiu lecții de hybris, emoțiile erau mari, iar majoritatea oamenilor aveau nevoie de încurajare. Armata britanică pierduse cel puțin 22 000 de oameni, cei mai mulți uciși de boală, într-un război care se presupunea că ar fi trebuit să dureze câteva luni. În timp ce atrocitățile comise de britanici împotriva populației civile începeau să răzbată în presă, oamenii de acasă aveau nevoie de o doză cinematică prin care să se asigure că erau de partea celor buni, iar *Mesagerul* le-a furnizat-o.

În 4 august 1914, după ce Germania a încălcat neutralitatea Belgiei și nu a răspuns la ultimatumul

britanic de a-și retrage trupele, Marea Britanie și al său imperiu au declarat război Kaiserreichului, iar în baia de sânge ce a urmat, propaganda cinematică a înflorit. Un „documentar" de la 1916, *The Battle of the Somme (Bătălia de pe Somme)*, care la vremea lui a contribuit mai mult decât orice altceva la formarea perspectivei, este considerat prima capodoperă a genului. Adevărata bătălie de pe Somme, care a început la 1 iulie a acelui an, a fost un eșec în toate privințele. Britanicii au suferit 57 470 de pierderi, 19 240 de oameni au murit doar în prima zi, iar marea ofensivă, Big Push, a fost în realitate un flop uriaș. Dar versiunea, editată din greu, a evenimentelor prezentate în film contura o poveste optimistă și aproximativ 20 de milioane de britanici s-au grăbit să vadă „documentarul" în primele șase săptămâni.

Filmul părea să spună publicului „adevărul". Nu s-a sfiit să arate sângele, truda oamenilor, noroiul, moartea și violența, dar se încheia pe un ton înălțător, care dădea oamenilor impresia că războiul a fost câștigat. Doar că realitatea fusese alterată și, la fel ca în *Intrarea unui tren în gară*, cineaștii se jucaseră cu adevărul.

Ceea ce publicul vedea nu era „războiul", ci o versiune prelucrată masiv și extrem de părtinitoare a acestuia creată de cineaștii de la War Office [Ministerul de Război]. Materialul brut a fost filmat de Geoffrey Malins și de John MacDowell cu Diviziile 7, respectiv 9, la care s-au adăugat ciudate puneri în scenă presupus reale. Scene precum secvența cu soldați alergând peste fâșia de pământ din ținutul nimănui au fost de fapt trase pe un teren de exerciții aflat la kilometri distanță de liniile britanice.

Publicul a crezut ce vedea și continuă să creadă. Filmul a rezistat mult după 1918, iar scene din *Bătălia de pe Somme* – inclusiv „înaintarea“ – se folosesc și azi regulat în filmele documentare. Astfel filmul a devenit una dintre cele mai eficiente și mai persistente piese de propagandă din istoria cinematică, deoarece continuă să ne influențeze viziunea asupra Primului Război Mondial după mai mult de 100 de ani.

Marea Britanie nu a fost singura țară care s-a folosit de puterea propagandei cinematice.

Pe tot parcursul războiului civil din Rusia (1917–1923), Lenin a trimis așa-numitele *aghitpoezd* (trenuri de propagandă) în zonele rurale, difuzând jurnale de știri extrem de părtinitoare și scurte filme de propagandă probolșevică, influențând mințile a milioane de țărani. URSS a continuat să transforme cinematograful într-un instrument puternic al statului comunist. De la mijlocul anilor 1920, regizori precum Serghei Eisenstein au turnat filme emoționante și uimitoare vizual precum *Crucișătorul Potemkin* (1925), în timp ce alții, precum editoarea și cineasta Esfir Șub, au făcut „documentare“ cum ar fi *Căderea dinastiei Romanov* (1927) care prezenta o versiune părtinitoare, favorabilă partidului, a istoriei recente a Rusiei.

În Germania, Adolf Hitler și Joseph Goebbels, ambii admiratori ai propagandei britanice, s-au folosit de cinema, după preluarea puterii în 1933, pentru a promova ideologia fascistă. Unele dintre aceste filme și, mai ales, documentarele lui Leni Riefenstahl precum *Triumph des Willens (Triumful voinței*, 1935) și *Olympia* (1938) au fost extraordinar de eficiente, transmițând ideea de invincibilitate a

nazismului. Au fost de asemenea – oarecum de neconceput – bine primite și în străinătate. *Triumful voinței*, care îl prezintă pe Hitler în chip de personaj central, erou al spectacolului fascist dintr-un soi de vis erotic nazist [s-a turnat cu ocazia celui de-al VI-lea Congres al Partidului Nazist], a creat senzație nu doar în Germania, ci și în străinătate, câștigând în 1935 medalia de aur la Bienala de la Veneția în Italia fascistă și fiind lăudat de critici chiar din îndepărtata Americă. Regizorul american Frank Capra, el însuși autor de filme de propagandă, a susținut mai târziu că *Triumful voinței* „fără să tragă cu pușca și fără să arunce bombe... ca armă psihologică menită să distrugă voința de a rezista este la fel de letal".

Alte opere, mai puțin sofisticate, care se adresau strict publicului domestic, cum ar fi *Der ewige Jude (Eternul evreu*, 1940), au pregătit dezumanizarea a milioane de oameni pentru Holocaustul ce a urmat.

Goebbels a conștientizat că filmul nu putea fi folosit doar pentru a forța populația să creadă în cauză, dându-și seama că era nevoie și de filme care să emoționeze și să distreze, finanțate de stat. Astfel se face că pe toată perioada de teroare a celui de-al Treilea Reich s-au produs sute de filme generos finanțate din cele mai diferite genuri: musicaluri, comedii, operete, drame istorice, povești de dragoste escapiste și o mulțime de filme de război care înfățișau eroicii soldați germani înfruntând dușmanul. Printre acestea din urmă se numără *Kampfgeschwader Lützow (Escadrila Lützow)*, realizat în 1941, care relatează povestea unei temerare escadrile de bombardiere din timpul invaziei Poloniei, și *Stukas*, turnat în același an, care cuprinde povești multiple, printre care cea a unui

pilot de avion de vânătoare care suferă de stres posttraumatic după un accident, dar își înfrânge spaimele și rănile și zboară din nou.

În toate aceste filme regăsim mai mult decât niște asemănări întâmplătoare cu echivalentele lor realizate de Aliați, diferența constând doar în aceea că filmele făcute în Marea Britanie continuă să fie transmise și azi în mod regulat de televiziune. Un exemplu edificator este *Went the Day Well? (Ați avut o zi bună?)* din 1942, în care un sat tipic englezesc este invadat de parașutiști germani, deghizați în soldați britanici, care sunt demascați și apoi învinși de localnici.

Propaganda bine făcută ne flatează, ne cântă în strună și transformă partea adversă într-un bau-bau. *Went the Day Well?* reușește toate acestea, sugerându-ne că acei oameni de la țară reținuți și fără pretenții sunt întru totul pe măsura unor parașutiști naziști și că, atunci când e cazul, neveste respectabile se pot transforma în eroi.

În multe filme ale vremii, printre care *Pimpernel Smith* (1941), *One of Our Aircraft is Missing* (1942) și filmul de spionaj *Bulldog Sees It Though* (1940), aceasta era tema-cheie, înfățișându-ne britanici în acțiuni amatoriste, temerare și reușind să-i ducă de nas pe germanii lipsiți de umor. Unele dintre filme erau finanțate de Ministerul de Informații, care era responsabil cu propaganda. Altele erau opere neoficiale, realizate de cont propriu din categoria agitprop[9] în ton cu starea de spirit populistă și patriotică a epocii. În război, miturile unificatoare sunt esențiale, și dat fiind faptul că regimul nazist își ucidea în mod sistematic propriul popor, țara și conducătorii ei având un comportament monstruos,

britanicii au fost în mod logic și de înțeles distribuiți în rolul unui potențial Sfânt Gheorghe.

Iar abaterile de la această narațiune despre britanici voioși, invincibili, sarcastici care se luptau cu naziștii cei răi nu erau bine primite. Când la urechile prim-ministrului Winston Churchill a ajuns zvonul că echipa de cineaști Michael Powell și Emeric Pressburger făcea un film întitulat *The Life and Death of Colonel Blimp* bazat pe benzile desenate ale lui David Low și care satiriza armata britanică rigidă și demodată, ba, mai rău, înfățișa un „german simpatic" jucat de actorul emigrat de origine austriacă Anton Walbrook, acesta i-a scris ministrului său al informațiilor Brendan Bracken, cerându-i să propună „măsurile necesare pentru a stopa această producție prostească înainte de a merge mai departe".

Presați, Powell și Pressburger au prezentat o versiune brută cenzorilor, iar filmul a primit undă verde. Când a ajuns pe ecrane în 1943, o banderolă invita publicul afișând cuvintele „Veniți să vedeți un film interzis", demonstrând că până și în vreme de război oamenii de la PR găseau o portiță.

Al Doilea Război Mondial s-a sfârșit oficial în 2 septembrie 1945, dar realizatorii de filme de război din Marea Britanie și din America abia își făcuseră încălzirea. În ultimii patru ani ai anilor 1940, studiourile din cele două țări au produs aproximativ 30 de filme de război, iar în următorul deceniu, genul a devenit o afacere de box office și mai mare. În anii 1950, pe măsură ce durerea imediată provocată de conflict făcea loc unui triumfalism nostalgic, numai studiourile britanice au scos 50 de filme de război. Unele erau fictive, dar multe se bazau pe evenimente de acum familiare publicului

datorită muncii de propagandă din timpul războiului. Industria cinematografică s-a hrănit ani de zile din aceasta, iar datorită reluărilor repetate de televiziunea postbelică, a devenit esențială pentru narațiunea retrospectivă despre al Doilea Război Mondial.

Exista o convergență considerabilă între adevăr și ficțiune. Cum aceste filme aveau tendința să prezinte establishmentul militar într-o lumină bună, au fost bine primite de acesta, iar fanfarele regimentelor au adoptat chiar muzica lor. Temele din *Podul de pe râul Kwai* și *Marea evadare* au rămas în repertoriul orchestrei Coldstream Guards Band. Urmăriți orice paradă militară a Forțelor Aeriene Regale (RAF) și veți auzi tema muzicală din *Bătălia pentru Anglia, Distrugătorii de baraje, 633 Squadron (Escadrila 633)* și *Reach for the Sky (Să atingi imposibilul)*.

Chiar dacă pretindeau că ar recrea evenimente reale, cele mai multe dintre aceste filme postbelice își permiteau licențe artistice considerabile și omiteau adesea detalii și personaje importante.

În 1950, regizorul Jack Lee a început selecția actorilor pentru filmul *The Wooden Horse (Calul de lemn)*, realizat după un roman omonim de mare succes. Scenariul relata istoria unei evadări reale a unor prizonieri britanici de război din lagărul german de prizonieri Stalag Luft III în 1943, același lagăr din care a avut loc mai faimoasa „Mare evadare" din anul următor. În acea primă evadare, prizonierii s-au folosit de un cal de gimnastică gol pe dinăuntru ca acoperire pentru a săpa un tunel și sub pretextul unui „exercițiu", trei dintre ei au scăpat și au izbutit să ajungă înapoi acasă în Marea Britanie.

La probele pentru distribuție a participat și actorul Peter Butterworth, devenit celebru mai târziu pentru rolurile din numeroase filme ale francizei britanice de comedie *Carry On (Mergi mai departe)*. După cum și-a amintit mai târziu Butterworth și după cum confirmă și materiale de la Arhiva Națională, lui Butterworth i s-a refuzat rolul deoarece era „prea gras" și nu era „convingător de eroic". Iar aceasta în pofida faptului că Butterworth chiar fusese prizonier în Stalag Luft II în 1943 și fusese implicat în planificarea evadării și în acțiunea de diversiune din ziua respectivă.

Distrugătorii de baraje (1955) este de acum la fel de celebru pentru numele rasist al câinelui comandantului misiunii (Nigger, Negroteiul), cât și pentru acțiunile comandantului Guy Gibson și ale oamenilor săi. Filmul relatează povestea adevărată a unui raid aerian cu numele de cod Operation Chastise care a avut loc în noaptea dinspre 16 spre 17 mai 1943, când 19 bombardiere Lancaster au distrus două diguri (Möhne și Eder din Renania de Nord-Westfalia) și au scos din funcțiune o centrală electrică folosind inovatoarele „bombe cu ricoșeu" create de inventatorul Barnes Willis. Dar întâmplându-se toate acestea, o serie de fapte neconvenabile au sfârșit pe podeaua camerei de montaj. Pentru început, temerara misiune nu a fost nici pe departe atât de eficientă pe cât ne spune filmul.

Istoricii Charles Webster și Noble Frankland, a căror istorie oficială în patru volume a Ofensivei Strategice Aeriene a apărut în 1961, nu s-au arătat deloc convinși, susținând că RAF a supraevaluat considerabil succesul atacului și că impactul acestuia a fost de scurtă durată. Folosind munca

deținuților și orice forță de muncă disponibilă, germanii au reparat digurile și le-au repus în funcțiune în doar cinci luni; iar centrala electrică de la Herdecke a fost reparată și funcțională în câteva săptămâni.

În 1972, documentele referitoare la operațiune au fost declasificate, iar jurnalistul Bruce Page a scris: „Adevărul despre Raidul Digurilor este că a fost un soi de scamatorie, practic lipsit de semnificație militară... În povestea raidului avem de-a face cu o planificare neglijentă, un entuziasm miop și un curaj prost ghidat...“

Atacul le-a provocat în mod cert germanilor o oarecare durere de cap, dar în ultimă instanță a fost o cascadorie de propagandă scump plătită, care a costat viețile a 53 de membri ai echipajelor RAF. Și au fost și alte victime, căci 330 de tone de apă s-au revărsat peste văile de sub baraje, iar aproximativ 1 600 de oameni, dintre care 1 000 de prizonieri dintr-un lagăr de muncă, au pierit.

Detalii neplăcute de acest fel nu și-au făcut firește drum spre filmele triumfaliste ale anilor 1950 – nu în ultimul rând fiindcă poporul britanic avea cu totul alte griji. Raționalizarea din timpul războiului s-a încheiat abia în 1954, cu un an înainte ca *Distrugătorii de baraje* să fie difuzat, iar multe orașe britanice erau încă însemnate de craterele unde căzuseră bombe. Șomajul scăzuse, ce-i drept, până la un nivel record și apăruseră oportunități noi în domeniul educației, al muncii și chiar al locuirii – sub forma noilor orășele care răsăreau peste tot în sud-est –, dar Marea Britanie era cu totul diferită de supraputerea din 1939. India și Pakistanul își obținuseră independența în 1947, iar alte colonii le urmau. Pierzându-și imperiul, națiunea începuse să

nu mai știe cine era și ce se întâmpla cu ea. Filmele care aruncau o lumină frumoasă asupra țării și a recentei ei victorii asupra naziștilor îi făceau pe oameni să se simtă bine cu ei înșiși. *Distrugătorii de baraje* au întruchipat ficțiunea despre neînfricatul spirit britanic, iar publicul era mai mult decât doritor să creadă.

Exemplificând acea stare de *alief*, contopirea filmului cu realitatea care se petrecea în mintea oamenilor a făcut ca relatări ficționale să se confunde cu evenimente reale. Richard Todd[10] a ajuns să fie luat drept adevăratul Guy Gibson pe care l-a interpretat în *Distrugătorii de baraje*. Dar un exemplu mai cunoscut este cel al actorului Kenneth More care a devenit un soi de *Doppelgänger* al legendarului pilot de avioane de vânătoare, căpitanul Douglas Bader.

Practic, toți cei care au crescut în Marea Britanie postbelică știau povestea lui Douglas Bader. Filmul aventurilor sale, *Reach for the Sky (Să atingi imposibilul)*, făcut în 1956 după cartea cu același titlu de regizorul Lewis Gilbert, a contribuit mult la cimentarea legendei acestuia, fiind retransmis cu regularitate la televiziune după septembrie 1965 când a fost difuzat prima oară. *Reach for the Sky* este un film neobișnuit printre filmele de război postbelice prin aceea că redă povestea unui singur om care, jucat de More, a dus aproape la contopirea celor doi bărbați în psihicul național.

Pentru cei născuți după 1980 ori care nu au crescut în Marea Britanie și ar putea să nu fie familiarizați cu filmul, povestea din *Reach for the Sky* ar fi cam aceasta:

Ne întâlnim prima oară cu Bader conducându-și cu viteză motocicleta prin Anglia rurală pentru a se

alătura forțelor RAF la sfârșitul anilor 1920. În timp ce un avion trece pe deasupra capului său, Bader cade, se ridică, se scutură de praf și ajunge la garnizoană cu o gaură în melonul său. Spre veselia celorlalți elevi-piloți și spre supărarea sergentului-major al companiei, borurile pălăriei sale găurite se tot întorc în sus în timp ce defilează.

Bader iubește viața și camaraderia de la RAF și se ține de șotii cu nemiluita, printre care cea în care el și camarazii lui desfac roțile bicicletei unui polițist. Dar în 1931 se produce dezastrul când Bader se prăbușește cu avionul pe aerodromul Woodley, lângă Reading, în timp ce execută o manevră riscantă la câțiva metri deasupra pistei. Supraviețuiește, dar își pierde ambele picioare; unul amputat chiar deasupra genunchiului și celălalt imediat sub genunchi. Spunându-i-se că nu va mai putea să meargă niciodată, îi contrazice pe specialiști și, datorită puterii și încăpățânării sale, îl vedem ceva mai târziu jucând golf în timp ce îi face curte iubitei sale Thelma.

RAF nu are însă nevoie de un pilot fără picioare, așa că Bader se duce să lucreze pentru compania petrolieră Shell, dar peste șase ani, când izbucnește războiul, cere să fie reprimit. Ofițerul care se ocupă de recrutări îl întâmpină cu fraza: „Vă pierdeți timpul, domnule, mă tem că nu au să vă lase niciodată să zburați".

Bader însă nu acceptă refuzul, dovedește că poate să zboare și sfârșește prin a comanda un grup de canadieni hârșiți în lupte pe care îi cucerește cu o acrobație aeriană.

Într-o bună zi – fără să se gândească prea mult – Bader îi sugerează comandantului său, vicemareșalul aerului Trafford Leigh-Mallory, o

nouă tactică („Big Wing"/Aripa Mare), în care trei escadrile se ridică simultan în aer și nu doar una, iar ideea sa este pusă rapid în practică de așa-numita Duxford Wing, de sub comanda sa. Pe parcurs, ca în orice monomit adevărat, există mentori și dascăli, praguri de trecut, ba chiar și miracole. Se produce și o renaștere în care, în loc să omoare el monstrul, monstrul aproape că îl omoară pe el.

În 9 august 1941, la un an după Bătălia pentru Anglia, Spitfire-ul lui Bader este lovit deasupra orașului Saint Omer în nord-vestul Franței. Cu proteza unuia dintre picioare prinsă în cockpit și cu avionul care coboară vertiginos spre sol, reușește să se elibereze și să se parașuteze înainte de a cădea prizonier.

După ce și-a reprimit piciorul, aflat încă în convalescență la Saint-Omer, Bader ia legătura cu Rezistența și evadează. Este prins rapid, iar gazdele sale franceze sunt arestate și anchetate, dar Bader cel tenace nu renunță. În cele din urmă, germanii își pierd răbdarea și îl anunță că va fi transferat într-un lagăr mai „confortabil". Bader refuză, dar atunci când prietenul său Henry Day îi spune „Le-ai dat multă bătaie de cap și noi toți suntem alături de tine... dar nu e nevoie decât de o scânteie pentru a declanșa un incident...", Bader dă înapoi și este trimis la Oflag IV-C, adică la castelul Colditz, în uralele camarazilor săi. În primăvara anului 1945 este eliberat, dar, în loc să sărbătorească, el caută imediat să pună mâna pe un Spitfire. Se întoarce acasă și îi spune Thelmei că plănuiește să plece spre Est ca să lupte împotriva japonezilor, dar spre marea ușurare a Thelmei, Ziua Victoriei îl ajunge din urmă și războiul se încheie.

Și aici se termină și filmul.

Dar firește că povestea vieții reale a lui Bader a continuat. Era deja o figură bine-cunoscută când a ieșit filmul în 1956, iar *Reach for the Sky* l-a transformat într-unul dintre cei mai faimoși eroi de război ai țării. Deși Bader s-a arătat reticent față de film și nu l-a văzut decât peste mulți ani, acesta a fost un succes comercial și de critică, câștigând în 1956 BAFTA pentru cel mai bun film. Distribuitorul filmului, Rank, l-a difuzat și în SUA, dar în fața concurenței filmelor color ale vremii, printre care *Omul care știa prea multe* sau *Cele zece porunci*, acest film alb-negru de două ore despre un pilot britanic fără picioare nu a avut succesul scontat.

Pe tot parcursul anilor 1960 și 1970, Bader a rămas o celebritate în Marea Britanie și în țările Commonwealthului precum Australia, Africa de Sud și Noua Zeelandă. Și în calitate de cea mai cunoscută persoană cu dizabilități a Marii Britanii, Bader a dus o campanie intensă în favoarea acestei categorii. Cu câteva luni înainte de moartea sa în 1982, a fost luat prin surprindere de realizatorul TV Eamonn Andrews la un eveniment caritabil de la hotelul Haymarket din Londra pentru o ediție a emisiunii biografice extrem de laudative *This is Your Life! (Aceasta este viața ta!)*. Era vorba de una dintre emisiunile de frunte ale epocii, aducând în prim-plan personajul luat prin surprindere care este pus să asculte versiuni extrem de flatante ale poveștilor din viața sa, ca apoi să i se ofere o carte roșie, care este de fapt scenariul emisiunii. Printre musafirii lui Bader din acea seară s-au numărat foști camarazi din unitatea sa de luptă „Dogsbody Section“, un fost adversar devenit prieten în persoana generalului Adolf Galland de la

Luftwaffe, și chiar și Madame Hiecque și Lucille Debacker, cele două franțuzoaice care încercaseră să-l ajute în tentativa lui de a evada în 1941.

În preambulul programului, Andrews îl descrie pe Bader ca „o legendă vie, unul dintre cei mai mari eroi din viața reală a vremurilor noastre, ba chiar al tuturor vremurilor".

Și chiar dacă, de la moartea sa, mitul Bader s-a mai estompat, el rămâne probabil cel mai cunoscut erou al acelui eveniment tot mai sacralizat numit „Bătălia pentru Anglia". Faptul că reputația lui Bader e neștirbită se datorează în mare parte filmului care a cimentat legenda sa și felului plin de simpatie în care Kenneth More l-a portretizat.

În cartea lui S.P. Mackenzie *Bader's War* (2008), autorul relatează o poveste în care președintele Asociației Britanice a Foștilor Combatanți Invalizi îl prezintă pe Bader prin cuvintele oarecum glumețe: „Poate că unii dintre dumneavoastră și-l amintesc pe bărbatul care a jucat rolul lui Kenneth More în filmul *Reach for the Sky*"[11].

Bader nu era fericit de asocierea lui cu personajul filmului, declarând adesea în interviuri pe această temă: „Toată lumea crede că sunt tipul acela drăguț pe care l-a jucat Kenneth More, dar nu sunt".

Dar în mod cert filmul i-a pecetluit legenda. La patruzeci de ani de la moartea sa, numele său este menționat în podcasturi sau în paginile ziarului *Daily Mail*. În iulie 2016, într-un interviu pentru *BBC History Magazine*, prim-ministrul de atunci, David Cameron, l-a numit pe Bader „cel mai mare erou al meu din toate timpurile", iar mitul acestuia proliferează în diverse memoriale.

Numele său este imortalizat în străzi și există statui, printre care una de bronz, dezvelită de cea

de-a doua sa soție, Joan Bader, la aerodromul Goodwood în 2001. Institutul de recuperare Douglas Bader Walking School, programul de show-uri aviatice în echipă ale piloților cu dizabilități Bader's Bus Company și o școală specială din Doncaster, The Bader Academy, toate îi păstrează viu numele, și există chiar localuri în memoria sa.

Pe locul unde odinioară s-a aflat RAF Martelsham, în apropiere de autostrada A12 din Suffolk, se află taverna Douglas Bader, care mai păstrează panglica de deschidere tăiată chiar de el în 1979. Un alt local, The Bader Arms, se afla în Tangmere, West Sussex, fiind deschis de același Bader în 1982. O legendă locală ne spune că, întrebat de un reporter ce credea despre nume, Bader i-ar fi răspuns: „Doar nu puteau să-i zică «Picioarele de futu-i mă-sa ale lui Bader», nu".

Povestea este tipică pentru obiceiul lui Bader de a înjura. O altă istorie, cu siguranță apocrifă, redă o cuvântare ținută de el la o școală de fete despre înfruntările aeriene cu inamicul: „Au apărut *fuckeri* (futangii) din stânga noastră, *fuckeri* din dreapta noastră și *fuckeri* care ieșeau din Soare!" – până când directoarea l-a întrerupt pentru a explica elevelor că „Fokker[12] erau avioane de vânătoare germane din al Doilea Război Mondial, fetelor!"

„Se prea poate, a reacționat Bader, dar futangii ăștia erau marca Messerschmitt."

Iată unul dintre numeroasele paradoxuri ale vieții, faptul că abstinentul Bader are două cârciumi numite după el, dar asta nu face decât să ne arate că el și moștenirea sa sunt complicate. Propaganda din timpul războiului și narațiunea dedicată vieții sale au făcut ca adevărul despre el și despre alter egoul

lui ficțional să tragă în direcții opuse. Faptul prea puțin plăcut este că un om considerat a fi cel mai mare erou de război al Marii Britanii nu a fost defel un erou. Sau, cel puțin, nu în sensul în care îl comemorăm.

* * *

E o zi toridă din iulie 2022, iar fiul meu adolescent împreună cu mine ne îndreptăm spre Imperial War Museum de la Duxford.

Am pornit la drum mânat de un spirit iconoclast, dar de cum intrăm în muzeu, cu mine se produce o transformare ciudată și dintr-odată sunt Alan Partridge[13], arătând entuziasmat cu degetul spre diverse exponate militare. Pentru bărbații de vârsta mea, care au crescut în anii 1970, al Doilea Război Mondial era un ideal măreț. Războiul era atotprezent, în jucării și în jocuri și la emisiunile de televiziune din weekend la care aveam voie să ne uităm, așa că toți știam cine era Bader. Asta ar putea explica de ce nu sunt decât un bărbat ca toți ceilalți, de vârstă mijlocie, care umblă prin muzeul din Duxford târând un copil după el.

Tuc-tuc-tuc-ul constant al vechilor avioane deplasându-se pe sol încinge și mai mult atmosfera.

Poți zbura cu un Spitfire la Duxford contra sumei de 2 950 de lire sterline, ceea ce depășește bugetul nostru, așa că alegem un „simulator Spitfire" la suma mult mai convenabilă de patru lire.

O mămică și trei copii mici ni se alătură și curând alunecăm spre stânga și spre dreapta pe un scăunel de plastic, trăind experiența „Bătăliei pentru Anglia" din perspectiva unui pilot de Messerschmitt aflat deasupra Stâncilor Albe din Dover în 1940. Experiența, trebuie să recunosc, este lipsită de dramatismul unei înfruntări directe la o

mie de metri înălțime – dar când ai dat patru lire, nu prea ai dreptul să te plângi. Oricum e prea mult pentru unul dintre micuții piloți și totul se oprește când apasă pe butonul de urgență și cere să fie dus la toaletă.

Însoțitorul, amabil, ne spune că mai putem face o tură, iar de data aceasta ni se alătură un tătic cu fiii săi, care o ține întruna cu „o să doborâm niște nemți". Ca veteran călit în luptă al simulatorului, îi explic că de fapt suntem piloți din Luftwaffe, iar pe fața lui se așterne un zâmbet larg când răcnește:

„Ați auzit, copiiii? Noi zuntem nemțiii!!!"

După alte patru minute ieșim în soarele arzător de afară pe comentariul care ne spune că piloții din Bătălia pentru Anglia „au împiedicat invadarea Angliei". „A fost distractiv!" spune celălalt tătic, iar eu îi dau dreptate că așa a fost. Dar pe când ne întoarcem la mașină trecând pe lângă mașinăria morții și magazinul de suveniruri care vinde gin „Dam Raider", asupra mea se lasă o neliniște. A fost o zi frumoasă, dar ce-am învățat de aici?

Duxford are mii de exponate și atmosferă din plin, dar în mijlocul tuturor acelor avioane și vitrine de sticlă strălucitoare prea puțin ne amintește că suntem în fața unor aparate gândite să ucidă oameni. Cu simulările și cu display-urile interactive aflate la dispoziția vizitatorilor ajungi să te simți ca într-un loc de divertisment și nu într-un muzeu – aproape că a fost ca o excursie la un Disneyland al Războiului.

Duxford îi era bine cunoscut lui Bader. Fusese transferat acolo la escadrila numărul 19 în februarie 1940, iar aici avea să zboare pentru prima oară cu un Spitfire.

În anii dinaintea războiului, Fighter Command, unul dintre cele trei comandamente ale RAF, împărțise Marea Britanie în mai multe regiuni, iar această bază aeriană era cea mai sudică bază pentru Grupul 12 care răspundea de un spațiu aerian uriaș din nordul Țării Galilor, peste Lincolnshire și în jos până la Fens. Până la căderea Franței în 1940, s-a crezut că amenințarea din partea Luftwaffe venea dinspre est, de peste Marea Nordului, și se compunea în principal din bombardiere. Dacă așa ar fi stat lucrurile, Duxford s-ar fi aflat exact în calea atacurilor. În schimb, după Dunkerque, amenințarea a început să vină dinspre Canalul Mânecii, iar greul a căzut pe Grupul 11, aflat mai la sud, în timp ce sarcinile Grupului 12 s-au redus la apărarea bazei lor de un atac.

Situația i-a enervat teribil pe Bader cel ahtiat să lupte și pe comandantul Grupului 12, ambițiosul vicemareșal al aerului Trafford Leigh-Mallory. Încredințați că ratează ocazia de a acționa, au petrecut o mare parte din perioada Bătăliei pentru Anglia făcând lobby pentru a fi observați și luați în considerare. Dar într-un anume sens, această călătorie începuse, pentru Bader cel puțin, cu mult timp înainte.

Douglas Bader s-a născut în 12 februarie 1910 în St John's Woods, Londra. Al doilea fiu al lui Jessie și Frederick Bader, un inginer constructor, a avut o copilărie nefericită în umbra fratelui său pe care părinții îl adorau. Tatăl său a luptat în Primul Război Mondial în Corpul Geniștilor Regali și a fost promovat la gradul de maior, dar fiind grav rănit în 1917, a murit în 1922[14] când Bader avea douăsprezece ani, de pe urma rănilor. Jesse s-a remăritat curând cu un vicar, iar noul cuplu,

considerând că nu putea face față energiei excesive a lui Douglas, l-a trimis la un internat unde sportul a devenit salvarea lui.

Bader nu avea aplecare pentru studiu, dar la Temple Grove sau la St Edward's din Oxford, unde a ajuns la vârsta de treisprezece ani, a devenit cunoscut ca un sportiv excelent. A fost un boxer strălucit, un extraordinar jucător de cricket și, mai presus de toate, un poet al mingii de rugby. După moartea tatălui său, avea să-și petreacă adesea vacanțele la mătușa sa Hazel și la soțul acesteia, Cyril, care făcea parte din RAF. Cyril a fost cel care în timpul unei vizite din 1923 i-a făcut cunoștință tânărului Douglas cu un avion. Băiatul s-a arătat imediat interesat, dar marea sa iubire au rămas competițiile sportive.

Înrolându-se în RAF, împotriva dorinței mamei sale, în 1928, Bader s-a alăturat forțelor aeriene și mai târziu echipei de rugby Harlequins. Cu puțin timp înainte de accidentul său, aștepta o invitație să se alăture echipei Angliei pentru sezonul 1932. A-ți pierde ambele picioare este o tragedie pentru oricine, dar pentru un împătimit al sportului precum Bader a fost de două ori mai greu. Așa că, din momentul în care a putut să meargă din nou, a început să caute o distracție alternativă, pe care a găsit-o mai întâi în golf, iar din 1939 în război. De altfel, cel mai bun mod de a-l înțelege pe Bader și isprăvile sale din timpul războiului este prin prisma sportului. În fiecare relatare despre activitățile lui Bader, îl vedem tratând misiunile de luptă ca pe un meci de rugby desfășurat în ceruri. E frustrat că nu face parte din prima echipă – Grupul 11 – și se comportă ca și cum ar fi căpitanul escadrilei chiar

dacă nu e. E gelos pe colegii săi de echipă și vrea tot timpul să ajungă la minge și să fugă el cu ea.

Bader a participat la misiuni deasupra Franței în timpul evacuării de la Dunkerque – prima sa victimă a fost un Messerschmitt 109 la 1 iunie 1940. Au urmat altele, inclusiv un bombardier Dornier doborât în largul coastei Norfolkului în 9 iulie. Au existat succese ulterioare și momente de nesăbuință – inclusiv unul în care Bader își terminase muniția și s-a gândit să intre în coliziune cu un avion al inamicului. Dar în cea mai mare parte a Bătăliei pentru Anglia, grupul lui fiind trimis în plan secund, a fost frustrat de lipsa de acțiune.

Lucrurile s-au schimbat mai târziu în 1940 când a devenit o celebritate. De fapt, Douglas Bader nu a fost defel unicul pilot al vremii care s-a bucurat de acest statut. Piloții RAF erau cam toți vedetele zilei și, cum a spus comandatul de aripă Paddy Barthropp în 2009 pentru Channel 4: „Eram niște... David Beckham... a fi pilot pe un avion de vânătoare... era cel mai tare lucru... din toate cele trei servicii".

Însă Bader s-a remarcat. După cum a declarat cumnata sa Jill Lucas: „Nu a existat niciodată o persoană fără picioare care să zboare, să comande o escadrilă și să doboare avioane germane".

Informații despre carismaticul pilot fără picioare, as al avioanelor de vânătoare, ajunseseră la începutul verii anului 1940 la urechile lui Alexander Austin, ofițer superior pentru relații publice la Comandamentul Avioanelor de Vânătoare, iar în urma unei conferințe de presă din 14 iulie 1940, jurnaliștii s-au dus să-i intervieveze pe cel în cauză și pe mama sa. *Daily Mirror* a găsit-o pe doamna

Bader, care le-a vorbit despre „starea de spirit solară“ a fiului ei, în pofida accidentului suferit, iar la scurt timp după aceea, *Daily Mirror* l-a numit „Cel mai mare erou dintre toți“. Porecla a prins, iar *The Guardian, The Times* și *Daily Telegraph* au publicat materiale pline de laude despre acest superman fără picioare.

În mijlocul Bătăliei pentru Anglia, ambele tabere îi ridicau în slăvi pe jucătorii lor. În Germania, neînfricații *Fliegerasse* (ași zburători) precum Hans-Ulrich Rudel și Erich Hartmann erau transformați în celebrități servind scopurilor de propagandă. Ambii bărbați erau frumoși ca niște staruri de cinema și ambii au continuat să fie sărbătoriți și după război. Hartmann cu cele 352 de victime aeriene ale sale continuă să fie considerat cel mai victorios și ucigător pilot de avion de vânătoare din istorie. În acea epocă a primit toate decorațiile posibile, iar el și Rudel s-au numărat printre cei 27 de militari germani cărora li s-a conferit personal de către Adolf Hitler Crucea de Cavaler cu Diamante. Vom reveni la Rudel ceva mai târziu.

Bader a câștigat și el decorații, iar în septembrie 1940 i s-a conferit Ordinul pentru Servicii Deosebite de către regele George al VI-lea și a fost promovat *flight lieutenant*[15]. Cu cariera pe un curs ascendent și învestit cu mai multă autoritate, datorită faimei sale, Bader a continuat să lupte pentru și mai multă glorie, promovând strategia cunoscută sub numele de „Aripa Mare“ (Big Wing). De fapt, la mijloc era o idee veche, pe care aviația italiană o folosise în anii 1930 – în principal în cadrul unor mitinguri aviatice. Aripa Mare însemna să trimiți concomitent în aer trei până la cinci escadrile, compuse fiecare din câte

douăsprezece avioane, pentru a-l ataca pe inamic. Șeful lui Bader, vicemareșalul aerului Trafford Leigh-Mallory, cochetase cu ideea încă din ianuarie, iar după mai multe discuții, cei doi bărbați au început să facă lobby intens pentru ea. Leigh-Mallory era fratele mai mic al alpinistului George, care murise eroic în 1925 încercând să cucerească Everestul – iar această pierdere combinată cu faima postumă a lui George pare să-l fi marcat serios pe Trafford care se simțea mereu defavorizat. Ca și Bader, era frustrat de lipsa de acțiune a Grupului 12, avea relații importante și era extrem de ambițios să pună lucrurile în mișcare.

În septembrie 1940, germanii și-au schimbat tactica, trecând de la bombardarea aeroporturilor și stațiilor radar la acțiuni de bombardare a Londrei. Acesta a fost momentul când Leigh-Mallory a considerat că venise timpul pentru Aripa Mare. Sprijinindu-se pe renumele sporit al lui Bader și profitând de situație, cei doi bărbați și-au folosit toată influența ca strategia să fie adoptată. Lucru bun pentru Bader și Leigh-Mallory, dar o teribilă greșeală tactică pentru RAF și națiune, deoarece Aripa Mare era o idee de-a dreptul stupidă.

Atacurile aeriene ale germanilor asupra Londrei necesitau o reacție rapidă, iar Sistemul de Interceptare Dowding – numit astfel după mareșalul aerului Hugh Dowding, care contribuise la realizarea primei strategii de contraofensivă aeriană din lume – a oferit-o. Printr-o rețea de stații radar, sisteme de relee și centre de comandă, avioanele de vânătoare puteau fi adunate rapid și eficient și trimise să înfrunte dușmanul. Combinația de tehnologie și tactică a lucrat excelent

în Bătălia pentru Anglia și a ajutat RAF să se impună.

În schimb, complexitatea operației de a aduna 60 de avioane de luptă de tipuri și de puteri diferite deasupra Duxfordului înainte de a-i înfrunta pe germani era greoaie și cronofagă. Adesea, până când o Aripă Mare era adunată, avioanele Luftwaffe se întorceau deja spre casă. Sistemul Dowding fusese dat deoparte de un proiect vanitos de autopromovare. Iar când Aripa Mare reușea să înfrunte partea adversă, se produceau adesea coliziuni, se trăgea din greșeală în propriile avioane, care prin numărul lor mare deveneau de asemenea ținte mult mai bune pentru inamic.

Nimic din toate acestea nu s-a văzut la început fiindcă, în confuzia generală, toată lumea era încredințată că lucrurile funcționau, iar piloții își exagerau la greu numărul victimelor. S-a calculat mai târziu, pe baza resturilor de aparate și unor cifre echivalente ale germanilor, că piloții acestei formațiuni își exageraseră victimele într-o proporție uluitoare de 7:1. Într-un singur raid din 15 septembrie 1940, RAF a pretins nici mai mult, nici mai puțin decât 52 de victime și opt „probabile" – însă, conform datelor de la Luftwaffe, doar șase avioane ale lor fuseseră doborâte.

În ceața războiului, o presă hulpavă a sărit pe aceste cifre.

„175 de avioane naziste doborâte! Invadatorii alungați înapoi peste Canalul Mânecii!" titra *Daily Herald* în 19 septembrie 1940, adăugând: „RAF triumfă în cele mai mari bătălii aeriene ale războiului!"

Nimic adevărat, dar cu Londra și cu alte orașe britanice chircindu-se sub asaltul avioanelor

Luftwaffe era povestea de care națiunea avea nevoie, iar carierele lui Leigh-Mallory și Bader prosperau. Timp în care cele ale mult mai competenților Keith Park, vicemareșal al aerului, și Hugh Dowding, mareșal al aerului, începeau să pălească.

Ambii fuseseră conducători excepționali, adevărați eroi ai Bătăliei pentru Anglia – dar fuseseră scoși din joc de strategia răsunătoare a Aripii Mari și de ambiția personală a lui Bader și a aliatului său din eșaloanele superioare. Park a fost înlocuit de Leigh-Mallory, iar Dowding de Sholto Douglas. Istoria oficială a Bătăliei pentru Anglia avea să-i marginalizeze atât pe Dowding, cât și pe Park și să exagereze succesul lui Leigh-Mallory și al strategiei Big Wing promovate de Douglas Bader. Ani de zile s-a predicat că tactica lui Bader și Leigh-Mallory a fost un factor decisiv în povestea de succes a Forțelor Aeriene Regale, iar propaganda din timpul războiului care s-a reflectat în *Reach for the Sky* i-a asigurat un rol central în legenda lui Bader în 1956.

Dar succesul Aripii Mari a fost o mare minciună.

În timp ce Dowding și Park plecau, legenda lui Bader creștea datorită comunicatelor de presă redactate de RAF, unor jurnaliști favorabili și unor fotografii oficiale nemaipomenite. A fost transformat într-o serie de cartoline introduse în pachete de țigări care puteau fi colecționate, a apărut pe cărți poștale de propagandă tipărite în tiraje de masă și distribuite în școli, numite „Fapte eroice din război", care îl prezentau drept omul al cărui „nume a devenit deviza și sursa de inspirație a piloților de vânătoare. Cine ar fi crezut că e posibil

ca un bărbat cu o asemenea invaliditate să poată face atât de mult?“

În 18 martie 1941, proaspăt promovatul comandant de aripă s-a prezentat la post la RAF Tangmere și de atunci încolo, cu inițialele sale „DB“ pictate pe avionul pe care îl pilota și indicativul de apel „Dogsbody“, a încercat să devină supremul as zburător al războiului. În acest scop, îi plăcea la nebunie să efectueze misiuni de tip „gâlceavă“ deasupra Canalului. Acestea erau ieșiri în grup restrâns ale avioanelor de vânătoare care căutau avioane inamice izolate sau loveau ținte de pe sol.

Majoritatea piloților urau „gâlcevile“, dar pentru Bader cel dependent de adrenalina războiului aerian erau o plăcere. În cuvintele prietenului său, comandantul de escadrilă Johnny Johnson: „Ideea lui de a petrece o sâmbătă după-amiază liberă era să ia... unul sau doi nefericiți cu el peste Canalul Mânecii sau la Pas-de-Calais în speranța că vor întâlni [dușmanul]“.

Până în august 1941, pretinsese că ar fi doborât 23 de avioane – devenind astfel, pe hârtie, al cincilea as din RAF –, dar cum nu se acordă medalii pentru locul cinci, tot mai competitivul Bader a început să-i hărțuiască pe cei din jurul său mai mult ca oricând. Echipajul de la sol, provenind în mare parte din clasa muncitoare, a devenit ținta lui preferată. Dacă avionul său nu era gata atunci când dorea el, începea să-i împroaște cu invective. Nici ofițerii nu scăpau basma curată. Pilotul William Walker, revenind la post după ce fusese doborât în august 1940, s-a prezentat la noul său comandat doar pentru a fi înjurat pentru faptul că aproape fusese ucis – „ceea ce era un lucru cam deplasat, ca să nu spun mai

mult“, a declarat Walker mai târziu. Nu a rămas mult timp acolo.

Comandantul de aripă Bader a devenit tot mai necugetat în luptă, având obiceiul să se desprindă din formație în momentul în care vedea avioane inamice, în speranța de a-și îmbunătăți scorul și lăsându-i pe ceilalți să se descurce. În toate acestea nu era vorba de vreun țel mai înalt, de altruistul „Factor Wesley“. Bader nu căuta imposibilul pentru a-i salva pe conaționalii săi britanici de pericolul nazist, ci se comporta așa pentru că iubea sportul numit război.

În 9 august 1941, nesăbuința l-a ajuns din urmă.

Zburând fără obișnuitul său „om de aripă“, Alan Smith, Bader s-a lansat într-o „gâlceavă“ știind că instrumentele sale de bord nu funcționau cum trebuie. Angajat împotriva a patru avioane inamice deasupra coastei de nord a Franței, a executat un picaj prea rapid fără să-și cunoască altitudinea sau viteza. La un moment dat coada avionului său a fost lovită, probabil de un așa-numit „foc prietenesc“ [din propria tabără],[16] iar cu avionul precipitându-se spre sol, Bader și-a desprins piciorul și s-a parașutat.

Bader nu și-a asumat niciodată vreo vină pentru ce se întâmplase, deși era clar că vina îi aparținea în mare parte, ci a arătat mereu cu degetul spre foștii camarazi.

Capturarea asului aviatic a fost un dezastru de PR pentru RAF, dar a oferit oarecare plăcere celor de la Luftwaffe, care și-au tratat celebrul prizonier ca pe o vedetă rock aflată în turneu. Dând dovadă de o admirabilă obstinație și hotărât să se pună din nou pe picioare, Bader le-a cerut gazdelor sale să ia legătura cu britanicii pentru a-i parașuta piciorul

care îi lipsea. Generalul Adolf Galland, care peste ani avea să apară ca oaspete la emisiunea dedicată lui Bader *This is Your Life!*, s-a conformat și a organizat livrarea, astfel că în 19 august un avion RAF a aruncat peste Saint-Omer un pachet cu proteza de picior.

A fi prizonier nu era pe gustul veșnic neliniștitului Bader, așa că a făcut o serie de încercări de evadare extrem de prost gândite. Filmele și documentarele postbelice au dat impresia că ofițerii prizonieri aveau „datoria de a evada", că exista un soi de cod de onoare care îi obliga să încerce să revină acasă din prizonierat. Acest lucru nu a fost sub nici o formă aprobat în vreun fel de Înaltul Comandament Britanic, fiind mai degrabă un soi de mit postbelic. Cei mai mulți prizonieri de război britanici, ai Aliaților sau ai Axei s-au străduit să se împace cu situația și au rămas pe loc până la sfârșitul războiului – iar ideea că Bader s-ar fi simțit obligat să încerce este ridicolă. De încercat însă a încercat. Prima sa tentativă de la Saint-Omer s-a sfârșit nu doar cu prinderea sa destul de rapidă, ci și cu condamnarea la moarte a localnicilor francezi care îl ajutaseră, Maria Hiecque și Lucillle Debacker, alături de co-conspiratorul lor, Monsieur Leon. Din fericire, sentințele au fost comutate după un apel al mareșalului Pétain, însă Bader nu ar fi trebuit niciodată să îi expună riscului. Pentru Douglas, întâmplarea ar fi trebuit să fie o lecție de umilință, dacă acest cuvânt ar fi făcut parte în limitatul său bagaj de cuvinte. Au urmat alte încercări, fiind de fiecare dată prins rapid: mersul său îl dădea instantaneu de gol, oricum s-ar fi deghizat. A fost internat într-o serie de lagăre de prizonieri printre care Stalag Luft III, devenit

celebru pentru calul de lemn și „Marea evadare“, unde, luându-se mereu de gardieni, le-a făcut viața grea celorlalți prizonieri.

Bader se decisese – așa cum a spus mai târziu – să nu fie altceva decât „o pacoste pe capul nemților“. Însă pe parcursul acestui constant „goon-baiting“,[17] a reușit să-i scoată din minți și pe propriii camarazi, care erau nevoiți să îndure sancțiuni în timp ce el își ducea campania împotriva plictiselii. Când în cele din urmă a fost transferat la Stalag Luft VIII-B, dispoziția sărbătorească era palpabilă pe ambele părți. Un coleg prizonier a notat mai târziu: „ca să fiu sincer, a fost o ușurare pentru toată lumea, prieten sau dușman, când l-am văzut plecând“[18].

Bader n-a rezistat mult nici în noul lagăr, fiind transferat la scurt timp la Colditz, unde farsele sale au avut darul să-i întoarcă pe toți împotriva lui. „Goon-baiting“-ul lui era atât de enervant că până și germanii au clacat, sugerând că Bader ar trebui să fie examinat de Comisia elvețiană pentru repatriere pentru a fi trimis acasă. A refuzat plin de condescendență – era o chestiune de onoare, deoarece nu fusese rănit în luptă – și a rămas în lagăr spre dezamăgirea colectivă. Ba mai rău, a blocat deliberat repatrierea altcuiva. Alex Ross, membru al fanfarei regimentului Seaforth Highlanders, devenise ordonanța lui din motiv că nimeni nu se arătase dispus să-l servească. Era o poziție nefericită, iar Philip Sarkar îl citează pe Ross care a spus:

„În tot acel timp în care l-am cunoscut, nu cred să fi rostit vreodată te rog sau mulțumesc. Eram un nimic în comparație cu el... el era șeful. Oriunde s-ar fi aflat îi plăcea să fie în frunte... Când striga, o luai la fugă să-i îndeplinești dorințele.“

Când, în 1943, Crucea Roșie i-a spus lui Ross că era eligibil pentru repatriere și că germanii erau de acord, bucuros, omul i-a spus lui Bader: „Plec acasă!“, la care cel mai mare erou de război al Marii Britanii i-a răspuns: „Pe naiba pleci! Ai venit aici ca servitorul meu și aici ai să rămâi“.

În 12 aprilie 1944, soldații americani au ajuns la Colditz, iar Bader și ceilalți prizonieri au fost eliberați. În timp ce americanii au început formalitățile de înregistrare a prizonierilor, Bader și-a croit loc în față și i-a adus la cunoștință lui Lee Carson Reeves, un reporter cunoscut care fusese afiliat forțelor americane, că el era un faimos as aviatic. Simțind că era rost de-o poveste, Carson Reeves a aranjat să fie eliberat rapid din lagăr.

Bader nu a fost interesat să se întoarcă acasă la Thelma și, spre disperarea soției lui, a încercat să se califice din nou ca pilot de Spitfire. Ideea era ridicolă. Nu mai zburase trei ani de zile, iar tehnologia se dezvoltase în asemenea măsură că i-ar fi trebuit săptămâni de antrenament ca să poată zbura din nou. Dar ca orice altceva din războiul lui Bader, asemenea considerații nici măcar nu erau luate în seamă. Bader era prea puțin interesat să-și facă datoria, cât să obțină glorie.

A vrut de asemenea să-și recapete perechea de rezervă de picioare de aluminiu.

La câteva săptămâni de la eliberare, întors în Scoția sa natală, Alex Ross a fost chemat la oficiul poștal pentru o convorbire telefonică. La celălalt capăt al firului era Bader, fostul lui șef, care voia să știe dacă perechea lui de picioare de rezervă era la el. Când Ross i-a comunicat că nu are nici o idee unde ar putea fi, l-a înjurat și i-a trântit telefonul.

Războiul din Orientul Îndepărtat s-a terminat înainte ca Bader să se poată urca din nou la manșă, așa că s-a întors să lucreze pentru Shell Oil. În anii care au urmat, pe măsură ce cărțile și acel faimos film i-au cimentat legenda, celebritatea lui a crescut, la fel ca înclinația de a susține cele mai rele categorii de oameni. În 1953 a fost invitat să scrie prefața la autobiografia pilotului german Hans-Ulrich Rudel, *Stuka Pilot*. Frumosul și carismaticul Rudel era cunoscut drept „Vulturul Frontului de Est", comandantul militar german, generalul-colonel Ferdinand Schörner, declarând la un moment dat despre el: „Rudel singur face cât o întreagă divizie!" Spre sfârșitul războiului, a fost doborât de apărarea antiaeriană sovietică și și-a pierdut un picior. La fel ca Bader, a refuzat să se oprească, revenind la scurt timp în luptă.

În prefață, Bader îl descrie ca un „tip galant" și îl acoperă cu laude pe fostul său inamic. Rudel a fost însă și un nazist înverșunat, care imediat după război se refugiase în Argentina cu documente false, începând de îndată să-i atace pe cei care nu-l sprijiniseră pe Hitler. În Argentina fondase împreună cu alții organizația „Kameradenwerk" care ajuta criminali de război fugari să scape nepedepsiți, iar cartea sa de memorii fusese publicată de o editură ce avea legături cu liderul fascist britanic Oswald Mosley.

Când aceste lucruri au ieșit la iveală, Bader a respins criticile, insistând că și dacă ar fi știut că Rudel a fost un nazist înverșunat, tot ar fi scris acea prefață. Refuzul său încăpățânat de a da înapoi și disputele legate de devotamentul lui Rudel față de fascism continuă să agite anumite cercuri militare până azi, cu numeroși apologeți care insistă că

Rudel a fost „doar un pilot“ care și-a făcut datoria. Suficient să spunem că, atunci când Rudel a murit în Germania de Vest în decembrie 1982, la doar trei luni după Douglas Bader, cei adunați la înmormântare și-au luat rămas-bun cu salutul nazist.

În 1956, în același an în care *Reach for the Sky* a ieșit pe ecrane, a izbucnit Criza Suezului, când Marea Britanie și Franța, într-un act de intervenționism agresiv postcolonial, au încercat să recâștige controlul asupra Canalului Suez naționalizat, dându-l totodată jos pe președintele egiptean Nasser. În final, operația anglo-franceză a eșuat, iar Nasser s-a afirmat ca un erou nu doar în țara sa, ci în toată lumea în curs de dezvoltare. Ca răspuns la această invazie și în mijlocul luptelor pentru independență de pe tot continentul african, Bader i-a declarat unui jurnalist din Noua Zeelandă că africanii ar face bine „să se urce naibii înapoi în copacii din care au coborât“.

Ieșirea nu era o noutate. Bader era un înverșunat adept al dreptei și emitea frecvent opinii rasiste; susținea de asemenea minoritatea albă din Rhodesia, apartheidul din Africa de Sud și reintroducerea pedepsei cu moartea în Marea Britanie. În zilele noastre ne uităm la „cei câțiva aleși“ și la oameni precum Bader ca la niște persoane care au învins fascismul și au apărat valorile liberale, care au dorit să elibereze lumea de tiranie. Dar pe Bader nu-l deranja să stea la masă cu foștii inamici, să scrie prefețe la cărți naziste și să nege dreptul poporului african de a-și determina singur viitorul, eliberat de tutela britanică. De aceea ne e greu să nu ne gândim că, în alte circumstanțe,

Bader s-ar fi simțit la fel de bine jucând în echipa adversă.

Nu era cel mai rău lucru pe care să-l fi făcut, dar Bader putea fi și impardonabil de lipsit de considerație. În timpul unei vizite la München, participând la o întâlnire cu foștii piloți din Luftwaffe, le-a spus: „Dumnezeule mare, nu știam că am lăsat atâția dintre voi în viață!“ Era adesea necioplit, plin de el, încăpățânat și, ca mulți foști elevi ai elitistelor așa-numitei școli publice din Marea Britanie a epocii sale, era pătruns de importanța sa și de ideea că i se cuvenea orice. În interviurile sale postbelice lasă de altfel impresia că este un om care joacă un rol. Folosea cu asemenea lejeritate expresii precum „old boy“ sau „old man“ încât, atunci când a lucrat în calitate de consilier la filmul *Bătălia Angliei*, văzându-l, actorul canadian Christopher Plummer s-a declarat uimit să descopere că „asemenea oameni există în mod real“.

Își avea și contradicțiile sale. Omul care considera că susținătorii Campaniei pentru Dezarmare Nucleară ar trebui deportați a declarat totodată într-un interviu pentru BBC din 1965 că era „cu totul de partea tinerilor“ și că „fiecare generație“, inclusiv a sa, s-a răzvrătit împotriva celei dinainte. Când în 1981, în emisiunea *Deserted Island Discs* de pe BBC Radio 4, i s-a cerut să numească melodia preferată, a ales sentimentalul imn hippiot „I'd Like to Teach the World to Sing (in Perfect Harmony)“ al formației New Seekers.

În orice relatare biografică, autorul se simte întotdeauna tentat să strecoare și un strop de psihanaliză amatoristică a personajului. Moartea timpurie a tatălui său, recăsătoria rapidă a mamei cu un personaj pe care nu l-a plăcut și pierderea

picioarelor trebuie că l-au afectat mult mai profund decât a admis vreodată. La fel și copilăria sa lipsită de afecțiune. A afirmat la un moment dat că unica dată când a plâns în viața sa a fost atunci când mama, tata și fratele său au plecat împreună cu mașina, lăsându-l deliberat acasă. De aici până la concluzia că băiatul neglijat, dornic de a fi iubit, s-a transformat în bărbatul care trebuia mereu băgat în seamă și celebrat nu e cale lungă.

Bader a făcut și fapte bune. Ducând o campanie intensă în favoarea celor cu dizabilități i-a inspirat pe copiii care își pierduseră picioarele sau brațele, iar cariera sa publică a demonstrat că o dizabilitate, oricât ar fi de împovărătoare, nu trebuie să te împiedice să duci o viață împlinită. Curajul și exemplul său au contribuit la schimbarea perspectivelor și a oamenilor.

Dar nu acesta este motivul pentru care ni-l amintim pe ofițerul superior al Forțelor Aeriene Regale, Group Captain Douglas Bader. Legenda lui supraviețuiește fiindcă în august 1940 un ofițer de presă de la Comandamentul pentru Avioane de Vânătoare s-a gândit că persoana lui ar fi interesantă ca știre legată de efortul de război, iar în anii care au urmat oamenii au continuat să creadă în această propagandă. *Reach for the Sky* s-a întipărit în conștiința publică fiindcă îl arăta pe Bader, jucat de extrem de plăcutul actor Kenneth More, ca un soi de apoteoză a rezilienței britanice în timp de război. Spiritual, sfidător, fermecător și curajos, acel Bader ficționalizat întruchipează acea frază din Alejandro González Iñárritu amintită mai devreme: „Cinematograful este o oglindă în care adesea ne vedem pe noi înșine" – sau poate, în acest caz, felul în care poporului britanic îi place să se vadă pe sine.

Aceasta este moștenirea pe care ne-au lăsat-o majoritatea filmelor de război britanice din 1940 încoace și este motivul pentru care atât de mulți nostalgici se simt atrași de ele. Chiar de curând, filme precum *Dunkerque* (2017) sau *Darkest Hour* (2017) au predicat aceeași evanghelie care a devenit așa-numita *origin story*, povestea din spatele a ceea ce suntem. Invenția fraților Lumière continuă și acum, la 130 de ani de când acel tren a intrat în gară, să inducă publicul în eroare.

Istoria este mult mai mult decât o serie de tropi despre cei buni împotriva celor răi și de povești despre acțiuni cinematice, temerare și eroice. Dar, reducând-o, așa cum am făcut, la câteva evenimente mari și la acțiunile unui grup de indivizi atent selecționați, eliminăm atât de mulți alți eroi ai poveștii.

***

Probabil că nu ați auzit niciodată de comandantul de aripă Ian Richard Gleed DSO, DFC – așa încât am face bine să reparăm această greșeală.

Născut la Finchley, în nordul Londrei, în 3 iulie 1916, Ian era fiul unui medic generalist, doctor Seymour Gleed, și al soției acestuia Florence. Trimis intern la Epsom College la vârsta de treisprezece ani, a descoperit, asemenea lui Bader, că era mai bun la sport decât la învățătură și, tot la fel ca Bader, îi plăcea să se țină de farse cum a fost aceea de-a „lua cu împrumut“[19] mașina unui asistent al profesorului pe când ceilalți elevi urmăreau o conferință despre „Omul de Piltdown“.[20]

Gleed era un împătimit al navigației și avea o barcă numită *Spindthrift*, cu care a navigat pe parcursul anilor 1930 împreună cu prietenul său

Teddy Denham de-a lungul coastei Kentului, în apropierea casei de vacanță din Kerne Bay a familiei sale.

Gleed era și el mânat de o nestinsă sete de aventură și, în calitate de membru activ al Societății de Explorare a Școlilor Publice, a participat la expedițiile organizate de comandantul chirurg Murray Levick, fost membru al expediției *Terra Nova* din Antarctica, condusă de Robert Scott în 1910.[21] În una dintre excursii, în Terranova în 1934, unul dintre camarazii lui Gleed a fost tânărul Roald Dahl, care avea să devină și el pilot de vânătoare. În timpul expediției, Gleed s-a rătăcit și a rămas izolat timp de trei zile, trăind din ceea ce îi oferea natura, înainte de a găsi drumul înapoi în tabără. Tipic pentru Gleed era calmul său în fața a ceea ce era un eveniment amenințător.

În martie 1936, după ce învățase să zboare, Gleed a fost recrutat de RAF, unde a primit porecla Widge, probabil din cauza înălțimii sale de un metru șaizeci și cinci care îl făcea să semene cu un „wizard midget" [pitic vrăjitor], deși „widge" era folosit în anii 1930 ca termen argotic pentru „penis".

Gleed deborda de energie. Dramaturgul Beverley Nichols, care l-a cunoscut la sfârșitul anilor 1930, l-a considerat un personaj extrem de enigmatic, ai cărui ochi cenușii „păreau să scruteze orizonturi îndepărtate".

Pasiunea lui pentru navigație era extremă, Gleed petrecându-și cea mai mare parte a permisiilor și sfârșiturilor de săptămână în Kent, iar prietenia sa cu Teddy, pe care îl angajase inițial să se ocupe de barcă, s-a transformat într-un parteneriat de navigatori. În *Fighter Leader*, biografia sa din 1978

scrisă de Norman Franks, acesta povestește cum „Gleed și Teddy Denham s-au înțeles foarte bine, Gleed acordându-i acestuia din urmă mult timp...“ – dar a venit anul 1939 și lucrurile s-au schimbat.

Începutul războiului nu i-a fost fast lui Gleed. În februarie 1940 era cât pe ce să fie ucis când Spitfire-ul său s-a defectat, el s-a accidentat, și-a pierdut cunoștința și a fost azvârlit din cockpit. Și-a revenit în aer, dar într-o stare de totală confuzie, după cum avea să explice în memoriile sale *Arise to Conquer* (1942):

„Unde sunt? Când am aterizat... Isuse, sunt în aer! Unde e coarda de deschidere? Era foarte ciudat, nu aveam nici o senzație de cădere, era întuneric beznă și nu simțeam aerul trecând pe lângă mine... Am tras tare, am simțit o zvâcnitură și apoi nimic.“

A supraviețuit, dar a fost grav rănit și, după cum era de așteptat, șocat de cele întâmplate – așa că a început să bea. Au urmat săptămâni de recuperare și alte săptămâni pentru a-i convinge pe cei din RAF că era mental recuperat și capabil să zboare. În 17 mai 1940 a fost repartizat la Escadrila 87, cu baza în Franța, în calitate de conducător de escadrilă. Gleed a zburat pe un Hurricane în misiuni de luptă împotriva avioanelor Luftwaffe în timpul căderii Franței și mai târziu al Bătăliei pentru Anglia, dovedind că nu era doar un pilot excelent, ci și un lider pe măsură.

În textul publicat de *The London Gazette* în septembrie 1940 atunci când i s-a acordat Distinguished Flying Cross[22] se spune că „îndeplinindu-și sarcinile cu energie și discreție, a câștigat încrederea echipei sale și a condus-o cu pricepere și succes. A dat mereu dovadă de mare

curaj și a fost în serviciu aproape continuu“[23]. La douăzeci și cinci de ani, Gleed era un combatant veteran călit, iar după promovarea sa la gradul de comandant de aripă, în noiembrie 1941 a fost trimis la RAF Middle Wallop. În anul următor, în 22 mai 1942, i s-a conferit medalia Distinguished Service Order[24] pentru că „și-a condus aripa în 26 de misiuni deasupra teritoriului inamic. A dat mereu dovadă de spirit de luptă, ceea ce, combinat cu leadershipul și cu iscusința sa de excepție, a fost un exemplu pentru cei din jur. Comandantul de aripă Gleed a distrus cel puțin 12 aparate inamice, dintre care două au fost doborâte în timpul nopții“. A fost cea mai des conferită medalie britanică pentru curaj, fiind acordată unui număr de 20 354 de persoane.

În același an, *Arise to Conquer*, relatarea experiențelor sale în Bătălia pentru Anglia, a fost publicată devenind un bestseller atât în Marea Britanie, cât și în SUA, care tocmai intraseră în război.

Cartea este o lectură captivantă, plină de suspans și de aventură, de succese și de eșecuri, relatate cu spirit și cu eleganță. Deși biograful său, Franks, pune talentul scrierii pe seama scurtei întâlniri a lui Gleed cu prozatorul Somerset Maugham, jurnalistul și autorul John Strachey, care avea să devină ministru de război în guvernul Atlee, a fost cel care a redactat de fapt textul pe baza interviurilor cu cel creditat a fi autorul.

Dat fiind timpul în care a fost scrisă și scopul acestei cărți, regăsim în paginile ei o porție bună de propagandă și de ură față de nazism. Descriind primirea sa la palatul Buckingham, atunci când i s-a conferit Ordinul pentru servicii deosebite, el scrie:

„A fost una dintre cele mai impresionante ceremonii la care am asistat. Mi-a dat curaj și mi-a ridicat moralul. Naziștilor, nu aveți decât să faceți Londra și alte orașe cioburi dacă puteți. Dar nu veți domni niciodată asupra Insulelor Britanice".

Gleed o descrie și pe logodnica sa, Pamela, și momentele romantice pe care le-a petrecut cu ea când era în permisie: „Am pornit spre Kent să petrec sfârșitul de săptămână cu prietena mea. A fost minunat să fiu din nou alături de Pam. Am mers împreună în toate locurile cunoscute din Herne Bay, unde era ancorată barca mea *Spindthrift*. Cu ajutorul unor barcagii prieteni am scos-o afară, gata s-o lansăm la apă. Am pornit în prima noastră călătorie pe mare într-o zi vântoasă și aspră, și a fost minunat".

Mai târziu descrie o seară petrecută la Canterbury în care au băut cantități uriașe de bere. Mai târziu, în urma pierderii unui camarad deasupra Franței într-o înfruntare directă, adoarme „având în fața ochilor velierul meu... (și) pe Pam care râde în timp ce un val mă acoperă atunci când încerc să-l lansez la apă".

Toate acestea au fost o surpriză pentru familie și prieteni care nu știau că ar fi logodit, nu auziseră niciodată de Pam și nici că ar fi ieșit cu ea pe mare la Herne Bay. Exista un motiv pentru toate acestea. Gleed o inventase pe Pam, la insistențele lui Strachey și ale editorului, fiindcă era gay.

În 1942, homosexualitatea era în continuare ilegală în Marea Britanie și avea să rămână așa încă douăzeci și cinci de ani. Relații între persoane de același sex au existat, firește, în forțele armate – așa cum au existat pretutindeni și dintotdeauna.

Emma Vickers, autoarea cărții *Queen and Country – Same Sex Desire in the British Armed Forces 1939–45*, estimează că: „Din 6 508 000 de bărbați și femei care au servit între 1939 și 1945 în forțele armate britanice, 1 179 000 au experimentat o formă de intimitate homosexuală".

Cu toate acestea, manifestări deschise de iubire puteau provoca un dezastru.

Exista o credință printre cei mai mulți, o credință care s-a păstrat până azi în unele departamente, că militarii LGBTQ+ erau ineficienți, ba mai rău, că puteau fi „racolați". Târziu, abia în anul 2000, bărbații și femeile din armată și-au putut declara homosexualitatea fără să se teamă că își vor pierde gradul sau cariera.

Gleed nu se conforma standardului eroului neînfricat – care trebuia să fie hetero – așa că Pam a trebuit să fie inventată.

Homosexualitatea sa a dat bătaie de cap editurilor mult timp după război. *Fighter Leader* a lui Norman Franks se învârte în jurul subiectului vieții private a lui Ian Gleed, și nu trebuie decât să citești printre rânduri pentru a-ți da seama că era membru al unui grup de prietenie din care făceau parte cei mai cunoscuți bărbați gay ai acelei epoci. Aproape toți cei din afara RAF care sunt menționați, de la dramaturgul Beverly Nichols, care a remarcat ochii lui Gleed, la Murray Levick, care a condus expediția în Canada, erau homosexuali pe față atât cât le permiteau timpurile. Mai târziu în carte, Franks povestește cum Ian s-a împrietenit cu un grup de bărbați din sudul Franței, printre care se numără scriitorii Somerset Maugham și Hector Bolitho, precum și legenda circuitului automobilistic de la Brooklands, Raymond Mays.

Toate acestea ar fi putut trece neobservate de cititorii din 1978, dar Norman Franks nu uită să menționeze prietenia lui Gleed cu partenerul său de navigație Teddy Denham, care a fost probabil cea mai importantă iubire din viața lui Ian. Comparând relatarea făcută de Gleed în *Arise to Conquer* cu cea a lui Franks din *Fighter Leader*, devine destul de repede clar că, atunci când și-a scris (în colaborare) cartea, Ian l-a transformat pe Teddy în Pam. Toate acele lungi ieșiri pe mare lângă Herne Bay în fericitele zile de vară dinainte de 1939, serile de la Canterbury și el adormind cu gândul la „Pam" s-au întâmplat. Doar că acolo nu era Pam, ci Teddy. Chiar dacă homosexualitatea a fost dezincriminată în 1967, cu un deceniu înainte ca biografia să fie publicată, Franks ocolește acel adevăr evident și îl tratează ca pe nimic altceva decât „o prietenie între doi marinari amatori" – și poate că asta a fost pentru Teddy care la vremea aceea era încă în viață. Gleed însă era în mod clar foarte îndrăgostit.

Cât de deschis era însă Gleed în privința homosexualității sale este o chestiune rămasă în suspensie. Fotografiile de propagandă din război, făcute ca să-i promoveze imaginea, ni-l arată pe pilot în cockpitul Spitfire-ului său cu personajul Figaro – distrugând o svastică nazistă – pictat pe tribord. Figaro este „pisoiașul" din filmul *Pinocchio* făcut de Disney în 1940, iar Gleed a păstrat imaginea pe părțile laterale ale celor șase avioane Spitfire și Hurricane pe care le-a pilotat. Nici unul dintre biografii săi nu a fost sigur de ce alesese Gleed acest personaj, dar în relatările despre film se remarcă drăgălășenia înnăscută a lui Figaro și, mai mult, faptul că era de-a dreptul vrăjit de băiatul din lemn. Alegerea lui Gleed să fi fost o aluzie discretă

la propria identitate? Un deget de mijloc ridicat împotriva inamicului pe care îl înfrunta în aer și despre care știa că aduna membrii comunității gay și îi arunca în lagăre de concentrare. Sau poate un gest de sfidare la adresa propriei societăți care condamna homosexualitatea. Nu vom ști niciodată.

Sexualitatea lui Gleed ar fi rămas la nivel public un secret, dar într-un interviu din 1997 pentru serialul realizat de BBC2 *It's Not Unusual*, unul dintre tinerii ofițeri din timpul războiului, Chris Gotch, a descris relația pe care au avut-o. Gotch, care atunci avea șaptezeci și patru de ani, a descris momentul în care ochii lui s-au întâlnit cu cei ai lui Gleed în cantină și cum mai târziu superiorul său l-a sedus în dormitor. Cei doi bărbați și-au continuat relația pe toată perioada cât s-au aflat la aceeași bază.

În mod tragic, Gleed a murit în luptă în aprilie 1943, doborât probabil tot de un „foc prietenesc" deasupra deșertului Tunisiei în timpul campaniei din Africa de Nord.

În anii imediat de după război, Gleed, la fel ca mulți alții dintre colegii săi piloți ai RAF care fuseseră celebrați ca figuri de afiș în timpul conflictului, a căzut încet-încet în uitare, până când în panteonul zeilor piloților de vânătoare nu a mai rămas loc decât pentru un singur pilot de Spitfire – sir Douglas Bader, CBE, DSO& Bar, DFC & Bar.[25]

Trebuie să ne întrebăm dacă Gleed nu a fost cumva uitat fiindcă nu se potrivea în tipar. Chiar și acum, la 75 de ani după încheierea războiului, continuăm să vedem Al Doilea Război Mondial ca un război al bărbaților heterosexuali. Locul e plin de străluciți eroi heterosexuali cu un mic spațiu rezervat femeilor precum Violette Szabo și Odette

Hallowes, care au luptat în Special Operation Executive (SOE), și o raritate precum homosexualul Alan Turing. Contribuțiile a milioane de alți bărbați și femei LGBTQ+ din rândurile Aliaților, care au existat, au fost acolo, au luptat și murit, au făcut lucruri eroice, ca atâția alții – au fost pur și simplu eliminate. Poate că a sosit vremea să celebrăm acele vieți și să reexaminăm viziunea noastră despre conflict, eliberându-ne de propagandă și de toate acele ajustări care o definesc. Pe scurt, poate că e timpul să relatăm poveștile tuturor și nu doar pe ale celor câțiva aleși.

Capitolul 2

Eroi ai politicii
John F. Kennedy

Adevărul din spatele imaginii

În acea dimineață de vineri 22 noiembrie 1963, Air Force One a aterizat puțin înainte de 11.30 pe Love Field, Dallas, după ce parcursese scurta distanță de la Fort Worth. Cuplul prezidențial și-a făcut apariția după câteva momente. Prima-doamnă purta un taior roz Chanel și pălărie; președintele Kennedy era îmbrăcat din cap până în picioare în irezistibila sa carismă politică.

Deși suferise o scădere în popularitate la mijlocul mandatului, Kennedy se afla în continuare pe cai mari în sondaje. Alegerile prezidențiale erau la un an distanță, iar el își începuse de acum campania. În

Texas, statul natal al vicepreședintelui Lyndon B. Johnson, avea loc o continuă înfruntare între senatorul democrat Ralph Yarborough și ambițiosul guvernator Connally (democrat și el) care ținteа președinția.[26] Disputa ajunsese în presa națională, iar Kennedy și Johnson hotărâseră să facă această vizită împreună cu cei doi bărbați, pentru a demonstra unitatea partidului.

Plouase mai devreme în acea dimineață, dar acum era soare și o zi caldă, iar capota transparentă a Lincolnului prezidențial fusese scoasă. Proaspăt alesul guvernator John Connally și soția sa Nellie erau deja așezați în mașină, salutându-i călduros pe președintele-vedetă și pe prima-doamnă Jackie, atunci când au urcat.

Vicepreședintele Lyndon B. Johnson și soția sa, Claudia, cunoscută ca „Lady Bird", s-au urcat într-o mașină din spate alături de senatorul Yarborough. Cu toată lumea instalată, procesiunea a pornit pe străzile Dallasului, îndreptându-se spre acel loc fatal.

Era un drum de 17 kilometri până la Trade Mart unde JFK urma să țină o alocuțiune înainte de dejun, iar în timp ce coloana de vehicule și de motocicliști trecea pe străzile Dallasului, zeci de mii de texani au ieșit să-și vadă președintele și pe strălucitoarea sa soție. Era o atmosferă de carnaval, din clădiri ploua cu benzi de hârtie. Majorete în haine albastre lucioase dansau, fanfare cântau, iar copii fluturau steguleț în timp ce parada trecea prin fața lor. Cu vreo trei kilometri înainte de a ajunge la destinație, în timp ce coloana trecea pe lângă Dealey Plaza, Nellie Connally s-a întors și a strigat ca să acopere hărmălaia: „Domnule

președinte, nu puteți să spuneți că Dallasul nu vă iubește".

Nu apucase să se întoarcă la loc când au răsunat trei focuri de armă. Un glonț a pătruns în ceafa președintelui; un al doilea a trecut prin craniul său. Guvernatorul Connally a fost lovit în spate, dar a supraviețuit. John F. Kennedy nu a fost la fel de norocos.

Mașina a pornit în viteză spre apropiatul Parkland Memorial Hospital.

Un preot a fost chemat la fața locului, dar președintele era deja mort. La ora 13.20, Lyndon Johnson a fost escortat înapoi la aeroportul Love Field. A așteptat apoi a bordul avionului Air Force One sosirea lui Jackie Kennedy și a corpului neînsuflețit al președintelui, iar la ora 14.38 a fost învestit ca al 36-lea președinte al Americii. Doamna Kennedy, purtând în continuare taiorul Chanel pătat de sânge, a stat lângă el în timp ce rostea jurământul. Avea să poarte taiorul în continuare până a doua zi dimineață, când s-a dus la culcare.

Întreaga dramă, de la sosirea la Dallas până la depunerea jurământului de către Johnson, s-a petrecut în trei ore, iar în tot acest timp, asasinul, Lee Harvey Oswald, fugea.

După ce l-a împușcat pe Kennedy, s-a descotorosit de armă și a acoperit-o cu niște cutii înainte de a fugi din magazia de la Book Depository și de a sări apoi într-un autobuz. Când s-a văzut blocat în trafic din cauza nebuniei declanșate de asasinat, s-a urcat într-un taxi și s-a dus la locuința sa. De acolo a luat o haină și un pistol și a pornit spre o stație de autobuz unde a fost observat de un polițist pe nume J.D. Tippit. Martorii i-au văzut pe cei doi bărbați având un schimb de cuvinte, iar cam

atunci când Lyndon B. Johnson se îndrepta spre aeroport, Oswald a scos pistolul și l-a împușcat pe polițist, ca apoi să se refugieze în Texas Movie Theater din apropiere, unde se va fi așezat – sau nu – pe un scaun în al treilea rând din spate.

Identificat rapid pe baza comportamentului său ciudat, a fost apoi arestat când a ieșit din sală, suspectat fiind că îl ucisese pe Tippit. Este o dovadă a profunzimii conspirației ce a urmat faptul că, până azi, pe internet se discută aprins pro și contra dacă Oswald a intrat sau nu în cinematograf, dacă și pe ce loc s-a așezat și dacă nu cumva și-a cumpărat o pungă de popcorn.

Peste două zile, în timp ce era condus spre închisoare, a fost împușcat și ucis chiar în fața sediului poliției de proprietarul unui club de noapte, pe nume Jack Rubie. Corpul lui nu apucase să atingă solul, jos, când teoriile conspiraționiste au explodat.

În cartea sa *Voodoo Histories*, David Aaronovitch menționează că: „La o săptămână de la uciderea lui Kennedy, un sondaj major la nivelul Statelor Unite a arătat că mai puțin de o treime din cei întrebați credeau că Oswald a acționat de unul singur, iar în patru săptămâni apăruseră teorii în această privință“[27].

Încercând să înțeleagă cum fusese posibil ca un trăgător solitar să le ucidă președintele, americanii au căutat ceva mai mare pe care să dea vina, iar între timp, unitatea de dezinformare „măsuri active“ a URSS s-a pus pe treabă. În 1994, președintele Rusiei Boris Elțîn a povestit în memoriile sale că la o zi după asasinarea lui Kennedy, în timp ce Lee Harvey Oswald se afla încă în închisoare, Comitetul Central al Partidului Comunist al

Uniunii Sovietice a primit o scrisoare de la președintele KGB, Vladimir Semiceastnîi. Acesta recomanda publicarea într-un „jurnal progresist dintr-o țară occidentală" a unei dezinformări ce avea să expună „încercarea cercurilor reacționare din SUA de a îndepărta responsabilitatea pentru uciderea lui Kennedy de la adevărații criminali" și de a da vina pe altcineva.

Astfel acționau în acele timpuri „măsurile active" ale sovieticilor. O poveste avea să fie plantată într-o publicație străină prosovietică, în speranța că dezinformarea avea să se răspândească precum un virus în conștiința publică, dând naștere la frică și la neîncredere. Era o metodologie pe care sovieticii o foloseau de decenii, iar în 1983 au dat chiar o extraordinară lovitură de dezinformare când o scrisoare anonimă a unui „binecunoscut savant american" a fost tipărită în ziarul indian *The Patriot,* susținând că virusul SIDA a fost creat în laboratoarele militare ale Statelor Unite de unde a scăpat. A fost într-atât de eficientă această poveste, încât mulți oameni o cred și azi și continuă să cadă în plasa acelorași povești lansate de rețelele de socializare din epoca noastră a dezinformării.

La două luni după moartea lui Kennedy, revista britanică *Labour Monthly* a publicat un articol care îl prezenta pe Oswald ca țap ispășitor și, fără a aduce vreo dovadă, dădea vina pe „elementele de extremă dreaptă" din SUA. Editorul revistei era Rajani Palme Dutt, fost secretar general al Partidului Comunist al Marii Britanii. Dutt era un stalinist impenitent, care primea o „pensie" din partea Uniunii Sovietice, și a continuat în același fel până la moartea sa în 1974. Articolul publicat de *Labour Monthly* și-a făcut treaba, iar curând după

aceea toată lumea emitea teorii conspiraționiste pe care și le comunicau pe șoptite în barurile din toată emisfera vestică. Dutt nu a fost defel unicul idiot util din acest joc, iar în următorii doi ani, unitatea de dezinformare sovietică avea să propage numeroase minciuni legate de asasinat, inclusiv un material plantat cu grijă în ziarul italian *Paese Sera*, ce avea să ducă la arestarea unui bărbat pe nume Clay Shaw, la care vom reveni ceva mai încolo.

Bestsellerul *Oswald: asasin sau țap ispășitor*, publicat în 1964, a avut și el un rol. Autorul, Joachim Joesten, pretindea că Kennedy ar fi fost împotriva escaladării Războiului din Vietnam și că CIA fusese amestecată. După cum a dezvăluit *Washington Post* în 2003, abia „după publicarea în 1999 a însemnărilor unui arhivar KGB pe nume Vasili Mitrohin" s-a văzut că „editorul lui Joesten, mica firmă newyorkeză Marzani & Munsell, primise la începutul anilor 1960 subvenții în total de 672 000 de dolari din partea Comitetului Central al PCUS".

Climatul de paranoia lesne de înțeles ce s-a instalat în urma asasinatului, alimentat de dezinformarea sovietică, i-a făcut pe milioane de oameni să creadă că uciderea lui JFK a fost o conspirație uriașă, iar opiniile s-au schimbat, ce-i drept pentru scurt timp, odată cu concluziile Comisiei Warren din septembrie 1964. În cele 888 de pagini ale sale, raportul despre asasinarea președintelui oferea în detalii precise ceea ce s-a întâmplat, afirmând următoarele:

Lee Harvey Oswald nu era, așa cum pretinsese chiar el, „doar un fraier".[28] În vârstă de douăzeci și patru de ani, fusese pușcaș marin și era cunoscut pentru simpatiile sale pro Castro. În timpul armatei

fusese considerat un trăgător de elită. La un moment dat, Oswald devenise comunist, iar la nici douăzeci de ani, în 1959, dezertase în Uniunea Sovietică. Acolo a întâlnit-o pe Marina Nikolaevna Prusakova, o studentă la farmacie, cu care s-a logodit rapid. Peste alte șase săptămâni, cei doi s-au căsătorit și s-au stabilit la Minsk. Au avut o fiică, June, dar în 1962, Oswald a renunțat la ocupația lui de strungar, iar tânăra familie a plecat spre Statele Unite, Lee pretinzând că îi era dor de sălile de bowling și de hamburgeri. Oswald avea o părere bolnăvicios de bună despre persoana sa și a crezut că revenirea sa acasă avea să creeze vâlvă în presă, dar nu i-a adus decât 24 de rânduri într-un comunicat al Associated Press. Incapabil să se readapteze la viața de acasă, a devenit tipul clasic de outsider.

În februarie 1963, cuplul s-a împrietenit cu o femeie quaker pe nume Ruth Paine care le-a fost prezentată de George Sergius de Mohrenschildt, un emigrant bielorus. Ruth studia rusa și fusese atrasă de mica comunitate a exilaților sovietici pentru a-și îmbunătăți capacitatea de a conversa în rusă. Era separată de soțul ei Michael și, ca sectantă quaker, devenise, în conservatorul oraș Dallas, la rândul ei un outsider. O compătimea pe Marina, nevoită să trăiască în umbra soțului ei dominator, și a luat-o sub aripa ei.

În ianuarie 1963, Oswald își cumpărase un pistol Smith & Wesson. În martie 1963 a comandat prin poștă, folosind numele „A. Hidell", o pușcă și o lunetă, pe care le-a ascuns în garajul lui Ruth Paine. Mai târziu a pozat cu pușca pentru Marina, care l-a fotografiat, iar apoi, în 10 aprilie, a folosit arma încercând să-l împuște pe generalul în retragere

Edwin Walker, fapt ignorat în mod convenabil de toți adepții teoriilor conspiraționiste. Walker era un rasist și făcuse campanie pentru a deveni candidatul democrat la postul de guvernator al Texasului. Era veteran din ambele războaie mondiale și al Războiului din Coreea, dar și o figură controversată, deși fusese decorat cu Silver Star, Croix de Guerre și chiar cu Order of the British Empire pentru curajul său. Walker era implicat în mișcări marginale ale dreptei și sponsorizase chiar un manifest în care cerea arestarea lui JFK pentru trădare.

Însă democrații texani nu l-au dorit pe Walker, în locul lui fiind nominalizat John Connally; nici moartea nu l-a vrut, iar glonțul lui Oswald nu și-a nimerit ținta, spărgând doar un geam al biroului său. Potențialul asasin a reușit să fugă înainte de a fi prins, lăsându-i pe detectivii texani să investigheze fără succes, neavând nici un suspect până la arestarea lui Oswald pentru asasinarea lui Kennedy.

Walker și-a petrecut restul vieții în lupte pentru cauze de dreapta și în procese pentru defăimare cu presa americană. A fost arestat în 1976 pentru propuneri indecente făcute unui polițist sub acoperire într-o toaletă publică din Dallas, și după o condamnare cu suspendare și o amendă de 1 000 de dolari a dispărut din viața publică.

Tentativa de asasinat din 1963 și comportamentul tot mai bizar al lui Oswald au tulburat-o în asemenea măsură pe Marina încât ea și fiica ei s-au mutat la Ruth Paine. Ruth a fost și cea care l-a ajutat pe Oswald să găsească un serviciu la Texas Book Depositary și tot Ruth a fost cea care avea să răspundă la ușă agentului FBI James Hosty, care îl căuta pe Oswald cu o lună înainte de asasinat.

Hosty îl monitoriza pe Oswald având în vedere recenta sa întoarcere din URSS și suspiciuni legate de activitățile sale procubaneze, dar nu ar fi putut nimeri mai prost.

Vizita l-a enervat în asemenea măsură pe Oswald încât s-a dus la biroul FBI din Dallas încercând să-l confrunte pe agent. Hosty era la masă, așa că Lee i-a lăsat un bilet în care, din spusele agentului, scria: „Dacă vrei să afli ceva despre mine, vino și vorbește direct cu mine. Dacă nu încetezi să o mai deranjezi pe soția mea, voi lua măsurile necesare și te voi reclama la autoritățile competente".

Această vizită a fost poate un factor declanșator – împingându-l pe Oswald la actul final care a fost acela de a-l ucide pe președinte –, dar nemulțumirea sa avea o lungă istorie, iar dovezile împotriva lui au fost copleșitoare.

Însemnările lui Oswald din vara anului 1962 demonstrează ura sa față de establishment și credința sa că „distrugerea tuturor autorităților" era unica soluție la răul de care suferea lumea, iar tentativa de a-l uide pe Walker nu făcuse decât să dovedească intențiile sale violente.

Marina a considerat că Lee era vinovat și a declarat acest lucru în fața Comisiei Warren.[29] Teste balistice au demonstrat că arma folosită pentru uciderea lui JFK a fost aproape cu siguranță aceeași cu care Oswald l-a atacat pe Walker, deși glonțul fragmentat lasă loc dubiilor. Oswald a lucrat la depozitul de carte școlară, iar pușca lui a fost găsită acolo împreună cu cartușele folosite. Pe lângă fotografia originală cu el ținând pușca în mână, despre care Marina a recunoscut că ea o făcuse, au apărut și alte fotografii ale lui cu pușca și ținând în mână două ziare comuniste.

A fost unicul membru al personalului care nu a fost găsit după împușcături. Apoi l-a ucis pe J.D. Tippit, acel polițist texan – trăgând cinci focuri de armă – care s-a apropiat de el fiindcă corespundea descrierii bărbatului căutat. Oswald ar fi putut la fel de bine să aibă tatuat pe frunte „asasinul lui JFK" și o săgeată mare de neon pe care scria „ucigaș" arătând din ceruri în jos spre el.

Comisia a ajuns la concluzia că Lee Harvey Oswald acționase de unul singur și, chiar dacă „nu s-au putut stabili cu siguranță motivele lui Oswald", totul îl indica pe el. Warren a afirmat de asemenea că Jack Ruby acționase și el de unul singur. Proprietarul clubului de noapte era un individ instabil, cu o lungă istorie de acțiuni impulsive și violente, știindu-se totodată că tânjea după atenție și faimă. Unul dintre asociați l-a descris drept „un psihopat total". Nu era aici nici o conspirație a statului profund. Era acțiunea unui trăgător singuratic și furios care s-a răzbunat pentru propria ură de sine, paranoia și ratare pe cel mai popular politician al Americii. Iar un alt pistolar singuratic s-a răzbunat pentru aceleași lucruri pe el.

În urma raportului și al numărului dovezilor prezentate, mulți americani și-au schimbat părerea. În noiembrie 1964, un sondaj Gallup a arătat că 87% dintre americani credeau acum că Oswald acționase de unul singur. Dar memoria oamenilor e scurtă, iar Războiul din Vietnam a fost lung și, pe măsură ce apăreau tot mai multe cărți și filme conspiraționiste, balanța a început să se încline din nou în cealaltă parte.

Un personaj a făcut mai mult decât oricine altcineva pentru a otrăvi izvorul certitudinii. Numele său a fost Jim Garrison și era procuror

districtual la New Orleans, Louisiana. Garrison era obsedat de asasinarea lui Kennedy, iar în 1966 a anunțat că va lansa propria „investigație" a asasinatului. Teoria lui pleca de la o poveste ce i-a fost relatată de un detectiv particular, Jack Martin, care fusese agresat de un asociat pe nume Guy Bannister din cauza unui document lipsă. Cel mai probabil din dorința de a se răzbuna, Martin a început să povestească în dreapta și în stânga că Bannister și prietenul acestuia David Ferrie erau răspunzători de uciderea lui JFK, iar Garrison a fost suficient de naiv ca să-l creadă.

În iulie 1967, postul NBC i-a oferit lui Jim Garrison o platformă pentru a-și face cunoscute ideile: „În această seară, am să vă vorbesc despre adevăr și despre basme..." au fost cuvintele cu care și-a început emisiunea. „Veți afla că, în pofida faptului că sunteți cetățeni ai Statelor Unite, informații cu privire la cauza morții președintelui vostru nu au ajuns la voi."

Apariția în acea emisiune i-a dat o aură de erou aflat într-o cruciadă și l-a transformat într-o vedetă media, în timp ce filmul mut de 26,6 secunde făcut de omul de afaceri Abraham Zapruder, care a surprins momentul în care președintele a fost împușcat, avea să devină esențial pentru teoria sa, care a generat aproximativ 40 000 de cărți.

Teoriile conspiraționiste nu sunt noi. Grecii și romanii le-au întâlnit pretutindeni, iar într-un anume sens, societatea și politica diverselor epoci nu au constat din nimic altceva. Frica de creștini în Imperiul Roman se datora în mare parte neîncrederii față de această sectă secretă și planurile ei. Când Roma a fost mistuită în marele incendiu din anul 64 e.n., Nero i-a învinuit pe creștini și au

urmat 300 de ani de persecuție. La 1 600 de ani de la focul din Roma, în 1666 s-a produs Marele Incendiu din Londra. Cu acest prilej, londonezii au dat vina pe evrei, catolici, olandezi și francezi și a urmat un val de linșaje și de crime.

De cealaltă parte a Atlanticului, puritanii de secol XVII vedeau întreaga lume prin prisma unei uriașe conspirații în care inamicii lor religioși și nativii americani conlucrau cu vrăjitoare pentru a distruge Noul Ierusalim creat de ei. Oamenii vedeau pretutindeni semne, iar această paranoia a dus la procesele vrăjitoarelor din Salem între februarie 1692 și mai 1693, deși evenimentele teribile de la Salem, când 25 de oameni nevinovați au fost uciși, nu au fost nici pe departe incidente izolate.

Uciderea lui Abraham Lincoln, în aprilie 1865, a dat naștere unei adevărate industrii a teoriilor conspiraționiste, care au dat vina când pe catolici și un complot urzit de papa Pius al XI-lea, când pe ministrul de război Edwin M. Stanton, când pe însăși doamna Lincoln. Mary Todd Lincoln se purtase neobișnuit încă de pe vremea când soțul ei trăia, iar lucrurile s-au înrăutățit după moartea lui. În 1875 a fost pentru scurt timp internată într-un azil de unicul ei fiu supraviețuitor, Robert. A scăpat de acolo și a reușit să demonstreze că e „sănătoasă", dar zvonurile au continuat asociind comportamentul ei ciudat cu vina legată de moartea lui Abe.

Unul dintre lucrurile asupra căruia brigada de adepți ai conspirațiilor au căzut de acord a fost că, în pofida faptului că John Wilkes, un actor binecunoscut, l-a împușcat pe președinte în fața a 2 000 de oameni, nu el era de vină. Chiar și în secolul XX, vicepreședintele lui Abe (apoi

președintele) Andrew Johnson a fost găsit vinovat într-o carte precum *The Web of Conspiracy* a lui Theodore Roscoe, un autor de literatură de senzație. Dacă nu ați realizat că asemenea teorii au existat dintotdeauna, aceasta se întâmplă din simplul motiv că, din 1963 încoace, au fost eclipsate de cele asociate cu moartea lui Kennedy.

Regăsim un element existențial în teoriile conspiraționiste. În perioade de incertitudine, oamenii vor răspunsuri, iar uneori adevărul poate fi complicat, fortuit, științific sau nesatisfăcător. Asasinarea lui JFK de către un personaj singuratic, agresiv și dornic de atenție este aproape înspăimântătoare în banalitatea ei. Dacă cel mai puternic și cel mai bine apărat om din lume poate fi ucis de un neica-nimeni, atunci noi ceilalți ce mai putem spera? Așa că e normal să credem că acela a fost doar un țap ispășitor dintr-o uriașă rețea țesută de statul profund. În acest fel, ne simțim parcă mai liniștiți.

Evenimentele șocante dau naștere unor uriașe teorii ale conspirației, iar lucrurile nu s-au schimbat prea mult de la Nero încoace.

În anii care au urmat morții prințesei Diana în tunelul de sub podul Alma din Paris, milioane de oameni au refuzat să creadă că a fost vorba doar de un accident. Cum era posibil ca femeia cea mai cunoscută din lume să moară fiindcă nu și-a pus centura de siguranță? În mod clar erau de vină MI6 ori niște extratereștri. O serie de afirmații din presa tabloidă ale tatălui prietenului ei mort, Mohammed Al-Fayed, și ale altora i-au făcut pe mulți să se îndoiască de concluziile investigatorilor francezi și britanici, care o țineau una și bună cu explicațiile despre un „accident de mașină".

Un sondaj YouGov din 2013 a arătat că 38% dintre britanici credeau că la mijloc a fost o conspirație. La douăzeci de ani după tragedia din 11 septembrie, aproximativ 23% dintre americani erau ferm convinși sau „oarecum" convinși că atacul asupra Turnurilor Gemene a fost pus la cale pe plan intern, iar în 2020, când Covid-19 se dezlănțuise asupra lumii, milioane au încercat să înțeleagă acel ceva ce nu putea fi controlat. Pentru unii, asta a însemnat să facă legături între evenimente, lansarea tehnologiei G5, lilieci în supe, programele de vaccinare ale lui Bill Gates. Era mai ușor să dai vina pe „Statul Profund" ori pe cofondatorul Microsoft ori pe orice idee dementă decât să accepți adevărul terifiant că pandemiile există, au existat de-a lungul istoriei și nu pot fi controlate.

Mai e ceva în centrul teoriilor conspiraționiste. *Pareidolia* (din grecescul „dincolo de formă sau imagine") desemnează tendința umană de a vedea lucruri acolo unde nu sunt. Creierul omului este programat să recunoască oameni, iar uneori, în acest proces, dă rateuri și vede fețe în nori, pe Isus ori pe Elvis pe o felie de pâine prăjită. *Pareidolia* face parte dintr-un fenomen mai cuprinzător cunoscut drept *apophenia* (a vedea modele) în care creierul percepe conexiuni acolo unde nu sunt. Termenul a fost pus în circulație de psihiatrul german Klaus Conrad în 1958 pentru a explica de ce pacienții cu schizofrenie fac conexiuni între lucruri altfel lipsite de legătură, apoi însă *apophenia* a ajuns să fie considerată ca făcând parte din experiența umană. Prin ea ne explicăm tot felul de lucruri cum ar fi „eroarea jucătorului de noroc" *(gambler's fallacy)*, când cel care joacă la aparatul cu fise continuă să bage fise, crezând că a descoperit un

model, și care pierde fiindcă toată povestea cu modelul este complet absurdă.

Dintr-o perspectivă evoluționistă, *apophenia* are sens. Acea formă dintr-un copac ar putea fi o umbră, dar la fel de bine ar putea fi un tigru flămând ori un membru al unui trib dușman, așa că aș face mai bine să o iau la fugă.

Apophenia singură nu poate să explice de ce prietenul tău de pe Facebook crede că tehnologia G5 a declanșat pandemia, ori că prințul Philip a pus la cale uciderea prințesei Di, dar într-o anumită măsură ne explică de ce atât de mulți oameni au căzut în plasa țesută de procurorul districtual Jim Garrison la sfârșitul anilor 1960 cu privire la uciderea lui JFK.

Uitați-vă mai mult timp la ceva și veți începe să vedeți lucruri care nu sunt acolo. Scrutați cu atenție timp de săptămâni, luni sau ani filmul de 26,6 secunde al lui Zapruder și veți începe să vedeți conspirații în fiecare cadru. Printre altele, misteriosul „bărbat cu umbrelă", de exemplu, de care Garrison a făcut atât de mult caz. Acesta și-a deschis umbrela atunci când coloana prezidențială trecea prin fața lui, dând „un semnal". Imaginea lui este esențială și în *JFK*, filmul de mare succes și extrem de influent al lui Oliver Stone. Aparent, nu e o întâmplare – 22 noiembrie 1963 a fost o zi caldă în Dallas, cu cer senin. Sunt mulți oameni în tricouri și femei în rochii de vară. Prin urmare, de ce apare acel bărbat îmbrăcat în haină de ploaie care își deschide umbrela exact în momentul în care coloana trece prin fața lui? E ciudat și dă de bănuit până când descoperi cine era el. Numele său era Louie Steven Witt și nu semnaliza nimic vreunui

lunetist de pe înălțimea acoperită de iarbă, ci demonstra împotriva familiei Kennedy.

Protestul cu umbrela fusese un simbol curent al mișcărilor împotriva politicii împăciuitoriste a anilor 1940, făcând aluzie la prim-ministrul britanic Neville Chamberlain care ținea o umbrelă în mână când s-a întors de la întâlnirea cu Hitler la München declarând că va fi „pace pentru timpul nostru". Tatăl lui John F. Kennedy, Joe, fusese mereu acuzat de a fi făcut frumos naziștilor, iar după ridicarea Zidului Berlinului în 1961, fiul său a fost acuzat de a fi procedat la fel cu regimul comunist din Germania de Est. Or, asta era ceea ce făcea Witt la Dallas în dimineața asasinării din noiembrie 1963; protesta împotriva familiei Kennedy. Relatându-și povestea în fața Comisiei speciale de investigare a asasinatelor a Congresului în 1978, a declarat: „Dacă în *Cartea Recordurilor Guinness* ar exista o categorie pentru oamenii care s-au aflat în locul nepotrivit la momentul nepotrivit,... eu aș primul".

Oliver Stone, care în 1991 trebuie să fi știut adevărul despre acțiunea lui Witt, nu menționează în nici un fel în filmul său identitatea bărbatului cu umbrela. Nici nu ne explică defel că principala teză a lui Garrison, cu un neplăcut accent homofobic, se baza pe o teorie plasată de unitatea rusească de dezinformare într-un ziar italian. Potrivit acelei teorii, servită întregii lumi, niște bărbați gay cu legături în CIA luaseră parte la ucidere pentru a experimenta „fiorul unui asasinat homosexual".

„Au avut același motiv ca Loeb și Leopold[30] atunci când l-au omorât pe Bobbie Franks din Chicago", i-a spus Garrison reporterului James Phelan în anii 1960, iar în ceea ce s-a transformat

într-o vânătoare de vrăjitoare anti-gay l-a adus în fața justiției pe principalul său suspect, Clay Shaw.

În capodopera de apophenie care este filmul *JFK* al lui Stone, Shaw este interpretat de Tommy Lee James în chip de prădător homosexual, care face orgii în timp ce se uită la filme cu Hitlerjugend, Tineretul Hitlerist, și pe a cărui frunte ar fi putut fi la fel de bine tatuat cuvântul ASASIN. Personajul nu are nimic de-a face cu Shaw din viața reală, care niciodată nu și-a declarat orientarea sexuală, probabil de teama unor persecuții.

Shaw își slujise țara cu mult curaj și fusese răsplătit cu Croix de Guerre, Legion of Merit și Bronze Star în al Doilea Război Mondial. Era un dramaturg cu piese publicate, un iubitor de clădiri vechi și un admirator declarat al lui John F. Kennedy. Nu avea nici un motiv să-i dorească moartea.

Garrison l-a suspectat din simplul motiv că s-a purtat ciudat când a fost audiat. Dar, cât se poate de evident, el nu încerca să acopere vreo conspirație, ci își ascundea doar propria sexualitate. Ideea că Shaw urzise un plan împreună cu CIA pentru a-l ucide pe președinte era pur și simplu absurdă, iar la sfârșitul procesului din anul 1969, juriul a căzut de acord în mai puțin de o oră să-l scoată de sub orice învinuire. Shaw a fost însă terminat de calvarul îndurat, și după cinci ani a murit. Între timp însă, trenul conspirației mergea cu viteză înainte.

În 1975, filmul lui Zapruder a fost difuzat în emisiunea *Goodnight America* de la ABC, iar în 1976, în apophenia ce a urmat, a fost creată Comisia specială pentru investigarea asasinatelor a Congresului (House Select Committee on Assassinations – HSCA). Sarcina ei era de-a

investiga uciderea lui Kennedy și a lui Martin Luther King din 1968, în speranța de a restaura cât de cât încrederea în guvern, însă lucrurile s-au întors împotriva lor într-un mod spectaculos. Și dacă HSCA a ajuns la concluzia că Martin Luther King a fost ucis de James Earl Ray, dovezile în cazul JFK „nu au exclus posibilitatea ca doi trăgători să fi tras în președinte“ și au sugerat că a existat probabil o conspirație.

Concluziile Comisiei și filmul de mai târziu al lui Oliver Stone au dat naștere unei epoci noi de „teorii alternative“ și conspiraționiste. Un sondaj din 2018 a arătat că 60% dintre americani credeau că statul sau alți actori erau implicați în moartea lui Kennedy.

Această credință și teoriile conspirației din jurul morții lui JFK contează. Iar asasinatul în sine contează și el. Deoarece evenimentul și locul său în conștiința publică globală sunt esențiale pentru mitul său. La cincizeci de ani de la asasinarea lui Kennedy, un sondaj Gallup a arătat că primul lucru la care oamenii se gândesc când și-l amintesc este uciderea lui, urmat de noțiuni legate de el precum „Cuba“, „inspirație“, „Camelot“, „drepturi civile“, „adulter“ și „spațiu“ – în această ordine.

La aproape un deceniu de la discursul său rasist „Râuri de sânge“ din 1968, politicianul britanic Enoch Powell a scris o biografie a eroului său politic, omul de stat de secol XIX Joseph Chamberlain. Descriindu-l pe Chamberlain, Powell a spus, „toate viețile politice, atunci când nu sunt retezate la mijloc, într-un moment fericit, sfârșesc în eșec, fiindcă aceasta e natura politicii și a destinelor umane“.

Cariera lui John F. Kennedy nu s-a sfârșit tocmai pe o notă fericită, dar a fost retezată când el era bine plasat în sondaje. Un sondaj Gallup din 8–13 noiembrie 1963 arăta că 58% dintre americani considerau că își face bine treaba, mai bine decât orice președinte al Statelor Unite cu excepția lui George W. Bush în zilele ce au urmat tragediei de la 11 septembrie. Americanii erau optimiști în 1963. Și de aceea 68% dintre respondenți erau mulțumiți de veniturile lor și considerau că președintele era răspunzător de asta. În anul ce trecuse, John F. Kennedy și-a dominat rivalii, iar impactul morții sale a determinat o creștere în popularitate a succesorului său, Lyndon B. Johnson, care la alegerile ce au urmat a câștigat cu cea mai mare diferență din istoria Statelor Unite, obținând 61,1% din votul popular. Aceasta se datora parțial și rivalului său republican, Barry Goldwater, care a făcut o campanie de extremă dreaptă, dar și fantomei lui Jack Kennedy care a bântuit cabinele de vot.

Dacă Kennedy ar fi trăit, ni l-am fi amintit în cu totul alt fel și, chiar dacă e oarecum periculos să ne jucăm de-a „ce-ar fi fost dacă", să luăm totuși în considerare ce s-ar fi putut întâmpla.

În pofida teoriilor conspiraționiste care sugerează contrariul, Kennedy era decis să continue Războiul din Vietnam. Or, știind cum au evoluat lucrurile, reputația lui cu siguranță ar fi avut de suferit, așa cum s-a întâmplat cu Johnson. În plus, dacă nu ar fi fost ucis, mișcarea pentru drepturi civile[31], care a luat un avânt uriaș în urma morții sale, nu ar fi obținut probabil acel consens care i-a permis lui Johnson să promulge istorica Lege a drepturilor civile în iulie 1964. Kennedy, după cum vom vedea

în continuare, nu era pe de-a întregul convins de această cauză și, dacă ar fi condus timp de două mandate, multe lucruri asociate cu el nu s-ar fi realizat niciodată.

Pe scurt, asasinarea i-a consolidat legenda și a făurit o moștenire care cel mai probabil nu s-ar fi realizat atât de repede dacă el ar fi trăit. Felul în care a murit și conspirațiile care au urmat au creat un soi de cult. L-au transformat în marele martir liberal al secolului XX. Băiatul cel bun din politica americană. Regele Arthur al zilelor noastre, ucis de forțe infame, ticăloase, chiar atunci când era pe cale să deschidă ușile spre viitor.

E o poveste frumoasă, dar e o ficțiune demnă de Oliver Stone.

* * *

Legenda lui JFK s-a născut din clipa în care a fost așezat în sicriu. Funeraliile sale, orchestrate și având-o în rol principal pe soția sa îndoliată Jackie, au avut loc în 25 noiembrie 1963 și au fost un spectacol demn de un împărat.

Duminică, 24 noiembrie, sicriul cu trupul neînsuflețit al lui Kennedy a fost transportat pe un afet de tun la Rotonda Capitoliului, unde s-au rostit panegirice aproape biblice. Mike Mansfield, liderul majorității din Senat, a spus: „Ceva din noi toți a murit în acel moment. Cu toate acestea, în moarte ni s-a dăruit nouă... un spirit profund, din care s-a născut un mare spirit conducător. Ne-a dăruit o bunătate și o putere reunite în curajul unui om de a căuta pacea fără să se teamă".

John W. Cormack, președinte al Camerei Reprezentanților, a adăugat că acum Kennedy „își luase locul printre marii conducători ai istoriei".

Peste 250 000 de oameni au trecut prin fața sicriului în acea zi și noapte.

A doua zi s-a ținut slujba la St Matthew's Cathedral. Reprezentanți din 82 de țări, printre care președintele Franței Charles de Gaulle, prim-ministrul britanic Alec Douglas-Home și împăratul Etiopiei Haile Selassie au participat la eveniment. Doamna Kennedy, acoperită de un voal negru, care nu îi ascundea frumusețea, ținea strâns mâinile copiilor ei, Caroline și John Junior. Milioane de oameni din întreaga lume, inclusiv cetățeni din URSS, l-au văzut la televizor pe John Junior, a cărui zi de naștere era atunci, salutând sicriul tatălui său în timp ce era purtat peste fluviul Potomac. Mai târziu, 50 de avioane cu reacție ale Forțelor Aeriene ale Statelor Unite au zburat în formație peste cimitirul Arlington în momentul în care o flacără eternă a fost aprinsă deasupra mormântului. Jale, dramă și grandoare au fost în toate.

Peste câteva zile, jurnalistul Theodore H. White, câștigător al Premiului Pulitzer, a fost rechemat de pe scaunul dentistului înapoi la biroul său de la revista *Life*. Când a sosit, Jackie Kennedy era la telefon. Avea un mesaj pentru poporul american și dorea ca White să fie mesagerul. White s-a dus la o întâlnire cu ea la Kennedy Compound din Hyannis Port, fortăreața familiei Kennedy de la Cape Cod. Doamna Kennedy i-a acordat lui White interviul – iar el a trimis telefonic textul dintr-o cameră de serviciu în timp ce editorii de la *Life* opriseră literalmente presele de tipărit. Articolul a făcut senzație și a dat naștere mitului Camelot.

Musicalul *Camelot* a fost în mare vogă în anii 1960. Creat de cuplul de textier și compozitor Alan Jay Lerner și Frederick Loewe, ne plimbă prin

povestea miticului rege Arthur și a soției sale Guinevere, precum și a castelului lor eponim. Arthur și Guinevere sunt mai mult decât rege și regină – sunt un cuplu de succes de secol VI. Liberali, frumoși, sunt genul de oameni pe care îi întâlnești în weekend în Martha's Vineyard. Firește, la sfârșit totul se termină cât se poate de prost, urmează război civil, dar muzica e frumoasă, cu câteva cântece memorabile și, în mod cât se poate de clar, Arthur și Guinevere sunt democrați.

Înainte de moartea sa, nimeni nu l-a fi asociat pe JFK cu musicalul, dar interviul lui Jackie a indus această idee publicului.

„Când Jack [așa cum îi spunea toată lumea soțului ei] dădea vreun citat era de obicei ceva clasic", i-a povestit Jackie lui White, „dar, spre rușinea mea, lucrul la care mă tot gândesc este un vers dintr-o comedie muzicală. Seara, înainte de-a ne culca, lui Jack îi plăcea să pună muzică; cântecul lui preferat era tocmai la sfârșitul discului. Iar versurile pe care le iubea erau: *Don't let it be forgot, that once there was a spot, for one brief shining moment that was known as Camelot* [Nicicând să nu uităm că a fost odată un loc, strălucitor vremelnic, numit Camelot]."

Pentru cineva în mare doliu, trebuie să spunem că doamna Kennedy a realizat o performanță de PR. Înregistrarea cu distribuția originală a musicalului a fost un succes uriaș în anii 1960. Milioane de oameni din toată America aveau discul și știau cuvintele. Jackie la rândul ei era conștientă de toate acestea și cunoștea pe dinafară industria presei. Înainte de căsătoria ei cu JFK lucrase ca jurnalistă la *Washington Times-Herald* pentru rubrica „Inquiring camera girl" [Fata care te fotografiază

și-ți pune o întrebare]. Postul îi cerea să pună întrebări la întâmplare trecătorilor și să obțină răspunsuri cât mai spirituale ale omului de pe stradă. Jackie, ca nici o primă-doamnă dinaintea și de după ea, știa cum să lucreze presa și a înțeles că pentru a promova legenda Kennedy trebuia să preia controlul din prima zi.

L-a identificat pe Theodore White ca fiind jurnalistul blând, tipul de „client journalist" care îi servește pe cei la putere. Cele 17 pagini de ciornă păstrate de Biblioteca Prezidențială John F. Kennedy de la Boston ne sugerează că a ales bine. Acele pagini conțin însemnările lui White cu corecturile și adăugirile de pe margine scrise cu roșu ale doamnei Kennedy. Editorii de la *Life* au încercat să elimine pasajul cu Camelot, dar Jackie, prin White, a insistat să fie păstrat. A fost o decizie extrem de modernă de gestionare a imaginii.

Devotata secretară a lui JFK, Evelyn Lincoln, a demontat mai târziu ideea că Kennedy ar fi ascultat *Camelot* înainte de culcare, susținând că melodia lui preferată era „Bill Bailey, Won't You Please Come Home" [Bill Bailey, n-ai vrea tu să vii acasă].

Ulterior, Theodore White avea să regrete faptul că a fost „unealta lui Jackie Kennedy în crearea mitului", spunând că procedase astfel fiindcă i-a părut rău de prima-doamnă. Dar era prea târziu. Prima schiță a legendei fusese realizată.

* * *

Unul dintre lucrurile cele mai remarcabile legate de cultul lui John F. Kennedy este numărul impresionant de memoriale în onoarea sa. Literalmente există sute răspândite în întreaga lume, de la o plachetă pe Runnymede Island din Tamisa până la impozantul Yad Kennedy de lângă

Ierusalim, care se aseamănă cu un uriaș copac tăiat. Cel mai cunoscut aeroport al Americii îi poartă numele și o bază NASA este botezată după el. Sute de stații de metrou și de autobuz, drumuri, districte, colegii, biblioteci sunt numite după el, și asta nu doar în America. Franța are 32 de străzi cu numele Kennedy, iar Brazilia două municipalități. Există un colegiu JFK în Mauritius și un Kennedy City în Honduras care nu e, ce-i drept, un oraș propriu-zis, ci un district important al capitalei Tegucigalpa. Poți merge pe un bulevard Kennedy în Fiji și pe un drum Kennedy în Clacton-on-Sea, Essex.

Există școli Kennedy la Berlin, Coventry, Faridabad și Guam.

Chipul lui apare pe timbre poștale. Bob Dylan a compus o bucată muzicală pentru el, la fel ca Dick Holler și Igor Stravinski. Moneda de o jumătate de dolar poartă chipul lui Kennedy, o locomotivă Diesel de la British Rail a fost numită în memoria sa și există chiar și o figurină din seria de jucării GI Joe cu el.

Dar ce-a făcut el, în afara faptului că a murit prematur și în mod neașteptat, ca să merite toate acestea?

Pentru a-l înțelege pe Jack, trebuie să-l înțelegi mai întâi pe tatăl său, Joe.

Născut în East Boston, Massachusetts, în 1888, într-o familie catolică de înstăriți oameni de afaceri irlandezo-americani, a fost fiul politicanului Patrick. Educat la elitista Boston Latin School și apoi la Harvard, tânărul Joe iubea sporturile, banii și femeile frumoase în ordine aleatorie. În 1913, la douăzeci și cinci de ani, a devenit celebru reușind să împrumute suficienți bani pentru a prelua controlul

asupra băncii Columbia Trust, la care tatăl său deținea o cotă importantă de acțiuni, și a devenit cel mai tânăr președinte de bancă din SUA. A continuat să facă avere prin investiții și afaceri abile pentru care în zilele noastre ar ajunge direct la închisoare, doar că pe atunci a știut să rămână în limitele legii. Kennedy nu a făcut, cum adesea se spune, comerț clandestin cu alcool și nu era un gangster, dar avea afaceri, ca mai toți contemporanii săi, în ambele zone. Înzestrat cu un al șaselea simț aproape supranatural de a achiziționa și de a vinde la momentul oportun, a făcut milioane în 1929 la Marele Crah de pe Wall Street, și chiar mai mult, anticipând setea americanilor pentru băuturi tari în epoca post-Prohibiție. În timpul unei vizite din 1933 în Marea Britanie împreună cu soția sa Rose și cu fiul lor cel mare Joe Jr, dar și cu amanta sa din acea vreme, Kaye Halle, a obținut drepturile de a vinde mărcile de whisky Haig și Dewar's și de gin Gordon's în Statele Unite – ajutat nici mai mult, nici mai puțin decât de Winston Churchill în persoană. Când Prohibiția s-a încheiat peste alte două luni, Kennedy a dat lovitura, vânzând concesiunea cu 8,2 milioane de dolari (echivalând cu aproximativ 100 de milioane de dolari din zilele noastre). Toate acestea au făcut ca familia deja bogată să devină inimaginabil de avută, astfel că, toată viața sa, JFK nu a luat nici un dolar din banul public, donând întregul său salariu unor opere de caritate.

Când Joe a murit în 1969, *The New York Times* a estimat valoarea sa netă la circa 500 000 000 de dolari (4,3 miliarde de dolari în 2023).

Pe parcursul anilor 1920 și 1930, Kennedy a investit în Hollywood. A cumpărat studiouri la

prețuri mici, iar apoi, ca orice investitor de capital, le-a refinanțat și le-a reorganizat înainte de a le vinde în câștig. A pariat pe filmul vorbit, ceea ce a meritat când și-a vândut compania care prin fuziune a devenit studioul RKO. Bette Lasky, fiica șefului de la Paramount Jesse Lasky, a declarat la un moment dat că Joe a fost „unicul outsider care a muls vreodată Hollywoodul".

Joe iubea afacerea cu filmul, nu doar fiindcă îi aducea bani, ci fiindcă îi dădea o mulțime de ocazii să o înșele pe soția sa. A avut relații cu Gloria Swanson și cu duzini de alte staruri, iar mai târziu avea să-i încurajeze pe fiii săi să se culce cu cât mai multe femei cu putință. Pentru Joe, femeile erau trofee, dar premiul după care a tânjit cel mai mult a fost Casa Albă.

În acest scop, a vărsat sume importante în campania din 1932 a lui Franklin D. Roosevelt, fiind răsplătit cu șefia Comisiei pentru bursă și valori. În 1938, Roosevelt l-a trimis pe Joe ambasador în Marea Britanie, iar strălucitoarea familie Kennedy a făcut senzație în capitala britanică dinainte de război. Două dintre fiice, Rosemary și Kathleen, au fost prezentate regelui George al VI-lea și soției acestuia, regina consoartă Elizabeth, iar familia avea să fie văzută la orice eveniment de prim rang din oraș. Dar Joe nu era un prieten al Marii Britanii, iar când s-a văzut clar că dorea ca SUA să rămână în relații de prietenie cu Hitler, luna de miere s-a sfârșit.

Joe considera că marea amenințare pentru lume era comunismul, nu fascismul și că Führerul era bastionul din calea lui. A ținut cu tot dinadinsul să-și exprime opiniile, informându-l pe proaspăt numitul ambasador german în Marea Britanie,

Herbert von Dirksen, că Roosevelt era o victimă a „influenței evreilor“ și sugerând în corespondența cu prietenul său Nancy Astor, membru conservator al Parlamentului originar din America și el însuși un simpatizant nazist, că jurnaliștii evrei erau dornici „să aprindă fitilul de sub lume“.

După Kristallnacht [Noaptea de Cristal] din noiembrie 1938, s-a arătat mai degrabă preocupat de optica lui Hitler decât de uciderea a 91 de evrei germani nevinovați. Scriind unui alt fals erou, aviatorul american și simpatizant al naziștilor Charles Lindbergh, la scurt timp după eveniment s-a întrebat: „Oare nu există vreo cale de a-l convinge (pe Hitler) că o situație ca aceasta ar putea avea repercusiuni asupra întregului program de salvare a civilizației occidentale? E tot mai greu pentru cei care caută soluții pașnice să susțină orice plan când ziarele sunt pline de asemenea orori“.

Soluția lui Joe la „Chestiunea evreiască“, declarată pentru *The New York Times* în 1938, era aceea de a-i îmbarca pe toți evreii germani și de a-i deporta în Africa ori în alte colonii sub protecția Statelor Unite și a Marii Britanii.

Angajamentul lui Joe în favoarea politicii împăciuitoriste l-a inspirat pe Louie Steven Witt să se îndrepte, peste alți 25 de ani, spre Dealey Plaza ca să protesteze în cel mai prost moment al istoriei cu putință.

Chiar și după ce Chamberlain declarase război Germaniei în septembrie 1939, ambasadorul american a continuat să comunice cu naziștii, căutând să-l întâlnească chiar pe Hitler. În același timp a încercat să blocheze ajutorul american pentru Marea Britanie, invocând neutralitatea Statelor Unite, ceea ce l-a făcut extrem de

nepopular în rândul gazdelor sale. Lucrurile au culminat în noiembrie 1940 când a declarat reporterilor de la *Boston Globe* că: „Sunt dispus să cheltuiesc tot ce pot ca să rămânem în afara războiului", adăugând, „nu are nici un sens să intrăm. Nu ar însemna decât că am duce tot greul".

Mai târziu, Joe a sugerat că, în cazul în care naziștii ar câștiga, SUA ar trebui să continue să facă comerț cu ei – iar într-o afirmație care îl va urmări întreaga viață a adăugat: „Democrația s-a terminat în Anglia. Până aici a fost. Fiindcă se ajunge la problema de a hrăni populația. Totul este o chestiune economică".

Kennedy a fost obligat să demisioneze, iar șansele lui de a mai ajunge la Casa Albă s-au dus, așa că a pasat ștafeta fiului său cel mare, Joe Junior. Acesta era bucățică ruptă din tatăl său și avea o mare simpatie politică în anii 1930 pentru Hitler. Călătorind în Germania în 1934, a scris acasă entuziasmat despre politica de eugenie a conducătorului nazist, adăugând că „antipatia germanilor față de evrei" este „bine întemeiată". Joe Junior a murit deasupra satului Blythburg din Suffolk în august 1944 când bombardierul experimental pe care îl pilota a explodat. A fost primul dintre copii care a murit în ceea ce avea să se numească „blestemul familiei Kennedy". Sora sa Kathleen a murit și ea într-un accident aviatic în 1948 în drum spre Riviera franceză, iar cu uciderea lui Jack în 1963 și a lui Robert în 1968, patru dintre copiii lui Joe și Rose Kennedy aveau să moară înaintea lor.

O altă fiică a avut parte de o soartă la fel de oribilă, datorată însă tatălui ei. Al treilea copil și cea mai mare dintre fete, Rosemary era considerată

„diferită“. Suferea de schimbări de dispoziție, era mai înceată la citire și scriere decât frații ei, ceea ce familia a încercat să explice drept un „accident la naștere“ ori drept „dispoziție veselă“. Pe măsură ce a crescut, comportamentul ei a devenit tot mai schimbător, iar părinții au trimis-o la școli-internat catolice, din care fugea cu regularitate.

Patriarhul familiei a ajuns să fie convins că Rosemary era o bombă gata să explodeze și că era doar o chestiune de timp până când avea să rămână însărcinată și să distrugă imaginea, în mintea lui, nepătată a familiei. Acționând de capul lui, în noiembrie 1941, când Rosemary avea douăzeci și trei de ani, a aranjat, fără să o informeze pe soția lui ori pe alți membri ai familiei, ca fata să fie supusă unei lobotomii frontale. Operația a fost un dezastru, iar Rosemary și-a pierdut capacitatea de a vorbi și de a merge. A fost ascunsă și îngrijită de surori medicale, iar Jack și Bobby nu au mai revăzut-o niciodată. Abia după moartea lui Joe în 1969, restul familiei a luat cunoștință de starea ei și a încercat să aducă unele îmbunătățiri. Rosemary a murit în 2005, la vârsta de optzeci și șase de ani.

După moartea fiului său cel mare, Joe a depus toate eforturile în „rezerve“, mai exact în una dintre ele – John, iar prin el avea să-și îndeplinească fantezia de a avea un președinte Kennedy la Casa Albă.

De altfel, Jack pregătise el însuși terenul. Eroul său era Winston Churchill și, toată viața sa adultă, Kennedy l-a considerat un ghid spiritual politic. Admirația lui era atât de mare încât, atunci când a devenit președinte, i-a acordat cetățenia americană onorifică liderului britanic din timpul războiului. Dar influența lui Churchill venea de mai demult,

iar în anii 1940 pentru Kennedy era un fel de model de carieră. Existau asemănări mari între cei doi bărbați. Asemenea lui Churchill, Jack provenea dintr-o familie puternică, cu relații și, tot asemenea lui Churchill, crescuse în umbra unui tată puternic și influent om politic.

Jack a căutat, așa cum făcuse și Winston, să poleiască imaginea sa de intelectual scriind cărți, prima fiind *Why England Slept* (1940), făcând aluzie la lucrarea lui Winston din 1938, *While England Slept*.

Why England Slept a fost teza de diplomă de la Harvard cu titlul inițial „Împăciuitorismul de la München". În ea, tânărul Kennedy argumenta că deficiențe ale sistemului politic britanic au fost cauza pentru care Marea Britanie a răspuns cu încetineală la regimul lui Hitler și că Chamberlain fusese învinovățit pe nedrept. Teza fusese răsplătită cu *magna cum laude* și nu ar fi fost niciodată transformată într-o carte dacă nu ar fi fost scrisă de fiul unui individ de anvergura tatălui său, care a văzut în ea o cale de a promova imaginea fiului său. Iar el nu era omul care să poată fi refuzat. În acest scop l-a angajat pe Arthur Krock, un jurnalist care câștigase de două ori Premiul Pulitzer. Arthur fusese pe statul de plată al lui Kennedy în anii 1930 și foarte dispus să dea o mână de ajutor.

Krock a rescris probabil întreaga lucrare, iar publicarea ei a fost totuși un modest succes comercial, ajungând la 80 000 de exemplare vândute în 1940. Războiul avea însă să-i dea o cu totul altă anvergură lui JFK.

După atacul de la Pearl Harbour din decembrie 1941, Jack nu a trecut vizita medicală nici pentru armata terestră, nici pentru marină. Temându-se că

fiul său avea să sfârșească în spatele vreunui birou, Joe a tras toate sforile posibile pentru a-l trimite pe linia frontului. Trimis în Pacificul de Sud în primăvara anului 1943, Kennedy, în vârstă de douăzeci și cinci de ani, a primit comanda unui torpilor PT-109, impunându-se ca un lider capabil. În noaptea de 1 august 1943, în timp ce participa la o acțiune împotriva inamicului, nava lui a fost lovită și ruptă în două de distrugătorul japonez *Amagiri*, care a ucis doi dintre oamenii săi. În urma dezastrului, Kennedy i-a condus pe cei zece membri supraviețuitori ai echipajului într-o cursă epică de înot între insulele din apropiere, până când au fost salvați peste alte șase zile. Kennedy a primit medalia Navy and Marine Corps pentru acțiunea sa și Purple Heart pentru accidentul suferit la spate. Însă tatăl său Joe considera că merita mai mult și a făcut lobby pentru medalia Silver Star. Departamentul de Război nu a fost de acord, iar medalia nu i-a fost niciodată conferită – dar de fapt nici nu conta, fiindcă Joe se folosea deja de eroismul militar al fiului său în avantajul reciproc.

Acele aventuri din Pacificul de Sud au devenit extrem de importante pentru imaginea lui Kennedy ca erou combatant curajos și lider al oamenilor. În 1944, Joe și-a folosit considerabila influență ca povestea să ajungă în *New Yorker* și un articol mai lung în *Reader's Digest*, pe atunci cea mai citită publicație din Statele Unite. Articolul a apărut în august 1944, în aceeași lună în care Joe Junior a fost ucis, și îl înfățișa pe Kennedy ca „un tânăr cu un curaj și cu o energie ieșite din comun" și care își folosise talentul de conducător pentru a salva viețile echipajului său de pe PT-109.[32] L-a făcut pe Jack cunoscut populației de rând, l-a transformat într-un

erou național și l-a propulsat în cariera sa politică viitoare.

* * *

Nu se fac cine știe ce referiri la viața tragică a lui Rosemary, la politica împăciuitoristă a lui Joe ori la simpatiile naziste ale lui Joe Junior în John F. Kennedy Museum de pe Main Street din Hyannis. Dar voluntarii de acolo sunt în mod clar extrem de mândri de familia celebră din localitatea lor și le zâmbesc vizitatorilor care stau la coadă la bilete, amintindu-le de mai multe ori: „Muzeul ocupă doar etajul întâi al clădirii".

Expoziția se compune în principal din fotografii ale unui JFK zâmbitor și ale familiei extinse – zâmbitoare. Te face să te simți ca și cum te-ai afla într-o reclamă interactivă de pastă de dinți. Nu e totul doar fațadă. Se menționează munca sa de amendare a drepturilor civile, o referire trecătoare la modul în care a rezolvat Criza rachetelor din Cuba și există un enorm arbore genealogic la propriu, care îl include pe Arnold Schwarzenegger a cărui soție, Maria Shriver, era nepoată de soră a lui JFK – ceea ce ne demonstrează că moștenirea familiei continuă. Curând însă ne întoarcem în magazinul care vinde „paie de băut reutilizabile (ca) ale familiei Kennedy" și căsuțe de păsări făcute din resturi ale unicului Kennedy Compound care se vând cu 175 de dolari fiecare.

„Muzeul ocupă doar etajul întâi!" ne reamintește plin de bunăvoință unul dintre voluntari. „Dar puteți să vă mai plimbați o dată prin el!"

Ceea ce și facem.

„Dar nu i-a cântat Marilyn la mulți ani?" mă privește întrebătoare fiica mea. „De ce nu sunt poze cu ea?" vrea ea să știe și îi explic că Marilyn nu este

inclusă aici fiindcă a avut o relație cu el în timp ce președintele era căsătorit cu Jackie, așa că e vorba de un lucru pe care nu trebuie să-l spunem cu voce tare. Aceasta este viața lui Jack Kennedy din care lucrurile rele au fost șterse. De aceea poate ocupă doar un singur etaj.

Nu doar Monroe a fost ștearsă. Nu există nici o mențiune despre Anita Ekberg, ori Marlene Dietrich, ori Marion Fay Beardsley, interna lui de doar nouăsprezece ani, ori actrița Angie Dickinson cu care a avut o relație de durată, ori una dintre realmente celelalte sute de femei cu care JFK s-a culcat. Toată lumea are o vagă idee despre relațiile sexuale ale lui Kennedy, dar cutremurător este numărul lor.

„Mă apucă migrena dacă nu-i rost de o tăvăleală în fiecare zi", i-a spus el într-o zi principalului său strateg Bobby Baker, iar în cele 1 036 de zile ale mandatului său, a făcut tot posibilul să combată acele migrene, în vreme ce paznicul și fratele său Bobby încerca să păstreze secretul.

În pofida animozității pe care o resimțeau atât Jack, cât și Bobby, l-au păstrat în funcție și de partea lor chiar și pe J. Edgar Hoover, legendarul director al FBI, pe principiul că inamicii trebuie ținuți aproape. JFK se aflase pe radarul lui Hoover din 1942 când avusese o relație cu jurnalista daneză Inga Arvad, suspectată de a fi spioană nazistă. Arvad făcuse trei interviuri cu Adolf Hitler și căpătase o oarecare aură, astfel că, atunci când a sosit în SUA și a început o relație cu Kennedy, tânăr ofițer naval și fiul fostului ambasador în Marea Britanie, oamenii FBI au devenit suspicioși și au început urmărirea celor doi.

Când JFK a ajuns la Casa Albă, Hoover avea câte un dosar gros cât un picior de elefant atât pentru el, cât și pentru fratele său Bobby. După cum a scris Tim Weiner în cartea sa *Enemies: A History of the FBI*: „Informațiile lui Hoover despre viața particulară a lui JFK și despre conspirațiile politice ale lui RFK [fratele său Robert] erau arme potențial letale. Le-a fluturat în fața lor, dându-le de înțeles președintelui și procurorului-general că le cunoștea păcatele pe care le comiseseră".

Dar cu mult timp înainte de a ajunge la Casa Albă, JFK a fost implicat în scandaluri potențial fatale pentru cariera lui politică, iar în 1958, o femeie pe nume Florence M. Kater a reprezentat o problemă specială.

Kennedy devenise senator de Massachusetts în 1953. În 1958 a început o relație cu Pamela Turnure, una dintre secretarele sale. Târziu, într-una dintre nopți, proprietăreasa la care locuia Turnure a făcut câteva instantanee ale lui Jack care părăsea apartamentul chiriașei ei. Înarmată cu ele, s-a angajat într-o campanie solitară pentru a expune infidelitatea senatorului. A trimis jurnaliștilor de la 50 de publicații copii ale fotografiilor însoțite de o lungă scrisoare anonimă în care relata în detaliu activitățile acestuia. Spre imensa ei frustrare, nimeni nu s-a arătat interesat, iar acest lucru e valabil și azi la muzeul din Hyannis. Orice ar putea să umbrească albul strălucitor al mitului frumosului președinte-vedetă de cinema este ignorat.

Doar o relicvă din muzeu, un balansoar împrumutat de la hotelul Waldorf Astoria din New York, aduce o notă de sinceritate.

La mijlocul anilor 1940, Kennedy a fost diagnosticat cu boala Addison, o afecțiune

degenerativă invalidantă determinată de secreția insuficientă de hormoni la nivelul glandelor suprarenale. Printre simptome se numără o pigmentare a pielii, dureri pronunțate de spate și crize cu vărsături, slăbiciune, pierdere a greutății și dureri abdominale. În cazul lui Kennedy, durerile de spate erau acute, astfel că în 1954 s-a supus unei operații riscante în speranța unei ameliorări, declarând unuia dintre doctori: „Prefer să mor decât să-mi petrec restul vieții cu blestematele astea de cârje!“

Nimeni din afara cercului restrâns al familiei și prietenilor nu știa de această boală și, cât a trăit, durerile sale de spate au fost puse pe seama rănilor suferite în război sau a vechilor lovituri de la fotbal. Adevărul a fost ascuns deoarece contravenea cu imaginea tânărului și „vigurosului“ politician care, ajuns la putere în 1960, la patruzeci și trei de ani, a fost cel mai tânăr președinte american ales vreodată. Vitalitatea era crucială pentru a defini unicitatea lui Kennedy, iar în timpul campaniei din 1960, confruntându-se cu rivalul său republican Richard Nixon, care avea doar cu patru ani mai mult decât el, aceasta a fost atuul său.

Dar Jack Kennedy era departe de a fi un om sănătos.

În cartea sa *President Kennedy, Profiles in Power*, Richard Reeves, făcând o analiză atentă, de zi cu zi, a mandatului lui JFK, spune:

„A avut probleme în lupta cu infecțiile cele mai obișnuite și a suferit de crize febrile care ajungeau până la temperaturi de 41 de grade. În calitate de candidat și de președinte, Kennedy a știut să-și ascundă lipsa de energie, radiind sănătate și bună-dispoziție, deși petrecea adesea jumătate de zi în

pat. Se retrăgea devreme în cele mai multe seri, stătea citind în pat până la 9 dimineața și trăgea un pui de somn în fiecare după-amiază."

Date fiind durerile sale de spate, e cu totul ieșit din comun că a reușit totuși să facă sex cu atâtea femei – pe lângă obligațiile sale profesionale epuizante. Când președintele a avut o scurtă aventură cu Marlene Dietrich într-unul dintre dormitoarele de la Casa Albă, aceasta a fost uimită să descopere că purta un corset complicat cu mai multe curele pe care a trebuit mai întâi să și-l scoată.

JFK purta acel corset strâns pentru a-i ține spatele drept, și se prea poate ca acest lucru să-i fi fost de ajutor asasinului. Primul glonț care l-a lovit în acea zi de 22 noiembrie 1963 nu l-a ucis pe Kennedy, care însă nu s-a prăbușit deoarece corsetul îl ținea drept, ceea ce a însemnat că Oswald a putut să tragă acel al doilea glonț fatal.

Pe lângă boala Addison, JFK suferea și de alte afecțiuni, printre care boli venerice pe care le-a transmis fără să-i pese femeilor cu care se culca. Una dintre acestea, Hjordis Niven, soția actorului David Niven, care a avut parte de o partidă rapidă cu președintele în seara când acesta a împlinit patruzeci și șase de ani, în mai 1963, a declarat că s-a ales cu o clamidioză de la el.

În pofida carismei sale aparente, pe interior Jack nu era tocmai bine, iar cât timp a fost președinte, atunci când nu era în raza camerelor de luat vederi, mergea adesea cu un baston ori cu o pereche de cârje. Așa că, atunci când nu avea parte de „o tăvăleală", a se odihni constituia o parte importantă din ziua sa – iar balansoarul special conceput pentru el din Hyannis Port Museum îl ajuta să șadă și să muncească într-o poziție confortabilă.

Medicamentele îl ajutau și ele. În cea mai mare parte a mandatului său a fost tratat de un medic al celebrităților, Max Jacobson, cunoscut de toată lumea drept „Doctor Feelgood“ [DoctorulMăSimtBine], având reputația că administra „doze de vitamine“ ce conțineau de fapt amfetamine care creau dependență.

Kennedy primea aceste doze și, în plus, își injecta chiar el în șold gamaglobulină pentru a combate infecțiile cărora sistemul său imun slăbit nu le făcea față.

În 2002, istoricul Robert Dallek, profesor la Universitatea din Boston, care a studiat fișele medicale ale lui JFK, a estimat că președintele lua cam 12 medicamente pe zi, printre care codeină, Demerol, metadonă, Ritalin, meprobamat și steroizi. Lua barbiturice ca să adoarmă, iar vreme de două zile, în timpul Crizei rachetelor din Cuba, i-a fost administrat un medicament antipsihotic puternic, trifluoperazină, după ce a dat semne de schimbări violente de dispoziție.

Însă chiar și acum, la 60 de ani de la moartea sa, muzeul din Hyannis dedicat memoriei lui ocolește bolile, aventurile sale sexuale și orice alte murdării, preamărind în schimb familia sa, eroismul său și strălucirea unui bărbat al discursurilor și cuvintelor înălțătoare. Lucru de înțeles având în vedere că reputația sa de intelectual erudit este esențială pentru modul în care a fost și continuă să fie văzut. Cu toate defectele sale, continuă să fie considerat o nouă versiune, mai chipeșă, mai puțin alcoolică, a eroului său transatlantic Winston Churchill. Din păcate, o mare parte din acea reputație se bazează pe munca altora.

În 1945, la 14 ani după ce Alfred Krock i-a transformat lucrarea de diplomă în *Why England Slept* și în vreme ce se recupera după o operație de coloană, JFK a avut ideea de a scrie o continuare și a făcut planul pentru ceea ce avea să devină cea mai faimoasă lucrare a sa, *Profiles in Courage*. Cartea era o trimitere la opera lui Thomas Carlyle *On Heroes, Hero-Worship, & the Heroic in History*, în care istoricul scoțian a susținut că „istoria a ceea ce omul a realizat în această lume este, în fond, Istoria Marilor Oameni care au fost aici". În varianta modernă a lui Kennedy, acesta a ales opt eroi americani (toți albi) care într-un moment sau altul al istoriei națiunii adoptaseră o poziție politică principială, dar nepopulară care le afectase apoi cariera.

Publicată la 1 ianuarie 1956, cartea a devenit un bestseller și i-a adus lui Kennedy Premiul Pulitzer pentru biografie din 1957. Juriul Pulitzer din acea vreme avea în componența sa un tip pe nume Alfred Krock și s-a răspândit zvonul că Joe ar fi vorbit cu Krock, iar Krock cu ceilalți jurați. Dar problema cu această teorie conspiraționistă a fost că Krock nu a făcut parte din juriul acelui an și că e improbabil ca un grup de distinși savanți să fie duși cu zăhărelul de un singur om.

Însă cartea ridică probleme din alte motive, nu în ultimul rând fiindcă Kennedy nu a scris cea mai mare parte din ea. Nu e de acum nici un secret că politicienii nu își scriu întotdeauna cuvintele pe care le rostesc ori tomurile ce le poartă numele, dar cuvintele și ideile sunt esențiale pentru mitul Kennedy și de aceea e șocant să descoperim că multe dintre acestea aparțin altor oameni. Ori, mai bine zis – unui om. Kennedy a afirmat în

introducerea la *Profiles in Courage* că fusese ajutat de Ted Sorensen, un avocat de douăzeci și patru de ani, care devenise principalul său asistent pe probleme legislative, dar bănuiala este că Ted a cam scris toată cartea.

Educat ca jurist, Sorensen scria ca un poet, iar în deceniul cât a lucrat pentru JFK a scris mare parte din cele mai izbutite rânduri ale sale. În *Kennedy*, biografia pe care a dedicat-o în 1965 președintelui, Ted s-a referit la parteneriatul lor:

„Pe măsură ce anii treceau și am ajuns să știu ce gândea despre fiecare subiect, precum și cum dorea să spună acel lucru, stilul și standardul nostru a devenit tot mai mult unul specific... am încercat în mod repetat și fără succes să găsim alți făurari de cuvinte care să scrie pentru el în stilul cu care era obișnuit. Stilul celor pe care i-am încercat va fi fost bun, poate chiar foarte bun. Va fi fost chiar superior. Dar nu era al lui."

Peste patruzeci de ani, discutând despre discursul de inaugurare al lui JFK cu autorul Richard Tofel, Sorensen a sugerat că mitul lui Kennedy și păstrarea sa erau mai importante decât adevărul despre cine, ce și când scrisese.

„Recunosc că am o obligație față de istorie, dar în toți acești ani, am încercat să explic că președintele Kennedy a fost principalul autor al discursurilor și articolelor sale. Dacă aș spune altceva, l-aș diminua și nu doresc să-l diminuez."

Blândul Sorensen a continuat să accepte să își vadă cuvintele atribuite omului care le-a rostit. Gândiți-vă numai la acele faimoase cuvinte de la „Nu întreba ce poate țara să facă pentru tine; întreabă-te mai degrabă ce poți să faci tu pentru țara ta" până la „Nu vă rugați pentru o viață ușoară.

Rugați-vă să fiți oameni mai puternici", pe care probabil Ted le-a scris împreună cu acea celebră carte.

Suspiciuni au existat de la bun început, În decembrie 1957, în timpul unei apariții la emisiunea *The Mike Wallace Interview* difuzată de ABC, jurnalistul Andrew „Drew" Pearson a susținut despre Kennedy că era „unicul om din istorie... care a câștigat Premiul Pulitzer pentru o carte scrisă de altcineva".

Familia Kennedy s-a supărat, iar Bobby Kennedy și-a făcut în aceeași seară apariția la sediul ABC însoțit de o echipă de avocați, cerând o retractare. Wallace și Pearson au refuzat să retracteze, dar conducerea s-a panicat și a făcut-o.

Documentele expuse la John F. Kennedy Presidential Library din Boston ne sugerează că Jack și-a expus ideile și a făcut probabil însemnări pentru cele mai multe capitole și a contribuit poate mai serios la capitolul dedicat lui Quincy Adams. Dar a scrie o carte întreagă e muncă grea, iar JFK era un om ocupat în perioada 1954–1956. Ideea că s-a așezat ca să scrie tot restul cărții având problemele pe care le avea cu spatele e un basm.

Se spunea că în spatele fiecărui bărbat este o femeie puternică, iar acest lucru a fost cât se poate de adevărat în ce o privea pe Jackie Kennedy. Dar, la fel de important, a existat și marele Ted Sorensen.

Indiferent cine a scris ce, subiectul cărții *Profiles in Courage* rămâne controversat. Trei dintre cei opt eroi erau proprietari de sclavi. Unul dintre ei, Daniel Webster, este inclus pe baza faptului că a fost împotriva opiniei publice susținând Legea sclavului fugar, care incrimina în statele din Nord

fapta de a oferi refugiu sclavilor care fugiseră din Sud.

După asasinarea lui JFK, *Profiles in Courage* a fost extins într-un serial de televiziune, cu 26 de episoade, difuzate din noiembrie 1964 până în mai 1965 de NBC. Joe McCarthy, prieten al familiei Kennedy, care de pe poziția sa extremă devenise incomod și nepopular, nu a fost inclus în vreunul dintre episoade, în schimb serialul TV a beneficiat de faptul că în final a inclus și câteva femei, precum și oameni de culoare. Diversele muzee Kennedy continuă să-i dea multă importanță, iar familia Kennedy oferă și azi Premiile Profiles in Courage, pentru a ține vie reputația lui Jack. Printre premiații recenți, care primesc o lampă Tiffany în semn de apreciere, se numără Barack Obama, Volodimir Zelenski și George W. Bush, cel din urmă fiind premiat pentru că a fost suficient de curajos pentru a reveni asupra promisiunii sale electorale de a nu mări taxele. Sincer să fiu, nu reușesc să înțeleg.

De ziua lui, în 8 mai 2009, Edward Kennedy, ultimul dintre frați care a supraviețuit, a primit premiul în cadrul unui eveniment găzduit de Bill Cosby. „Ted" care în 1969 o abandonase pe Mary Jo Kopechne, o tânără de douăzeci și opt de ani angajată în campania sa, în mașina sa care căzuse în mare la Chappaquiddick, în apropiere de Martha's Vineyard, pare să fi primit premiul ca o consolare pentru faptul că a fost cel mai puțin semnificativ dintre frații Kennedy.

În momentul în care a intrat în posesia lămpii Tiffany, un cor a cântat *The Best is Yet to Come*, ceea ce s-a dovedit o altă fantezie, deși neintenționată, a familiei, căci peste cinci luni Ted avea să moară.

* * *

După ce a câștigat nominalizarea Partidului Democrat pentru alegerile prezidențiale din 1960, Jack a făcut cea mai spectaculoasă campanie de care a avut vreodată parte politica americană. Frank Sinatra, poreclit Ol' Blue Eyes, a interpretat cântecul său de campanie, iar alți membri din *Rat Pack* [banda de șobolani], inclusiv cumnatul lui Jack, Peter Lawford, care se căsătorise cu cea mai tânără dintre surorile sale, Patricia, în 1954, s-au aliniat pentru a-l sprijini pe omul zilei. Kennedy avea vervă din plin, un spirit viu și un munte de farmec. În 26 septembrie le-a pus pe toate la bătaie atunci când s-a confruntat cu rivalul său Richard Nixon în prima dezbatere prezidențială televizată.

Un mit adesea repetat ne spune că Nixon îi câștiga pe cei care îl ascultau la radio, în vreme ce telegenicul Kennedy îi cucerea pe spectatorii TV, dar nu-i nimic adevărat. Povestea a pornit de la rezultatul unui singur sondaj, făcut evident în favoarea lui Nixon de către Sindlinger & Company în acea seară. Toate celelalte sondaje, din ambele media, radio și televiziune, l-au indicat pe JFK câștigător. Vicepreședintele Nixon arăta transpirat și stânjenit pe ecran, iar la radio a sunat la fel de neconvingător. Părea palid în comparație cu rivalul său democrat cu aerul lui sănătos, dar nimeni din cei care îl priveau nu avea de unde să știe că „bronzul" lui Kennedy era de fapt un simptom al bolii Addison.

În săptămânile care au urmat, JFK a străbătut America, fermecând-o, transmițându-și mesajul „Get America Moving Again" [Să punem America din nou în mișcare]. Sugerând că sub republicanul Eisenhower țara devenise din punct de vedere economic și militar mai slabă decât URSS,

Kennedy a promis că politica sa a „Noii Frontiere“ va învinge Războiul Rece „ridicând“ Statele Unite și va demonstra că America este mai liberă, mai fericită și mai avută decât Uniunea Sovietică. A promis reforme de asistență medicală, creșterea ajutoarelor sociale, un „Peace Corps“ global, un program radical de construire de locuințe și bomboane gratuite pentru toată lumea. Kennedy avea să înfrângă comunismul cu puterea magică a optimismului american și să ajungă din urmă Uniunea Sovietică în construcția de rachete ca toată lumea să poată dormi liniștită noaptea.

A venit ziua de 8 noiembrie și mulți americani i-au dat crezare, deși Kennedy a câștigat cu cea mai mică diferență din istoria electorală a Statelor Unite – 49,7% din voturi, față de Richard Nixon cu 49,6% și 303 de colegii electorale față de cele 219 ale lui Nixon. Rezultatul a fost atât de strâns încât republicanii au acuzat fraude, care au umbrit victoria lui Kennedy. Au existat sugestii de mișculații electorale în favoarea unei tabere în 11 state, inclusiv Texasul, statul natal al lui Lyndon B. Johnson, care candida pentru postul de vicepreședinte alături de Kennedy, și Illinois. Illinois era statul puternicului primar al Chicagoului, Robert Daley, un apropiat al lui Joe Kennedy, unde democrații obținuseră doar 8 000 de voturi în plus.

Deși Nixon s-a distanțat tactic de acuzații, s-a făcut o nouă numărătoare a voturilor în 863 de secții de votare din Illinois, care au arătat că, într-adevăr, Trickie Dicky fusese înșelat la numărătoare, dar cu numai 943 de voturi. În mod cu totul neconvenabil pentru republicani, a reieșit de asemenea că în 40% dintre secții se număraseră pentru el mai multe

voturi decât în realitate. Dar oricum, diferența nu conta în privința rezultatului general. Kennedy câștigase votul popular, precum și hotărâtorul vot al colegiilor electorale. Nimic nou sub soare.

Ajungând la putere, Kennedy, la cei patruzeci și trei de ani ai săi, a fost cel mai tânăr președinte ales[33] și a preluat puterea de la republicanul Dwight Eisenhower care, la șaptezeci de ani, era pe atunci cel mai bătrân președinte. La inaugurarea mandatului său, în ianuarie 1961, îmbrăcat într-un costum, la –21°C, noul președinte și-a ținut faimosul discurs. Era plin de retorică churchilliană și a încheiat apoteotic folosind cuvintele lui Sorensen, întrebându-i pe americani ce ar putea să facă ei pentru țara lor.

Dar Kennedy, ca atâția lideri dinaintea sa și de atunci încolo, avea să descopere că susținătorii celebri, cuvintele mari, promisiunile nebunești și o retorică impresionantă, chiar dacă scrise de alții, nu sunt destul pentru a conduce o țară.

În 1961, Statele Unite se confruntau cu probleme pe un număr mult prea mare de fronturi interne și externe. Cu economia în recesiune, PIB-ul a tot scăzut, iar în mai șomajul a atins un record de 7,1%. Revolta și sentimentul de nedreptate ce se acumulau mai ales în Sud (dar nu numai) prin persistența legilor segregaționiste – așa-numitele legi Jim Crow – constituiau o preocupare națională pe care președintele nu o putea ignora.

Rasismul instituțional adânc înrădăcinat însemna că milioane de americani de culoare nu puteau vota și erau excluși deliberat și continuu din curțile cu juri ori din colegiile „albilor", lucruri pe care tocmai politicienii democrați albi din Sud nu erau dispuși să le schimbe. Chestiunea a marcat mandatul

președintelui Kennedy, care nici nu s-a implicat prea tare. Ceea ce nu era chiar un lucru neașteptat. În timpul campaniei se angajase fără prea multă convingere să îmbunătățească viața americanilor de culoare, dar numai în situații care lui i se păreau potrivite. În ianuarie 1960, problemele americanilor de culoare se aflau undeva la coada listei din agenda lui Kennedy. Câștigase la mustață și era ostaticul Congresului dominat de democrați care nu se arătau dispuși să îmbrățișeze politica „Noii Frontiere" pe care el o promisese și cu atât mai puțin chestiunea drepturilor civile care i-ar fi costat voturile albilor din Sud.

Frații Kennedy nu erau din fire radicali, ci mai degrabă conservatori, astfel că mișcări precum Freedom Riders, care amenințau segregația prin acțiuni directe, nu erau defel pe placul lor. Doreau ca mișcarea pentru drepturile civile să-și poarte lupta în tribunale, cu alte cuvinte să amâne lucrurile cât mai mult. În pofida reputației sale ulterioare de campion al drepturilor celor de culoare, Bobby, devenit procuror-general și al doilea cel mai puternic om din America, le-a declarat asistenților săi că era „hotărât să-l țină [pe Jack] departe de tot haosul ăsta al drepturilor civile". Familia Kennedy, catolică fiind, nutrea o temere paranoidă că religia lor ar putea să-i îndepărteze pe votanții non-catolici și cu siguranță nu dorea să fie asociată cu Martin Luther King, pe care Kennedy – și mulți alții din America – îl considerau un radical periculos cu prieteni și mai periculoși.

Erau mai ales preocupați de relația sa cu Stanley Levison, un activist și avocat care era „Ted Sorensen" al lui King, ajutându-l să-și șlefuiască discursurile, inclusiv pe cel din 1963 „I Have a

Dream“ [Am un vis], care este probabil și cel mai cunoscut. O atitudine de împăciuire cu Hitler era acceptată pe Planeta Kennedy; însă fraternizarea cu activiști pentru drepturile omului, care ar fi putut să-i priveze de voturi, nu era admisă.

Pe tot parcursul anilor 1960 și până la moartea sa în 1968, King a fost permanent hărțuit și discreditat de FBI aflat sub administrații democrate. Le-a și ușurat sarcina, dat fiind că, în ciuda faptului că era cel mai cunoscut pastor baptist al Americii, era aproape la fel de dornic de relații sexuale ca JFK și s-a culcat cu numeroase femei. În 8 noiembrie 1963, cu doar două săptămâni înainte ca Jack să fie ucis, Robert Kennedy a aprobat instalarea de microfoane și urmărirea telefoanelor din biroul și din casa lui Martin Luther King. Bossul FBI, J. Edgar Hoover, dorea să-l neutralizeze pe King și să-i distrugă reputația, iar în mod prea puțin convenabil pentru cei care cred în JFK, aceasta se întâmpla cu știința fraților Kennedy.

E un lucru deconcertant pentru toți cei care au crescut crezând în mit. În mintea multora și la oarecare distanță de acea perioadă, Martin Luther King și Jack Kennedy aproape se întrepătrund. Este o asociere pe care catedralele închinate lui JFK – că e vorba de Hyannis Museum ori de John F. Kennedy Presidential Library and Museum de la Universitatea din Massachusetts din Boston – încearcă să o scoată în evidență. Dar, deși MLK și JFK au împărtășit o eră, ei nu au împărtășit o viziune și cu siguranță nu au vorbit între patru ochi. Deși au discutat la telefon, s-au întâlnit doar o singură dată, în 28 august 1963, după discursul „I Have a Dream“ al lui King, când acesta și alți lideri

ai mișcării pentru drepturile civile au fost invitați la o discuție în Biroul Oval.

Revenind la acel ianuarie friguros din 1961, lucrurile stăteau mult mai rău. MLK era profund frustrat de lipsa de acțiune, iar în iunie 1961, i-a cerut președintelui să urmeze calea lui Abraham Lincoln și să dea un ordin executiv care ar fi fost o a doua Lege de Emancipare. Jack însă nu a făcut nimic, fiindcă, oricum, el și Bobby aveau griji mult mai presante.

Jack și Bobby jucau de mult un rol dublu. Editorialistul de la *Saturday Evening Post*, Stewart Alsop, l-a numit „un spectacol dulce-acrișor", în care JFK își etala „farmecul și [ne arăta] morcovul" în vreme ce Bobby „[ne arăta] bățul". Istoria și opinia publică au ajuns să vadă în amândoi reformatori liberali, mânați de idealuri înalte, dar în realitate motivația principală a fraților Kennedy era de a obține funcții înalte și de a îndeplini ambițiile tatălui lor. Au fost motivați de loialitate față de familia Kennedy, moștenirea familiei Kennedy, Biserica Catolică și Partidul Democrat – în această ordine.

De asemenea îi urau, iar acest lucru *realmente* nu poate fi contrazis, pe comuniști, iar această ostilitate nestrămutată avea să aibă o serie de consecințe cu bătaie lungă. Tot ce își propuseseră pentru 1961 se prăbușea sub un munte de crize internaționale, de la Vietnam la Berlin și la Cuba. Iar frații, preluându-și prerogativele, aveau să o țină din rateu în rateu.

În timpul campaniei sale, JFK adoptase o poziție dură față de regimul Castro din Cuba care luase puterea de la președintele Fulgencio Batista în ianuarie 1959. JFK a moștenit de la șefii de Stat-Major Interarme un plan făcut de CIA la sfârșitul

mandatului lui Eisenhower și, în loc să-l examineze, l-a predat pur și simplu consilierilor săi dând undă verde operațiunii. Așa a început în 17 aprilie 1961 invazia din „Golful Porcilor" care s-a sfârșit peste trei zile într-un carnagiu.

O sută dintre exilații cubanezi trimiși să-l dea jos pe Castro au fost uciși și o mie luați prizonieri, iar repercusiunile și eșecul acelei operațiuni aveau să-l urmărească pe JFK la nesfârșit. Fiascoul cubanez i-a dat aripi conducătorului sovietic Nikita Hrușciov, care a văzut în reticența naivului președinte de a continua acțiunea militară o dovadă că era „mai mult imagine decât curaj".

Hrușciov a hotărât să-l pună la încercare. Timp de un deceniu, două milioane de germani din Est se refugiaseră în Berlinul de Vest, care era efectiv o enclavă în mijlocul Germaniei de Est (RDG), cei mai mulți dintre ei fiind persoane cu studii și calificări superioare. Ceva trebuia făcut pentru a stăvili acest flux și, pentru că simțea, după experiența din Cuba, că președintele american era depășit și incapabil să acționeze decisiv, liderul sovietic a luat măsuri.

Încrederea în sine a sovieticilor era la cote ridicate. În anii post-Stalin, economia sovietică se dezvoltase mai rapid decât cea a Statelor Unite. Câștigaseră și cursa spațială trimițând atât primul satelit, *Sputnik I*, pe orbită în octombrie 1957, cât și primul cosmonaut, Iuri Gagarin, în spațiu cu doar câteva zile înainte de fiascoul de la Golful Porcilor. Umiliți de succesul sovieticilor, cei de la NASA s-au grăbit să-l lanseze peste trei săptămâni pe Alan Shepard, dar acesta nu a ajuns pe orbită – a efectuat doar un zbor suborbital de 15 minute. Americanii știau prea bine că se aflau într-o întrecere, astfel că,

în 25 mai, Kennedy a ridicat ștacheta și, în ceea ce avea să fie al doilea său discurs despre starea națiunii dintr-un an, a promis că America va trimite primul om pe Lună până la sfârșitul deceniului. Avea să coste națiunea 25,4 miliarde de dolari (aproximativ 194 de miliarde de dolari în 2023) și să devină una dintre moștenirile postume ale lui JFK.

Ceea ce se uită adesea este că, în același discurs, Kennedy a mai declarat „întreaga emisferă sudică a globului... un imens câmp de bătălie... al libertății", iar în acest fel a pregătit efectiv scena pentru viitoarele conflicte purtate în terțe țări de către taberele Războiului Rece.

La începutul lui iunie, Kennedy a zburat în Austria, prin Paris, la o conferință ce avea loc la Viena. În capitala franceză s-a întâlnit cu președintele Charles de Gaulle care l-a prevenit în privința stilului dur al liderului sovietic, dar cuvintele sale binevoitoare nu au făcut decât să sporească nerăbdarea și nervozitatea lui Kennedy. Iar din momentul în care l-a întâlnit pe Hrușciov lucrurile au mers dezastruos. Liderul sovietic în vârstă de șaizeci și șase de ani era mai tare din fire decât și-ar fi putut închipui și un adversar versat.

Hrușciov era chitit să anuleze Acordul de la Potsdam, acel acord convenit între Stalin, Truman și Attlee la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial care împărțea teatrul de război european între cele trei mari puteri, SUA, Marea Britanie și URSS. Germania în sine a fost împărțită în patru zone de ocupație (acordând și Franței o parte), capitala Berlin care se afla în zona de ocupație sovietică fiind și ea divizată în patru. În anii ce au urmat războiului, Occidentul a considerat acest acord esențial pentru păstrarea păcii. Acum însă,

liderul sovietic dorea să semneze un tratat separat cu Republica Democrată Germană comunistă, parțial fiindcă dorea să extindă sfera de influență a URSS, dar și fiindcă știa că acest lucru ar submina interesele și puterea Statelor Unite și ale celorlalți aliați. Conducerea RDG era și ea interesată, nu în ultimul rând fiindcă ar fi putut ridica o graniță și pune punct fluxului de refugiați.

Cum Berlinul se afla în mijlocul Germaniei de Est, în aceste condiții, cele trei sectoare controlate de Franța, SUA și Marea Britanie ar fi fost practic complet izolate – situație care era evident inadmisibilă.

Amenințările lui Hrușciov aveau ramificații uriașe, iar Kennedy nu a reușit să-l înfrunte. Era nou în funcție, lipsit de experiență și și-a subestimat adversarul, iar Hrușciov l-a tratat pe mai tânărul său omolog cu un dispreț suveran, fățiș. Pe scurt, liderul sovietic i-a spus lui Kennedy că, și dacă se împotrivea încheierii acelui acord separat, el tot îl va face.

Prim-ministrul britanic, Harold MacMillan, a notat mai târziu: „Pentru prima oară în viața sa, Kennedy a întâlnit un bărbat care a fost imun la farmecul lui".

Kennedy s-a întors acasă alături de Jackie, cu încrederea zdruncinată, dar cu o doză bună de novocaină în sânge, iar în momentul când l-a întâlnit pe Bobby era gata să izbucnească în plâns, spun anumite surse.

În iulie, încercând să recâștige ceva din avantajul pierdut, Kennedy a ținut un discurs promițând să aloce 3,25 miliarde de dolari (32,5 miliarde în 2023) în plus pentru bugetul de apărare și să sporească efectivul armatei cu 200 000 de oameni. A adăugat

că orice amenințare la adresa Berlinului de Vest ar fi considerată un atac împotriva Statelor Unite. Cuvintele acestea dure au fost o lovitură de teatru, iar popularitatea lui Kennedy a urcat în sondaje, însă Hrușciov nici măcar n-a clipit, iar în următoarea lună, în 13 august, autoritățile est-germane au început să ridice ceea ce ele numeau *ein antifaschistischer Schutzwall*, „un zid de apărare antifascist". Zidul Berlinului avea să divizeze cel mai cunoscut oraș al Germaniei vreme de 38 de ani și a devenit simbolul Războiului Rece.

Pe măsură ce criza escalada, s-a întâmplat un lucru ciudat și probabil contraintuitiv. În loc să-i afecteze popularitatea, steaua lui JFK s-a ridicat tot mai sus, americanii ajungând să vadă în el un fel de președinte din vreme de război. În timpul președinției avea să atingă un scor de aprobare de 70,1%, devenind cel mai popular președinte postbelic. Americanii au ajuns să-l iubească pe chipeșul lor președinte împreună cu frumoasa sa soție, iar show-ul Kennedy dezmințea toate greșelile politice pe care le făcea în dreapta și în stânga.

Eșuând să înfrunte cum s-ar fi cuvenit URSS și ignorând dezastrul din Golful Porcilor, JFK s-a hotărât „să tragă o linie", îndreptându-și atenția spre Asia de Sud-Est. Criza din Vietnam și-a avut originea în moștenirea lăsată de regimul colonial francez și în insurgența comunistă condusă de Ho Și Min, care a început în 1946 și a durat opt ani. În 1954, țara fusese divizată de-a lungul paralelei 17 în urma Acordurilor de la Geneva, dar conducerea incompetentă din Sud și amenințarea unei insurgențe comuniste au determinat o implicare mai

serioasă a Statelor Unite la sfârșitul erei Eisenhower.

Kennedy a sporit asistența militară acordată guvernului Vietnamului de Sud condus de Ngô Dình Diêm, devenit președinte în 1955. Washingtonul nu avea însă încredere în Diêm, iar după doi ani, Kennedy a constatat că se colabora tot mai greu cu el. Printre altele, exista temerea că ar putea pune la cale o înțelegere cu conducătorul Vietnamului de Nord, Ho Și Min. Dar linia fusese trasă, iar Vietnamul avea să devină un nou front al Războiului Rece, indiferent ce își dorea conducerea din Vietnamul de Sud.

Între timp, Hrușciov a deschis propriul front, în speranța de a muta Războiul Rece în America. Fiascoul din Golful Porcilor și timiditatea lui Kennedy la Viena l-au încurajat pe liderul sovietic, Cuba devenind parte a sferei de influență sovietică. Pentru Kennedy, fiascoul din Golful Porcilor însemnase un eșec personal, astfel că acum a vărsat milioane de dolari în Operațiunea Mongoose [Mangusta] – misiune organizată de CIA cu scopul de a destabiliza Cuba și economia acesteia prin acțiuni de sabotaj și atentate la viața liderului cubanez. Mongoose a fost însă un eșec pentru JFK, încurajând o dată în plus apropierea Cubei de URSS.

În timpul campaniei sale prezidențiale, Kennedy vorbise în mod repetat și nesincer despre rămânerea în urmă în construirea de rachete, așa-numita „missile gap", ceea ce a dus la acumularea tensiunilor în ambele tabere. S-a văzut prin urmare implicat într-o cursă a înarmării în timp ce încerca să submineze și poate chiar să-l ucidă pe liderul cubanez.

Pe de altă parte, nici sovieticii nu erau tocmai inocenți, agitând mereu amenințarea nucleară. Pe scurt, ambele tabere se umflau în pene și își arătau mușchii. Americanii aveau baze de rachete în Italia și în Turcia, o sursă continuă de umilire a lui Hrușciov. Rachetele sovietice cu rază maximă de acțiune de doar 4 500 de kilometri nu aveau nici o șansă să lovească ținte-cheie din America. De fapt, în 1962, sovieticii aveau doar 20 de rachete balistice intercontinentale capabile să ajungă în SUA, ceea ce însemna că se aflau, în opinia lor, într-un serios dezavantaj în cursa pentru administrarea primei lovituri. Construind baze în Cuba și înarmându-l pe Castro, sovieticii au crezut că puteau negocia mai dur și juca mai tare.

Hrușciov a început construirea acelor baze cu mult timp înainte ca americanii să le detecteze și a trimis pe ascuns 43 000 de soldați sovietici – îmbrăcați în haine civile – să se piardă în rândurile națiunii caraibiene.

În momentul în care America s-a trezit, mulțumită avioanelor de spionaj U-2, piesele erau deja așezate pe tabla de șah, și cel mai periculos joc din Războiul Rece era gata să înceapă. Lui Kennedy i s-a cerut să acționeze. Știa că trebuie să acționeze și știa de asemenea că trebuia să fie văzut acționând, dar era doborât de spaimă și a apreciat, corect, că, dacă făcea o singură mișcare greșită, aceasta ar putea duce la destituirea lui – sau, mai rău, de-a dreptul la război.

Fără ca americanii să știe la acea vreme, sovieticii instalaseră arme nucleare cu rază scurtă de acțiune, astfel că amenințarea era cât se poate de reală.

Datorită unor conversații pline de obscenități purtate în Biroul Oval, înregistrate de microfoane

instalate în secret[34] la cererea lui Kennedy în toamna anului 1962, știm de Consiliul Național pentru Securitate că a fost în favoarea unei lovituri preemptive complete și/sau a invaziei Cubei.

Din fericire și spre cinstea lui, Kennedy a adoptat o cale mult mai precaută, impunând o blocadă asupra Cubei în timp ce căuta o soluție diplomatică. În spatele ușilor închise, în timp ce lumea se afla pe marginea prăpastiei, se elabora un acord disperat, iar după câteva incidente în care dezastrul era cât pe ce să se întâmple – cum a fost incidentul de pe un submarin B-59 sovietic, ai cărui marinari panicați au fost la un pas de a lansa o torpilă nucleară – s-a ajuns la un compromis. S-a căzut de acord ca sovieticii să-și demonteze bazele cu condiția ca SUA să-și retragă rachetele din Italia și din Turcia și să promită că nu vor invada Cuba.

In mod cert, Kennedy realizase o performanță remarcabilă. Rolul său în evitarea dezastrului și ceea ce a fost perceput drept eroismul său în înfruntările diplomatice i-au adus o cotă de popularitate nemaiîntâlnită de 77%. Președintele a fost preamărit pentru stăpânirea de sine și geniul său de întreaga lume, și era mult adevăr aici; dar în tot acel entuziasm au fost câțiva care au arătat că toată criza i se datora în mare parte chiar lui.

Retorica beligerantă anticomunistă și promisiunile de campanie de a construi și mai multe rachete au avut darul să-i îngrijoreze pe sovietici și să crească miza. Tentativele repetate de a-l ucide pe Castro și de a înlătura guvernul au pus temelia. Rateul diplomatic de la Viena l-a încurajat pe Hrușciov. Și totul a fost pentru nimic, deoarece nu exista o „missile gap“, iar rachetele din Turcia care îngrijorau Moscova fuseseră de mult depășite din

punct de vedere strategic de sistemul de rachete Polaris de pe submarine. Kennedy le ținuse acolo doar ca să-i scoată din sărite pe sovietici, dar atunci când sovieticii au jucat cu aceleași cărți, Kennedy a dus lumea până în pragul unui al Treilea Război Mondial. Criza s-a încheiat numai pentru că vicleanul lider sovietic a avut curajul de a face compromisul și mintea de a crea impresia că a dat înapoi. Și de ce n-ar fi făcut-o? Sovieticii și cubanezii își atinseseră toate obiectivele.

Determinarea lui Kennedy de a transforma dezastrul politic într-un triumf personal a avut consecințe cu bătaie lungă. Aparenta umilire a liderului sovietic a contribuit la căderea lui în 1964. Cu toată emfaza lui, Nikita Hrușciov a fost un lider cu care Occidentul s-ar fi putut înțelege cu două decenii înainte de venirea lui Gorbaciov. Căderea lui în dizgrație a însemnat revenirea la putere a liniei dure de conducere în anii lui Brejnev și în acel climat de neîncredere reciprocă ce a perpetuat Războiul Rece mult mai mult decât ar fi fost cazul.

JFK va fi pricinuit daune lumii, dar popularitatea lui acasă nu a suferit defel. Pe la mijlocul anului 1963, fiind pe val, a hotărât să candideze pentru un al doilea mandat, iar în același timp, realizând că problema drepturilor civile nu mai putea fi pur și simplu ignorată, a trecut la acțiuni pe care ar fi trebuit să le întreprindă în urmă cu doi ani. În iunie 1963 a intervenit direct în politica statului Alabama, atunci când guvernatorul democrat George Wallace a încercat să împiedice accesul a doi studenți de culoare, Vivian Malone și James Hood, la universitatea de stat. În 11 iunie, în aceeași zi în care Wallace a fost obligat de oamenii din Garda Națională să dea înapoi și să-i lase pe cei doi

studenți să intre, Kennedy a ținut acel extraordinar discurs numit „Report to the American People on Civil Rights" [Raport adresat poporului american cu privire la drepturile civile] – transmis în direct simultan la radio și televiziune.

În acel moment, marea speranță liberală a Americii de secol XX s-a întrecut pe sine însuși. Referindu-se la evenimentele din acea zi, i-a lăudat pe cei doi studenți de culoare și pe colegii lor pentru modul „constructiv" în care se comportaseră, iar apoi le-a cerut tuturor americanilor să se supună unui examen al conștiinței: „Această națiune a fost întemeiată de oameni de diferite națiuni și din diferite medii. S-a întemeiat pe principiul că toți oamenii sunt creați egali și că drepturile fiecărui om suferă atunci când drepturile unui om sunt amenințate..."

Kennedy a spus că „ar trebui" să fie posibil pentru americanii de orice culoare să-și vadă de viață fără a fi discriminați.

„Dar nu așa stau lucrurile... au trecut o sută de ani de când președintele Lincoln i-a eliberat pe sclavi, dar urmașii lor, nepoții lor, nu sunt pe de-a întregul liberi. Nu au fost eliberați din cătușele nedreptății. Nu au fost eliberați din starea de oprimare socială și economică. Iar această națiune, cu toate speranțele și realizările ei, nu va fi pe de-a întregul liberă până când nu vor fi liberi toți cetățenii ei. Predicăm libertatea în toată lumea, și credem în ea... dar suntem gata să spunem lumii și, mai ales, să ne spunem unul altuia că aceasta este o țară a celor liberi cu excepția..." americanilor de culoare.

Ted Sorensen se va fi depășit pe sine însuși, dar puterea discursului lui Kennedy era cu totul altă

categorie și l-a făcut pe Martin Luther King să trimită o telegramă de apreciere la Casa Albă.

Acesta a fost, probabil, cel mai curajos moment al președinției sale, dar determinarea sa nu a ținut prea mult. Peste noapte, popularitatea lui Kennedy s-a prăbușit în Sud de la 52% la 33%. O săptămână și jumătate mai târziu, conducătorii Mișcării pentru Drepturi Civile s-au întâlnit cu el și i-au povestit despre planul lor de a organiza un marș național spre Washington pentru locuri de muncă și libertate, dar scăderea de popularitate îi știrbise curajul. Cotele acelea de popularitate și propriile temeri că demonstrația s-ar putea transforma în ceva rău l-au speriat și a promis sprijin doar în secret. Cu timpul ar fi putut să-și redescopere curajul și să devină președintele care credem noi că a fost. Dar lumea nu avea să mai afle asta nicicând.

În 2 noiembrie 1963, președintele Diêm al Vietnamului de Sud a fost îndepărtat de la putere și executat la ordinele administrației Kennedy – un act ce avea să ducă la o escaladare masivă a intervenției americane în Războiul din Vietnam. Peste două săptămâni, încercând să îndulcească dezbinarea dintre guvernatorul și senatorul de Texas, viața lui JFK a fost curmată de un bărbat nemulțumit pe nume Lee Harvey Oswald.

* * *

În viață, Kennedy a promis mai mult decât a făcut, în moarte legenda lui a crescut.

Președinția lui a durat doar 1 036 de zile, fiind a opta cea mai scurtă din istoria Statelor Unite. Premierul britanic Theresa May (1 106 zile) a stat în fruntea țării mai mult, la fel și Gordon Brown (1 048 de zile). Dar e puțin probabil ca britanicii să construiască biblioteci uriașe sau muzee locale în

memoria lui May sau a lui Brown. Kennedy a fost cu siguranță extrem de popular, dar aceasta s-a datorat parțial faptului că a fost mântuitorul care a biruit monștrii pe care el i-a creat. Și ne este cu neputință să ignorăm suspiciunea că popularitatea sa din timpul mandatului s-a datorat în mare parte înfățișării și uriașului său farmec personal.

Kennedy a fost primul președinte televizat, iar micul ecran l-a transformat într-un star, dar moartea sa care l-a transformat într-un soi de zeu politic este motivul pentru care a rămas încastrat în memoria colectivă apophenică. Adevărul este că, la o examinare atentă, nu a fost nici un mare om și nici un președinte cu adevărat mare. Aroganța sa de băiat de bani gata, educat la școli de elită, și incompetența au dus lumea în pragul anihilării nucleare, iar moștenirea sa este sângele vărsat de tinerii și nevinovații soldați pe câmpurile și în orașele Vietnamului.

În spatele imaginii zâmbitoare, Jack Kennedy a fost, în cele din urmă, un mascul alpha împuternicit care și-a tratat soția cu dispreț și care a făcut puține lucruri bune sau importante în timpul scurtei sale președinții.

Și totuși... totuși..., în timp ce mă preumblu prin templul care se numește John F. Kennedy Library and Museum din Boston, mă trezesc dorind să cred minciuna. Știu că e un basm, precum cel despre regele Arthur și cavalerii Mesei Rotunde, dar e un basm frumos și seducător. Cine nu ar dori să se încreadă în acest bărbat carismatic și în frumoasa lui familie? Cine nu ar dori să creadă că există oameni buni, în căutarea unui vis, care încearcă să facă din lume un loc mai bun?

* * *

Prin însăși natura ei, politica creează falși eroi din cei care încearcă să se cațăre în vârful grămezii. Există, firește, și idealiști mânați de motive superioare, care luptă pentru un mandat electoral fiindcă doresc să facă lucruri bune. Și foarte rar, câte un bărbat ori câte o femeie de calitate ajung în poziția aceea de sus ori își afirmă principiile care înseamnă ceva pentru noi toți. Dar e greu să ne gândim la cineva care a ajuns chiar la vârf ca fiind un lider altruist, generos – poate fiindcă o astfel de persoană nici nu există.

Nimeni nu ajunge sus de tot în politică fără o porție bună de gestionare a imaginii, de viclenie, de renunțare la valori și de trădare. Pentru a deveni un prim-ministru, un cancelar sau un președinte este nevoie de compromis, încredere în sine și o ambiție fără margini. Dar e nevoie și de uneltiri machiavelice. Uităm toate acestea fiindcă adesea, în moarte, mulți politicieni de vază – că e vorba de William Pitt, Churchill, Thatcher, Reagan, Lenin, Clement Attlee sau chiar Nelson Mandela – ajung să fie transformați într-o uriașă ficțiune. Nu există eroi fără de prihană în eșaloanele superioare ale istoriei politice – și nu au existat niciodată.

Dar nu la fel stau lucrurile ceva mai jos. S-o luăm de exemplu pe remarcabila Shirley Chisholm, prima femeie americană de culoare care a fost aleasă în Congres în 1968.

Născută la New York în 1924, Shirley a fost una dintre cele patru fiice ale lui Ruby, croitoreasă originară din Barbados, și Charles, muncitor originar din Guyana. Părinții lor, încercând să se pună pe picioare în America, le-au trimis pe fete în Barbados la bunica lor maternă, o femeie redutabilă pe care o chema Emaline Seale. Ea a devenit un

model de viață pentru Shirley care, în 1972, avea să declare pentru *The New York Times* că bunica îi dăduse „putere, demnitate și dragoste... (și credința) că era cineva".

Shirley s-a întors la New York ca adolescentă, iar în 1939 s-a înscris la Girl's High School din Brooklyn, un liceu mixt care avea pe jumătate elevi albi și pe jumătate elevi de culoare. Profesorii ei de acolo i-au recunoscut talentul și pasiunea pentru politică pe care o moștenise de la tatăl ei Charles, membru activ al mișcării sindicale și un admirator și susținător al oratorului și activistului jamaican Marcus Garvey.

În 1942 a terminat liceul și s-a înscris la Brooklyn College, o instituție de fete, unde s-a impus, devenind o forță a echipei de dezbateri. A făcut campanie pentru introducerea istoriei negrilor în programa de învățământ și și-a afirmat susținerea pentru drepturile sindicale.

Absolvind în 1946, și-a luat masteratul la Universitatea Columbia, lucrând ca profesoară și măritându-se în acest timp cu un detectiv particular pe nume Conrad Chisholm. Ulterior avea să devină directoarea centrului de îngrijire pentru copii din Manhattan, iar apoi, la treizeci și șase de ani, odată cu nașterea Mișcării pentru Drepturi Civile la începutul anilor 1960, a început să facă primii pași din călătoria ei politică.

„Fighting Shirley" [Shirley Luptătoarea] nu se bucura de nici unul dintre privilegiile superbogaților Kennedy ori ale celor mai mulți politicieni bărbați predominant albi din jurul ei, dar nu s-a sinchisit. S-a alăturat unor organizații precum League of Woman Voters [Liga Femeilor Votante], National Association for the

Advancement of Colored People [NAACP – Asociația Națională pentru Promovarea Oamenilor de Culoare], Urban League [Liga Urbană] și s-a înscris în Partidul Democrat ca membră a filialei Bedford-Stuyvesant, Brooklyn.

În 1964, la un an după moartea lui JFK, a devenit a doua persoană africano-americană aleasă în legislativul statului New York. Peste alți patru ani a devenit prima femeie de culoare din istorie aleasă în Congres în urma unei campanii desfășurate sub sloganul „Unbought and Unbossed" [De necumpărat și de capul meu]. De la bun început, Shirley a procedat cum a crezut ea de cuviință. În primul mandat a refuzat numirea în Comisia pentru agricultură, informându-i pe conducătorii Partidului Democrat că dorea să facă parte din Comisia de asistență a veteranilor, unde le-ar fi de mai mult folos votanților ei din Brooklyn, dintre care mulți serviseră în armată.

Ca membră a Congresului, a făcut campanie împotriva Războiului din Vietnam, a ridicat problema inegalității de gen, a luptat pentru cei săraci și deposedați, aducându-și aportul la elaborarea unei legislații fără precedent, cum ar fi legea care le acorda ajutor de șomaj celor care făceau curățenie și menaj în case.

În iulie 1971, Chisholm a anunțat la conferința anuală a National Welfare Rights Organization [Organizația Națională pentru Dreptul la Asistență Socială] că se gândea să candideze la președinție. Shirley avea în vedere un nou mod de a face politică dincolo de vechile linii de partid și bazat pe o coaliție largă ce ar fi putut schimba statu-quoul politic existent, insistând că „această națiune trebuie să devină alta". Discursul i-a adus ovațiile

asistenței la care ea a răspuns ridicând în sus brațul cu pumnul încleștat. Ierarhia partidului a fost însă pusă pe jar și, de îndată ce și-a anunțat candidatura în ianuarie 1972, mașinăria a început să lucreze împotriva ei.

Cât rămăsese la margine, Chisholm fusese ceva ca o noutate – o femeie de culoare de la periferia establishmentului politic. Acum își declarase intenția de a candida pentru cea mai înaltă funcție din țară, iar ierarhia de partid a fost deranjată. De îndată ce și-a anunțat candidatura în ianuarie 1972, mașinăria a început să lucreze irevocabil împotriva ei.

Unii au denunțat anunțul ei ca un act de autopromovare a unei simbolistici politice. Un mic show în umbra evenimentului principal. Dar Shirley nu s-a dat bătută: „Sunt reală, și sunt foarte serioasă în ceea ce fac", a spus ea și s-a ținut de cuvânt. Chisholm dorea să doboare ierarhia, ierarhia albilor, și patriarhatul, și să creeze o Americă nouă pentru toți. În primul ei discurs de campanie a declarat: „Nu sunt candidata Americii de culoare, deși sunt de culoare și mândră de asta. Nu sunt candidata femeilor din această țară, deși sunt femeie și în egală măsură mândră de asta. Sunt candidata poporului american".

Dar, în mod special, Chisholm a fost candidata celor dezavantajați și săraci. Oameni fără bani, fără putere și fără o voce – și, ca atare, nu a avut nici o șansă. În pofida eforturilor ei, dispunând și de un buget extrem de redus, nu a trecut dincolo de alegerile primare.

Chisholm nu făcea compromisuri și putea fi un factor de dezbinare chiar și în rândurile propriului grup. Cu trecerea timpului, a devenit tot mai puțin

conciliantă, făcându-și o mulțime de dușmani în timp ce-și urma calea. Mulți dintre vechii ei aliați au acuzat-o de a fi întors spatele lucrurilor pe care a susținut că le reprezintă, plasându-se tot mai mult de partea conducerii și împotriva facțiunilor marginale ale partidului. Nimeni nu e perfect.

Chisholm a ieșit din politică în 1983, la patru ani după ce al doilea ei soț, Arthur Hardwick, a suferit un accident grav de mașină. Acesta a murit în 1986, cu 19 ani înaintea ei. În anii mandatului lui Obama, a început să fie amintită ca o figură politică importantă, iar în 2018 guvernatorul statului New York a anunțat planul de a crea un parc cu numele ei. Un an mai târziu, a fost ridicat un monument în cinstea ei la intrarea sudică din Prospect Park, Brooklyn. Cu timpul, numele ei ar putea deveni al fel de cunoscut precum cel al lui Harriet Tubman, eroina copilăriei ei.

Shirley Chisholm ar putea fi considerată un exemplu clasic de „catalizator al schimbării" – unul dintre personajele trimise la înaintare, care pregătește terenul pentru cei care vin în urma sa. Ea însă nu s-a văzut pe sine în acest fel. Chisholm a dorit să ajungă în vârf și nu a căutat validarea din partea establishmentului pentru a ajunge acolo. Prietena și colega ei Muriel Morisey a spus la un moment dat despre ea: „Nu cred că a cerut vreodată cuiva permisiunea să facă un anume lucru". Acea pornire interioară a ei – rezumată cel mai bine prin cuvintele „Nu am nevoie de permisiunea voastră" – nu a fost niciodată sloganul ei de campanie; dar a definit tot ce era ea.

Capitolul 3

Eroi ai revoluției
Che Guevara

Icoana de la capul patului tău

Era în 8 octombrie 1967, o duminică dimineața, iar soarele se ridica peste Rio Grande în munții Boliviei, când vreo două duzini de militari ai Armatei de Rangeri instruiți în SUA și-au ocupat pozițiile pe o creastă de deasupra unei văi. Militarii primiseră un pont de la un țăran din zonă în legătură cu un grup de partizani străini, iar prin binocluri au putut observa umbrele bărbaților jos la râu, mișcându-se printre tufișuri.

Micul grup, format din 22 de bărbați, aflase la rândul său de sosirea trupelor. Știa că era în inferioritate numerică covârșitoare și știa că singura cale de scăpare era să lupte.

Imediat după ora unu la prânz, oamenii din gherilă au făcut prima mișcare, iar bolivienii au deschis focul. Mortiere și gloanțe s-au abătut asupra văii, lovind desișul și sfărâmând pământul. Unul dintre rebeli a fost ucis pe loc, iar alți doi în timp ce se târau de-a lungul albiei râului. Din spatele unei stânci, liderul lor trăgea orbește în aer până ce carabina lui a fost lovită de focul inamic, devenind inutilizabilă. Incapabil să găsească încărcătorul pistolului, rănit de un glonț în picior, a fugit, sprijinit de camaradul său „Willy". Nu se știe cum, au reușit să scape de inamic, iar în vreme ce se apropiau de vârful crestei, vor fi simțit poate – nu pentru prima oară – că au învins, împotriva tuturor vicisitudinilor. Dar se înșelau, căci atunci când au

ajuns în vârf, soldați guvernamentali au sărit din tufișuri, iar cei doi bărbați au ridicat istoviți brațele, predându-se.

„Nu trageți", a strigat cel mai înalt dintre bărbați. „Sunt Che Guevara și valorez mai mult viu decât mort."

Legendarul conducător al gherilei a fost percheziționat, iar asupra lui s-au găsit două ceasuri Rolex, un rucsac, o cutie de aluminiu cu șase ouă, pipa lui, câteva mii de dolari, documente, hârți și file de jurnal scrise de mână, pe care comandantul patrulei, căpitanul Gary Prado Salmon, le-a pus într-o geantă. Se spunea că existau cel puțin trei personaje suspectate a fi „Che Guevara" în acea perioadă în zonă, așa că Prado l-a identificat pe rebel după anumite semne particulare, o cicatrice în spatele urechii și alta pe obrazul drept, cu care s-a ales în timpul invaziei din Golful Porcilor din aprilie 1961. Prado a stabilit rapid că reușise să-l captureze pe cel mai celebru revoluționar al lumii, iar peste 50 de ani avea să declare pentru *Financial Times*:

„Arăta demn de milă, murdar, puțind și jerpelit. Era pe fugă de luni de zile. Avea părul lung, dezordonat și îmbâcsit și o barbă stufoasă. Peste uniformă purta o jachetă albastră fără nasturi. Bereta lui neagră era soioasă. Nu avea pantofi în picioare, doar niște zdrențe de piele, și purta niște șosete ciudate, una albastră și una roșie. Arăta ca oamenii fără adăpost pe care îi vezi cerșind prin orașe împingând câte un cărucior de supermarket."

Salmon a început să ceară întăriri până când prizonierul lui i-a spus:

„Nu fi speriat, căpitane. Ăsta-i sfârșitul. S-a terminat."

I-au legat mâinile lui Guevara cu o centură, iar el și „Willy" au fost duși în satul din apropiere, La Higuera, și închiși în școală. Acolo Guevara a fost interogat de superiorul lui Prado, maiorul Selich, care l-a întrebat pe argentinian de ce alesese să lupte în Bolivia și nu în țara sa natală.

„Poate că ar fi fost mai bine", i-ar fi răspuns Guevara și s-a lansat într-un discurs despre beneficiile comunismului mondial, până când cei care îl prinseseră i-au cerut să tacă.

Guevara părea deprimat, dar asta n-ar fi trebuit să fie o surpriză. Doi dintre tovarășii lui morți zăceau pe podea lângă el, iar el era rănit și în captivitate. Circumstanțele nu erau defel îmbucurătoare.

În acea noapte, el și cu Prado au continuat discuția pe care Selich o începuse în acea după-amiază. Prado nu putea să înțeleagă de ce venise Guevara în țara lui. În Bolivia se făcuse o reformă agricolă semnificativă după revoluția din 1952, iar în 1967, cu toată dictatura lui René Barrientos, țăranii se bucurau de o oarecare prosperitate. Nimeni nu se alăturase cauzei sale fiindcă nu exista un stimulent pentru a lupta. Che a fost de acord, spunând că i se dăduse „o informație greșită".

A doua zi dis-de-dimineață, un elicopter militar a aterizat în La Higuera, iar din el au coborât colonelul bolivian Joaquin Zenteno Anaya și un agent CIA, „căpitanul Ramos" (pe numele său adevărat Felix Rodriguez). Rodriguez avea la el un telefon de campanie și un aparat de filmat de ultimă oră. Cei doi bărbați au intrat în clădirea școlii și au încercat să stea de vorbă cu Guevara, dar acesta a rămas întins pe jos respirând din greu.

Prado și ceilalți erau copleșiți de enormitatea momentului. Che Guevara era o legendă vie. Băiatul de afiș argentinian al revoluției globale, despre care filosoful francez Jean-Paul Sartre avea să afirme că *cet homme n'a pas été seulement un intellectuel mais l'homme le plus complet de son époque* [„nu a fost doar un intelectual, ci omul cel mai complet al epocii sale"], jucase un rol crucial în Revoluția din Cuba, care l-a izgonit pe dictatorul Fulgencio Barista în 1959, și devenise ministru al economiei; timp de un deceniu fusese un ghimpe în coasta Statelor Unite, înfruntând administrațiile lui Kennedy și Johnson. Condusese un război de gherilă și sfidase toate încercările de a fi prins. Era mai mare decât toată biografia lui de rebel. Era „Che Guevara", rockstarul marxismului, iar acum zăcea acolo neputincios și zdrobit.

Rodriguez l-a fotografiat pe Guevara și jurnalele sale și a transmis prin telefonul de campanie un mesaj codat șefilor săi de la Washington. A încercat să-l interogheze, dar nu a primit decât răspunsuri arțăgoase până ce Guevara și-a dat seama după accentul lui că era cubanez și l-a întrebat de unde era. Rodriguez i-a confirmat că era cubanez și că lucra pentru CIA. Luase parte și la invazia din Golful Porcilor și îi urmărea pe marxiști de luni de zile.

„Ha!" a replicat Che.

În jurul orei 12.30, a sosit un mesaj pentru colonelul Anaya cu ordine de la președintele Boliviei. Se dăduse sentința, iar Anaya i-a ordonat maiorului Ayoroa, care era ofițerul comandant de sub Selich, „să procedeze la eliminarea lui señor Guevara".

Selich și Anaya s-au urcat apoi în elicopter și au plecat.

Rodriguez a încercat să-l convingă pe Ayoroa să nu-l execute pe argentinian. CIA dorea să-l interogheze și era dispusă să-l scoată din țară cu un avion. Ayoroa nu a acceptat, insistând că ordinul trebuia executat – căci venea de la cel mai înalt nivel. În timp ce discutau, au răsunat focuri de armă de afară. Un soldat de gardă îl ucisese pe „Willy", susținând că acesta încercase să fugă.

În timp ce corpul lui „Willy" era îndepărtat, Rodriguez l-a întrebat pe Guevara dacă ar vrea să fie fotografiat împreună cu el. Legat și rupt cum era, Che a fost de acord și a ieșit afară, ca să pozeze împreună cu investigatorul și câțiva soldați bolivieni.

Peste cincizeci de ani, Rodriguez avea să declare pentru ziarul spaniol *El Pais* că a spus atunci: „«Comandante, uite păsărica», iar el a început să râdă fiindcă așa le spunem noi copiilor în Cuba: «Uite păsărica»".

Rodriguez l-a luat pe Che pe după umeri, de parcă ar fi fost vechi prieteni de colegiu care se revedeau la o reuniune, iar fotografia a fost făcută.

Ayoroa avea ordin să-l ucidă pe Guevara până cel târziu la ora două la prânz, iar ora se apropia. Agentul CIA i-a spus lui Che că îi părea „rău" și l-a întrebat dacă mai avea vreo ultimă dorință. În biografia lui Guevara scrisă de Jon Lee Anderson, acesta relatează că Che i-ar fi spus „să-i zică lui Fidel că va vedea curând revoluția triumfând în America. Și spune-i nevesti-mii să se mărite din nou și... să fie fericită".

Cât au stat de vorbă, Ayoroa a căutat un voluntar pentru execuție din rândurile oamenilor săi. Doar

unul singur s-a prezentat, sergentul Terán, iar relatările despre cât de dornic era să îndeplinească ordinul diferă, însă cele mai multe au căzut de acord că era probabil beat. Ținând în mână o armă semiautomată, Terán a intrat hotărât în școală, apoi însă a șovăit. Potrivit lui Anderson, Guevara i-a ordonat:

„Trage, lașule, nu omori decât un om."

Terán a deschis focul, dar mai întâi a dat-o în bară, lovindu-l pe Guevara în picioare și în brațe. Guevara se zvârcolea pe jos în agonie, încercând să nu urle de durere. Relatările diferă din nou cu privire la numărul de focuri pe care le-a tras sergentul. Unii vorbesc de două, alții de nouă, dar la un moment dat, unul dintre gloanțe a trecut prin gâtlejul lui Guevara și l-a ucis.

Biblia povestește că, după moartea lui Isus, soldații i-au luat hainele și le-au împărțit între ei – cam același lucru s-a întâmplat după executarea acestui Mesia marxist.

Terán i-a luat pipa, Prado unul dintre ceasurile Rolex (Selich îl luase pe celălalt), iar Anaya carabina stricată. Banii au fost împărțiți între ceilalți oameni. Nu se știe cine s-a ales cu cutia de ouă.

Trupul a fost prins sub burta unui elicopter militar și transportat la Villegrande, un oraș din apropiere, ajungând pe o masă de piatră din spălătoria unui spital. În următoarele 24 de ore, localnici curioși s-au adunat să-l privească. Pentru a izgoni mușteleși a preveni descompunerea, corpul a fost injectat cu formaldehidă.

Atât autoritățile din Bolivia, cât și CIA au făcut fotografii care au fost trimise în întreaga lume. Scopul era de a-l demistifica pe Guevara, de a demonstra că era doar un alt rebel mort, care

suferise un sfârșit lipsit de glorie. Dar sub efectul becurilor din spălătoria de la Villegrande, corpul neînsuflețit a căpătat o aură eterică, iar comparațiile cu Isus au început să curgă.

După ce mulțimea fusese îndepărtată, lui Guevara i s-au tăiat mâinile pentru a fi trimise la Havana ca dovadă că era mort. Unii au vrut să i se taie și capul, dar rațiunea a fost mai puternică. Cadavrul a fost scos din spital și îngropat fără vreun ceremonial la marginea unei piste a aeroportului din apropiere – unde a rămas până ce a fost localizat și exhumat în 1997.

Vestea morții lui, asemenea celei a lui Kennedy cu patru ani înainte, a reverberat în întreaga lume. Dar nu a fost însoțită de manifestările obișnuite și nici de mareea de condoleanțele ce au urmat asasinării lui JFK. Reacțiile diplomatice oficiale au fost discrete. Doar dictatorul comunist al României, Nicolae Ceaușescu, și câțiva lideri comuniști au trimis mesaje în Cuba, dar asta a fost tot.

În Occident, reacția s-a divizat pe linia dintre generații. Pentru unii dintre activiști, cei mai mulți tineri, și studenți a reprezentat un fel de tragedie; pentru mulți dintre părinții lor a însemnat un fel de ușurare. În Cuba, Fidel Castro a decretat doliu național. În 18 octombrie a ținut un lung discurs în memoria camaradului său căzut în fața unei mulțimi de aproximativ un milion de cubanezi.

„Dacă dorim un model de om, un model de om care nu aparține timpurilor acestea, un model de om care aparține timpurilor viitoare... acel model este Che!... Pentru victorie, patrie sau moarte, vom învinge!“

Au urmat 21 de salve de tun.

Guvernul SUA a făcut puține declarații publice, dar în particular era mulțumit să-l vadă dispărut.

Într-un memoriu, între timp declasificat, al consilierului pentru securitate națională, Walt Rostow, adresat în 11 octombrie președintelui Lyndon B. Johnson, acesta îi spune președintelui că „suntem 99% siguri" că Guevara este mort. Mult timp s-a zvonit că CIA ar fi fost responsabilă de uciderea lui, dar memoriul lui Rostow ne dovedește contrariul, arătând că șeful forțelor armate boliviene dăduse „ordinul de a fi împușcat. Consider că a fost o prostie, dar din punctul lor de vedere este de înțeles, date fiind problemele" pe care le-au avut. Rostow era convins că moartea lui Guevara avea trei implicații imediate. Marca „dispariția unui alt revoluționar romantic agresiv... avea să aibă un impact puternic descurajând potențiale gherile... și demonstra corectitudinea asistenței de «medicină preventivă» oferită țărilor care se confruntau cu... insurgența."

Un raport din următoarea zi, adresat secretarului de stat Dean Rusk de către Thomas Hughes, specialist al Biroului de Informații al Departamentului de Stat, conținea cam aceleași elemente. Confirmând că Guevara avea probabil „să fie comemorat drept un model revoluționar care a avut o moarte eroică", prinderea lui a fost „o realizare cu care autoritățile boliviene se puteau mândri". Hughes era convins că sfârșitul lui Che va determina o schimbare a eforturilor lui Fidel Castro de a declanșa „insurgența în străinătate".

Ceea ce Hughes, Rostow și probabil nimeni altcineva din acea vreme nu ar fi putut să aprecieze era cât de mult va trăi legenda lui Che.

Un rol central aici l-a jucat iconografia. Gândiți-vă la John F. Kennedy și imediat o să vi-l închipuiți în Lincolnul Continental făcând cu mâna mulțimii. Gândiți-vă la Che Guevara, și celebra fotografie cunoscută sub numele de *Guerrillero Heroico*, făcută în 1960 la Havana de fotograful Alberto Korda, o să vă răsară imediat în minte. Se consideră că este cea mai vândută fotografie comercială din istorie, și poate doar Mona Lisa se apropie de ea ca faimă, deși e un lucru imposibil de cuantificat.

În cei 56 de ani care au trecut de atunci, *Guerrillero Heroico* a devenit cunoscut până la saturație, încât aproape poți fi iertat că nu știi de ce era atât de faimos. Fotografia lui Korda este extrem de expresivă. Chipul gânditor, frumos al lui Che pare să întruchipeze idila revoluționară romantică. E deopotrivă sfidător, gânditor și rebel.

În timpul vieții lui, fotografia nu a fost atât de cunoscută, dar după moartea lui Guevara avea să devină marca lui. Imaginea a devenit cunoscută când a fost transformată într-un afiș enorm expus în Piața Revoluției din Havana. Dar abia prin publicarea jurnalului bolivian al lui Guevara în anul următor a ajuns la publicul larg. Asemenea unei meme, a devenit virală, iar în perioada revoltelor și mișcărilor studențești din 1968, fotografia lui Korda a ajuns pretutindeni.

Un articol din revista *Time* din mai 1968 a menționat: „Portrete ale lui Che au fost purtate practic la toate manifestațiile studențești din Europa în această primăvară", iar „în Brazilia, făcătorii de mituri au pus în circulație mii de exemplare ale unei fotografii cu Che mort, intitulată «Un sfânt al vremurilor noastre». Studenții

italieni l-au botezat Angelo della Pace – «Îngerul păcii»".

A fost prezent pe străzile Parisului în timpul revoltelor și demonstrațiilor din aceeași lună și a apărut pe străzile Londrei la demonstrațiile împotriva Războiului din Vietnam. John Lennon și Yoko Ono, personaje la rândul lor iconice în epocă, i-au afișat portretul pe un perete de-al lor și la fel ca multe alte milioane au purtat berete și piese de uniformă, ale căror vânzări au explodat.

În același an, o versiune în două tonuri, roșu și negru, a imaginii lui Korda, intitulată *Viva Che*, a fost realizată de artistul irlandez Jim Fitzpatrick. Printr-o intervenție ingenioasă de pre-Photoshop, Fitzpatrick a modificat ușor imaginea, trimițând privirea lui Che spre ceruri, iar efectul l-a transformat într-o întruchipare modernă a lui Hercule, Alexandru cel Mare ori Hristos – în funcție de preferatul fiecăruia.

Viva Che a apărut prima oară în revista satirică britanică *Private Eye* în 1968, dar apoi imaginea lui Fitzpatrick a fost reprodusă în milioane de exemplare răspândite în toată lumea. Versiunea lui, mai mult chiar decât originalul lui Korda, a devenit ubicuă, iar Andy Warhol a intrat și el în joc – dar despre asta ceva mai târziu. În orașe de pe tot cuprinsul lumii dai și azi peste Che privindu-te din creații de artă stradală sau de pe stickere lipite pe stâlpii de iluminat. Boxerul Mike Tyson are chipul lui tatuat pe abdomen, fotbalistul Diego Maradona îl avusese tatuat pe un braț. Tricourile cu Che continuă să prolifereze și au fost purtate de toată lumea de la Johnny Depp la Madonna, de la Ricky Gervais la prințul Harry. În unele cercuri de stânga „Che chic" nu a ieșit niciodată din modă. La

conferința Partidului Laburist din 2018 puteai să cumperi tricouri și chiar butoni „Corbyn–Che".

Piața online îți oferă ceasuri de mână, pandantive, mărgele și ceasuri de mașină Che. O geantă de voiaj Che Guevara produsă de firma Louis Vuitton se vinde cu aproximativ 2 000 de dolari.

Guerrillero Heroico este mai mult decât un brand, este un fenomen etern și, în mod cert, lucrul cel mai bine cunoscut despre Guevara. Fără îndoială faptul că fotografia ne înfățișează imaginea unui Che care arată extrem de bine contribuie și acum enorm la perpetuarea legendei sale. Oare ar mai fi fost el amintit dacă nu exista *Guerrillero Heroico*?

În 2003, scriitorul și fostul marxist Christopher Hitchens a declarat pentru *Guardian* că Guevara aparține „mai degrabă tradiției romantice decât celei revoluționare. Pentru a rezista ca icoană romantică, nu trebuie să mori doar tânăr, ci și fără speranță. Che îndeplinește ambele criterii. Când te gândești la Che, te gândești mai degrabă la Byron decât la Marx".

Che este luptătorul de gherilă de pus pe perete la capul patului și personajul cel mai apropiat de o icoană pop pe care l-a avut stalinismul, iar legenda sa romantică inspiră și azi artiștii. Există poezii, tablouri, cărți și numeroase filme de cele mai diferite calități care îi sunt tributare. La un an de la moartea sa, Richard Fleischer, regizorul unor filme din toate genurile, a turnat *Che* cu actorul egiptean Omar Sharif, îngrozitor de prost ales pentru rolul titular, și cu Jack Plance în rolul lui Fidel Castro. Filmul a fost aspru criticat de toată lumea. Au urmat alte filme, biografii, documentare și chiar scheciuri comice. Che a fost interpretat de toată lumea, de la actorul din grupul Monty Python,

Michael Palin, la Antonio Banderas, care l-a jucat în filmul adaptat după musicalul *Evita*. În 2003, filmul *The Motorcycle Diaries* a redat povestea legendarei sale aventuri de tinerețe [străbătând America de Sud pe motocicletă împreună cu un prieten]. În 2008, a apărut un film biografic în două părți, având-l în rolul titular pe Benicio del Toro.

Guevara a fost în mare măsură ceva de genul unui predecesor al influencerilor din epoca internetului, doar că, în loc să-și exercite influența prin telefonul mobil, a făcut-o cu ajutorul puștii. Și ca toate fenomenele adevărate, continuă să divizeze opinia chiar după atâția ani.

Russell Brand este un celebru fan al său, iar la un eveniment din 2015 a citit ultima scrisoare a lui Che către copiii săi în care îi îndeamnă să fie „buni revoluționari".

În cealaltă tabără, influencerul conservator Ben Shapiro l-a făcut „un ucigaș genocidal", în vreme ce gălăgiosul savant canadian Jordan Peterson l-a numit la un moment dat „doar un alt ucigaș în numele ideologiei".

Che Guevara rămâne și azi un personaj profund detestat de mulți votanți republicani din SUA și, mai ales, din Florida, unde trăiesc numeroși exilați cubanezi.

Există susținători ai lui pe rețelele de socializare, dar și mulți care îl urăsc. Un grup de pe Facebook numit *Che Guevara a fost un criminal, iar tricoul tău nu e cool* are 4,4k de like-uri. Un altul numit *Fanii lui Che Guevara* are 77k de urmăritori.

Și bineînțeles că există și memoriale.

Satul La Higuera din Bolivia este acum o destinație de pelerinaj. Chipul lui împodobește pereții văruiți ai localității, iar vizitatorii aduc

ofrande cu frunze de coca la picioarele statuii care se ridică în piața localității. În apropiere, în locul unde a fost prins, se află un uriaș bust al lui *Santo Ernesto,* căci în Bolivia rurală, declaratul ateist Ernesto „Che" Guevara a devenit un soi de „sfânt popular" cvasireligios. I se atribuie miracole la locul martiriului său și la alte monumente seculare, inclusiv la uriașul mausoleu din Santa Clara în Cuba, unde se păstrează osemintele sale exhumate.

În moarte, Che a continuat să aibă o viață extraordinară, fiind o sursă de inspirație pentru modă, politică și picturi murale din toată America de Sud. Dar dincolo de enigmatica imagine care a împodobit pereții a milioane de camere de studenți, dincolo de produs, de controversă și de mit – cine era acest Santo Ernesto?

* * *

Ernesto „Che" Guevara s-a născut la Rosario, Santa Fe, Argentina, în 14 iunie 1928.

A fost primul copil al soților Ernesto Guevara Lynch și Celia de la Serna y Llosa, intelectuali burghezi, care au fugit de acasă când Celia, la douăzeci de ani, a rămas gravidă.

În societatea argentiniană a vremii, rasistă și împărțită pe clase sociale, unde cei cu origini spaniole sau europene erau considerați „superiori", Celia era în mare măsură un produs al clasei albe „superioare". Familia ei pretindea că își cunoștea obârșia până în Spania și avea printre strămoși un vicerege și un faimos general argentinian. Ernesto senior (cunoscut tuturor ca Guevara Lynch) avea pretenții similare, susținând că era un urmaș al lui Patrick Lynch, un imigrant de origine irlandeză care ajunsese unul dintre cei mai mari latifundiari ai Argentinei de secol XVIII.

La doi ani după moartea lui Che Guevara în 1969, Guevara Lynch i-a declarat unui jurnalist: „Primul lucru pe care trebuie să-l observăm este că în venele fiului meu curgea sângele rebelilor irlandezi".

Familia Celiei nu a fost defel impresionată de alegerea partenerului și cu atât mai puțin de sarcina neplanificată. Guevara Lynch era cu șapte ani mai bătrân decât mireasa și, în pofida faimosului său străbun, pe hârtie nu era cine știe ce partidă. Își investise banii într-o companie de construcții de iahturi din Buenos Aires și lupta să o facă profitabilă.

Poate din dorința de a repeta zilele de glorie ale celebrului său străbun latifundiar și de-a se realiza, la scurt timp după nașterea lui Ernestito (cum era numit Che pe atunci), în 1928, Guevara Lynch a cumpărat o plantație, cu banii Celiei, la Misiones, o regiune îndepărtată din nord-estul Argentinei. A fost un moment de fericire maritală și familială, dar a fost dezastruos pentru afacerea cu iahturi. Lăsată pe mâinile unui văr, firma a ajuns în faliment, astfel că, la un an după ce cumpărase ferma, Lynch a fost obligat să renunțe la tot și să se întoarcă la Buenos Aires. Afacerea era la pământ, dar răul cel mare avea să urmeze; la scurt timp după întoarcerea sa, șantierul naval a fost mistuit de foc, care a distrus și ultimele bunuri rămase.

Deși falit, cuplul a refuzat să accepte restricțiile impuse de circumstanțe. Au continuat să trăiască peste posibilități, mereu în pragul falimentului, cheltuind banii pe care nu îi aveau pe nimicuri, distracții și lucruri frumoase.

Ernestito a fost un copil bolnăvicios, iar în primele luni de viață s-a îmbolnăvit de o

pneumonie gravă, care aproape i-a fost fatală. La trei ani a contractat o tuse după ce s-a bălăcit într-un râu și, fiindcă nu i-a trecut, a fost examinat și diagnosticat cu bronșită astmatică. Afecțiunea avea să-l chinuiască întreaga viață, cu crize de respirație șuierătoare și nevoie de medicamentație. Frica pentru sănătatea lui a fost pentru părinți ca un nor negru ce-i apăsa necontenit, iar Celia a povestit că unul dintre primele cuvinte pe care copilul le-a învățat a fost „injecție".

La vârsta de patru ani a copilului și la sfatul medicului, familia, care între timp se mărise, a plecat din Buenos Aires și s-a stabilit în orașul-stațiune Alta Gracia din provincia Córdoba, în speranța că acolo clima va fi benefică pentru sănătatea lui Ernestito. Când a venit timpul să meargă la școală, protectoarea sa mamă l-a ținut acasă, de teama unei crize de astm fatale, trimițându-l la școală abia atunci când inspectorii au început să bată literalmente zilnic la ușa lor.

Acei ani dinaintea școlii au creat și o formidabilă legătură între mamă și fiu. Celia era o femeie remarcabilă. Un spirit independent, o intelectuală și atee convinsă care și-a iubit necondiționat băiatul. Chiar și atunci când lucrurile au început să fie complicate pentru ea în Argentina din cauza activităților fiului ei, ea i-a rămas loială lui Ernestito.

În schimb, Ernestito a avut o relație mult mai puțin funcțională cu tatăl său. Crizele de depresie ale lui Guevara Lynch, accentuate de problemele financiare, erau și mai rele din cauza băuturii. Avea un temperament vulcanic și i-a fost necredincios Celiei în mod repetat și lipsit de rușine. Certurile în casă erau frecvente, iar din când în când era

chemată poliția. Dar odată cu izbucnirea Războiului Civil din Spania în 1936, în casa lor s-a instalat un soi de pace. În atmosfera febrilă a acelor ani, Guevara Lynch a descoperit politica, iar atunci când republicanii au început să se refugieze peste Atlantic, soarta lor a devenit pentru el o obsesie, luând chiar în îngrijire doi copii refugiați ai republicanului spaniol dr. Aguilar.

Lynch a urmărit evenimentele din Spania cu asiduitate, obișnuind să reconstituie mișcările de trupe pe o hartă gigantică. La un moment dat, a construit chiar o machetă a Madridului în spatele grădinii și a reconstituit asediul orașului împreună cu copiii, rănindu-l cu această ocazie pe Ernestito.

La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, Argentina neutră s-a ținut deoparte, dar Lynch a devenit și mai activ, alăturându-se grupării antifasciste Acción Argentina, care făcea lobby la guvern în favoarea Aliaților. A călătorit prin țară ținând discursuri și a participat chiar la un fel de acțiune de spionaj, care îi cerea să-i supravegheze pe locuitorii cu nume germane, urmărindu-i prin ferestrele caselor lor. Aceasta până când a fost alertată poliția care i-a cerut să se ducă acasă și să-și vadă de treabă.

Toate acestea îl vor fi influențat pe fiul său, dar, pe moment, Ernestito avea alte lucruri de făcut. În 1942 a fost înscris la Colegio Nacional Dean Funes din Córdoba.

Colegiul, ca de altfel întreaga Argentina, era macho, dar Ernestito era mai degrabă interesat de cărți. La paisprezece ani devorase sute de romane, poezii, scrieri și alte lucrări și întocmise inventare ale lecturilor sale, care includeau de toate, de la Jack

London la Rudyard Kipling, Kafka, H.G. Wells și Adolf Hitler.

În pofida astmului, era și un jucător împătimit de rugby, cunoscut ca extrem de agresiv în atac.

Bucurându-se de un uriaș succes la fete, în Argentina obsedată de tango era practic handicapat în plan social fiindcă nu avea deloc ureche muzicală. Primul său biograf, Aldo Isidron, a scris că „Nu putea nici măcar să identifice un tango. A fost nevoit să învețe pașii de dans pe de rost". Era murdar dincolo de orice limite. Contemporanii povesteau că Che purta aceeași cămașă săptămâni la rând și părea că nu se spală niciodată. Ceea ce i-a adus porecla de *chancho*, adică „porc", pe care o purta ca o medalie de onoare.

Când nu juca rugby, nu citea și nu trândăvea, adolescentul Ernestito făcea sex cu slujnicele. La vremea aceea în Argentina, când oamenii cu pielea mai întunecată erau considerați cetățeni de mâna a treia, acest lucru era un privilegiu al băieților albi. Slujnicele existau ca să spele și să curețe și să ofere servicii sexuale în ceea ce era o cultură a abuzului sexual împotriva celor mai săraci membri ai societății.

Carlos Figueroa, prietenul său din Alta Gracia, l-a poreclit „Cocoșul Rapid" în anii lor de adolescență „fiindcă în timp ce mânca în sala de mese, în momentul în care în încăpere intra mucama (servitoarea), o silea imediat să se urce pe masă și făcea sex cu ea. După aceea continua să mănânce ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat..."

Comportamentul lui Guevara nu era neobișnuit pentru acele timpuri, dar asta nu îl scuză. Este cât se poate de adevărat și neplăcut faptul că bărbatul care avea să devină într-o zi celebru pentru lupta sa în

numele celor lipsiți de drepturi și-a petrecut tinerețea abuzând femei de pe treapta cea mai de jos a ierarhiei sociale.

Tânărul Ernestito a fost și un capitalist vorace. A petrecut mult timp în adolescență făcând planuri împreună cu prietenul său Figueroa „de-a ajunge repede bogat". Unul dintre acestea a constat din a folosi insecticidul împotriva lăcustelor numit Gamexane, de a-l înmulți cu inofensiva pudră de talc și de a-l vinde ca insecticid împotriva gândacilor. Ernestito s-a gândit inițial să-l numească „Al Capone", dar, spunându-i-se că ar putea să aibă probleme cu „copyrightul" gangsterului decedat, a ales denumirea „Vendaval".

Spiritul său întreprinzător i-a impresionat pe părinți – mai ales atunci când Guevara a făcut rost și de un brevet. Curând însă, linia de producție din grădină a început să-i otrăvească pe toți, iar pe astmaticul Ernestito mai mult decât pe oricine. Producția s-a oprit și odată cu ea a dispărut viitorul imperiu chimic, dar nu și dorința lui de a face bani. Figueroa și Guevara s-au avântat în afacerea de vânzări de încălțăminte din ușă în ușă, dar o proastă planificare i-a lăsat cu sute de pantofi desperecheați, care au consumat câștigurile din insecticidul împotriva gândacilor.

Între timp, în lumea din afara casei, a colegiului și a schemelor nesăbuite de a face bani, Argentina se transforma rapid.

În 1943, guvernul ales democratic al lui Ramón Castillo a fost înlăturat printr-o lovitură militară populistă. Un an mai târziu, noul regim a suspendat toate relațiile diplomatice cu puterile Axei, iar în vreme ce părinții săi cu vederi de stânga erau mai mult decât fericiți, Ernestito era furios. În *Che*

Guevara: A Revolutionary Life, John Lee Anderson îl citează pe prietenul său Pepe González Aguiler: „Nu am putut să înțeleg cum el, care era atât de antinazist, nu a împărtășit bucuria noastră".

Ernestito era, a presupus el, furios fiindcă „decizia nu fusese luată din principiu, ci din cauza presiunii Statelor Unite, iar el împărtășea acel sentiment de rușine al naționaliștilor că țara nu făcuse decât să cedeze în fața americanilor"[35].

Ura mistuitoare a lui Guevara față de Statele Unite ale Americii avea să-i marcheze întreaga viață, născându-se în anii de război când, după părerea lui, Argentina îngenunchease în fața administrației Roosevelt. Tânărul Guevara voia ca țara lui să fie mai mult decât un stat clientelar al Americii.

Peste doi ani, războiul s-a terminat, iar Guevara Lynch a fost mândru că a primit un certificat de la generalul de Gaulle care îi mulțumea pentru eforturile sale de a-i ajuta pe Aliați.

În anul următor, colonelul Juan Perón a devenit președintele Argentinei. Perón era un populist care își cristalizase opiniile politice în Italia lui Benito Mussolini unde în 1939 a studiat tacticile războiului montan. Revenind în Argentina, a devenit membru al GOU (Grupo de Oficiales Unidos/Grupul Ofițerilor Uniți), o societate secretă care participase la plecarea de la putere a președintelui Ramón Castillo în 1943. În calitate de ministru al muncii și bunăstării, Perón și-a construit o platformă și a câștigat sprijinul muncitorilor implementând reforme și obținând sprijinul sindicatelor. Doctrina sa politică, cunoscută sub numele de „peronism", respingea explicit atât comunismul, cât și capitalismul, căutând o a treia cale care să rezolve

tensiunile dintre muncitori, oameni de afaceri și guvern.

Peronismul s-a inspirat atât din idei de extremă stânga, cât și de extremă dreapta și avea o latură puternică de autoritarism, iar Perón a luat în repetate rânduri măsuri împotriva susținătorilor libertăților civile și a celor care ar fi putut fi percepuți ca inamici ai statului. Filosofia sa era versiunea argentiniană a fascismului italian al lui Mussolini.

Lui Ernestito Guevara, ajuns la vârsta de șaptesprezece ani, i-a plăcut ce vedea și a fost fermecat de carismaticul lider. Ascensiunea colonelului la putere mai mult decât orice altceva a însemnat trezirea sa politică timpurie. Guevara s-a alăturat mișcării lui Perón și le-a cerut chiar și servitoarelor să-l voteze pe colonel. Entuziasmul lui era parțial alimentat de cultul personalității al lui Perón, dar mai ales de agenda acestuia consecvent „anti-yankee".

Ascensiunea la putere a lui Perón a fost inițial susținută de Biserica Catolică, a cărei poziție conservatoare concorda cu interesele militare reprezentate de colonel. Guvernul lui Perón a reafirmat influența pe care Biserica o recăpătase după lovitura de stat din 1943, prin care au fost reintroduse orele de educație religioasă și s-a produs o apropiere între Biserica Catolică și stat. Cu timpul însă, Perón și cea de-a doua sa soție, Evita, s-au distanțat de acest aranjament. Interesați de propagarea propriului cult, soții Perón au început să promoveze poziții de putere declarat anticatolice, poziționându-se pe o cale ce avea să ducă la conflict.

Acesta avea să izbucnească în 1954, când, în al doilea său mandat și după moartea Evitei, Perón a

legalizat divorțul și prostituția. Drept urmare, Biserica Catolică a hotărât să-l excomunice, iar în timp ce el se lupta cu preoții și cu episcopii, s-a produs inevitabila pierdere de popularitate și de putere. Dar în cea mai mare parte a timpului cât Perón s-a aflat la putere, declaratul ateu Ernestito Guevara a fost de acord cu toate cele de mai sus. Despre îndepărtarea de la putere a lui Perón în 1955, Che avea să scrie: „Recunosc cu toată sinceritatea că îndepărtarea lui Perón m-a amărât profund... Argentina a fost Paladinul tuturor celor care cred că dușmanul este în nord".

La începutul anilor 1960, când deținea el însuși putere politică, Che a inițiat o corespondență cu Perón și pare, în mod cu totul ciudat dată fiind polaritatea opiniilor lor politice, că i-a păstrat o profundă simpatie președintelui destituit. Pare ciudat că acest cel mai celebru luptător de gherilă marxist-leninist al Americii Latine de secol XX a avut o legătură și o cauză comună cu cel mai faimos fascist regional al epocii sale; însă exista o curioasă asimetrie. Ambii erau populiști, aveau un ego cât coasta Atlanticului, ambii urau Statele Unite, ambii erau îndrăgostiți de propriul mit, ambii se vedeau ca purtătorii de cuvânt ai poporului lor și ambii aveau puternice tendințe autocratice.

Sunt mulți atei care caută o alternativă la credință, iar Ernestito trebuia încă să-și găsească biserica. Dar cam în același fel în care John F. Kennedy l-a copiat pe Winston Churchill, Che a găsit în Perón un model demn de imitat. În cariera sa politică de mai târziu, Che Guevara avea să șterpelească multe dintre ideile lui Perón.

Dar în 1948 era doar un rebel în devenire aflat în căutarea unei cauze. În acel an, tânărul Guevara s-a

înscris la Universitatea din Buenos Aires la medicină, ca după scurt timp să primească ordinul de recrutare, fiind însă respins la examenul medical din cauza astmului.

Cam în același timp, părinții lui s-au despărțit pentru scurt timp, iar el, simțindu-se dezrădăcinat și dornic de aventură, a petrecut câteva luni din 1950 străbătând cu motocicleta nordul Argentinei, iar apoi lucrând ca îngrijitor medical pe o navă. Peste doi ani, împreună cu antrenorul său de rugby, Alberto Granado, a pornit într-o nouă călătorie, mai ambițioasă. Granado, la cei douăzeci și nouă de ani ai săi, cu cinci ani mai mare decât camaradul său, căuta o ultimă aventură înainte de-a se stabili ca biochimist. Che dorea să vadă continentul dincolo de orizontul cunoscut și probabil să găsească acea cauză pe care o căuta.

Acest „an sabatic ce avea să încheie toți anii săi sabatici" i-a schimbat viața pentru totdeauna. Deși a fost cât pe ce să nu se mai întâmple. Îngrijorați că fiul lor își irosea viața cu nimicuri, părinții s-au împăcat pentru a încerca să-l convingă să renunțe, dar în final a obținut aprobarea lor promițându-le că, atunci când avea să se întoarcă, își va termina studiile. Avea să se țină de cuvânt, dar tânărul flușturatec de douăzeci și ceva de ani care a plecat spre Chile în ianuarie 1951 avea să se întoarcă un om schimbat. Într-un anume sens, tot ceea ce a urmat a fost ca un fel de îndeplinire a celor mai teribile coșmaruri ale oricărui părinte al cărui copil a plecat de acasă într-o excursie mai lungă.

În Chile, motocicleta s-a stricat, iar cei doi bărbați și-au continuat drumul făcând autostopul. La uriașa mină de cupru Chuquicamata, care se afla în posesia americanilor, privită în America de Sud

drept un simbol al opresiunii imperialiste americane, ochii lor s-au deschis asupra unei alte lumi.

După cum scrie Lee Anderson: „În timp ce aceste companii scoteau profituri uriașe, economia din Chile era dependentă de veniturile pe care le obținea de la ele și care variau de la un an la altul în funcție de fluctuațiile pieței de cupru. Respingând termenii acelui parteneriat profund inegal, mulți chilieni, mai ales de stânga, făceau lobby pentru naționalizarea minelor. Drept răspuns, SUA făcuseră presiuni asupra guvernelor recente de a desființa sindicatele miniere și de a scoate Partidul Comunist în afara legii“[36].

La marginea complexului minier, Che și Alberto au făcut cunoștință cu un muncitor și cu soția acestuia. Bărbatul tocmai fusese eliberat din închisoare fiindcă fusese membru al Partidului Comunist aflat în ilegalitate, iar acum, din acest motiv, nu mai găsea de lucru. Cuplul își lăsase copiii în grija vecinilor și plănuia să se ducă la o mină de sulf din munți, unde condițiile erau atât de periculoase încât nu se puneau întrebări.

Guevara a fost impresionat de nedreptatea situației, dar mai mult s-a simțit vinovat de condiția sa de liberal de clasă mijlocie. El și Alberto călătoreau prin Chile de dragul aventurii, în timp ce oamenii aceștia trăiau în iad. În Peru, furia pe care o resimțea a sporit. În 22 martie, a scris despre disperarea și sărăcia acelor oameni: „Oamenii aceștia care ne văd plimbându-ne pe străzile orașului lor sunt o rasă înfrântă. Privirile lor sunt blânde, aproape temătoare și complet indiferente la lumea exterioară. Unii îți dau impresia că continuă

să trăiască numai fiindcă e un obicei de care nu se pot dezbăra".

Este vorba despre trezire în acest jurnal de călătorie, însă această legendară biblie a maturizării revoluționare, ca toate textele religioase, conține momente profund neplăcute. Guevara vedea încă lumea prin ochii unui bărbat alb, iar părerile lui despre oamenii de culoare – notate în același jurnal în care se arată disperat de sărăcia lumii ce-l înconjoară – sunt uneori îngrijorătoare. Bărbatul care fusese cândva poreclit de prieteni „porcu'" din cauza lipsei sale de igienă a scris:

„Negrii, aceste exemplare magnifice ale rasei africane care și-au păstrat puritatea rasială datorită lipsei lor de afinitate pentru baie, și-au văzut teritoriul invadat de o nouă specie de sclavi: portughezii...

Negrul este indolent și un visător, cheltuindu-și leafa de mizerie pe frivolități și băutură; europeanul are în sânge tradiția muncii și economisirii, care l-a urmărit în cele mai îndepărtate colțuri ale Americii și îl împinge înainte."

Nu e de mirare că, în atmosfera încărcată a războaielor culturale de secolul XXI, aceste rânduri sunt mană cerească pentru politicieni de dreapta și comentatori care se străduiesc să-l denigreze pe Guevara ca nimic altceva decât „un rasist". În 2013, când rapperul Jay-Z s-a dus în Cuba, fiind văzut mai devreme în acel an cu un tricou Che Guevara, cei de dreapta au sărit ca arși. Mario Rubio, senator de Florida și el însuși fiu al unor exilați cubanezi, i-a atacat pe rapper și pe soția acestuia, Beyoncé, declarând pentru ABC:

„Ca să nu fiu vorbă lungă, aș vrea totuși să spun, mai întâi, că Jay-Z ar trebui să fie mai bine

informat. Unul dintre eroii săi e Che Guevara. Or, Che Guevara a fost rasist. Che Guevara a scris pe larg despre superioritatea europenilor albi asupra celor care proveneau din Africa. Așa că ar trebui să se informeze în legătură cu tipul pe care îl susține."

Această idee că revoluționarul Che a fost rasist persistă în colțul cel mai din dreapta al internetului, unde rasismul modern persistă și el. Rândurile din jurnal sunt frecvent postate pe Twitter și pe bloguri anti-Guevara ca o dovadă la îndemână. Dar e corect?

Revenind la incidentul cu Jay-Z, Mark Sawyer, profesor de științe politice la UCLA, a declarat pentru PolitiFact, website-ul de verificare a faptelor administrat de Institutul Poynter, că remarcile lui Rubio au fost o „exagerare grosolană". Sawyer a susținut că acestea înfățișau „un Che ale cărui opinii despre rasă au evoluat și care în final a văzut eliberarea negrilor ca sinonimă cu încheierea oprimării".

Probabil că Sawyer are dreptate. Oricât de neplăcute sunt însemnările din tinerețe ale lui Guevara despre rasă, ele nu sunt confirmate de acțiunile sale ulterioare. Che de mai târziu avea să condamne în mod repetat intervenția Occidentului în Africa, iar adultul avea camarazi și consilieri cubanezi de culoare. Rubio și mulți alții care îl urau pe Guevara au ales acest citat și altele scrise în Congo de-a lungul timpului fiindcă sunt un bun instrument pentru a lovi în revoluționarul argentinian. Dar pe lângă acestea există acea remarcă jignitoare pe care a făcut-o la sfârșitul revoluției, când a spus: „Vom face pentru negri exact ceea ce negrii au făcut pentru revoluție. Adică: nimic".

În anii care aveau să vină, Guevara a parcurs ceva ca o călătorie, iar în faimoasa sa cuvântare de la ONU din 1964 a dat glas sentimentelor sale antirasiste. Indiferent de defectele sale, acea călătorie prin America de Sud ne înfățișează în principal un tânăr gânditor care încearcă să înțeleagă inegalitățile și greutățile din jur. Într-un anume sens face un pelerinaj, al cărui scop final este obținerea înțelepciunii. Acea întâlnire de la marginea minei de cupru din Chile are o notă suprarealistă, cvasireligioasă și a reprezentat probabil pentru el „drumul Damascului" de pe acea cale a destinului ce avea să se sfârșească într-o școală din Bolivia.

Sentimentul nedreptății ce s-a trezit în tânărul Guevara a fost justificat și real. Hotărârea lui de a se mobiliza și de a face ceva în această privință este admirabilă. Cei mai mulți dintre noi, nemulțumiți sau revoltați de situația din lume, rămânem în fața ecranului calculatorului, în confortul casei noastre – el a fost dispus să iasă în față și să-și riște viața, dacă era nevoie, pentru a construi o lume mai bună.

La capătul călătoriei, avea să scrie în jurnalul său despre intenția „de a-și înmuia armele în sânge și înnebunit de furie... să tai gâtlejul dușmanilor mei înfrânți. Îmi simt deja nările dilatate savurând mirosul sălciu de praf de pușcă și de sânge, de moarte a dușmanului".

Aceste cuvinte, vorbele unui tânăr romantic, aveau să se îndeplinească întocmai.

În *Cum vă place*, personajul lui Shakespeare Jacques întruchipează cele șapte stadii ale omului de la bebelușul care plânge la „uitarea" senectuții. Guevara nu ajuns niciodată atât de departe, dar în cei treizeci și nouă de ani ai săi, a trăit mai multe

vieți, adesea contradictorii. Cea dintâi s-a sfârșit în 1952 la capătul călătoriei cu motocicleta.

Călătoria burghezului Ernestito s-a terminat; monomitul revoluționarului Che era pe cale să înceapă.

* * *

După ce și-a încheiat studiile medicale, așa cum le promisese părinților săi, în 1953, Ernestito a plecat din nou într-o călătorie, de data aceasta spre Guatemala la sfârșit de decembrie. De acum se prezenta drept comunist, și încă unul de factură stalinistă. Liderul sovietic murise în martie al acelui an, și toată tevatura legată de moartea acestuia îi va fi trezit interesul.

John Lee Anderson citează o scrisoare pe care i-a trimis-o mătușii sale Beatriz la acea vreme: „Am jurat în fața fotografiei bătrânului și regretatului tovarăș Stalin că nu voi afla odihnă până când caracatița capitalistă nu va fi anihilată".

Stalin a fost unul dintre cei mai cruzi dictatori ai secolului XX și răspunzător pentru moartea a vreo nouă milioane de oameni doar în țara sa și pentru întemnițarea și torturarea a multor alte milioane. Grozăvia tiraniei sale avea să devină publică în anii care au urmat, iar în 1956, secretarul general al PCUS și prim-ministrul Hrușciov avea să-l condamne pe fostul tiran și crimele sale împotriva umanității. Cu toate acestea, Che a rămas toată viață un fan al lui Stalin. În 1960, la patru ani după ce Hrușciov începuse „destalinizarea" Uniunii Sovietice, Che a vizitat Moscova și, în pofida sfatului ambasadorului cubanez, a insistat să depună o coroană de flori la mormântul lui Stalin. Peste alți patru ani continua să-l apere pe unul dintre cei mai cumpliți dictatori ai istoriei.

În 1964 punea „așa-numitele greșeli ale lui Stalin“ pe seama unei „atitudini revizioniste. Trebuie să-l privim pe Stalin în contextul istoric în care a acționat. Nu trebuie să ne uităm la el ca la un fel de brută, ci în contextul istoric particular. Am ajuns la comunism datorită lui Tătuca Stalin și nu trebuie să vină nimeni să-mi spună să nu trebuie să-l citesc pe Stalin. L-am citit pe vremea când era foarte periculos să-l citești. Erau alte timpuri. Și... continui să-l citesc.“

În 1964, Che Guevara avea treizeci și șase de ani și fusese ministru de finanțe al Cubei. Scuza cu „naivitatea tinereții“ nu mai putea fi invocată, fiindcă dimensiunea reală a crimelor lui Stalin era de acum cunoscută. Adevărul nefericit pe care trebuie să-l accepte și cei mai înverșunați apărători ai săi este că Guevara a fost, în cea mai mare parte a vieții sale, un stalinist înveterat, aservit unuia dintre cei mai răi oameni ai istoriei. Politica este adesea o religie cu alt nume, iar Guevara, captiv în cultul credinței sale, pierduse capacitatea de a gândi critic. În loc să accepte adevărul despre atrocitățile idolului său defunct, recunoscute și confirmate chiar de URSS, s-a încăpățânat și s-a baricadat în credința sa. Astfel că, în orice relatare despre viața lui Guevara, acea lipsă totală de rigoare morală și intelectuală și acea disponibilitate de a apăra un ucigaș în masă și un tiran lasă o pată de nesters pe legenda sa.

Tot în Guatemala, în 1953, a întâlnit-o pe Hilda Acosta, o economistă peruană care avea legături în guvernul președintelui Árbenz.

Jacobo Árbenz ajunsese la putere ca al 25-lea președinte ales democratic al Guatemalei în noiembrie 1950 cu 60% din voturi, pe baza unor

promisiuni de reforme profunde. Economia Guatemalei era dominată de United Fruit Company (UFC), un conglomerat multimilionar de zahăr și fructe din Statele Unite care avea interese pe tot continentul. UFC construise drumuri și infrastructură pentru bunul mers al afacerii, drept care multe națiuni și politicieni latino-americani depindeau de aparenta ei generozitate când de fapt erau victimele unui pact faustian cu Leviatanul capitalist.

Când Árbenz a încercat să ia pământul nefolosit și să-l împartă țăranilor, UFC a ripostat, adresându-se președintelui Eisenhower și insistând să se ia măsuri.

Guevara a fost impresionat de Árbenz care se ridicase împotriva monstrului corporatist yankeu și a început să-și facă planuri să se mute acolo. A devenit astfel martorul loviturii de stat ce a urmat, care a avut darul să-l radicalizeze și mai mult. Când noua juntă susținută de SUA a preluat puterea, Guevara a făcut primii lui pași de revoluționar alăturându-se mișcării milițiilor. Și imediat a făcut impresie, ceea ce le-a atras atenția agenților noii ordini care au încercat să-l prindă. Fiind nevoit să se refugieze la ambasada Argentinei, iar iubita lui Hilda aflându-se în arest, el a fugit din țară.

Viitorul revoluționar a notat în jurnalul său că Statele Unite sunt „dușmanul umanității", drept care avea să se dedice uciderii monstrului. Era o misiune extrem de ambițioasă, ca să nu spunem iluzorie, dar în cei cinci ani extraordinari care au urmat, Guevara a ajuns probabil să creadă că totul era posibil. În Guatemala se împrietenise cu un grup de studenți revoluționari cubanezi și îi fusese prezentat lui Raúl Castro, iar cei doi bărbați s-au

împrietenit pe loc. La un moment dat, unul dintre noii lui prieteni i-a zis „Che" din cauza obiceiului său de a folosi mereu această interjecție, iar porecla a prins.[37]

Che a găsit de lucru la General Hospital din Ciudad de México, unde i s-a alăturat Hilda. Cei doi s-au căsătorit în septembrie 1955, după ce ea i-a spus că era însărcinată.

Cam pe atunci, Raúl Castro i-a făcut cunoștință lui Che cu fratele său Fidel, liderul de douăzeci și nouă de ani al Mișcării 26 Iulie[38]. Fidel și fratele său încă nu erau comuniști, ci se considerau „luptători pentru libertate", hotărâți să doboare regimul lui Batista din Cuba.

Fulgencio Batista fusese pe vremuri un erou în felul lui. Cu origini rasiale mixte, având strămoși cubanezi indigeni, provenea dintr-un mediu extrem de sărac. S-a remarcat în politică fiind unul dintre conducătorii Revoltei Sergenților *[Revuelta de los sargentos]* din septembrie 1933 care a înlăturat guvernul susținut de SUA. În calitate de conducător al armatei, s-a impus ca „făcătorul de regi", puterea din spatele scaunului prezidențial, până când a devenit el însuși președinte în 1940.

A introdus dreptul de vot pentru femei și a muncit asiduu pentru a promova interesele cubanezilor non-albi, încurajându-i să se alăture armatei. Eforturile sale au fost susținute de Partidul Comunist Cubanez și a fost aclamat drept omul din popor puternic care va reda Cubei măreția – sau ceva de genul acesta.

Prohibiția din SUA transformase Cuba într-un „teren de joacă hedonistă" al lumii, aducând cu sine cazinouri, bani, prostituție și Mafia. Unii dintre cubanezi s-au îmbogățit în noua economie, și chiar

și după ridicarea Prohibiției în 1933, turismul și crima organizată au fost de neoprit. Cubanezii obișnuiți au avut prea puțin de câștigat de aici.

În 1944, când Batista și-a încheiat mandatul, era un om suspect de bogat care a ales o viață de lux și de hedonism în Statele Unite alături de a doua sa soție, Marta. Dacă ar fi rămas în țară și s-ar fi ținut departe de politică, istoria l-ar fi privit altfel, poate chiar ca un erou. Dar în 1952, încurajat și sprijinit de capii crimei organizate din SUA, Lucky Luciano și Meyer Lansky, care în noul climat politic din Cuba se confruntau cu piedici ce le afectau profitul, Batista a candidat din nou la președinție.

Cu trei zile înainte de alegeri, coaliția Acțiune Unită care îl sprijinea se afla pe un loc trei în sondaje, astfel că, susținut de armată, a organizat o lovitură de stat, înlăturându-l de la putere pe președintele Carlos Prío Socarrás. Sub Batista, economia cubaneză a înflorit, astfel că la sfârșitul anului 1952, PIB-ul națiunii era aproximativ egal cu cel al Italiei și, chiar dacă populația rurală trăia sub limita sărăciei, muncitorii din oraș aveau salarii relativ mari în comparație cu țările din jur.

Dar în același timp, crima organizată revenise și ea. Batista a dat mână liberă Mafiei, iar aceasta a parazitat Cuba. Bordelurile, cazinourile și afacerile cu droguri au prosperat, aducând cu ele corupție, lăcomie, violență și asasinat. Batista a avut partea leului din afacere, primind între 10 și 20% din toate veniturile cazinourilor, cu Meyer Lansky care vărsa bani în contul său din Elveția ca o conductă de rom cubanez.

Frații Castro au vrut să-l doboare pe Batista, iar Che era dispus să-i ajute. Iar aceasta a fost desigur o pornire curajoasă. La urma urmei, dacă un regim

corupt merita să fie înlăturat acesta era cel al lui Fulgencio Batista, iar ambiția era la fel de eroică precum bărbații care au trecut la acțiune. Este uimitor și cât de tineri erau: Fidel avea 30 de ani, Che 28, iar Raúl doar 25.

Rebelii au urmat un antrenament intens de luptă în Mexic, iar în 25 noiembrie 1956, 79 de bărbați au pornit pe mare cu *Gramma*, un vapor pe care îl cumpăraseră, îndreptându-se spre vârful sud-vestic al Cubei. Au ajuns acolo după zece zile, însă Batista fusese informat, iar armata lui îi aștepta. A urmat o bătălie cruntă cu arme de foc, ce avea să fie un alt punct de cotitură din viața lui Guevara. Che era de fapt medicul grupului, dar, fiind rănit la ceafă, și-a abandonat ustensilele de medic și a pus mâna pe o carabină. A fost un moment definitoriu în călătoria eroului nostru, iar Che a trecut pragul spre o altă lume.

Două treimi dintre rebeli au fost uciși sau luați prizonieri, iar cei 17 supraviețuitori s-au refugiat în Sierra Maestra. Acolo i-au atras de partea lor pe localnicii suspicioși, furând vite pentru ei, educându-le copiii și promițându-le vremuri mai bune.

Rebelii au devenit cunoscuți drept „los barbudos" (bărboșii), fiindcă toți își lăsaseră barbă. La început din motive practice; lame de ras și săpun ajungeau greu în această regiune. Cu timpul însă, după cum avea să explice Castro în autobiografia sa, bărbile au devenit semnul lor de recunoaștere: „ca un spion să se infiltreze în rândurile noastre, trebuia să înceapă pregătirile cu luni de zile înainte – trebuia să aibă o barbă de șase luni, ca să spun așa. Bărbile serveau deci... și drept protecție".

Castro continua să insiste în fața tuturor celor care îl ascultau că unicul său obiectiv era să-l doboare pe Batista.

Guevara, în schimb, era un marxist înrăit. Până atunci, ca în cazul studenților revoluționari din toate timpurile, fusese mai mult vorbă. Admirația lui pentru Stalin, gândurile sale violente (notate în jurnale) și speranțele sale naive într-o revoluție comunistă globală erau doar idei. Însă acolo, în Sierra Maestra, toate acelea au devenit realitate. Che Guevara era o personalitate dinamică – un bărbat frumos, carismatic, inteligent care se exprima extrem de bine – și oamenii îl ascultau. Camarazii lui revoluționari se așezau în fața lui în timp ce le vorbea și le citea texte marxiste. A devenit un profet, un predicator și un zelot.

Che avea și putere. Se dovedise un conducător de oameni, iar de acum se impusese în mod clar ca omul numărul doi după Castro. Gata să se arunce în luptă, își arătase caracterul de războinic, iar undeva pe acest parcurs se trezise în el o aplecare spre violență. Când un țăran numit Eutimio Guerra, care făcuse pe mesagerul pentru rebeli, a fost demascat ca spion, Castro l-a condamnat la moarte.

Prefigurând parcă evenimentele de peste un deceniu din satul bolivian La Higuera, nu s-au înghesuit voluntari să-l împuște pe unul de-al lor – Che însă a făcut-o, notând în jurnalul său: „Situația era neplăcută pentru oameni și pentru (Eutimio), așa că am pus capăt problemei, împușcându-l cu un pistol de (calibru) 0,32 (țoli) în partea dreaptă a craniului, glonțul ieșind prin lobul temporal drept. A horcăit un pic și a murit“.

Ne amintește această însemnare de o descriere clinică făcută de un doctor care examinează un

cadavru – dar, orice ar fi, e aici un semn de psihopatie. Țăranul sărac Eutimio reprezenta oamenii pe care Che trebuia să-i elibereze, însă l-a tratat fără pic de milă.

După ce l-a ucis, ca o prevestire a lucrurilor ce aveau să vină, Che i-a furat ceasul și lucrurile pe care le avea asupra sa. Mai târziu avea să facă o relatare pioasă a execuției, preamărindu-se pe sine, în una dintre scrisorile sale canonice numită „Moartea unui trădător". La tonul moralizator, condescendent al epistolei se adaugă descrierea minuțioasă a evenimentelor din jurul execuției, totul transformându-se în ceva înrudit cu o parabolă revoluționară marxistă plină de semne biblice.

„S-a pornit o vijelie năprasnică și cerul s-a întunecat. În mijlocul acelui potop, fulgerele brăzdau cerul urmate de tunetele care se rostogoleau, o lovitură de fulger urmată de un tunet și viața lui Eutimio Guerra s-a sfârșit. Nici acei *compañeros* care stăteau lângă el nu au putut auzi împușcătura."

În text, Che ni-l înfățișează pe Eutimio Guerra rugându-se ca „revoluția să aibă grijă de copiii lui", iar Guevara își încheie amenințător relatarea lăudându-se că, în vreme ce revoluția și-a îndeplinit promisiunea, el era încrezător că acei copii au uitat numele tatălui lor și că își schimbaseră chiar numele. Îngrijorătoare morală se desprinde din „Moartea unui trădător". Poate că această parabolă stalinistă ar putea fi cel mai bine rezumată în cuvintele „Nu vă puneți cu noi". Și mai rău, Guevara pare să resimtă o mare satisfacție.

Pe la începutul anului 1958, excesele regimului Batista ajunseseră atât de departe, încât SUA i-au

întors spatele dictatorului. Eisenhower le dăduse inițial arme, avioane și napalm să lupte împotriva revoltei lui Castro, dar pe măsură ce atrocitățile regimului împotriva propriului popor au început să iasă la iveală, americanii au impus un embargo.

Susținătorii tot mai puțini ai lui Batista veneau din rândurile armatei, ale latifundiarilor și ale Mafiei. Tinerii insurgenți, în schimb, își făceau tot mai mulți prieteni și, ghidați de Guevara, câștigau războiul propagandistic.

În februarie 1948, Che a înființat postul pirat Radio Rebele. Ideea nu era nouă – radioul fusese folosit în scopuri de propagandă în al Doilea Război Mondial atât de britanici, cât și de naziști pentru a contracara „jurnalele oficiale" ale inamicului. Che a preluat ideea postului de radio La Voz de la Liberación din Guatemala, susținut de CIA. Radio Rebele folosea aceleași tehnici, transmițând buletine de știri de la „rebelii bărboși", dând muzică și pasaje din opere literare.

A fost un succes, iar sprijinul pentru Mișcarea 26 Iulie a crescut, chiar dacă forțele rebelilor reali numărau doar 350 de oameni.

În 28 iunie, Batista a lansat Operațiunea Verano (Ofensiva de Vară), trimițând circa 20 000 de soldați să încercuiască Sierra Maestra și să-i termine pe rebeli. Dar lucrurile s-au întors împotriva lui. Înaltul comandament cubanez avea conducători incompetenți și cei mai mulți soldați erau insuficient instruiți. Rebelii erau agili, cunoșteau terenul și erau de acum luptători versați, maeștri în arta de a se face nevăzuți; se descurcau mult mai bine decât trupele guvernamentale. Che și Fidel s-au dovedit un duo perfect. Che avea know-how tactic, Castro abilități diplomatice. Amândoi s-au

evidențiat în bătălia din Las Mercedes de la sfârșitul lunii iulie. După ce fusese atras împreună cu oamenii săi într-o cursă, Che a reușit să-l țină în loc pe dușman suficient de mult timp ca Fidel să aibă răgaz să negocieze o întrerupere a focului. Când ostilitățile au fost reluate, oamenii lui Batista au înaintat, descoperind că nu mai era picior de adversar pe acolo. Se refugiaseră cu toții la adăpostul întunericului.

În ajunul Anului Nou din 1958, după ce a primit rapoarte că forțele lui Che Guevara ocupaseră orașul Santa Clara aflat la trei ore de Havana, Fulgencio Batista a fugit, luând avionul spre Madeira, unde dictatorul portughez António Salazar i-a oferit azil. Batista a luat la el sute de milioane de dolari, lăsând în urmă corupție și crimă. Mii de cubanezi muriseră sub el; estimările încep de la 4 000 și ajung la 20 000, iar adevărul se află probabil undeva la mijloc.

Tiranul plecase, iar speranța s-a instalat. Fidel Castro și oamenii lui au ajuns în oraș în 8 ianuarie 1959, fiind întâmpinați ca niște eroi pe străzile Havanei. Batista fusese corupt până în măduva oaselor, dovadă că până și discul și cifrele de pe telefonul său erau din aur masiv, cadou oferit de gigantul american de telecomunicații ITT, așa că oricine venea în locul lui avea să fie mai bun. În lume și – cu oarecare precauție – și la Washington, căderea lui Batista a fost sărbătorită.

Secretarul de stat american John Foster Dulles i-a scris lui Eisenhower că guvernul provizoriu de la Havana era „neatins de amprenta comunismului" și că existau „indicii că intenționa să întrețină relații de prietenie cu Statele Unite". Castro, la rândul său, insista în continuare că nu era un teocrat socialist, ci

un rebel luptător pentru libertate, că intențiile sale erau democratice și că aveau să aibă loc alegeri democratice, astfel că premisele păreau rezonabile.

În 10 ianuarie 1959, Castro i-a declarat unui reporter de la BBC News că în Cuba se vor ține „alegeri libere în 18 luni", adăugând și că nu intenționa să-și radă barba fiindcă întrebase poporul cubanez, iar acesta îi răspunsese: „Nu, nu, nu".

Castro a rămas fidel angajamentului de a nu se rade, dar alegerile libere nu au mai avut niciodată loc.

Noul lider i-a conferit imediat cetățenie cubaneză prietenului său argentinian Che, ca acesta să fie eligibil pentru un post în noul guvern revoluționar.

Speranțele acelor zile au apus pe cât de repede au răsărit. Cu timpul, cu toate bunele sale intenții de la început, Mișcarea 26 Iulie avea să devină la fel de rea ca regimul pe care l-a înlocuit. Marele paradox al eroilor revoluționari este că prea des sfârșesc prin a deveni înșuși arhetipul acelui monstru împotriva căruia porniseră la luptă. Ori, după cum a afirmat lordul Acton, politician liberal din timpul reginei Victoria, „puterea tinde să corupă, iar puterea absolută corupe în mod absolut. Oamenii mari sunt aproape întotdeauna oameni răi..."

Dacă ai ceva înclinații spre cinism, poți spune că oricare politician are aceeași problemă. E cu neputință să te gândești la vreun mare conducător din istorie care să nu se fi mânjit în cariera sa politică. Iar acest lucru e cu siguranță adevărat în cazul marilor revoluționari, fie că e vorba de Lenin și Troțki în Rusia din 1917, de Mao Zedong în China din 1948, ori de Mugabe în Zimbabwe după

obținerea independenței. Din păcate, e adevărat și în cazul Cubei.

Noul regim al lui Castro s-a instalat înzestrat cu un cocktail periculos de naivitate nesăbuită, orgoliu nemăsurat și prostie. Iar cu Che Guevara, autoproclamatul mare preot al stalinismului latino-american, dispunea acum de cel mai primejdios lucru – un ideolog enigmatic la putere.

În 27 ianuarie, Che a ținut un discurs intitulat Proiecțiile Sociale ale Armatei Rebele, în care a arătat clar că lucrurile se aflau la început: „Revoluția nu se limitează la națiunea cubaneză... Revoluția i-a pus în gardă pe tiranii Americii Latine fiindcă ei sunt dușmanii regimurilor populare... victoria împotriva dictaturii este... primul pas al victoriei Americii (Latine)".

Washingtonul s-a speriat.

Che a fost numit guvernator în La Cabana, o fortăreață-castel de lângă Havana, și însărcinat să apere orașul și să gestioneze așa-zisele judecăți în stilul proceselor de la Nürnberg ale acoliților regimului Batista. În plus, marxistul puritan Che a interzis luptele cu cocoși, cel mai popular divertisment din taberele militare, și a organizat săli de clasă unde soldații erau încurajați să joace șah și să citească. După asta, el și tovarășii săi „eliberatori" s-au îndreptat asupra dușmanului învins. Batista și cei din eșalonul superior fugiseră, astfel că majoritatea „criminalilor de război" pe care i-au prins erau executanți inferiori ai regimului: ofițeri de poliție, soldați, informatori și birocrați din guvern.

În calitate de „prim-procuror", Che avea misiunea de a „șterge" petele anilor de dictatură. În acest rol, împreună cu șeful „Comisiei de epurare",

Francisco Varona Duque Estrada, Che a asistat la simulacre de procese nocturne, în primele 100 de zile fiind executați prin împușcare în jur de 55 de oameni.

În următoarele cinci luni, au mai fost arestați mii de oameni, iar tribunalele militare ale lui Che audiau cazurile într-o atmosferă de frenezie tot mai pronunțată, însoțită de strigătele maselor de afară care cereau dreptate. Aproximativ 151 de oameni au fost executați doar în La Cabana, iar în aprilie numărul cubanezilor executați ajunsese la 600.

Un prizonier, Luis Rodriguez, sergent în armata lui Batista, a descris atmosfera:

„... dintr-odată auzeai mai multe arme trăgând focuri, iar după câteva secunde... focuri răzlețe [*coup de grâce*], uneori doar unul, alteori două... chiar patru. În tot acest timp îl vedeam pe Che care ne făcea criminali... și ne spunea «Voi toți o să sfârșiți la fel. Asta meritați». Ne întrebam ce caută individul ăsta aici, nu era nici măcar cubanez... Era foarte arogant și rece."

În toiul evenimentelor, prietenii și familia lui Che au sosit în vizită din Argentina.

Părinții lui, reuniți pentru o scurtă vreme, au făcut excursia împreună. O fotografie cu fiul lor arată ca orice fotografie a unor părinți mândri sosiți la serbarea de absolvire a fiului preferat. Guevara Lynch și Celia sunt îmbrăcați elegant, în vreme ce Ernestito stă zâmbitor între ei. Dar departe de a fi bucuros de succesele fiului său, Guevara Lynch a fost mai degrabă îngrozit de ce a găsit. Tânărul care plecase în excursie cu motocicleta doar cu șase ani înainte și de la care își luase rămas-bun era acum animatorul unui spectacol uriaș cu represalii și

execuții în masă, ceea ce era prea mult pentru tatăl său.

„Mi-a fost greu să-l recunosc pe Ernesto de acasă, pe Ernesto cel normal", avea să scrie Lynch ulterior în autobiografia sa.

A avut și ocazia să observe, în direct, cum i se urcase puterea la cap fiului său. La un moment dat, în timp ce-l aștepta pe Che, l-a văzut smulgându-i arma unui soldat de gardă și ordonând arestarea acestuia din cauză că arăta obosit. Băiatul părea înspăimântat, iar Lynch i-a cerut socoteală fiului său, dar obiecțiile lui nu au fost luate în seamă.

„Se transforma într-un om a cărui credință în triumful idealurilor sale atinsese proporții mistice", a mai scris Lynch.

Și prietenii lui Che erau descurajați de transformarea lui. David Matrani, un vechi coleg din timpul în care Guevara lucrase la spitalul din Ciudad de México, i-a spus lui Che în față ce gândea despre execuții, la care acesta i-a răspuns: „Fie ucizi tu primul, fie ești ucis", ceea ce nu l-a convins pe vechiul său prieten. Aflând despre execuțiile de la La Cabana, și ceilalți prieteni au fost revoltați.

Revoluțiile prin natura lor sunt întotdeauna sângeroase, urmate de epurări pe măsură ce vechea ordine este eradicată de cea nouă. Dar acești tineri idealiști nu trebuiau să semene cu alți revoluționari și opresori. Se presupunea că sunt eliberatori și mai buni decât cei dinaintea lor. Che însuși trebuia să fie un nou tip de revoluționar, persoana despre care Sartre avea să spună „nu doar un intelectual, ci cea mai completă ființă umană a vremurilor noastre", „cel mai desăvârșit om al epocii".

Cum se potrivea această imagine cu banditismul și cu asasinatele din urma revoluției?

Era de așteptat ca unii prizonieri să fie judecați și poate chiar executați, dar o mulțime de oameni au sfârșit în fața plutonului de execuție, iar acest lucru a continuat ani de zile. Un articol din *Wall Street Journal* din 2005 estima că pe puțin 22 de copii fuseseră executați.

Che Guevara a desconsiderat obiecțiile prietenilor și ale familiei cu privire la violența actelor sale și i-a întors spatele chiar și soției sale Hilda. Când aceasta sosit la Havana împreună cu fiica lor Hildita, i-a spus fără prea multe menajamente că acum era cuplat cu o revoluționară pe nume Aleida Torres și că dorea să divorțeze.

Nicidecum fapta celui mai desăvârșit om al vremurilor sale.

* * *

În cursul unei vizite în Cuba din 1960, Sartre, care în general era optimist în privința revoluției, a observat altceva. Noul regim îi persecuta activ pe homosexuali, ceea ce l-a făcut pe Sartre să compare situația cu cea din Germania nazistă: „În Cuba nu există evrei, dar există homosexuali".

Pe măsură ce Guevara și Fidel căutau să curețe Cuba de hedonismul care definise regimul Batista, și-au îndreptat atenția asupra minorităților. Drepturi ale minorității homosexuale nu existaseră înainte ca ei să vină la putere, iar comunitatea suferise hărțuieli, intimidări și închisoare – dar, în loc să îmbunătățească situația la începutul unei noi ere, Castro și Che au continuat ofensiva.

Noii lideri vedeau în relațiile între persoane de același sex simbolul decadenței morale a Statelor Unite – și o corupere a națiunii lor. Așa că s-au

hotărât să le facă homosexualilor viața un iad. Homosexuali erau periodic arestați și trimiși în lagăre de reeducare pentru a fi convertiți cu forța. La mijlocul anilor 1960, homofobia instaurată de stat era atât de prezentă încât orice băiat considerat „efeminat" era scos din școală și trimis la un colegiu militar.

Guevara își trâmbița deja ideea despre *el hombre nuevo* (omul nou) care avea să impună, a crezut el, o concepție nouă de egalitate postcolonială. Oamenilor li se spunea să se privească unii pe alții ca fiind egali, indiferent de gen ori de rasă, dar homosexualii nu erau invitați în grup.

Imediat după revoluție, mii de bărbați homosexuali au fost arestați, unii dintre ei fiind trădați de grupurile de *vigilantes* din vecinătate. Într-un articol intitulat „Homosexualii și Revoluția Cubaneză", autorul și universitarul Rafael Ocasio relatează destinul lui Virgilio Piñera, un cunoscut scriitor care a fost arestat de poliție în așa-numita Noapte a celor trei P.

Piñera a fost trimis la „El Príncipe, unde li s-au luat hainele și au fost îmbrăcați în uniforma în dungi care avea pe fese un P. Majuscula P pentru *prostitutas, proxenetas y pájaros* (prostituați, proxeneți și pederești).

Când poetul american Allen Ginsberg a vizitat insula în 1965, a încercat să intervină luând poziție împotriva homofobiei oficiale și a fost scos dintr-o întâlnire cu presa când a comparat comunismul cu homosexualitatea. Ginsberg avea să se plângă mai târziu că „lucrul cel mai rău pe care l-am spus a fost că am auzit zvonuri că Raúl Castro ar fi homosexual. Iar al doilea lucru pe care l-am spus a fost că Che Guevara a fost un dulce".

Nici una dintre afirmațiile sale nu a fost bine primită în Cuba comunistă homofobă.

* * *

Înainte ca praful să se așeze pe revoluție, atitudinea de *laissez-faire* a Statelor Unite față de noul regim cubanez se înăsprise. Căutând să domolească orice temeri, Castro a făcut un turneu de 11 zile prin America în aprilie 1959, fiind tratat ca o vedetă. Precaut, Eisenhower nu a dorit să-l întâlnească, dar l-a trimis pe vicepreședintele Nixon în locul lui. Castro a făcut tot ce trebuia și i-a dat asigurări lui Nixon care l-a considerat „sincer". Apoi s-a întors acasă și a făcut cu totul altceva.

Spre meritul lor, atunci când nu persecutau minoritățile și nu-și împușcau dușmanii, cei de la putere erau preocupați să îmbunătățească viața oamenilor de rând, iar aceasta însemna să construiască școli, spitale și drumuri, să introducă apă și canalizare și un program de vaccinare pentru copii. Din păcate, toate acestea costau, iar impozitul pe venit fusese anulat, astfel că în scurt timp cuferele s-au golit. Regimul moștenise aproximativ 10 miliarde de dolari americani, dar cu atâtea construcții și investiții, acestea s-au terminat curând, ceea ce însemna că țara avea nevoie de un aliat; în mod inevitabil au ajuns să lingușească URSS, ceea ce le-a creat tot soiul de probleme cu vecinii. Apoi Castro i-a supărat pe americani naționalizând rafinăriile și confiscând bunuri ale companiilor Statelor Unite. America a ripostat punând capăt cotei de import de zahăr cubanez și anunțând un embargo.

Problemele financiare ale națiunii s-au înrăutățit mai tare în momentul în care Che a fost numit șef al Băncii Naționale și ministru al industriei în 1960.

Era ca și cum ai fi pus o vulpe drogată și înfometată să răspundă de un coteț de găini, iar el și-a făcut de cap. Marxistul Guevara, un vrăjmaș declarat al capitalismului, a tratat această numire cu disprețul pe care simțea că îl merită, iar spre groaza celor rămași în branșa financiară a insulei, a început să semneze bancnotele cu numele „Che". Era un act care echivala cu gestul copilăresc de a arăta degetul mare capitalismului și care a distrus și ultimele rămășițe de încredere în economia cubaneză.

Peso cubanez nu s-a mai bucurat niciodată de încredere.

Problema, în fond, era că Guevara era un visător, iar economia cubaneză nu era pur și simplu suficient de robustă sau de productivă ca să înfăptuiască tot ceea ce el dorea să realizeze. A pune la conducerea unei economii fragile pe cineva a cărui experiență în afaceri se rezuma la niște tentative adolescentine de a vinde pantofi desperecheați ori de a otrăvi vecinătatea cu un insecticid nu a fost tocmai o mișcare inteligentă. Dar peste toate, ideologul marxist nu se putea să se lepede de mentalitatea de luptător de gherilă și nici să accepte compromisurile necesare pentru a-și face treaba de conducător al economiei. În loc să facă lucrul cel mai bun cu putință pentru poporul cubanez, a tratat națiunea ca pe un imens vas Petri în care putea să încerce tot ce citise. Dificultățile economice și sociale care au urmat și care au afectat viețile unor generații de cubanezi nu i-au afectat niciodată pe el ori pe camarazii săi din elita revoluționară; ca de obicei „omul obișnuit" a fost cel care a suferit.

Îndată ce revoluția imediată a trecut, Guevara s-a plictisit de detaliile anoste de a face țara din nou

funcțională și a început să caute ceva mai interesant pentru a-și umple timpul.

În 4 martie 1960, *La Coubre*, o navă belgiană care venise cu un transport de arme pentru Cuba, a explodat în portul Havanei, ucigând cam 100 de oameni. Faimoasa fotografie a lui *Guerillero Heroico* a fost făcută la o ceremonie în memoria victimelor la care au participat toți mahării revoluției. Printre ei era William Morgan, un aventurier american de treizeci și doi de ani devenit membru devotat al mișcării.

Morgan a ajuns rapid să fie învinovățit de explozie în urma declarațiilor unui alt american care fugise de pe insulă. A fost țapul ispășitor potrivit. Ieșise în evidență în anii din Sierra Maestra, dar după 1960, pe măsură ce Castro a început să-și manifeste simpatiile procomuniste, americanul devenise tot mai critic. A fost în acel moment fraierul de serviciu convenabil, sfârșind în fața unuia dintre tribunalele lui Che – iar apoi a plutonului de execuție. Revoluția începea să-și devoreze copiii.

Explozia s-a datorat probabil unui accident și, în ultimă instanță, chiar lui Che însuși, căci portul era responsabilitatea lui. Toată lumea cunoștea riscurile, materialele explozibile trebuiau descărcate pe barje, departe de port și nu la chei. Pierderile de vieți omenești au fost urmarea gestionării neglijente a situației, dar era mult mai simplu să dai vina pe sabotori americani. Guevara va fi fost și paranoic. La urma urmei, americanii chiar plănuiau să-l ucidă pe șeful lui și să invadeze insula, așa că nu era imposibil – nu-i așa? – ca ei să fi pus la cale explozia din port.

Cu trei săptămâni înainte ca anticomunistul recunoscut John F. Kennedy să-și preia funcția în ianuarie 1961, Statele Unite își închiseseră ambasada de la Havana și rupseseră orice relații diplomatice și comerciale cu țara. Cu Kennedy la Casa Albă, a urmat fiascoul din Golful Porcilor, iar guvernul revoluționar, la fel ca Hrușciov, a fost încântat de spectacolul de incompetență oferit de americani. Afișând o dată în plus inepta sa lipsă de diplomație, Guevara i-a transmis sarcastic mulțumirile sale pentru operațiune lui Robert Goodwin, unul dintre consilierii lui Kennedy și membru al delegației la Consiliul Economic și Social Interamerican din Uruguay.

Într-un memoriu secret adresat președintelui, Goodwin i-a spus că Guevara: „A continuat să spună că dorea să ne mulțumească foarte mult pentru invazie – că fusese o mare victorie politică pentru ei – le consolidase poziția – și îi transformase dintr-o mică țară necăjită într-un egal".

Che îl zgândărea pe Kennedy, ceea ce n-a făcut decât să sporească enervarea unui om deja pornit. Eșecul invaziei din Golful Porcilor îl umilise și nu-i dădea pace, rănise mândria Statelor Unite, iar dorința lui Kennedy de răzbunare l-a determinat să investească timp și bani în Operațiunea Mangusta, planul CIA de destabilizare a Cubei. Operațiunea de destabilizare și tentativa de asasinat nu au făcut decât să-i împingă și mai mult pe cubanezi în brațele URSS, contribuind la declanșarea Crizei rachetelor din Cuba de mai târziu.

Nimic din toate acestea nu a fost în beneficiul cubanezilor de rând, ori al populației Statelor Unite, ori al restului lumii. Miliardele care au stat cu sufletul la gură în timp ce pacea lumii era

suspendată într-un echilibru precar nu erau decât pionii unei partide de șah nuclear, cobai pentru experimentele marxist-leniniste ale unui visător argentinian privilegiat, ale prietenului său la fel de privilegiat Fidel Castro, ale bătăușului rus Hrușciov și ale băiatului de bani gata absolvent de Harvard John F. Fitzgerald.

Cu toate problemele ei, latura romantică a Revoluției Cubaneze rămăsese ceea ce se numește *une cause célèbre* a stângii. În Marea Britanie, persoane cunoscute precum fostul parlamentar laburist George Galloway au continuat să-i laude pe Che și pe Fidel mult timp după ce alții au început să aibă îndoieli. În 2007, într-un articol pentru *Independent*, Galloway s-a plecat în fața lui Che ca fiind omul care „ar fi putut să ducă o viață burgheză prosperă ca dentist argentinian", însă devenise un revoluționar, inspirând revoluții din Chile până în Venezuela.

Și nu e vorba doar de bătrâni înrăiți precum Galloway. La un moment dat, Russell Brand, influencerul care pe vremuri se prezenta drept comediant, i-a adus mai mult decât un tribut în dialect de muncitor londonez revoluționarului argentinian. Pe coperta DVD-ului său *Messiah Complex*, din 2013, Brand îi imită imaginea lui Che. Iar în 2014, în cartea sa *Revolution*, l-a menționat pe Guevara și, chiar dacă a acceptat că a avut și „latura lui întunecată", nu a intrat în contextul mai larg al activităților lui Che. În anul următor le-a citit copiilor săi scrisoarea adresată de revoluționar copiilor săi, imprimându-se pe o casetă video care a fost văzută de milioane. Brand are nouă milioane de urmăritori pe Twitter și o platformă uriașă. Che continuă să fie relevant.

„Campania de solidaritate cu Cuba“ din Marea Britanie este încă activă, iar pe site-ul ei există la loc vizibil un citat al răposatului parlamentar laburist Tony Benn care ne spune: „Cuba inspiră milioane de oameni din lumea întreagă care continuă să trăiască în condiții de sărăcie impuse de politica Statelor Unite. Avem cu toții de învățat de pe urma Cubei“.

Și da, dacă nu-i vezi excesele, sunt lucruri remarcabile în revoluția la care Che și-a adus contribuția. 100% din populația Cubei știe să scrie și să citească, potrivit datelor Băncii Mondiale din 2021. Cifrele furnizate de UNESCO arată că speranța de viață la femei este de 81 de ani, și de 77 de ani la bărbați, rivalizând cu cea a multor națiuni occidentale. Mortalitatea infantilă a scăzut considerabil, iar serviciile de asistență medicală sunt la un nivel ridicat. Cu opt doctori la o mie de locuitori (Banca Mondială 2019) se poziționează deasupra Marii Britanii cu doar 5,8 doctori.

Dar în pofida acestor succese, la 75 de ani după ce Guevara și frații Castro au ajuns la putere promițând alegeri, țara are în continuare un singur partid. În 2022, Indicele Mondial al Libertății Presei realizat de Reporteri fără Frontiere a plasat Cuba pe poziția 173 din 180 de țări, arătând: „Cuba rămâne, an de an, țara cea mai prost plasată din America Latină în ce privește libertatea presei“.

În 2020, un ONG, Observatorio Cubano de Derechos Humanos (OCDH), cu sediul la Madrid, a raportat 1 800 de detenții arbitrare ale unor disidenți pașnici doar în acel an.

Izolarea țării, condusă de SUA, joacă un rol important. Supărarea lui Kennedy din cauza eșecului invaziei din Golful Porcilor a avut

ramificații pe termen lung, iar în deceniile care au urmat nu au existat legături diplomatice sau culturale. Abia în 2014, președintele Obama și președintele Raúl Castro și-au anunțat intenția de a normaliza relațiile, dar după un deceniu nu s-a ajuns la mult mai mult decât la deschiderea unei ambasade SUA în Havana. În cea mai mare parte, SUA continuă să mențină embargoul de acum 60 de ani asupra insulei, iar firmelor Statelor Unite le este în continuare interzis să facă afaceri acolo.

Așadar, problemele Cubei moderne nu pot fi puse doar pe seama revoluționarilor. O parte din vină le revine și Statelor Unite ale Americii și aliaților ei. Situația s-a înrăutățit considerabil deoarece insula și regimul ei au devenit o *cause célèbre* pentru cele mai înrăite și mai vocale personaje de dreapta din SUA, care nu au făcut altceva decât să toarne gaz peste foc. Dar acest lucru nu-i absolvă de vină pe frații Castro și pe susținătorii lor, deoarece responsabilitatea pentru istoria postrăzboi le revine celor care au preluat puterea în 1959, iar apoi au continuat să se adâncească pe aceeași cale în timp ce lumea din jur se schimba. Che și Fidel au avut ambiții și intenții uriașe, dar au fost corupți moral și ideologic de victoria obținută. Au hărțuit, au torturat și au ucis după preluarea puterii, iar apoi și-au făcut prieteni și dușmani din oamenii cei mai nepotriviți. În calitatea sa de ministru al finanțelor și industriei, Che a distrus aproape de unul singur economia; agățându-se de visuri de tinerețe și de ideologie în detrimentul politicii reale, a provocat o uriașă suferință. Speranța care a răsărit la Havana în acel ianuarie 1959 a fost apogeul vieții și activității lui Che Guevara. În acel moment, când răul și corupția

fuseseră înfrânte, se întrezărea un viitor mai bun. Dar el și frații Castro au distrus totul.

Iată o lecție care depășește istoria Cubei. Leadershipul contează. Democrația contează. Alegerile ce se fac pot să transforme o națiune bună în una rea, să aducă și mai multă stricăciune unei națiuni rele și să sufoce aspirațiile și potențialul a milioane de oameni în numele unor visători încăpățânați și al ideologiei lor nepotrivite.

Poporul cubanez merita mult mai mult.

* * *

În decembrie 1964, Guevara a participat la summitul ONU de la New York, iar în ziua de 11 a ținut un discurs în fața plenului. După ce a vorbit împotriva apartheidului din Africa de Sus, s-a lansat într-o diatribă la adresa Statelor Unite, care își exercită dominația „imperialistă" asupra Americii Latine în timp ce propriilor cetățeni africano-americani le sunt negate drepturi de bază. „Cum pot să facă una ca asta cei care se consideră gardienii păcii?" a întrebat el.

Apoi a revenit la refrenul preferat, sugerând că popoarele Americii de Sud se vor ridica în curând împotriva opresorilor.

„În munții și pe câmpiile Americii, în câmp deschis sau în junglă, în sălbăticie sau în circulația din orașe, pe malurile oceanelor și râurilor ei, lumea aceasta începe să se cutremure. Mâini nerăbdătoare se întind, gata să moară pentru ceea ce este al lor, să-și câștige acele drepturi care le-au fost batjocorite timp de 500 de ani."

Mai târziu în cursul serii i s-a luat un interviu la o emisiune de la CBS numită *Face the Nation*, la care a apărut îmbrăcat în uniformă militară și cu un aer vizibil plictisit de toți și de toate.

În anul următor a ținut un discurs extrem de nepotrivit (chiar și după standardele lui) în Algeria, îndreptându-și atacul verbal nu doar împotriva Occidentului imperialist, ci și împotriva URSS – între timp principalul partener comercial al Cubei. A fost o intervenție dezastruoasă care i-a înfuriat pe sovietici.

Guevara se plictisise de responsabilitățile unui politician și căuta probabil o scăpare. Pragmaticul Castro s-a descotorosit de el – oferindu-i chipurile ocazia să-și exporte revoluția în lume. Drept care misionarul marxist s-a dus să propovăduiască cuvântul lui Karl [Marx] în Congo – crezând, cu tipica aroganță imperialistă, care nu fusese atinsă decât de Cecil Rhodes și de alți făuritori de imperii, că numai el putea uni Africa și-i putea mântui poporul.

Era delir pur. Membrii armatei revoluționare Simba i-au fost, ce-i drept, recunoscători pentru arme și provizii, dar nu s-au arătat interesați de ideile înălțătoare ale comunistului argentinian, rămânând fideli credinței locale numită Dawa, ceea ce a avut darul să-l scoată din minți pe ateistul Guevara. În aroganța sa, argentinianul nu a reușit să priceapă că era musafirul și nu șeful lor, iar în toiul acestei experiențe nefericite, chinuit de dizenterie și de crize tot mai rele de astm, a primit vestea morții mamei sale Celia.

Partida finală urma să se joace. Che a plecat din Africa și s-a refugiat în Spania, unde s-a întâlnit cu eroul său de odinioară, Juan Perón. Fostul președinte argentinian a încercat să-l convingă pe Guevara să renunțe la visul său la o revoluție globală și să se întoarcă la familie – dar Guevara a rămas surd la îndemnurile lui Perón. A plecat însă

în Cuba, pentru o scurtă și secretă reuniune cu soția sa Aleida și cu cei patru copii ai lor. Copiii nu și-au recunoscut tatăl și li s-a spus că era un unchi, pentru cazul în care CIA ar fi aflat despre prezența sa pe insulă. În schimb, Guevara le-a scris copiilor o scrisoare de rămas-bun cu gândul că și-ar fi putut pierde viața în lupta pentru cauză, scrisoare pe care comediantul britanic Russell Brand avea să o recite mai târziu. În pofida a ceea ce Brand a crezut că a găsit în ea, misiva e plină de devoțiune cvasireligioasă și de importanță de sine.

„Să creșteți ca niște buni revoluționari. Învățați ca să puteți stăpâni tehnologia care ne permite să stăpânim natura. Țineți minte că doar revoluția este importantă, iar fiecare dintre noi, de unul singur, nu valorează nimic."

Abordând următorul său proiect, fanaticul predicator Guevara le propovăduia moștenitorilor săi în speranța că, în cazul în care el nu ar fi reușit, ei ar fi putut termina ce începuse el.

După eșecul de pe continentul african, Che și-a îndreptat atenția din nou spre America de Sud și a ales Bolivia ca punctul din care să declanșeze revoluția latino-americană. În cursul pregătirilor, serviciile secrete cubaneze i-au smuls literalmente fiecare fir de păr de pe cap, pentru a-l face să pară chel, și l-au înzestrat cu o falsă identitate.

Che a sosit în Bolivia în 3 noiembrie 1966 în chip de om de afaceri uruguayan și s-a îndreptar spre La Paz, o regiune rurală din sud-est. Acolo s-a întâlnit cu susținători, care îi rămăseseră loiali din zilele de la Sierra Maestra, și a început să plănuiască revoluția care, spera el, va uni întregul continent într-o utopie comunistă. În pofida succeselor sale ieșite din comun din Cuba și a faptului că scrisese o

carte despre strategia războiului de gherilă, Guevara era de fapt un om cu idei puține.

Și mai era o mică problemă semnificativă. Nimeni nu mai voia să i se alăture.

Guevara și-a numit mișcarea *Ejército de Liberación Nacional de Bolivia* – Armata Națională de Eliberare a Boliviei –, dar toată această inițiativă răsunătoare pornită de la zero nu a dus nicăieri. Jumătate din cei 50 de bărbați și femei pe care îi adunase nu erau din Bolivia. Mulți nici nu fuseseră vreodată acolo. Guevara s-a așteptat la sprijin din partea Partidului Comunist local, dar acesta nu s-a materializat niciodată.

Au existat manevre nefericite și un raid bizar asupra unei drogherii ca să facă rost de medicamente pentru astm, dar, o dată în plus, Guevara i-a tratat pe localnicii pe care ar fi trebuit să-i elibereze cu dispreț superior. Puținii localnici care i se alăturaseră l-au părăsit până când nu mai rămăsese decât cu o mână de cubanezi înveterați.

Sănătatea lui Che se degrada, iar atunci când a fost prins în 7 octombrie 1967 ținând în mâini cutia de tablă cu ouă, acest amator de cărți de aventură va fi realizat că ajunsese la ultima pagină a poveștii sale.

Cu timpul, Che a devenit un martir, un sfânt socialist și, pentru alții, un personaj demn de ură. Americanii de dreapta continuă să-l demonizeze. Pentru ei este sperietoarea extremismului de stânga, un asasin în masă și un criminal de război. Și au dreptate, într-o anumită măsură, fiindcă, în timp ce se desfășura ultimul act al vieții sale, nu mai era nimic eroic în *Guerrillero Heroico*. Credințele lui tot mai fanatice, excesele și acel sentiment tot mai pronunțat de drept divin au călcat în picioare

libertatea, fericirea și viețile altor oameni. A devenit, cu alte cuvinte, un fanatic – și a lăsat în urma sa o tradiție a tiraniei și a nedreptății care continuă să bântuie Cuba zilelor noastre. Acel Che nu are ce căuta la căpătâiul patului vostru.

Dar nu același lucru se poate spune despre Ernestito Guevara – tânărul medicinist idealist, care a călătorit cu motocicleta prin Peru și Chile, a văzut cu ochii săi excesele imperialismului și a fost îngrozit. Tânărul care a făcut mai mult decât să spere într-o lume mai bună; a pornit cu cele mai bune intenții să lupte împotriva tiraniei și să-și înfăptuiască idealul. Lumea are nevoie de visători și de oameni de acțiune, iar Ernestito a fost unul dintre aceștia.

În mod ciudat, el este eroul neslăvit din povestea lui Che Guevara.

Capitolul 4

Eroi ai religiei
Maica Tereza din Calcutta

De ce plăsmuim sfinți

Ani de zile au circulat zvonuri despre întâmplările ciudate dintr-o fermă de pe malul lacului Eildon, aflat la 200 de kilometri nord-est de Melbourne în Australia.

Erau povești despre veniri și plecări bizare și despre fantomatici copilași blonzi zăriți în pădurea

de dincolo de gardul de sârmă. Se vorbea despre un cult și a existat o luptă pentru o custodie, iar în 1985 o jurnalistă de la Channel Nine, Marie Mohr, s-a apropiat chiar de casă ca să afle ce se petrecea înăuntru. Dar în zadar, căci abia într-o dimineață de august, în timpul iernii australiene din 1987, când poliția federală a organizat o razie pe proprietate, bizarul adevăr a ieșit la iveală. În spatele unei uși secrete, într-un dulap, poliția a găsit 14 copii, toți cu păr blond-deschis și îmbrăcați în haine identice, strânși laolaltă – într-un spațiu fără ferestre –, temându-se pentru viața lor.

Copiii, cu vârste între trei și optsprezece ani, erau îmbrăcați în haine care îi făceau să semene cu familia von Trapp, portretizată în filmul muzical *Sunetul muzicii*[39] din 1965 și trecută prin filmul de groază *Orașul celor blestemați* din 1960.[40]

Fuseseră crescuți crezând că „poliția există ca să împuște oameni" și că erau copiii unei sclipitoare și bogate profesoare de yoga pe nume Anne Hamilton-Byrne, care era Isus Hristos, după cum li s-a spus, și ai soțului ei Bill. Anne le spusese că vor fi moștenitorii unei lumi postapocaliptice ce avea să vină și că fuseseră puși la adăpost.

Mai îngrijorător, după cum aveau să afle copiii, cei mai mulți dintre ei nici măcar nu erau vlăstarele lui Anne și Bill. În realitate fuseseră luați de la mamele lor adevărate ori fuseseră oferiți spre adopție de membrii ai cultului. Dar acesta nici măcar nu a fost începutul.

Povestea lui Anne Hamilton-Byrne și a victimelor ei se citește ca o teorie conspiraționistă nebunească, elaborată de utilizatorii forumului 4chan din cele mai întunecate cotloane ale internetului. Diferența e că tot ce veți citi aici este adevărat. Este o poveste

despre lăcomie și abuz și un exemplu cutremurător despre cum oameni deranjați la cap și cu porniri maligne pot sfârși fiind considerați sfinți.

Anne era o mincinoasă înnăscută, iar cea mai bună dovadă e că nici măcar nu o chema Anne. Născută în decembrie 1921 în Sale, un oraș la est de Melbourne, a fost botezată Evelyn Grace Victoria Edwards. Tatăl ei, Ralph, lucra la căile ferate, iar mama ei, Florence, pretindea că este medium. Odată cu ascensiunea spiritismului după Primul Război Mondial, a sta de vorbă cu cei morți devenise o afacere înfloritoare. Familii care îi pierduseră pe cei dragi în război sau în timpul pandemiei de „gripă spaniolă", care a ucis de cinci ori mai mulți oameni decât conflictul armat, doreau cu disperare să comunice cu cei plecați. Dar Florence, deși avea o numeroasă clientelă naivă, nu a reușit niciodată să facă bani. Diagnosticată cu schizofrenie, a suferit un episod psihotic dându-și foc propriului păr, iar în cele din urmă a fost internată într-un spital de psihiatrie.

Ralph avea și el probleme, așa că Anne și frații ei au fost trimiși la orfelinat.

Carole M. Cusack, specialistă în istoria religiilor la Universitatea din Sidney, care în 2017 a scris o lucrare exhaustivă despre cultul Hamilton-Byrne, a lansat ideea că aceste experiențe formative „... par să fi acționat ca motivații psihologice ale vieții pe care și-a creat-o în timp, de lider al Familiei și – alături de cel de-al treilea ei soț Bill – de mamă a 14 copii, trăind pe picior mare, ceea ce era mai puțin obișnuit în Australia anilor 1970 și 1980".

Mai târziu, Anne avea să-și falsifice cu totul povestea vieții, pretinzând că se trăgea dintr-o ramură regală franco-scoțiană și că părinții ei

fuseseră oameni bogați și de succes. Insista că crescuse în conace grandioase cu peluze bine îngrijite, că urmase școli prestigioase și că tatăl ei fusese un inventator de succes, prieten cu alt fantast, T.E. Lawrence al Arabiei. Poate că se referea la D.H. Lawrence, care petrecuse câteva luni, din mai până în august 1922, în New South Wales, dar oricum nu contează căci erau fabulații de rahat.

La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, numindu-se de acum Anne, s-a căsătorit și a avut o fiică, Judith. Soțul ei a murit într-un accident de mașină, iar ea a rămas să-și crească singură fetița.

În 1959, anul în care revoluționarii cubanezi l-au alungat de la putere pe Batista, Anne se reinventase ca profesoară de yoga și începuse să-și facă clienți printre soțiile bogate din Melbourne.

Anne era o femeie extrem de atrăgătoare și avea să-și „păstreze" frumusețea toată viața, cu ajutorul unor operații estetice. Era de asemenea incredibil, aproape supranatural de carismatică și avea ochi cenușii de oțel. Oamenii care o întâlneau povesteau că pare să vadă până în sufletul omului. În plus, avea un dar nefiresc de a citi oamenii și obișnuia să-i flateze spunându-le că observase că au o „aură", ori că erau „speciali", pentru a-i atrage în cercul ei. Ca orice manipulatoare, era și foarte pricepută să asmută oamenii unul împotriva altuia.

Yoga devenise o alternativă la religie pentru oamenii din multe țări avansate economic, cum era Australia. Războiul Rece, bomba cu hidrogen, armele chimice și tehnologia tot mai dezvoltată au determinat un soi de nostalgie după o lume mai simplă. Tot mai puțini oameni se duceau la biserică, mulți în schimb au început să caute răspunsuri în

fuseseră oameni bogați și de succes. Insista că crescuse în conace grandioase cu peluze bine îngrijite, că urmase școli prestigioase și că tatăl ei fusese un inventator de succes, prieten cu alt fantast, T.E. Lawrence al Arabiei. Poate că se referea la D.H. Lawrence, care petrecuse câteva luni, din mai până în august 1922, în New South Wales, dar oricum nu contează căci erau fabulații de rahat.

La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, numindu-se de acum Anne, s-a căsătorit și a avut o fiică, Judith. Soțul ei a murit într-un accident de mașină, iar ea a rămas să-și crească singură fetița.

În 1959, anul în care revoluționarii cubanezi l-au alungat de la putere pe Batista, Anne se reinventase ca profesoară de yoga și începuse să-și facă clienți printre soțiile bogate din Melbourne.

Anne era o femeie extrem de atrăgătoare și avea să-și „păstreze" frumusețea toată viața, cu ajutorul unor operații estetice. Era de asemenea incredibil, aproape supranatural de carismatică și avea ochi cenușii de oțel. Oamenii care o întâlneau povesteau că pare să vadă până în sufletul omului. În plus, avea un dar nefiresc de a citi oamenii și obișnuia să-i flateze spunându-le că observase că au o „aură", ori că erau „speciali", pentru a-i atrage în cercul ei. Ca orice manipulatoare, era și foarte pricepută să asmută oamenii unul împotriva altuia.

Yoga devenise o alternativă la religie pentru oamenii din multe țări avansate economic, cum era Australia. Războiul Rece, bomba cu hidrogen, armele chimice și tehnologia tot mai dezvoltată au determinat un soi de nostalgie după o lume mai simplă. Tot mai puțini oameni se duceau la biserică, mulți în schimb au început să caute răspunsuri în

altă parte, iar lumea a fost cucerită de credințele „orientale“, de medicina alternativă, de mentori spirituali (guru) și de șarlatani, printre care unul celebru numit Mao Zedong.

După ce a pus mâna pe putere în 1949, președintele Mao a avut o problemă. Raiul socialist ajunsese pe Pământ, dar Partidul Comunist Chinez nu avea mijloace să-l asigure. O populație de 450 de milioane de oameni avea doar 40 000 de doctori.

Mao a rezolvat problema declarând că metodele tradiționale chinezești vor fi înglobate în practica medicală – într-un proces de „mare unificare“ –, iar în 1952 un membru al conducerii de partid avea să declare: „Această Unică Medicină va avea o bază în științele naturale moderne (combinând) vechiul cu noul, ceea ce este chinezesc cu ceea ce este străin, toate realizările medicale – și va rezulta Noua Medicină a Chinei!“

Fascinația Vestului față de Est din anii 1950 a făcut medicina tradițională chineză foarte la modă printre vedete și celebrități, ajungând să fie salutată ca zorii unei noi ere medicale. Peste un deceniu, în urma unui articol din *The New York Times* care susținea că aceasta era eficientă și ca anestezic, a apărut ideea de-a fi încorporată în practica medicală occidentală.

Acupunctura este o pseudoștiință. Studii și cercetări ale specialiștilor au demonstrat mai presus de orice dubiu că aceasta nu operează în sens medical convențional – deși ar putea să aibă un efect de placebo. Nu contează unde sunt plasate acele – nu există un temei științific pentru asta și cu siguranță nu poate fi folosită ca anestezic. Savantul David Colquhoun a numit aceste practici „o taxă pe prostie“; cu toate acestea, milioane de oameni,

din Pitcairn până în Turnbridge Wells, continuă să creadă în ea și în toate celelalte remedii ale medicinei tradiționale chineze.

În mod ironic, nici Mao nu credea în practicile medicale mandatate de el, declarându-i medicului său personal: „Chiar dacă cred că trebuie să promovăm medicina chineză, personal nu cred în ea". Și de ce ar fi crezut? Medicina chineză nu este un sistem tradițional cu vechime, ci o mulțime de practici risipite și adunate laolaltă pe vremea când Elvis Presley înregistra „Heartbreak Hotel".

E cam aceeași poveste cu „știința veche de cinci mii de ani" care este yoga. Yoga nu are cinci mii de ani vechime și nici nu e o știință. Milioane de oameni practică yoga și beneficiază de pe urma ei, căci dacă luăm în considerare că oferă răgaz, pace interioară și exerciții fizice, este în mod cert un lucru bun. Din păcate, ca în cazul tuturor practicilor insuficient înțelese, există și o lungă și tristă tradiție de șarlatani, impostori și lideri de cult în ascensiune care vin odată cu ea.

Yoga este o industrie uriașă. Piața globală în 2023 este estimată la 161 de miliarde de dolari și va ajunge la 215 miliarde în 2025. Nu sunt puțini profesori și guru care au devenit celebrități, iar acest lucru se întâmplă de mult timp.

Dacă – așa cum s-a revendicat – yoga ar avea într-adevăr o vechime de cinci mii de ani, ar însemna că este la fel de veche ca primele civilizații și cu vreo două mii de ani mai veche decât hinduismul. Ceea ce nu e adevărat. Abia în secolul al XI-lea, conceptul tradițional de hatha-yoga al lucrului cu mintea și cu trupul a început să fie predat și practicat în Asia de Sud, dar în anii 1930 apare o actriță suedezo-ruso-letonă pe nume Eugenie

Peterson (care și-a schimbat numele în Indra Devi) căreia trebuie să-i mulțumim pentru proliferarea lui modernă.

Devi-Peterson s-a mutat în India în anii 1920 după ce s-a convertit la teosofie[41]. În 1930 a jucat într-un film și s-a măritat cu diplomatul ceh Jan Strakaty pentru a se interesa apoi de învățăturile unui practician de yoga ayurvedică pe nume Tirumalai Krishnamacharya, care a acceptat-o drept prima femeie elevă. Însoțindu-l pe Strakaty la noul său post din China în 1939, a început să predea ea însăși la Shanghai. Strakaty considera că yoga este un „nonsens" și a încercat să o descurajeze pe soția sa, dar în Shanghai, Devi a devenit un soi de „influenceriță", reușind să o atragă în cercul ei pe Soong Mai-ling, soția liderului naționalist Chiang Kai-shek [Jiang Jieshi]. Rămasă în China în timpul ocupației japoneze, Devi pretinde a fi practicat yoga cu întregul consulat american cât timp acesta a fost încarcerat într-un hotel. La sfârșitul războiului, s-a separat de soțul ei, iar în 1947 s-a mutat la San Francisco. Curând a reușit să adune o serie de celebrități printre clienții ei, precum Greta Garbo, Yul Brynner sau Gloria Swanson, toți dispuși să accepte noua-veche practică yoga.

Popularitatea cărților ei, *Forever Young, Forever Healthy* din 1953 și *Yoga For You* din 1959, a trezit interesul pentru yoga în toată America. În 1953 s-a măritat cu un medic pe nume Sigfrid Knauer, care i-a deschis o școală pe un domeniu scump din Tecate, Mexic. Acolo, Devi, îmbrăcată în sari și prezentându-se tuturor ca indiană, a predat yoga.

Devi a fost cea căreia i se datorează popularitatea modernă de care se bucură yoga și care a transformat ceea ce în Asia de Sud era o practică

aproape exclusiv masculină într-una majoritar feminină. Dincolo de India, se estimează că, în 2023, 72% dintre cei care practică yoga sunt femei. Opera lui Devi s-a răspândit pe parcursul anilor 1950, iar cu timpul cărțile ei au ajuns în suburbiile conservatorului Melbourne, Australia, unde Anne Hamilton, care cocheta cu diferite „religii alternative", inclusiv, asemenea lui Devi, cu teosofia, a citit *Forever Young, Forever Healthy,* găsindu-și chemarea. La începutul anilor 1960, mixul ezoteric de idei al lui Anne, combinând yoga cu puțin budism, hinduism, astrologie și table Ouija, precum și cu orice îi mai dădea prin minte, a transformat-o într-un guru al suburbiilor. Iar influența ei a ajuns în altă sferă când, în decembrie 1962, l-a cunoscut pe britanicul Raynor Johnson, decanul de la Queen's College al Universității din Melbourne.

Johnson absolvise Balliol College de la Oxford și avea un doctorat la Universitatea de la Londra, unde a predat între 1927 și 1933. S-a mutat în Australia în anul următor, devenind decan la Queen's College, o instituție metodistă conservatoare, unde a rămas până în 1964. În tot acest timp, în paralel cu activitatea sa profesională, a devenit obsedat de ideea unui sens mai înalt al vieții. Un bărbat înzestrat cu calități intelectuale remarcabile, care a scris sute de lucrări științifice și numeroase cărți, era de asemenea, după cum se spune, dus cu pluta. Fizician de formație, era convins că fenomenele fizice sunt o poartă spre un plan mai înalt, iar întâlnirea cu profesoara de yoga în vârstă de patruzeci și unu de ani avea să fie un punct de cotitură în viețile amândurora.

Anne avea o relație cu grădinarul lui Johnson, un bărbat pe nume Michael Riley, și, aflând că profesorul și soția acestuia aveau să plece într-o vizită în India, s-a prezentat la ușa lor, pretinzând că avusese o serie de premoniții legate de această călătorie. În această călătorie, Johnson urma să-l întâlnească pe nou-numitul președinte al Indiei, dr. Sarvepalli Radhakrishnan, care era filosof, și să țină un discurs în fața celor două camere ale parlamentului. Dar scopul său era și acela de-a petrece timp cu unii dintre celebri mistici indieni, de a vizita ashramuri și de a deschide ușile percepției dintre rai și iad. Lucrurile au luat o întorsătură specială când o serie dintre „premonițiile" lui Anne legate de călătorie au început să se adeverească și când soția lui Johnson, Mary, a făcut o toxiinfecție alimentară gravă. Raynor a fost convins că profesoara de yoga era un soi de clarvăzătoare, înzestrată cu abilități paranormale, și s-a întors acasă. Previziunile lui Anne nu erau niște „premoniții divine", ci mai degrabă niște presupuneri normale. La urma urmei, nu era neobișnuit ca un occidental care vizitează Asia să aibă probleme cu stomacul, iar probabilitatea ca o femeie de vârstă mijlocie și din clasa de mijloc, care nu mai fusese niciodată în acele locuri, să aibă ceva neplăceri gastrice era mare. Dar credulul Raynor a căzut în plasa premonițiilor, iar la întoarcere, el, Mary și fiica lor Maureen i-au vizitat pe Anne și pe Riley, au mâncat ciuperci magice (numite „mană sacră"), s-au amețit serios, iar apoi au hotărât – nu-i așa? – că Anne era reîncarnarea lui Hristos.

Din această combinație bizară de yoga, întâlniri întâmplătoare, premoniții, toxiinfecții și halucinații

psihedelice a răsărit cultul „Familia“, cu Anne în frunte și un cerc restrâns de adepți, printre care Raynor, care se credeau a fi reîncarnări ale apostolilor lui Hristos.

Implicarea lui Raynor – o figură importantă în societatea australiană și un savant renumit – a fost cheia pentru ce s-a întâmplat apoi. La scurt timp, Johnson a prezentat-o pe Anne unui psihiatru pe nume dr. Howard Whitaker, care conducea clinica privată Newhaven din Kew, o suburbie a Melbourne. Whitaker la rândul său avea relații suspuse și folosea drogul halucinogen LSD pentru a-și trata pacienții. În 1965, Whitaker s-a alăturat cultului început de Anne, cunoscut pe vremea aceea sub numele de „Marea Frăție Albă“ (devenit la scurt timp „Familia“), iar Anne a pătruns în clinică și a inițiat propriile tratamente neortodoxe pe pacienți, recrutând totodată adepți. Potrivit lui Lex De Man, detectivul care avea să petreacă cinci ani investigând activitățile familiei Hamilton-Byrne, tratamentele însemnau administrare de LSD după care pacienții erau închiși într-o cameră întunecată.

Într-o ediție a podcastului *Profiling Evil,* din mai 2021, De Man a explicat cum se desfășurau lucrurile după aceea: „Ușa camerei se deschidea, iar în cadrul ei se ivea o persoană (Anne Hamilton-Byrne) într-un veșmânt alb curgător având la ea o găleată cu gheață carbonică, pentru a da impresia că din spatele ei se ridica fum, iar atunci când pacienții ieșeau din transă erau convinși că-l văzuseră pe Mesia“.

Pe măsură ce aduna tot mai mulți adepți, Anne a devenit tot mai încrezătoare.

În 1968, l-a întâlnit pe Wiliam (Bill) Byrne, un frumos imigrant britanic, al cărui fiu fusese tratat

de depresie în clinică. Nu după mult timp, Anne s-a implicat într-o relație cu el, iar la un moment dat, soția lui a fost internată (împotriva voinței ei) în clinica din Kew. Mai apoi, Bill și Anne au luat numele de familie Hamilton-Byrne; cu Anne numită „Stăpâna" de către adepții ei, aceasta a început să proclame că lumea se afla într-un ciclu final, că urma surghiunul, și doar adevărații credincioși vor fi salvați. Preluând idei de la cultul rival (deși mult mai mare) al scientologiei, care pe atunci își croia drum în Australia, a început să facă „audieri" ale membrilor cultului ei, convingându-i că putea să-i elibereze dintr-un șir nesfârșit de reîncarnări și să-și găsească fericirea pentru a putea fi salvați. Toate poveștile acestea sunt tipice pentru orice cult apocaliptic, dar „Familia" a fost aproape unică în felul ei datorită componenței membrilor și a conducerii cultului. După cum notează Cusack în lucrarea ei din 2017:

„Anne (a fost) un lider ieșit din comun al unei noi mișcări religioase (NMR) din trei motive: era femeie, adepții ei proveneau din rândul clasei de mijloc educate și al profesioniștilor și erau mai degrabă de vârstă medie și nu obișnuiții studenți și tineri convertiți la NMR-uri."

Principala problemă când faci parte dintr-un cult este că, fiind în cult, îți este aproape imposibil să recunoști faptul.

În 1988, dr. Steve Hassan, un fost membru al Bisericii Unificării, al așa-zișilor Moonies, adepții lui Sun Myung Moon, a scris o importantă carte întitulată *Combating Cult Mind Control*.

În urmă cu alți șaisprezece ani, în 1972, la vârsta de nouăsprezece ani, Hassan se transformase în câteva săptămâni dintr-un student newyorkez într-

un membru radical al mișcării Unificării. Credința sa în Sun Myung Moon – pentru el era Mesia – era atât de puternică încât, în toiul scandalului Watergate, a fost dispus să intre cu forța în clădirea Capitoliului din Washington, convins fiind că președintele Richard Nixon era un arhanghel trimis de Dumnezeu. Hassan a reușit să iasă din cult numai după un accident grav de automobil din 1976, datorat oboselii, ceea ce a permis familiei să intervină și să-l elibereze din acea credință.

Experiența l-a determinat să studieze apoi natura și fascinația cultelor, iar cartea sa din 1988 a introdus modelul BITE, un acronim ce poate fi folosit pentru a defini cultele și a decide dacă cineva s-a lăsat prins în mrejele unuia dintre ele.

BITE înseamnă:

- **B**ehaviour Control (control asupra comportamentului) – unde trăiești, cum trăiești, cu cine trăiești, ce mănânci, cu cine te culci, cum îți cheltuiești banii și cui dai tu bani (grupului).
- **I**nformation Control (control asupra informațiilor) – ți se refuză informațiile, sunt monitorizate informațiile pe care le primești, ți se permite să obții informații din afara grupului?
- **T**hought Control (control asupra gândirii) – există doar o singură realitate; suntem „noi“ și „ei“; limbaj și mici expresii menite să lege grupul; o mantră și sistem de „gândire în grup“; respingerea gândirii critice; și un element religios.
- **E**motional Control (control emoțional) – un conducător divin; membrii cultului făcuți să se simtă că ar fi ratați sau slabi, având nevoie de purificare pentru a deveni niște oameni mai buni.

Membrii noi sunt „bombardați cu dragoste“ și apoi manipulați pentru a se îndoi de sine.

De la mijlocul anilor 1960 încoace, pe măsură ce orele de yoga se transformau în cu totul altceva, „Familia“ îndeplinea toate criteriile din modelul BITE. Anne a început să controleze toate aspectele vieții adepților ei, spunându-le cu cine să se căsătorească, cu cine să se culce, de cine să divorțeze.

Un membru al cultului a declarat mai târziu pentru Channel Nine: „Mi s-a spus să o părăsesc pe prima mea soție și să merg mai departe și asta am făcut. Mi s-a spus să fac un copil cu altă femeie și asta am făcut“.

Între timp, Anne a început să pretindă bani de la adepți. Li s-a cerut să doneze minim 10% din ce câștigau cultului, în timp ce Anne nu plătea nimic. Îi muncea pe toți atât de tare încât nu aveau timp să se oprească și să gândească. Iar de la sfârșitul anilor 1960 s-a adăugat răpirea de copii. Între 1969 și 1987 a luat 28 de copii, jumătate „dăruiți“ lui Anne și lui Billy de adepții lor, iar alți 14 copii „procurați“ de la tinere mame nemăritate care nășteau în maternitățile de pe întinsul Victoriei rurale. Fetelor li se spunea că bebelușii erau dați unor familii „respectabile“, dar unele dintre angajatele maternităților erau membre ale cultului, iar ele luau pur și simplu copiii. Rețeaua tot mai numeroasă a lui Anne a dus la situația în care, după spusele lui Lex De Man, „Bebelușii născuți în maternități ale cultului, moșiți de moașe ale cultului, erau înmânați unor asistenți sociali ai cultului“.

S-au falsificat documente, s-au schimbat nume, s-au inventat date de naștere și, printr-o întorsătură bizară a evenimentelor, Anne, acum înaintând în

vârstă, a început să pretindă că e însărcinată îndesând lucruri sub hainele pe care le purta. Un grup de surori, cunoscute drept „mătușicile", se ocupau, fără vreo plată, de creșterea copiilor tot mai numeroși, în vreme ce Anne și Bill petreceau tot mai mult timp în străinătate. Mătușicile lucrau în ture pentru a obține un salariu de la spitalele locale, pe care îl dădeau lui Anne. Aceasta a folosit respectivii bani împreună cu alții pentru a cumpăra o casă mare, Broom Farm, lângă Turnbridge Wells în Anglia.

După cumpărare, a trimis membri ai cultului să o renoveze, pe banii lor. Mai târziu, a făcut același lucru cu o proprietate din nordul statului New York. La apogeu, cultul număra aproximativ 500 de membri, iar după ce Anne a achiziționat ferma Kai Lama (altfel cunoscută ca Uptop) de pe țărmul lacului Eildon în 1971, a folosit-o nu doar drept adăpost pentru copiii ei, ci și drept centru unde le propovăduia adepților ei.

Mottoul cultului era: Nevăzut, Neauzit, Neștiut.

Puțini au fost cei care s-au îndoit, iar aceștia au fost excluși. Dar principalele victime au fost copiii, care era terorizați, torturați, umiliți, iar de la 14 ani erau inițiați în cult administrându-li-se LSD și închizându-i într-o cameră întunecată.

Adepții trebuiau să fie vegetarieni și primeau o mâncare fadă și nehrănitoare. Anne nu era obsedată doar de felul în care arăta ea, ci și copiii. Controlul le-a provocat unora tulburări alimentare, iar alții erau adesea atât de înfometați că încercau să fure mâncare. În 2009, în timpul unei călătorii la fermă pentru emisiunea *60 Minutes* realizată de Channel Nine, Sarah Hamilton-Byrne, expulzată din cult de „mama" ei prin cuvintele „du-te și mori într-un

șanț", le-a povestit jurnaliștilor ce se întâmpla când erau prinși.

„Aduceau o găleată, iar una dintre mătușici îți băga capul în apă și te ținea acolo 20 sau 30 de secunde și apoi te întreba «ai luat sau n-ai luat?», și tu spuneai «nu» și atunci te băga iarăși cu capul în apă... Anne spunea mai bine să se înece decât să mintă."

O altă pedeapsă preferată a lui Anne, cunoscută drept „dungile de zebră", era să-i lovească pe copii cu tocul cui al pantofilor ei de firmă.

Planul ei cu privire la copii era să-i facă doctori sau avocați și să obțină posturi în guvern și poziții de putere. A înregistrat ferma ca școală și a convins-o pe o binecunoscută și respectată directoare de școală privată să-i facă o programă. Dar jurnalismul de investigație era pe urmele ei, iar perseverența lui Marie Mohr nu a fost în zadar. Când Sarah a fost alungată din cult, adolescenta a povestit curajoasă adevărul despre ce era acolo, iar în august 1987 a urmat razia de poliție.

Raynor Johnson murise în mai, așa că nu a mai putut fi tras la răspundere. Cazul a fost inițial investigat de asistența socială, dar în 1989, când Lex De Man a fost inclus și a inițiat „Operation Forest" (Operațiunea Pădurea), a ieșit la iveală grozăvia crimelor. Mulțumită muncii asidue a lui De Man și unei operațiuni comune cu poliția din Marea Britanie și SUA, în 1993, Bill și Anne au fost în final arestați în casa lor din Catskills, în statul New York, și trimiși înapoi în Australia.

Dar, în pofida a toate, cei doi Hamilton-Byrne au primit o amendă de 5 000 de dolari australieni, pentru o acuzație minoră de fals în declarații, astfel că au continuat să trăiască susținând că nu făcuseră

nimic rău. Lex De Man a fost de altă părere, declarând pentru Channel Nine: „Este cea mai mare răufăcătoare pe care am cunoscut-o".

Adevăratele victime – copiii – s-au străduit cum au putut să se împace cu cele petrecute cu ei, iar Sarah probabil a suferit cel mai mult dintre ei toți. Schimbându-și numele în Sarah Moore, s-a străduit să împace actul eroic de a se rupe de cult cu credințele din copilărie și cu dragostea pentru „părinți". A încercat de mai multe ori să se sinucidă și a sfârșit prin a-și pierde un picior de la genunchi în jos după o tentativă eșuată. Hotărâtă să se ridice deasupra circumstanțelor copilăriei ei, a studiat, devenind medic, și a întemeiat o organizație caritabilă numită Barefoot Basics, care oferea ajutor copiilor din India.

Lucrând într-un cabinet în Australia, a vizitat de mai multe ori ca voluntar Thailanda și India, lucrând cu copii și refugiați de război de la granița birmano-thailandeză.

În 1995, Sarah a scris o carte, întitulată *Unseen, Unheard, Unknown (Nevăzut, Neauzit, Neștiut)*, despre experiențele ei în cultul care aproape că i-a distrus viața. „Mama", de care se înstrăinase, a continuat să o manipuleze psihic de la distanță, numind-o „fiica preferată".

Sarah căuta să găsească o logică și o rațiune în acea copilărie de abuz, iar în final a ales iertarea în locul urii și rațiunea, dar cicatricile pe care le purta cu ea au fost prea mult. A devenit dependentă de opioidul penitidină și a început să-și prescrie rețete false. În 2015 a fost prinsă și pusă sub acuzare, pentru ca apoi să fie diagnosticată cu tulburare bipolară și tulburare de stres posttraumatic.

Dar nu a renunțat la luptă. Regăsindu-și mama naturală, a continuat să-i reprezinte pe „frații și surorile ei“ împotriva minciunilor soților Hamilton-Byrne, iar, în final, printr-un act de extraordinar altruism, s-a întâlnit cu Anne și a iertat-o.

Această femeie extraordinară, curajoasă și eroică a murit de inimă, în mai 2016, la vârsta de patruzeci și șase de ani.

* * *

Anne a rămas pe val vreme atât de îndelungată fiindcă cultul ei se întemeia pe oameni puternici, inteligenți și evident „respectabili“. Cât timp a mai trăit (a murit în 2021 de Alzheimer) nu a fost niciodată obligată să-și asume responsabilitatea, în schimb a insistat permanent că adevărații criminali erau criticii ei si că ea se străduise doar să facă din lume un loc mai bun. Este o poveste cu atât mai terifiantă cu cât psihopata Hamilton-Byrne nu este un caz singular. De-a lungul istoriei, indivizi abuzivi suferind de complexul mesianic s-au înfățișat pe ei înșiși drept „sfinți“ și au comis crime în văzul tuturor.

După moartea sa în 2011, excentricul comediant, prezentator și DJ britanic Jimmy Savile a fost plâns de multă lume. Celebrități, personalități publice și chiar politicieni și-au exprimat regretul pe rețelele de socializare.

Savile nu fusese doar o legendă a televiziunii și radioului – a fost aproape la fel de bine cunoscut pentru acțiunile sale caritabile și faimos că participase la 212 curse de maraton, la 300 de competiții profesionale de ciclism și la tot felul de alte crosuri și marșuri în scopuri caritabile. La un moment dat a parcurs cu bicicleta distanța de la

John O'Groats până la Land's End și era de asemenea capabil să aloce timp apărând pe neașteptate la locuințele unor vârstnici, în secții de bolnavi de cancer sau la spitale de copii, pentru a-i înveseli pe pacienți.

În 1996 s-a alăturat personalului cu jumătate de normă de la spitalul Stoke Mandeville ca om de serviciu voluntar, iar peste trei ani a început să organizeze strângerea de fonduri pentru spital. În următorii ani, cu ajutorul unor voluntari, a izbutit să adune 10 milioane de lire sterline pentru o secție de recuperare a celor cu afecțiuni ale măduvei spinării, iar atunci când aceasta a fost inaugurată, i s-a oferit patronajul asupra secției. Spitalul a înființat apoi The Jimmy Savile Stoke Mandeville Trust în semn de recunoaștere a eforturilor sale.

Savile a făcut voluntariat și la spitalul de psihiatrie Broadmoor, unde a devenit „asistent voluntar al responsabilului cu distracția". Jimmy era atât de respectat, încât deținea chei chiar de la secția de bolnavi psihici periculoși, iar în 1988 a fost numit să conducă un grup operativ de control al managementului spitalului.

În timpul vieții, Savile a fost mult lăudat pentru acțiunile sale caritabile, iar la moartea sa întreaga presă l-a omagiat pentru realizările sale, mai ales după ce s-a aflat că lăsase o sumă considerabilă de bani instituțiilor de caritate. *Daily Express* a titrat folosind una dintre expresiile sale: „Ce ziceți de asta![42] Sir Jimmy Savile a strâns 45 de milioane de lire în scopuri caritabile și a mai lăsat încă cinci milioane prin testament".

Moartea lui a adunat tone de ferpare și necrologuri și a fost un soi de eveniment cultural în regiunea sa natală din West Yorkshire. În zilele

dinaintea înmormântării a fost depus cu mare pompă la Queen's Hotel din Leeds și mii de oameni au venit să-i aducă un ultim omagiu. Potrivit ziarului *Guardian,* mulți aveau lacrimi în ochi și au umplut o uriașă carte de condoleanțe evocându-i memoria. În jur de 5 000 de persoane au trecut prin fața catafalcului doar în prima zi, iar orașele Leeds și Scarborough s-au luat la întrecere pentru a-i ridica o statuie.

La slujba de înmormântare a lui Savile din 9 noiembrie 2011 la catedrala din Leeds au participat mii de oameni, inclusiv lordul Tebit, un fost ministru, și boxerul Frank Bruno. Înainte de slujbă, carul funebru cu sicriul său a trecut prin locurile semnificative din viața lui – inclusiv pe la spitalul universitar Leeds General Infirmary (LGI). În final a fost înmormântat într-un loc de vază din cimitirul Scarborough's Woodlands. Savile a plecat la cele veșnice purtând pe cap bereta verde a Marinei Regale, ce îi fusese oferită în 1970 pentru eforturile sale neobosite de a strânge bani în scopuri caritabile, și pe mână brățara organizației de caritate pentru veterani Help for Heroes.

Pe masiva lui piatră de mormânt sunt înșirate realizările vieții sale:

FILANTROP, PREZENTATOR TV, DJ,
ALERGĂTOR LA MARATON, CICLIST,
LUPTĂTOR, CĂPITAN AL LOCHABER
HIGHLAND GAMES. PRIETEN ȘI SUSȚINĂTOR
AL: STOKE MANDEVILLE SPINAL INJURIES
UNIT, LEEDS GENERAL INFIRMARY,
BROADMOOR PSYCHIATRIC HOSPITAL,
LITTLE SISTERS OF THE POOR, THE ROYAL
MARINES ȘI MULTE ALTELE

Nu au mai avut loc să adauge „pedofil“ și „violator“. Fiindcă asta a fost Jimmy Savile. Decenii la rând – sub acoperirea faptelor sale bune, a acțiunilor caritabile și a aparițiilor la televiziune – a abuzat copii, femei și chiar bărbați, adesea foarte vulnerabili, la o scară de-a dreptul inimaginabilă. Au fost identificate 214 de astfel de crime, dar e aproape sigur că e responsabil de multe alte sute.

Nimeni nu se gândea la verificarea antecedentelor în anii 1970 și 1980, dar exista un soi de presupunere în rândul publicului vremii că până și personaje excentrice precum Savile fuseseră într-un fel cercetate. Dacă nu, ar fi fost cu siguranță dați de gol de autodeclarații gardieni ai moralității care erau tabloidele. Ori ar fi fost scoși de pe ecranele televizoarelor de cei care aveau autoritatea necesară. În plus – Savile trebuie să fi fost cercetat de niște servicii, căci avea o mulțime de prieteni cu poziții înalte. I s-a conferit Order of the British Empire în 1972, iar în 1990, la insistențele prim-ministrului Margaret Thatcher, a fost făcut cavaler de către regină.

În același an, papa Ioan Paul al II-lea i-a oferit lui Savile titlul de cavaler al Ordinului Sfântului Grigore cel Mare. Cum era posibil ca o persoană cu o asemenea poziție, care stătea cot la cot cu cei mari și buni, să fie o ființă umană atât de josnică?

În anul 2000, când Savile avea șaptezeci și patru de ani, producătorul de film Louis Theroux a făcut un documentar despre el. Intrând în amănunte, Theroux l-a întrebat pe Savile direct:

„Jimmy, ești pedofil?“ Iar Savile i-a răspuns: „Da“.

Uitându-te acum la secvență, e neclar dacă glumește sau nu – iar aceasta în mod deliberat.

Admițându-și păcatele, își băga gunoiul sub preș.

Peste douăzeci de ani, în 2022, un documentar Netflix, intitulat *Jimmy Savile – A British Horror Story*, a demonstrat că timp de decenii despre asta fusese vorba, „făcea glume" în fața camerei, iar la un moment dat a pipăit în văzul tuturor o tânără în timpul filmării show-ului TV *Top of the Pops*. Dar Savile a rămas în ochii publicului același și a devenit intangibil făcând „fapte bune". Puterea faimei sale i-a permis să se împrietenească cu oameni puternici, doctori și oficialități influente, iar în acest fel și-a croit drum în spitale unde a abuzat pacienți. La spitalul Stoke Mandeville dispunea chiar de un apartament proprietate a Coroanei și oferit gratuit în semn de mulțumire.

Între 1972 și 1985, în LGI și în spitalul Stoke Mandeville, a abuzat de nenumărate persoane cu vârste între cinci și 75 de ani. Pacienții și membrii personalului care aveau curajul să se plângă erau trimiși la plimbare. Printre victimele lui Savile se numărau fetițe, dar și femei în vârstă, băieți și orice altă persoană peste care dădea. Era obsedat de morga spitalelor, iar la un moment dat s-a lăudat că a făcut sex cu cadavre la LGI. Ceilalți îngrijitori presupuneau că glumește, dar un alt martor, de la Broadmoor, a susținut că l-a văzut interacționând cu cadavre. Doi martori independenți au susținut că avea inele făcute din ochi de sticlă pe care îi furase de la cadavre.

Avocata Kate Lampard, care a condus investigația Departamentului de Sănătate cu privire la activitățile lui Savile la Stoke Mandeville, a declarat: „A folosit oportunitățile pe care i le ofereau accesul, influența și puterea pentru a comite abuzuri sexuale la scară mare".

Când spitalul Broadmoor a introdus un nou sistem de securitate în 2001, a întrerupt imediat orice vizită acolo.

Adevărata amploare a crimelor sale nu va fi niciodată cunoscută, și chiar după moartea sa au existat tentative de a-l proteja pe Savile, probabil pentru a-i proteja pe alții de vină prin asociere. Un material despre crimele lui Savile pentru programul *Newsnight* de la BBC al jurnaliștilor Meirion Jones și Liz MacKean, care dezvăluia o investigație a poliției din 2009, a fost retras înainte de a fi difuzat. Abia în octombrie 2012, odată cu difuzarea investigației *Exposure: The Other Side of Jimmy Savile* a rețelei de televiziune ITV, adevărul a ieșit la lumină.

Savile a fost autorul acestor acte, dar, asemenea lui Anne Hamilton-Byrne, a fost în mare măsură ajutat de persoane care se scăldau în lumina celebrității sale. A cucerit prinți și prințese, prim-miniștri, papi și BBC-ul – dar mai presus de ei toți, a cucerit milioane de telespectatori britanici. A oferit chiar și propriile premii – o medalie pe care scria „Jim Fixed it For Me". Medaliile au fost inițial accesorii oferite participanților la emisiunile sale, care au fost difuzate între 1975 și 1994. Show-ul îi invita pe copii să trimită o scrisoare cu „o dorință" a lor, care era îndeplinită în cadrul emisiunii. Dar Savile a continuat să dea medalii mulți ani după ce emisiunea nu a mai fost difuzată, oferindu-le unor celebrități, pacienți sau politicieni.

Medaliile erau esențiale pentru cultul său și îi confereau un soi de putere regală – un om capabil să împartă recompense precum un extravagant împărat-sfânt îmbrăcat în trening. Un Moș Nicolae

de secol XX. Un aducător de daruri și de miracole prin magia televiziunii.

Retrospectiv, e limpede că Savile a fost un monstru, incapabil să simtă ceva pentru cineva cu excepția mamei sale, a sa și a lui Dumnezeu. Mulți dintre noi care am crescut cu el la televizor am simțit că ceva nu era în ordine cu el, dar faima și credința lui serveau ca un fel câmp de forță protector. Era un catolic devotat, iar lucrul la care ținea cel mai mult era un crucifix pe care i-l dăruise papa Ioan Paul al II-lea când a devenit cavaler papal. Savile a folosit religia pentru „latura lui serioasă" și a făcut chiar campanie în favoarea lui Margaret Sinclair, o călugăriță scoțiană, pentru a fi sanctificată, dar asta fiindcă Margaret făcea parte din povestea vieții lui.

La vârsta de doi ani, fiind grav bolnav, rugăciunile mamei sale adresate lui Margaret îl aduseseră – credea Savile – înapoi pe tărâmul celor vii cu misiunea – nu-i așa? – de a-și propaga medaliile vulgare și depravarea morală. Campania, la fel cu toate celelalte lucruri din viața sa, era despre el însuși.

Dumnezeu era cheia pentru imaginea publică a lui Savile, la fel ca show-ul și toată recuzita lui. A avut grijă ca, atunci când avea să moară, cele două cărți roșii *This is Your Life* să fie plasate lângă catafalcul său alături de un trabuc și de crucifixul papal. Savile a fost chiar coautor al unei cărți, publicate în 1979, despre credința lui, *God'll Fix It (Dumnezeu le va aranja pe toate).*

Pe coperta cărții scrie:

„Jimmy Savile este o enigmă. Profesiunea îl obligă să facă pe clovnul, să se prostească și să te ducă de nas. În această carte însă ne arată cine este el cu

adevărat. Povestește cu sinceritate despre relația sa cu divinitatea și angajamentul său de creștin, arătându-ne ce înseamnă pentru el aceste lucruri în viața sa de zi cu zi ca disc jockey, personalitate TV și, mai ales, ca vizitator al spitalelor. Bucuria sa de a se implica în viața altor oameni, dintre care mulți sunt grav bolnavi, transpare din paginile acestei cărți.

O puternică credință în Dumnezeu și un anume simț al umorului îl fac să fie convins că, orice ar fi, Dumnezeu le va aranja pe toate."

Nu erau decât minciuni deghizate în pietate spre beneficiul și promovarea sa.

Chiar dacă Savile este unul dintre cele mai înspăimântătoare exemple de ființă umană realmente hidoasă care a folosit credința și binefacerea ca acoperire pentru comportamentul său abominabil, nu a fost nici pe departe unicul.

„Așa mi-a spus Dumnezeu" sunt cuvinte folosite drept scuză de criminali, psihopați, prădători și dictatori de-a lungul istoriei, iar noțiunea de „război just", purtat cu credința că un conducător divin ne susține cauza, era cunoscută cu mult timp înaintea vremurilor Sfântului Augustin.

Pe tot parcursul acelui măcel sălbatic care a fost Primul Război Mondial, ambele tabere au folosit argumentul pentru a ucide alți oameni. După capturarea orașului belgian Louvain de către germani la sfârșit de august 1914, a existat o reacție de revoltă universală la adresa brutalității și uciderii a cel puțin 248 de persoane nevinovate. Germania și-a justificat actul adunând 93 de intelectuali, savanți și teologi catolici pentru a redacta un material „de protest adresat lumii civilizate împotriva minciunilor și calomniilor" Aliaților.

Treisprezece dintre ei erau personalități ecleziastice, iar cel mai important era Adolf von Harnack, un prieten personal al kaiserului.

Cei 93 au susținut că acțiunea Germaniei era de autoapărare într-un război just și au folosit un amestec de pilde din Biblie, precedente, jumătăți de adevăr și minciuni pentru a-și demonstra punctul de vedere. Obișnuitul dosar contrafăcut.

Credința, prin urmare, poate fi un câmp de forțe puternic – permițând unor oameni pretinși „sfinți", care realmente fac lucruri rele, să scape basma curată pe baza faptului că mulți alții îi consideră „sfinți".

Iar în acest fel ajungem la Maica Tereza.

***

Din anii 1970 până la moartea ei în 5 septembrie 1997, cu o zi înainte de înmormântarea prințesei Diana, Maica Tereza a fost o prezență ubicuă pe scena lumii. În ultimele decenii ale vieții ei, această femeie mărunțică, în sariul ei alb brodat cu albastru, a stat alături de papa Ioan Paul al II-lea ca una dintre impozantele personalități morale și religioase ale secolului. Aclamată ca o sfântă în viață, a servit în toată lumea ca exemplu de sacrificiu și de umilință: a fost, ni se spunea, o prietenă a celor nevoiași și un exemplu suprem de creștinism. Pentru mulți, Maica Tereza a fost femeia care a renunțat la viața ei pentru a se dedica altora și a-i sluji.

La moartea ei, lumea întreagă a omagiat-o. „Din această seară, avem mai puțină dragoste, mai puțină compasiune, mai puțină lumină în această lume", a spus președintele Jacques Chirac al Franței. La Washington, președintele Clinton a numit-o „un gigant al lumii noastre". Premierul indian

Inder Kumar Gujral a adăugat: „Îmi lipsesc cuvintele pentru a-mi exprima regretul. A fost un apostol al păcii și al dragostei". Iar în Marea Britanie, regina a dat o declarație în care se spunea: „Va continua să trăiască în inimile tuturor celor care au primit ajutorul ei altruist".

La doi ani după moartea ei, în decembrie 1999, un sondaj Gallup o plasa pe primul loc într-un clasament al celor mai admirați oameni ai secolului XX, peste Martin Luther (2) și John F. Kennedy (3).

Dedicându-și viața celor nevoiași, Maica Tereza și-a făcut prieteni celebri, a fost primită de președinți și de prim-miniștri și i s-au conferit cel puțin 120 de premii, printre care primul Premiu pentru pace al papei Ioan al XXIII-lea (1971), Premiul Nobel pentru pace (1979), Ordinul Britanic pentru Merit (1983) și Medalia prezidențială pentru pace și cetățenia de onoare a Statelor Unite (1985). Dar cu toate acestea, Maica Tereza își afișa în continuare umilința. Când a fost anunțată că a câștigat Premiul Nobel pentru pace, a răspuns „Nu îl merit", ceea ce nu a oprit-o însă să zboare la Oslo cu clasa întâi și să-l accepte.

Tereza a oferit caracterizări frumoase, iar citatele ei despre dragoste, empatie și umilitate abundă pe Pinterest, pe Facebook și în reviste cu pagini lucioase ale zilelor noastre. Printre cele mai cunoscute citate ale ei avem „O viață pe care nu o trăiești pentru alții nu este viață", „Sunt un mic creion în mâna unui Dumnezeu care scrie și trimite o scrisoare de dragoste lumii", „Știu că ating trupul lui Isus în trupurile celor înfometați și suferinzi".

Se întâmplă ceva ciudat când cuvintele sunt atașate unor nume de profeți faimoși. În sine, multe

dintre ele, precum cele de mai sus, pot părea banale – chiar insignifiante. Dar puneți un nume celebru precum Maica Tereza sub ele și se transformă în ceva valoros. Același lucru e valabil în cazul faptelor bune. Mixul îmbătător de faimă, stimă globală și aprobarea de la cei de sus poate, după cum prea bine știa Jimmy Savile, să transforme monștri în sfinți – iar strălucirea acelui nimb ne poate lua ochii de la mizeria de dedesubt.

Maica Tereza nu a fost cu siguranță o Jimmy Savile, dar în spatele strălucitorului ei sari alb cu albastru și a imaginii de sfințenie eroică se află o altă poveste, mult mai umană. Și un adevăr mult mai întunecat.

* * *

Anjezë Gonxha Bojaxhiu[43] s-a născut la Skopje (pe vremea aceea în Imperiul Otoman, azi capitală a Macedoniei de Nord) în 26 august 1910 în vremuri tulburi. La început de secol, Albania era zguduită de conflicte etno-politice, dublate de o cultură a violenței care înrăutățea lucrurile mai mult. În anii dinaintea nașterii ei, străbunicul, stră-unchiul și bunicul lui Anjezë fuseseră uciși în înfruntări sângeroase.

Dominația otomană, care data din secolul al XV-lea, s-a încheiat în 1912, iar naționaliștii albanezi și-au declarat independența. Țara abia se dezmeticea privind spre un viitor mai bun, când au izbucnit noi violențe. Tatăl lui Anjezë, Nikollë, un negustor naționalist, era implicat în politică, iar activitățile sale i-au făcut mulți dușmani. În ianuarie 1919, în timp ce se afla în Serbia, a fost otrăvit și a murit.

Odată cu moartea lui, Anjezë, mama ei Roza și cei doi frați se aflau într-o poziție dificilă. Societatea albaneză de atunci era, chiar după standardele

vremii, profund misogină, iar femeile nu aveau nici un fel de drepturi. Nu puteau moșteni bani ori deține proprietăți, fiind considerate cetățeni de mâna a doua – deși reprezentau mai mult de 50% din populație.

Dacă patriarhul casei murea, ca femeie erai practic lăsată să te descurci, riscând sărăcia sau mai rău. Din fericire, unchiul lui Anjezë, Mark, a preluat responsabilitatea pentru văduvă, fiicele și fiul ei Lazzaro, dar nu avea să fie decât pentru foarte scurt timp. Prin acele crude întorsături ale sorții cu care istoria ne-a obișnuit, peste Albania a venit al treilea val al „gripei spaniole", iar până la sfârșitul anului, Mark, trei dintre cei patru copii ai săi, soția și mama sa au fost răpuși de boală. Singurul copil supraviețuitor, Filomena, s-a alăturat celorlalte femei ale familiei, ceea ce însemna o gură în plus de hrănit. Familia, odinioară relativ prosperă, a supraviețuit mulțumită bunătății vecinilor și credinței în Dumnezeu.

În versiunea oficială a vieții ei, inclusiv biografia scrisă de prietena ei Lush Gjergji, aceste tragedii sunt înfățișate ca niște „încercări". Tânăra Anjezë și-a găsit alinare în credință, iar în anul 1928, la vârsta de optsprezece ani, a simțit „o chemare divină". Aceea de a-l sluji pe Dumnezeu și de a-și dedica viața binefacerii.

„Chemarea" este esențială în povestea devenirii ei, așa cum este pentru oricine care dorește să-și dedice viața pământeană lui Dumnezeu, dar a existat poate aici și o motivație mai puțin spirituală, mai pragmatică. Intrarea într-un ordin religios a fost într-un anumit sens „cea mai bună proastă opțiune" pe care o avea. Mezina fără zestre în societatea patriarhală a Albaniei nu avea cine știe ce

perspective, iar a deveni călugăriță era un bilet pentru o viață mai bună. Toată copilăria ei, Anjezë fusese fascinată de poveștile despre India și munca misionarilor de acolo. Nu ne imaginăm că o călugăriță ar avea eroi, dar, ca orice adolescent care se poate înnebuni după vedete K-pop, și ea, ca orice ființă profund religioasă, putea să aibă misionari și sfinți preferați, dorind să calce pe urmele lor.

Dacă îndepărtezi limbajul credinței și dai deoparte lustrul narațiunilor despre destin, descoperi adesea o motivație foarte omenească în devenirea unui sfânt. În fond, povestea începuturilor lui Anjezë poate fi redusă la cea a unei tinere cu perspective limitate, dornică de aventură și de o viață mai interesantă.

În 1928, după ce a împlinit optsprezece ani, a plecat din Albania și s-a alăturat congregației Surorilor din Loreto de la abația Loreto din Rathfarnham, lângă Dublin, Irlanda. Nu avea să se mai întoarcă acasă timp de 60 de ani și nu și-a revăzut niciodată mama. În Irlanda, a învățat engleza pregătindu-se pentru misiunea ei în India. Peste un an avea să plece devenind novice la Darjeeling, luând numele Tereza după cel al călugăriței franceze Thérèse de Lisieux, care fusese beatificată cu doar cinci ani înainte. Sainte Thérèse era un fel de superstar catolic la începutul și la mijlocul secolului XX; de la moartea ei tragică la doar douăzeci și patru de ani, răpusă de tuberculoză în 1897, în jurul ei se născuse un cult considerabil, mai ales în rândul tinerelor femei evlavioase, astfel că s-a ajuns rapid la sanctificarea ei în 1925 (într-o manieră pe care beatificarea și canonizarea Terezei aveau să o repete mai târziu).

În 1937, Tereza a depus jurământul de credință și a fost trimisă în misiune la Entally, Calcutta (azi Kolkata), în Bengalul de Vest. A predat religie și geografie la Loreto St Mary's School patronată de mănăstirea ei și a învățat bengali.

După cum am văzut, unul dintre factorii favorizanți ai falșilor eroi este acel mediu *aliefic*, filmul; indiferent că e vorba de *Reach for the Sky* despre Bader, *PT-109* și *JFK* despre Kennedy ori *Che!* interpretat de Omar Sharif în filmul lui Fleischer din 1969. Viața Maicii Tereza nu face excepție, prilejuind niște relatări hagiografice „atât de proaste încât sunt bune". Printre ofertele mai recente se numără un film de animație, intitulat cu multă imaginație *Maica Tereza*. În film, Tereza ne este înfățișată ca un soi de călugăriță rebelă, acționând la marginea ordinului ei, luptând împotriva regimului de muncă și mai ales devotată lucrării lui Isus și săracilor care trăiesc dincolo de gard. Mănăstirea Terezei este înconjurată de un uriaș bidonvil, Motijheel, iar disparitatea dintre viața creștină ordonată și curată dinăuntru și mizeria și privațiunile de dincolo de gard o determină să-și găsească adevărata chemare.

În realitate, Tereza a ajuns directoarea școlii și nu și-a petrecut fiecare clipă revoltându-se ori umblând prin Motijheel ca să repare scaunele cu rotile ale oamenilor (cum ne arată filmul). A considerat că a fost cea mai fericită perioadă a vieții ei și, mult timp după ce plecase, a continuat să ducă dorul acelui loc. Cu ocazia aniversării de 150 de ani de existență a școlii a scris: „Chiar dacă acum sunt o Misionară a Carității, undeva în adâncul meu, Loreto continuă să existe. Nimic nu mă poate

despărți de dragostea și de recunoștința pe care le simt pentru Loreto".

Dacă ar fi rămas acolo, nu am fi auzit probabil niciodată de Maica Tereza, dar, asemenea lui Che Guevara la marginea minei Chuquicamata, a avut și ea momentul ei de pe „drumul Damascului", adică revelația ce i-a schimbat viața, în călătoria cu trenul spre Darjeeling din anul 1946. A avut atunci ceea ce ea a descris drept „chemarea dinăuntrul chemării". Determinată poate de sărăcia și de mizeria extremă pe care le vedea prin fereastra trenului, s-a hotărât să părăsească ordinul Loreto și să își dedice viața săracilor.

În filmul de animație, acest moment se petrece pe neașteptate. Este redat ca un soi de moment divin al unei călugărițe rebele, deși Tereza nu era o punkistă din fire, care acționa la marginea ordinii. Dimpotrivă, a făcut totul corect, respectând regulile, încurajată de cei din jur, și nu a întâlnit de fapt nici un fel de piedici în pofida legendarei încetineli cu care acționează Vaticanul. Pentru a întemeia noul ordin a trebuit să dovedească părintelui ei spiritual Celeste van Exem, arhiepiscopului de Calcutta Ferdinand Perier și papei Pius al XII-lea că era în stare de asemenea întreprindere. Era însă o persoană cu multe relații și pricepută să socializeze, în India se afirmase deja, astfel că drumul ei a fost neted, însă, chiar și așa, tot a durat niște ani, până în 1950, când a putut să-și deschidă congregația ei diocezană la Calcutta.

Motivul, cu propriile ei cuvinte, a fost „chemarea dinăuntrul chemării", dar ce a însemnat asta mai exact? Să examinăm situația cu ochii cercetători ai unui manager de la serviciul de resurse umane.

Terezei îi plăcea să predea, dar la sfârșitul anilor 1940 cariera ei ajunsese la ceva ce se putea numi capătul drumului. Făcuse această meserie aproape 20 de ani, se apropia de vârsta de mijloc și nu mai avea nici o perspectivă de a avansa. „Chemarea dinăuntrul chemării" va fi fost ceva ce se poate numi „căutarea de noi provocări". Nu existau pe atunci posibilități de a urca mai mult pe scara ecumenică pentru o femeie, cum nu există nici acum – la urma urmei, nu există femei preoți sau episcopi în Biserica Catolică. Creându-și propriul ordin, de fapt un „start-up" religios, putea să aibă o influență de care nu s-ar fi bucurat niciodată ca profesoară într-o școală mănăstirească de fete din Calcutta și să devină o femeie puternică și influentă în cadrul Bisericii. Sună cinic, mai ales venind de la cineva care, recunosc, nu mai are credință, dar consider că nimeni nu ajunge la vârf din întâmplare. Și în pofida aspirațiilor ei înalte, Biserica Catolică este o organizație ca oricare alta. Are un CEO, management, sistem de promovări, vedete în ascensiune și rivalități.

Tereza – cu toată purtarea ei modestă, blajină și smerită – a fost o carieristă, care s-a înghesuit să ajungă în față și să își asume roluri de conducere. Nu a fost numită directoare la Loreto printr-o intervenție divină sau prin noroc. S-a străduit să obțină acea poziție, iar același spirit înnăscut de lider a împins-o să devină fondatoarea unui ordin de călugărițe.

Poate că decizia ei a fost determinată de o criză mai profundă și întunecată prin care trecea. Căci la sfârșitul anilor 1940, când Tereza se lupta să-i întemeieze ordinul, începuse să aibă întrebări legate de existența lui Dumnezeu.

Mulți oameni evlavioși și, în special, cei care își dedică viața credinței în Dumnezeu au parte de ceva ce e cunoscut ca „noaptea întunecată a sufletului". Sună, din păcate, ca titlul unui album de jazz sau al unei cărți de benzi desenate, dar este, în realitate, o criză spirituală. Credinciosul începe să se îndoiască de propria chemare, sau de promisiunea veșniciei, sau – în cel mai rău caz – de credința lui în Dumnezeu. Expresia îi aparține călugărului (mai târziu, sfântului) spaniol de secol XVI Ioan al Crucii, devenit cunoscut în timpul Contrareformei, când Biserica Catolică s-a confruntat cu ascensiunea credinței protestante. În poezia sa „Noche oscura del alma" („Noaptea întunecată a sufletului") vorbește, metaforic, despre pierderea casei (credința) în întuneric și apoi despre strădania de a găsi drumul înapoi – încheind prin a spune: „Dacă un om dorește să fie sigur de drumul pe care merge, trebuie să închidă ochii și să meargă prin întuneric". Ori, cu alte cuvinte, să se lase din nou în seama credinței.

Este un fenomen comun printre cei credincioși. Însuși Isus pare să-l fi trăit, căci înainte de a-și da duhul, răstignit pe cruce, strigă „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit?", după cum scrie atât în Evanghelia lui Matei, cât și în cea a lui Marcu.

De-a lungul istoriei ce a urmat, mulți creștini s-au trezit punând aceeași întrebare. Chiar și eroina Maicii Tereza, Thérèse de Lisieux, a trecut prin aceeași criză atunci când s-a îmbolnăvit de tuberculoză. În fața morții, s-a simțit „departe de toți sorii" și, coborând în acea beznă a spiritului, a scris că „o ceață mă înconjoară și devine tot mai deasă: îmi pătrunde în suflet". Acest sentiment

a însoțit-o până la sfârșit, iar cel puțin unul dintre biografii ei a susținut că Thérèse ar fi murit fără credință.

Se spune adesea că printre cei care trăiesc în comunități religioase, întrebarea nu este *dacă* cineva va avea parte de noaptea întunecată a sufletului, ci *când* se va întâmpla aceasta.

A pierde credința în orice, că e vorba de Moș Crăciun, de bateria iPhone-ului ori de promisiunile lui Boris Johnson, nu e ușor, dar dacă ți-ai pus viața în slujba credinței în mod absolut și fundamental, e cu totul altceva. Tereza fusese călugăriță de la optsprezece ani. Identitatea ei, tot ce știa și tot ce făcea era legat de credință. Căminul ei, siguranța ei, statutul ei, toate se bazau pe credința ei; a-ți pierde încrederea în ea era o catastrofă la toate nivelurile, iar aceasta a declanșat o îndelungată criză existențială.

La începutul anilor 1950 și în cele cinci decenii care au urmat, Maica Tereza a trăit acea noapte chiar foarte întunecată și, ani de zile, în scrisorile și în conversațiile ei, a susținut că se simțea departe de Dumnezeu. Putem să presupunem că, la fel ca tiza ei, a încetat probabil să mai creadă în el. În 1961, de pildă, i-a mărturisit părintelui ei spiritual Josef Neuner că, în vreme ce le îndruma pe surorile ei în iubirea față de Dumnezeu, propria ei dragoste fusese „ștearsă" și că „trăia într-un gol total".[44]

Conștientă probabil că toate acestea ar putea să-i știrbească postum imaginea sfântă, Tereza avea să ceară mai târziu ca toate scrisorile ei să fie arse. Neuner însă le-a păstrat, ca inspirație pentru alții, iar aceste scrisori stau la baza cărții *Come Be My Light*, care a fost publicată după moartea ei. Cinci din cele treisprezece capitole ale cărții evocă această

criză de credință și reprezintă o lectură neașteptată pentru cineva care a crescut într-o vreme când ea a fost cel mai cunoscut mesager al Domnului de pe Pământ.

„Locul lui Dumnezeu în sufletul meu este pustiu – nu există un Dumnezeu în mine", spune ea într-o scrisoare, iar în alta scrie: „Nu simt nimic în fața lui Isus și, cu toate acestea, nu mă pot lipsi de sfânta euharistie"[45].

Vibrează aici acel dor profund după credința necomplicată din copilărie, și îi roagă pe preoți să „mă învețe să-l iubesc din nou". Cu altă ocazie scrie, „El nu mă vrea – nu e aici".

Disonanța cognitivă de care suferea Tereza nu a fost de fapt luată în seamă fiindcă toți oamenii cărora le scria erau membri ai Bisericii. Se afla de fapt într-o uriașă casetă de rezonanță, așa că nici o clipă cineva nu s-a gândit să spună „Stai puțin, să ai oare dreptate, ce-ar fi dacă Dumnezeu nu ar exista? Iată o întrebare bună". Postulatul era că Dumnezeu există, iar ea nu trebuia decât să găsească drumul înapoi spre el.

Dacă aplicăm modelul BITE, avem aici de-a face atât cu *controlul asupra informației* – prin aceea că nu avea acces decât la informația existentă în cadrul grupului –, cât și cu *controlul asupra gândirii* – prin aceea că „gândirea de grup" și cercul cu care purta corespondență respingea orice altă posibilitate. Se exercita însă și un *control emoțional* – fiindcă pierderea credinței ar fi făcut-o să se simtă ca o ratată, iar *in extremis* ar fi făcut-o să părăsească unica lume pe care o cunoștea.

Cu alte cuvinte, mai pământești, Tereza trăia echivalentul religios al fenomenului cunoscut ca eroarea costurilor nerecuperabile sau escaladarea

angajamentului, care se produce atunci când un individ sau o organizație refuză să abandoneze un proiect fiindcă a investit deja masiv în el. Când cumperi o casă, o mașină sau o religie, iar apoi descoperi că ai comis o eroare uriașă, ești mai degrabă înclinat să arunci bani sau efort în continuare în loc să abandonezi. A admite înfrângerea înseamnă a admite că ai făcut o greșeală din capul locului, iar oamenii detestă să facă asta.

Am încercat să înțeleg stresul pe care l-a resimțit Maica Tereza. A găsi oameni care trec/au trecut prin noaptea întunecată a sufletului e ceva. A găsi însă oameni dispuși să-ți permită să le relatezi povestea într-o carte e cu totul altceva. Îi sunt, prin urmare, extrem de recunoscător unei foste novice [persoană care a intrat într-o mănăstire și se pregătește să se călugărească] care mi-a împărtășit experiența ei. O voi numi Christine.

Christine a intrat într-un ordin la șaptesprezece ani în 1966. La fel ca tânăra Anjezë, crescuse într-o familie profund religioasă și nu avea îndoieli în privința credinței ei. Când i-a anunțat de chemarea ei de a se călugări, părinții au fost extrem de mândri de fiica lor, considerând că făcea onoare întregii lor comunități.

De aici, povestește Christine:

„La șaptesprezece ani am fost postulantă [candidată pentru a fi primită în ordin], apoi novice timp de un an. În timpul acestor doi ani am început să văd că viața nu era așa cum mi-o imaginasem. Sinceră să fiu, nu știu cum mă așteptam să fie. Poate credeam că după ce voi îmbrăca haina monahală voi simți ceva; o schimbare (poate), dar nu, nu am simțit nimic. M-am străduit din greu să

simt credința, chemarea pe care celelalte 65 de fete o simțeau – sau presupuneam eu că simțeau.

Îndoielile au început să mi se strecoare în suflet și a fost șocant – mai ales pentru cineva atât de tânăr... (Mi-am dat seama) că nu credeam în Dumnezeu, dar că îmi era frică să o spun cu glas tare. Era îngrozitor – să fii nevoit să-ți tot spui că, fără doar și poate, crezi în Dumnezeu, în credința ta (când nu exista), lucrul acesta m-a dat realmente peste cap."

Christine crescuse într-un mediu care i-a controlat credințele, informațiile pe care le primea și care dintre gânduri și emoții erau permise. Luase hotărârea să devină călugăriță și – având dintr-odată șansa să se gândească la asta fără presiunea de acasă – a început să aibă îndoieli serioase. Orice om care a trăit experiența pierderii credinței va fi capabil să relaționeze și să empatizeze cu această suferință interioară și cu singurătatea ei. Dar cei mai mulți dintre noi nu au pornit niciodată pe acest drum, iar Christine era acum captivă într-o viață pe care nu dorea să și-o asume.

Când, în final, și-a făcut curaj să anunțe mănăstirea că dorea să plece, a întâmpinat rezistență.

„Am cerut de câteva ori, dar mi s-au dat tot felul de contraargumente, că era nevoie de profesori. A fost oribil, eram tratată de parcă ceva nu era în ordine cu mine. Aveam nouăsprezece ani când am plecat și nu am fost binevenită acasă, dar asta e altă poveste."

Christine a găsit puterea să plece, chiar dacă în plan personal au existat complicații. Dar era încă foarte tânără la vremea aceea și personal nu făcea parte din establishmentul catolic. Spre deosebire de Tereza care, atunci când a fost cuprinsă de îndoieli,

parcursese un drum lung, devenind un veritabil pilon al Bisericii Catolice din India.

Mai târziu, Tereza avea să declare că întunericul ei începuse „la patruzeci și nouă sau cincizeci de ani", dar scrisorile ei o contrazic. În 18 martie 1953, când avea patruzeci și doi de ani, i-a scris arhiepiscopului Perier, un preot iezuit belgian din India, că „există un întuneric teribil în mine, ca și cum totul ar fi mort", iar în momentul când a dat glas acelor gânduri, ele existau cu siguranță de mai mulți ani.

Încercând să-și recapete credința în Dumnezeu și să simtă din nou acea încredere pe care o avusese în copilărie, Tereza a găsit alinare în suferință. Nu exagerăm spunând că era bolnăvicios de obsedată de ea.

Numea „durerea, regretul și suferința... sărutul lui Isus – un semn că te-ai apropiat de el". Mereu îi încuraja pe credincioși să considere că „suferința în sine nu este nimic. Dar suferința împărtășită cu patimile lui Hristos este un dar minunat, cel mai frumos dar, un semn de iubire".

Cum Maica Tereza nu putea simți iubirea lui Dumnezeu decât prin durere, a hotărât să se înconjoare de suferință și de aceea a înființat azile.

Brian Kolodiejchuk, care a fost unul dintre cei mai fervenți susținători ai canonizării ei de mai târziu și editorul cărții *Come Be My Light*, a scris următoarele: „Realitatea relației ei cu Isus a fost într-adevăr un paradox... În rugăciune i se adresa lui Hristos dând glas năzuinței ei dureroase de a fi aproape de el. Dar numai atunci când se afla împreună cu cei nevoiași prezența lui devenea vie. Atunci îl simțea a fi atât de viu și atât de real".

Da, acesta era sistemul ei de credințe și, da, durerea și moartea lui Hristos pe cruce sunt

fundamentale pentru credință – dar pentru un necredincios, totul sună cumva psihopatic.

Noul ei ordin și-a deschis ușile în 7 octombrie 1950, având 12 membre dintre fostele ei eleve, și a început să acorde ajutor celor bolnavi și muribunzi din Calcutta. Curând au venit tot mai multe aspirante (persoane care se gândeau să se alăture ordinului), iar misiunea a început să crească și, odată cu ea, renumele Terezei.

În 1968, Malcolm Muggeridge a fost atras de activitatea ei, iar în 1969 a făcut un documentar de televiziune intitulat *Something Beautiful for God*. Muggeridge era un personaj complex și contradictoriu. Un binecunoscut jurnalist britanic, autor satiric și fost ofițer de contrainformații, care avusese parte de propria noapte de întuneric a sufletului și petrecuse decenii pendulând între credință, agnosticism și ateism.

Socialist radical la un moment dat, a fost de asemenea unul dintre cei puțini suficient de curajoși să-și exprime sentimentele republicane cu ocazia încoronării reginei Elisabeta, zicând că este o „telenovelă", ceea ce i-a atras furia opiniei publice.

Dar nu era nici pe departe eroic, iar, printre altele, era un prădător sexual care, după cum a scris mai târziu profesoara Jean Seaton, specialistă în istoria BBC, „nu se putea abține să nu pipăie femeile". Odată cu scăderea libidoului spre bătrânețe, i-a crescut interesul pentru cele spirituale. Spre sfârșitul anilor 1970, „Sfântul Mugg" avea să devină un pilon al establishmentului religios, iar în 1979 a devenit faimos criticându-i în direct la televiziune pe John Cleese și pe Michael Palin pentru îndrăzneala lor de a fi scris „blasfemia" *Life of Brian*.

Dar atitudinea lui moralizatoare își are rădăcinile în hedoniștii ani 1960. Epoca iubirii libere l-a transformat pe bătrânul morocănos Muggeridge în tot ceea ce el însuși disprețuise; văzând decadența și depravarea la fiecare cotitură, a hotărât să le denunțe, devenind cel mai nesuferit tip de fanatic și apărător al credinței. În acest fel a ajuns să viziteze, pe banii BBC, misiunea Maicii Tereza din India. Acolo ar fi văzut, susținea el, o strălucire ce o înconjura pe Maica Tereza, „dovadă" a „luminii divine" și a unei „aureole cerești". Muggeridge se bucura de asemenea reputație încât a fost în stare să convingă o bună parte din public că asistase la primul miracol televizat și că Tereza era un fel de sfântă în viață. În 1988, în cartea sa *Confessions of a Twentieth-Century Pilgrim* a afirmat:

„Am realizat pe loc că mă aflam în prezența cuiva de o calitate unică... inteligența ei... pietatea evidentă și veritabila ei modestie... Există o formulare în unul dintre Psalmi care mie îmi evocă prezența ei: «frumusețea sfințeniei» – acea frumusețe specială care se transformă într-o luminozitate omniprezentă generată de o viață dedicată iubirii lui Dumnezeu și creației Lui."

Există de fapt o explicație mult mai puțin divină pentru aura ce-o înconjura pe Tereza – praful. Știind că vor filma la lumină scăzută, echipa de operatori adusese filme de înaltă rezoluție care au înregistrat și particulele de praf din aer.

Muggeridge a fost informat, dar a preferat să creadă altceva, așa cum credea și că Tereza era implicată în lucrări sfinte. În realitate, în pofida aplauzelor și elogiilor, existau probleme serioase legate de misiunea ei – atât în ce privea felul în care era condusă, cât și tratamentul la care erau supuși

cei care trăiau și munceau acolo. Probabil că Muggeridge era prea orbit de lumina nimbului ei de praf și de proaspăt descoperita sa cucernicie. Însă, oricare ar fi adevărul, documentarul a făcut-o celebră în toată lumea. Iar în anii care au urmat a continuat prin a fi celebrată și transformată într-o personalitate globală.

Deși elogiile păreau a fi la un moment dat universale, nu toată lumea era convinsă și existau iconoclaști, printre care cel mai cunoscut era ateul Christopher Hitchens, căruia Tereza îi spusese la un moment dat:

„Este ceva frumos în a-i vedea pe cei săraci acceptându-și soarta, să sufere precum a pătimit Hristos. Lumea are de câștigat de pe urma suferinței lor."

Hitchens a rămas însă o voce solitară, iar pe măsură ce ordinul ei se extindea în toată lumea, ajungând în final la 517 misiuni în 100 de țări, milioane de lire sterline au început curgă de la tot felul binefăcători, dintre care unii erau realmente dubioși. În timp ce deturna milioane din fondul de pensii al angajaților săi, magnatul media Robert Maxwell (care mai târziu avea să dispară misterios de pe iahtul său *Lady Ghislaine*, numit astfel după fiica lui) i-a oferit bani gheață. Și a acceptat bucuroasă și cel puțin 1,25 de milioane de dolari donați de Charles Keating, un om de afaceri american, folosindu-se și de avionul lui particular pentru a zbura în SUA.

Când acesta a fost acuzat de fraudă în 1990 pentru că pusese în vânzare obligațiuni fără valoare, s-a oferit ca martor al apărării, scriindu-i judecătorului Lance Ito (care mai târziu avea să prezideze procesul lui O.J. Simpson acuzat de

ucidere): „Știu doar că a fost întotdeauna bun și generos... și întotdeauna gata să ajute când era nevoie... Isus ne-a spus că tot ce facem pentru cei mai mici dintre frații noștri MIE MI-AȚI FĂCUT. Domnul Keating a făcut mult pentru a-i ajuta pe cei nevoiași, iar acesta este motivul pentru care scriu în favoarea lui".

Ito l-a condamnat la zece ani de închisoare.

Tereza nu părea a se sinchisi de la cine veneau banii – sau chiar premiile –, iar în 1980 a acceptat Legiunea de Onoare haitiană de la „Baby Doc" Duvalier, unul dintre cei mai brutali tirani ai vremii. Încă de pe atunci, Duvalier fusese acuzat de corupție, deturnare de fonduri, asasinat, tortură și ucideri într-un regim de teroare. Maica Tereza a ales să nu vadă suferința, declarând în schimb jurnaliștilor, potrivit lui Hitchens, că, atunci când a însoțit-o pe soția dictatorului la ieșiri în public, „nu văzuse niciodată oamenii simpli fiind atât de familiari cu un șef de stat cum erau cu ea. A fost o lecție frumoasă".

Maica Tereza a petrecut de asemenea mult timp cu un guru numit John-Roger Hinkins. Hinkins conducea un cult numit Movement of Spiritual Inner Awareness [Mișcarea pentru Conștientizare Interioară Spirituală] – MSIA (pronunțat Mesia), pretinzând frecvent că nivelul său de conștientizare spirituală era mai înalt decât cel al lui Isus Hristos. Cu toate acestea, Tereza a acceptat din partea acestuia un dar de 10 000 de dolari și „Premiul pentru Integritate" MSIA.

Peste alți cinci ani, Tereza a murit lăsând o avere uriașă pe numele Misionarelor Carității care, după unele estimări, se ridică la 100 de milioane de dolari. În cartea sa din 2017 *Peccate Originale*

(Păcatul originar), jurnalistul italian Gianluigi Nuzzi a afirmat că Tereza deținea „de departe cel mai bogat cont" din banca Vaticanului, iar dacă banii ar fi fost retrași, instituția toată s-ar fi prăbușit probabil. De aici se naște întrebarea: De ce se aflau la bancă și nu erau folosiți pentru a ușura suferința celor nevoiași?

Practic, unica persoană care și-a pus această întrebare în timpul vieții ei a fost Christopher Hitchens, dar acesta avea și el bubele lui: stilul lui belicos și faptul că făcuse o obsesie din a-i urmări mișcările nu-i făceau bine. Hitchens rareori își alegea cuvintele, iar animozitatea sa manifestată oferea muniție apărătorilor ei care îl respingeau ca o voce singulară și un celebru ateu care avea un interes personal să o denigreze.

Bineînțeles că, oricum am privi lucrurile, nu e admisibil să primești bani de la unele dintre cele mai odioase personaje din vremea ta. Dar e și mai grav că, acceptându-i, nu ai pus acei bani în slujba unor fapte bune.

În timpul vieții, Maica Tereza a fost cel mai cunoscută pentru Casa Inimii Pure din Calcutta care primea muribunzi nevoiași.

Tereza a pretins că dorea să ofere alinare celor mai săraci în ultimele lor ore de viață, așa cum numai bogații aveau parte. Acesta era obiectivul respectivului cămin, deasupra ușii căruia stătea scris: *I am on my way to heaven* [„Sunt pe drumul spre rai"]. Dar în pofida banilor care veneau și tot veneau, condițiile erau mizerabile și nu se respectau uzualele norme sanitare. Trupurile zăceau întinse pe jos ori pe niște paturi vechi umplând tot locul.

Într-un documentar din 1995, *Hell's Angel*, o fostă voluntară, autoarea Mary Loudon, a susținut

că mulți dintre cei de acolo treceau prin dureri agonizante și fără rost în ultimele lor ore:

„Nu existau perfuzii, iar acele erau folosite și refolosite la nesfârșit. Vedeai câte o călugăriță clătind acele sub apa rece de la robinet, iar când am întrebat-o pe una dintre ele de ce făcea asta... de ce nu fierbea și nu steriliza acele, mi-a răspuns: «Nu are rost, nu e timp».“

Era în perioada de apogeu a epidemiei de HIV-SIDA, dar nimeni nu părea preocupat de riscul unei infecții, deși India a înregistrat în 1995 un număr record de 250 000 de noi cazuri.

Deși era aparent un cămin, mulți dintre cei care veneau aici căutau ajutor pentru această viață și nu pentru a fi conduși în cealaltă. Un studiu al Universității din Montréal a arătat că: „Două treimi din oamenii care veneau la această misiune sperau să găsească un doctor care să-i trateze, în vreme ce o treime zăceau pe moarte fără a primi îngrijirea adecvată. Doctorii au constatat o lipsă evidentă de igienă, condiții precare, precum și lipsă de îngrijire reală, mâncare nepotrivită și lipsă a analgezicelor. Iar problema nu era lipsa de bani“.

Maica Tereza nu credea în analgezice; atenuarea suferinței însemna estomparea prezenței lui Isus, drept care analgezicele erau rareori folosite, mulți sfârșind în dureri atroce și fără rost. Alții au murit deși nu ar fi trebuit, iar Loudon a susținut că asistase la moartea unui băiat numai fiindcă cei de la cămin nu au dorit să-l trimită la un spital unde i s-ar fi administrat antibioticele ce l-ar fi salvat.

Când Robin Fox, editorul revistei medicale britanice *The Lancet*, a vizitat în 1994 Casa Muribunzilor Săraci, a fost îngrozit de ce a văzut. Tratamentul era „întâmplător“, iar călugărițele fără

pregătire medicală nu știau ce să facă, dându-și cu presupusul cum să-i trateze pe cei aflați în grija lor.

Condițiile au rămas la fel de îngrozitoare și după moartea Maicii Tereza în 1997. Jurnalistul Donal McIntyre, care în 2005 a lucrat timp de o săptămână sub acoperire la *Daya Din*, unul dintre căminele de referință ale misiunii unde erau îngrijiți copii, a fost șocat de ce a văzut. Scriind pentru *New Statesman*, a povestit cum într-un dormitor supraaglomerat a văzut „trupul încovoiat al unui băiețel într-un maiou alb. Suferind, se legăna înainte și înapoi, având glezna legată de pat, ca o capră într-o curte de țară".

Acuzațiile sale au fost respinse ulterior de călugărițe, una dintre ele declarând pentru Prime Asia News: „Constrângerile fizice erau folosite doar când era absolut necesar pentru siguranța copilului și în scopuri educative, pe perioade limitate..."

Dar de ce, având în vedere că existau atât de mulți bani la dispoziție, lipseau medicamentele – și, mai ales, de ce nu existau dotările adecvate?

Un motiv ar putea fi că, misiunea crescând și ajungând la 517 cămine, banii trebuiau împărțiți cu parcimonie. Dar asta nu explică suma de bani ce s-a adunat în contul de la banca Vaticanului. Tereza era cunoscută ca strânsă la pungă. O lucrare a cercetătorilor canadieni Serge Larivée, Geneviève Chenard și Carole Sénéchal din 2013 sugerează: „Maica Tereza era generoasă cu rugăciunile, dar destul de zgârcită cu milioanele fundației ei atunci când era vorba de suferința umană. În timpul numeroaselor inundații din India ori ca urmare a exploziei unei fabrici producătoare de pesticide din Bhopal, a înălțat numeroase rugăciuni și a oferit

medalioane cu Fecioara Maria, dar nici un fel de ajutor bănesc".

Era mulțumită să cheltuiască pentru ea, călătorind la clasa întâi atunci când nu zbura cu avioanele particulare ale faimoșilor ei prieteni.

Când ea însăși a avut probleme de sănătate în anii 1990, nu avut parte de umilințele pe care le îndurau cei din Casa Muribunzilor Săraci. Îmbolnăvindu-se în Mexic în 1992, nu a fost lăsată în grija medicilor locali, ci transportată cu avionul la San Diego în California, unde a fost tratată de unii dintre cardiologii de frunte ai vremii.

Din spusele uneia dintre doctoriţele care au tratat-o, dr. Patricia Aubanel, a fost „o pacientă teribilă" și „cel mai dificil pacient pe care l-am avut". Suferința i se va fi potrivit lui Hristos, dar nu ei.

Maica Tereza a avut, din păcate, un standard pentru ea și altul pentru nevoiașii Indiei. Fiindcă la rădăcina felului în care era văzută și probabil se vedea ea însăși se afla vechiul refren despre Povara Omului Alb – ideea că popoarele „avansate și civilizate" ale emisferei vestice aveau misiunea de a salva oamenii de culoare din starea lor de sălbăticie. În multe privințe, această femeie albă din Europa era o întruchipare târzie, de sfârșit de secol XX, a acelui fenomen de secol XIX. Binefăcătorul creștin colonialist care aduce lumină în (presupusul) întuneric al lumii subdezvoltate. În realitate însă, ea a adus multă suferință.

În timpul unei vizite la Casa Albă din 1981, s-a lăudat pe față că elibera bebeluși din sărăcia Calcuttei și, chiar dacă e posibil ca unii dintre aceștia să fi fost abandonați (după cum pretindea ea), se pune totuși întrebarea sub ce jurisdicție și

autoritate se întâmplau aceste lucruri? Iată că își permitea să acționeze într-o manieră care ignora legile adopției și ar fi produs o considerabilă consternare oriunde altundeva. Dar fiindcă totul se petrecea în India, lumea a continuat să o trateze ca pe o mântuitoare.

Ne e greu să ignorăm concluzia că, în final, nu a fost vorba de altceva decât de o mișcare bazată pe suferință și astfel ticluită încât această femeie pierdută să poată simți o legătură cu Dumnezeu.

Iar suferința nu se limita la copii orfani – multe dintre călugărițe sufereau și ele.

Acesta era un fapt recunoscut la Calcutta. Într-un articol altfel favorabil publicat în 2016 în *Guardian*, Mari Marcel Thekaekara, care a crescut făcând voluntariat la orfelinatul Shishu Bhavan, a scris: „Toată lumea era revoltată că în zilele toride de vară călugărițelor le era interzis să bea suc rece. Nimic nu se întâmpla fără permisiunea Maicii Tereza. Tinerele surori erau nevoite să umble kilometri în soarele arzător, adesea desculțe, pășind pe pavaje fierbinți, fiindcă Maica Tereza decretase că așa trebuia. La cei doisprezece ani ai mei, am urât-o pe acea autocrată nedreaptă și meschină".

Însă lucruri și mai rele se petreceau în spatele scenei. Călugărițele erau obligate să se autoflageleze zilnic cu un mănunchi de sfori înnodate. Pedepsele și durerea erau împinse la extrem, iar o fostă călugăriță, Mary Johnson, a descris acest lucru într-un interviu cu jurnalista Valerie Tarico: „Aceasta e o religie în care aproape fiecare lăcaș de cult, clasă ori casă particulară pune la loc de cinste imaginea unui bărbat torturat, însângerat. Ni s-a spus că, purtând lanțuri cu țepi și flagelându-ne în fiecare zi, aveam să împărtășim lucrarea sa mântuitoare".

În 2001, o altă fostă membră, Mary, a declarat pentru podcastul *The Turning: The Sisters Who Left* că: „Autoflagelarea zi de zi este menită să-ți amintească apăsat că ești păcătos și să-ți ia orice mândrie. Ești cineva care are nevoie de autoflagelare".

O altă fostă călugăriță, Colette Livermore, a relatat pentru același podcast că scrisorile de la familie și de la prieteni erau reținute și că nu li se permitea să-i viziteze pe cei dragi nici atunci când erau pe moarte. Cele care ieșeau din rând erau izolate. Cele care plecau – iar în unele cazuri, fugeau – erau repudiate. Surorile erau obligate să poarte aceleași haine ca superioarele lor, iar în acest fel să-și anuleze individualitatea. Viețile erau strict ordonate. Erau trezite la ora 4.30 dimineața și se duceau imediat la muncă. Nu aveai timp de a pune întrebări ori de a te îndoi de ce făceai, ori de motivul pentru care făceai, fiindcă nu aveai decât o jumătate de oră pe zi pentru recreere. Călugărițelor nu li se permitea să meargă singure undeva, ci se deplasau câte două, supraveghindu-se reciproc. Conversațiile particulare erau interzise în afara rugăciunilor. Viața de zi cu zi se măsura în flagelare și în muncă. Spălatul și igiena personală erau disprețuite, ferestrele erau blocate ca aerul proaspăt să nu intre, iar lor li se cerea să îngenuncheze pe piatra de sub picioare pentru a simți suferința chiar și în rugăciune.

Sună ca lumea ficțională a lui Gilead, personajul din romanul lui Margaret Atwood *Povestea slujitoarei*. Dar există și o paralelă neplăcută cu lumea reală a „Familiei" lui Anne Hamilton-Byrne din Melbourneul anilor 1970.

Toate acestea se întâmplau în văzul tuturor, iar acesta este poate aspectul cel mai tulburător al poveștii. Hitchens a pretins că Tereza le încuraja pe călugărițele ei să-i boteze pe muribunzi chiar dacă erau de religie hindusă ori musulmană. Spre sfârșitul anilor 1990, i se alăturaseră și alte voci critice. Dar Tereza continua să fie o icoană globală, așa că nimeni nu-i lua în seamă pe critici. Faima ei universală o proteja pe Maica Tereza în același fel în care reputația lui Jimmy Savile era protejată de actele lui de binefacere. Și da, e aici o paralelă profund neplăcută, dar ea există și ar fi o neglijență să o ignorăm.

Faima ei a ascuns lumii și opiniile ei realmente respingătoare despre femei și dreptul acestora de a hotărî în privința sarcinilor. Discursul ei de acceptare a Premiului Nobel din 1979 nu a fost altceva decât o pledoarie antiavort:

„Este hotărârea noastră nestrămutată și vom continua să salvăm fiecare copil mic, fiecare copil nenăscut, să-i dăm o șansă să se nască. Ceea ce facem noi este să luptăm împotriva avortului prin adopții, iar bunul Dumnezeu ne-a binecuvântat munca în asemenea măsură încât am salvat mii de copii și mii de copii au găsit o casă unde sunt iubiți, doriți și îngrijiți."

Iar după ce și-a primit premiul la ceremonia de decernare de la Oslo, s-a întors la locul ei în aplauzele entuziaste ale asistenței.

* * *

După moartea ei în septembrie 1997, Maica Tereza a fost imediat inclusă pe lista pentru sanctificare, dar erau necesare dovezi ale „virtuții ei eroice". Prietenul ei Brian Kolodiejchuk a făcut sute de

interviuri și a alcătuit un dosar de documente pentru a dovedi acest lucru.

În final s-a produs și miracolul, când o femeie pe nume Monica Besra din Bengal a afirmat că o lumină divină a ieșit dintr-o fotografie a călugăriței răposate și a vindecat-o de cancer.

A fost beatificată în 2003, iar în 2015 papa Francisc a recunoscut un al doilea miracol, când un bărbat din Brazilia fusese vindecat de o tumoră prin puterea intervenției călugăriței. În 2016 a fost declarată sfântă, iar în anii ce au urmat numele ei a devenit – nu-i așa? – un sinonim al sfințeniei. În 2007, înainte chiar de canonizarea ei, la Kosovo a început construirea unei catedrale în memoria ei, care, peste un deceniu, i-a fost consacrată. Misionarele Carității, monumentul ei viu, continuă să înflorească numărând 5 167 de membre care gestionează orfelinate, spitale și centre medicale în șase continente.

Faima Maicii Tereza se datorează parțial nevoii noastre de oameni sfinți. Într-o lume a durerii și a suferinței, vrem din tot sufletul să credem că există oameni „buni", care aduc pace și lumină în întuneric. Iar unii dintre noi, în timpuri disperate, se vor agăța de valorile lor și nu vor da înapoi în fața ororilor, pentru a face ceea ce cred că e bine. Însă chiar dacă s-a bucurat de acel renume, Anjezë Gonxha era altceva.

Hitchens a numit-o pe Maica Tereza „o fanatică, o fundamentalistă și o impostoare" și e greu să nu-i dai dreptate.

Dar, pe de altă parte, ar trebui să ai o inimă de piatră să nu simți simpatie pentru tânăra care și-a pierdut tatăl în circumstanțe teribile și care și-a dorit să scape de opțiunile limitate ale lumii ei,

plecând în India. Este oarecum tragic și faptul că în cea mai mare parte a vieții ei a fost prizoniera unui loc bazat în totalitate pe venerarea unui Dumnezeu în care ea a luptat să creadă.

Însă toate acestea nu sunt tocmai o scuză. Și, oricum, la baza poveștii ei există acea ambiție nestrămutată, falsă modestie și determinare nedisimulată de a deveni nemuritoare obținând suprema distincție. La urma urmei, și-a petrecut întreaga viață în căutarea sfințeniei, la fel ca eroina ei Thérèse de Lisieux.

Pe tot parcursul vieții a recunoscut că într-o zi ar putea să ajungă acolo, iar la un moment dat a scris: „Dacă voi deveni vreodată sfântă – voi fi cu siguranță una a «întunericului». Voi lipsi mereu din ceruri – pentru a aprinde lumina celor care trăiesc în întuneric pe Pământ". Asta cam sună a reclamă și ne dă impresia că dorea să se asigure că așa va fi. Cu toată înfățișarea ei modestă, avem aici o femeie foarte ambițioasă, al cărei obiectiv era sanctitatea. Pentru o persoană atât de celebră pentru modestia ei, a existat o mare aroganță în sinea lui Anjezë Gonxha. Și-a dorit în mod activ să fie venerată și, urmărind acest lucru, a călcat în picioare viețile a numeroși oameni, uitând totodată să cheltuiască sutele de milioane din contul ei de la banca Vaticanului pentru oamenii pe care chipurile îi ajuta.

Nu a fost, desigur, crudă deliberat precum Anne Hamilton-Byrne, iar păcatele ei nu se compară cu depravarea morală a lui Jimmy Savile. Dar, asemenea celor doi, a fost un fals – care a încurajat activ venerarea mitului ei. Pe lângă banii pe care i-a acceptat din partea unor criminali și dictatori și

abuzurile împotriva tinerelor călugărițe aflate în grija ei, toate acestea o arată a fi o ipocrită.

Uneori, creând sfinți, societatea creează adevărați monștri.

* * *

În 6 aprilie 1941, la ordinul lui Hitler, Wehrmachtul a invadat Iugoslavia.

Cu o săptămână înainte, junta militară sârbă îl detronase pe prințul regent Pavel, care fusese atras în război de conducătorul nazist, și îl înlocuise cu Petru al II-lea, fiul în vârstă de șaptesprezece ani al vărului său. Aceasta a fost o insultă pentru lăudărosul și fanaticul Führer însetat de răzbunare.

Când armatele Axei au invadat Iugoslavia dinspre Ungaria, România și Bulgaria învecinate, lucrurile nu s-au petrecut întocmai cum se așteptaseră. Inițial au întâmpinat cel puțin o rezistență mai mare decât anticipaseră, astfel că au ripostat bombardând Belgradul și alte orașe importante pentru a se impune. În noaptea de 12/13 aprilie, Luftwaffe a lansat raiduri asupra capitalei bosniace Sarajevo, distrugând sute de case și fabrici și ucigând 90 de persoane, lăsând mii de oameni fără un acoperiș deasupra capului, printre care o familie pe nume Kabiljo, care s-a refugiat în munți.

Josef Kabiljo era un antreprenor de succes, proprietarul unei fabrici care producea conducte de canalizare, dar evenimentele și războiul i-au lăsat pe el și pe soția sa împreună cu copiii fără casă și săraci. La scurt timp însă după ce își găsiseră un adăpost în afara orașului, Josef s-a întâlnit din întâmplare cu un fost partener de afaceri, Mustafa Hardaga, care a insistat ca Josef și familia lui să vină să locuiască în casa lor până când aveau să-și găsească un loc în care să trăiască. Recunoscători, cei din familia

Kabiljo și-au strâns puținele lucruri rămase și s-au dus la casa lui unde au fost bine primiți de Mustafa și de rudele acestuia.

Un asemenea gest în timpuri de teroare și de incertitudine este remarcabil în sine, dar cu atât mai mult cu cât Mustafa și familia sa erau musulmani practicanți, în vreme ce noii lor musafiri erau evrei.

Islamul ajunsese în Bosnia în timpul ocupației otomane începând cu secolul al XV-lea, iar în 1940 populația musulmană sunnită ajunsese la 718 000 de persoane, reprezentând 30% din totalul populației. Evreii sefarzi veniseră din Spania după Decretul de la Alhambra din 1492 și reprezentau o minoritate mai redusă, de numai 14 000 de persoane la începutul războiului.

Existau firește mari diferențe culturale între cele două familii, dar pentru a-i ajuta pe cei din familia Kabilijo să se simtă în largul lor, Zejnaba, soția lui Mustafa, și cumnata ei nu au mai purtat hijaburi în prezența musafirilor lor evrei.

„Ești fratele nostru, iar copiii tăi sunt precum copiii noștri. Simte-te ca acasă căci orice avem noi este și al tău", i-a spus Mustafa lui Josef. În pofida diferențelor religioase și culturale, cele două familii s-au împrietenit rapid, dar războiul și politica i-au ajuns din urmă, prinzându-i în menghina lor. Spre sfârșitul verii anului 1941, Iugoslavia se afla sub puterea Axei, iar germanii cedaseră o mare parte din Bosnia mișcării fasciste Ustașa, aflată sub conducerea lui Ante Pavelić, șeful noii formațiuni marionetă create de naziști, Statul Independent al Croației.

În aceste condiții de dictatură a ustașilor, dându-și seama că el și familia sa erau în pericol de a sfârși

într-un lagăr de concentrare, Josef a pus la cale fuga lor.

Poate că erau mai conștienți de ororile care se petreceau fiindcă peste drum de casa lui Mustafa era o închisoare de deținuți politici, iar în timpul nopții puteau auzi țipetele celor torturați acolo. Într-o zi, poliția secretă a venit chiar la ușa casei pentru o inspecție de rutină a documentelor, iar cei din familia Kabiljo au fost ascunși într-un dulap sub o grămadă de haine.

Aflând că pentru evrei condițiile erau mai blânde în Mostarul controlat de italieni din sudul Bosniei, Josef a făcut aranjamentele de rigoare și a izbutit să-și mute familia acolo la sfârșitul verii. Dar problemele nu s-au sfârșit aici fiindcă familia avea nevoie de bani, iar Josef n-a avut altă soluție decât să-și lichideze afacerea din Sarajevo. A fost deci nevoit să-și părăsească familia la Mostar și să se întoarcă acolo pentru a vinde ce se mai putea. Neavând unde să stea și nevrând să-i pună din nou în pericol pe cei din familia Hardaga, a pretins a fi un soldat rănit dintr-un spital militar. Din păcate a fost recunoscut și trădat ustașilor care l-au condamnat la detenție într-un lagăr de muncă forțată.

În aceeași perioadă, în august 1941, ustașii au început să aresteze pe cei considerați „indezirabili" și să-i trimită în lagărul morții de la Jasenovac, lângă Zagreb, unde au trecut la uciderea sistematică a aproximativ 60% din populația de 12 000 de evrei, a populației roma și a circa 90 000 de sârbi. Josef se afla din nou în mare pericol, dar într-o bună zi, în timp ce curăța zăpada de pe stradă împreună cu alți deținuți, a observat o femeie musulmană cu fața acoperită care privea spre el. Era Zejnaba, soția lui

Mustafa, care a fost atât de impresionată la vederea situației prietenului lor încât s-a hotărât să întreprindă ceva.

Cu riscuri enorme, a început să le aducă de mâncare lui Josef și celorlalți deținuți și totodată i-a transmis lui Josef că, dacă reușea să scape, era oricând binevenit în casa lor. Neavând mare lucru de pierdut, Josef a reușit să fugă, iar familia Hardaga l-a ascuns încă o dată în pivnița casei.

Dacă ar fi fost prinși, Zejnaba și Mustafa împreună cu rudele lor ar fi fost arestați și trimiși în lagărul de la Jasenovac, unde soarta le era pecetluită. Josef știa asta, nu în ultimul rând fiindcă văzuse cu ochii lui afișe și avertismente adresate cetățenilor ca nu cumva să adăpostească evrei. Astfel că, după zece zile, a plecat, reușind să ajungă înapoi la Mostar, la nevastă și copii.

Din nou însă, perioada de liniște avea să fie scurtă. Intrarea Aliaților în Italia în 1943 l-a forțat pe Mussolini să se refugieze în nord, devenind conducătorul Republicii Sociale Italiene, un regim-marionetă controlat de naziști, în vreme ce noul guvern italian din sud a încheiat pace cu Aliații – astfel, în zona ocupată de italieni în Balcani a apărut un vid de putere. Acesta a fost umplut de ustași, care au preluat puterea în Mostar, iar din octombrie 1943 a început vânătoarea după evreii din oraș.

Familia Kabiljo s-a refugiat din nou. Josef s-a alăturat unui grup de partizani antifasciști care lupta pentru eliberarea Iugoslaviei, iar atât el, cât și familia lui au reușit să supraviețuiască până la sfârșitul războiului. În 1945 s-au reîntors la Sarajevo în speranța că își vor putea reface viața și afacerile și, din nou, prietenii lor, familia Hardaga, i-au primit cu brațele deschise.

Abia atunci a aflat Josef de soarta tatălui Zejnabei, Ahmed Sadik, care fusese prins adăpostind o familie de evrei, pe nume Papos. Trimis în lagărul de concentrare de la Jasenovac, a fost ucis la scurt timp, fiind dovada, dacă mai era nevoie de o dovadă, a riscului uriaș pe care și-l asumase familia Hardaga primindu-i la ei.

În perioada imediat următoare, puținii evrei supraviețuitori din Bosnia au fost supuși altor umilințe, persecuții și incertitudini din partea noului regim comunist al lui Tito. În aceste condiții, în 1950, familia Kabiljo a emigrat în nou întemeiatul stat Israel pentru a-și clădi o nouă viață. Dar au rămas în legătură cu vechii lor prieteni, iar atunci când a fost posibil, au făcut lobby la Muzeul Holocaustului Yad Vashem pentru familia Hardaga și eroismul lor din timpul războiului. Recunoașterea meritelor familiei Hardaga a venit în 1985 când li s-a acordat titlul „Drepți între popoare".[46]

Avea să mai existe o întorsătură de final la această poveste. Când Iugoslavia s-a destrămat în 1992, războiul a revenit în Bosnia-Herțegovina. De data aceasta, a fost un grup de extremiști sârbi care s-a întors împotriva vecinilor lor, iar Armata Sârbă Bosniacă condusă de Radovan Karadz̆ic´ a inițiat o campanie de purificare etnică împotriva musulmanilor bosniaci și a croaților din regiune. În genocidul care a urmat, s-au săvârșit numeroase atrocități, printre care teribilul masacru de la Srebrenica în care au fost uciși 8 000 de bărbați și băieți.

Acțiunea de purificare etnică i-a alungat pe mii de musulmani din casele lor, iar violurile și tortura aprobate de stat au atins dimensiuni de masă.

Multe familii, inclusiv cei din familia Hardaga care mai trăiau, au stat ascunse în casele lor ori au încercat să plece din țară.

Când familia Kabaljo a aflat că Zejneba, fiica și ginerele ei împreună cu nepoțica se ascundeau într-o pivniță, s-a mobilizat imediat pentru a-i ajuta. Cu sprijinul Muzeului Holocaustului au făcut lobby pe lângă guvernul israelian, cerându-i să ofere membrilor familiei azil, iar atunci când acestora li s-a refuzat transferul în condiții de siguranță, prim-ministrul Yitzhak Rabin a intervenit personal. În final, familia Hardaga și-a părăsit patria și a ajuns la Ierusalim în 1994.

Sună ca o parabolă modernă, nu? Ori una în care „Bunul Samaritean" musulman salvează o familie de evrei asumându-și un risc uriaș, pentru ca, peste ani de zile, să se vadă răsplătit. Dar este mai mult decât o poveste de eroism și de bunătate răsplătită. În fond, este o poveste de altruism extrem și de extraordinară decență. O demonstrație limpede de iubire pentru aproapele tău, înfruntând răul, asumându-ți riscuri. Cei din familia Hardaga nu au așteptat aplauze, statui, recompense ori faimă pentru faptele lor – au făcut pur și simplu ce au crezut că trebuie să facă. Faptul că au procedat în acest fel, când milioane de alți oameni au preferat să privească în altă parte, nu este doar ceva foarte neobișnuit, ci îi face de-a dreptul eroi.

Capitolul 5

Eroi ai artei
Andy Warhol

Importanța brandului

Puțini sunt pictorii care au atins faima postumă a marelui artist american Nat Tate.

Născut la 7 martie 1928, a fost unicul copil al lui Mary Tate (născută Tager) care i-a povestit (pentru a-i ascunde că este ilegitim) că tatăl său a fost un pescar Nantucket care s-a înecat înainte ca Nat să se fi născut.

După ce a trecut de bine, de rău prin școală, prin anii 1940, Tate s-a înscris la un colegiu de artă din Provincetown, Massachusetts – la câțiva kilometri de celebra casă de vară a clanului Kennedy de la Hyannis –, iar în 1950, la douăzeci și doi de ani, a început să lucreze la faimoasa sa serie de tablouri „poduri". Prin 1957, frecventa grupul expresioniștilor abstracți, din care făceau parte Rothko, Jackson Pollock și Willem de Kooning, și lucra intens. Cu toate că era admirat de contemporani, a fost mereu frământat de îndoieli cu privire la talentul său, iar în timpul unei călătorii la Paris în toamna anului 1959, lucrurile au luat o întorsătură rea.

Respins cu trufie de Picasso și de Georges Braque pe care i-a vizitat, și-a pierdut încrederea în arta sa, iar după întoarcerea la New York, în 8 ianuarie 1960, a ars tot ce pictase, cu excepția a 18 pânze.

În 12 ianuarie, la treizeci și unu de ani, acest tânăr talent, fragil și bântuit a sărit de pe Staten Island Ferry în apele tulburi și înghețate ale golfului, dispărând în uitare. Un om cu puțini prieteni, a lăsat o urmă prea slabă a unei vieți trăite, iar cu vremea, părea că nici măcar n-a existat.

Toate acestea s-au schimbat, peste aproximativ 35 de ani, când David Bowie, vedetă a muzicii, dar și iubitor de artă, a dat întâmplător peste una dintre lucrările lui Tate într-o galerie din Lower Manhattan și a devenit obsedat de scurta și tragica lui carieră. Peste unul sau doi ani, în 1997, la un dineu dat în cinstea consiliului revistei *Modern Painters* la The Ivy din Londra, Bowie a intrat într-o discuție cu romancierul William Boyd, iar spre surprinderea lui, a descoperit nu doar că Boyd era un fan al lui Tate, ci și că plănuia să scrie o carte despre artist. Bowie tocmai înființase o editură numită 21 Publishing și s-a oferit pe loc să publice cartea.

În 31 martie 1998, *Nat Tate: An American Artist 1928–1960* a fost lansată în cadrul unei petreceri exclusiviste din studioul newyorkez al lui Jeff Koons. Printre invitați se numărau artiștii Frank Stella și Julian Schnabel, editorul-adjunct de la *The New Yorker* Bill Bufford, cunoscuții romancieri Paul Auster și Jay McInerney, precum și Jeff Koons în persoană. Textul de pe clapele copertei scris de David Bowie spunea:

„Micuțul tablou în ulei peste care am dat în Prince St, New York, trebuie să fi fost într-adevăr ultimul panou al unui triptic. Tristețea imensă a acestei monografii calme și emoționante este că temerea cea mai profundă a artistului – aceea că Dumnezeu te face artist, dar numai un artist mediocru – privind lucrurile retrospectiv, în cazul lui Nat Tate, nu se aplică."

Boyd nu era prezent, așa că Bowie a continuat să citească pasaje din acea biografie.

Era o poveste vibrantă despre arhetipala singurătate a geniului (deși adorat de colecționara

de artă Peggy Guggenheim cu care a avut o scurtă și nefericită relație), respins de aproape toată lumea în timpul vieții și zdrobit în final sub roțile nereușitei comerciale, precum și ale eșecului personal și public. Iată un artist al cărui nume, în cuvintele lui Boyd împrumutate de pe epitaful lui Keats, „a fost scris în apă". În timp ce citea din carte, ochii lui Bowie se încețoșaseră vizibil.

Ceva mai târziu, când elita artistică a New Yorkului, sorbind din câte un pahar, discuta despre opera lui Tate, atât cât supraviețuise, editorul de artă de la *Independent*, David Lister, s-a amestecat printre cei prezenți la recepție. Lister nu auzise niciodată, după cum el însuși a mărturisit, de Tate, dar, din câte înțelegea, era singurul neștiutor, iar multora dintre cei prezenți, artistul și opera sa le erau familiare. Unul dintre critici i-a spus lui Lister că Tate era „interesant, dar teribil de necunoscut". Alții își aminteau că l-ar fi întâlnit pe Nat – ori că îl zăriseră undeva la marginea unei expoziții sau petreceri – așa cum, metaforic, s-a aflat la margine întreaga sa viață.

Doar că nu ar fi avut cum să-l vadă, fiindcă Nat Tate nu a existat niciodată, iar Bowie și Boyd inventaseră toată povestea.

Lister nu a fost probabil singurul care a mirosit ceva, dar a fost singurul dintre cei prezenți suficient de curajos să meargă pe firul apei. A doua zi s-a dus să caute galeriile din New York menționate în carte, descoperind că nici una nu era reală. Numele lui Nat Tate nu apărea nicăieri în literatura de specialitate, iar Lister a presupus că numele fusese inventat asociind numele celor două celebre galerii londoneze National Gallery și Tate.[47]

Cartea, tablourile și însăși viața lui Nat au fost o ficțiune măiestrit construită. Poza lui Tate de pe copertă și toate cele din interior erau fotografii pe care Boyd le găsise prin magazine de vechituri ori în propria colecție. Tablourile fuseseră pictate de Boyd însuși.

Existaseră indicii, dar oamenii le ignoraseră. Deși petrecerea a început în seara de 31 martie, s-a prelungit până în zorii zilei de 1 aprilie, ceea ce nu a fost o coincidență. Iar volumașul vorbea de la sine. În el, Boyd repetă că talentul artistic al lui Tate nu era pe deplin format (sau nici măcar foarte bun) – iar elemente comice precum pescarul Nantucket, care va fi fost sau nu tatăl lui Nat, nu fac decât să amplifice absurdul întregului.

Luni, 6 aprilie, *Independent* a publicat articolul lui Lister despre întreaga peripeție, iar scena de artă newyorkeză s-a înroșit toată la față, în timp ce alții – printre care *Sunday Telegraph* care publicase extrase din carte – s-au străduit să susțină, destul de neconvingător, că erau conștienți de farsă. A pretinde că știai, atunci când ești victima unei păcăleli, este o reacție obișnuită a celor duși de nas. La 1 aprilie 1957, BBC a difuzat la emisiunea Panorama un documentar contrafăcut despre extraordinara recoltă de spaghete din acel an și a prezentat filme cu fermieri italieni cocoțați în copaci și adunând mănunchiuri de spaghete. Milioane au căzut în plasă, iar BBC a fost inundat de scrisori care întrebau cum se pot cultiva spaghetele, iar când postul a declarat că povestea fusese o păcăleală de 1 aprilie, nu au fost prea mulți cei care au recunoscut că se lăsaseră duși de nas. Povestea a fost analizată de celebrul psiholog comportamental Ivor Fuldya, profesor la

Universitatea din Sussex, iar lucrarea sa „Panorama, pasta și tradiția britanică a bufoneriilor“ (1978) a lansat termenul de „spaghetti treed“ [urcat în copacul cu spaghete] în psihologie pentru a defini victimele unei farse care însă insistă că ar fi știut, dar că au intrat în joc. Este un fenomen surprinzător de obișnuit în epoca internetului și vom reveni la el în capitolul 10.

În lunile care au urmat petrecerii de lansare a lui Nat Tate, farsele de acest fel s-au ținut lanț în cercurile artistice, dar dincolo de toată falsa bravadă și asigurările „da, am știut bineînțeles“ era cât se poate de clar că mulți din lumea artistică căzuseră în plasă. Boyd, Bowie și reprezentanții lor au căutat să-i asigure pe cei din jur că nu avuseseră „intenții răuvoitoare“, dar gluma a fost în măsură să-i zgâlțâie pe cei din industria artei contemporane[48] a cărei existență se bazează, la urma urmei, nu doar pe acordul comun, ci și pe disponibilitatea publicului de a cumpăra. Abstracție făcând de talent și de estetica subiacentă, arta și eroii artei sunt, în fond, branduri, mărci, care determină valoarea lor comercială și – în mare măsură – felul în care publicul le percepe.

Gluma Boyd–Bowie a trimis, fără voie, unde de șoc în întreaga industrie. Dacă era posibil să duci de nas specialiști și critici să creadă că niște tablouri oarecare cu poduri create de un romancier erau niște capodopere pierdute, ce ne spune asta despre capacitățile critice ale lumii artistice, despre arta contemporană în sine și despre bula de miliarde care este piața de artă?

Prin latura ei subversivă, farsa lui Boyd și Bowie a fost mai mult decât o împunsătură la adresa pompozității burgheze – devenind o amenințare

existențială la adresa lumii artei contemporane înseși.

* * *

Știți probabil că, în a doua jumătate a anilor 1990, Marea Britanie era un loc atractiv și la modă, dar probabil nu știți că acea epocă și-a primit numele de la o marcă de înghețată. În 1995, la apogeul muzicii pop britanice, când formații precum Blur, Oasis și Radiohead dominau topurile, compania americană Ben & Jerry's a scos o înghețată de vanilie cu căpșune și biscuiți înmuiați în caramel, pe care au numit-o „Cool Britannia". Termenul a prins, astfel că rapid muzica pop britanică, moda britanică, teatrul britanic, filmul britanic și chiar și mâncarea au fost incluse în fenomen.

La rândul ei, arta britanică a cunoscut o renaștere extraordinară, ajutată nu în mică măsură de intervenția milionarului magnat de publicitate Charles Saatchi care a început să adjudece operele oricărui pictor din mansardele creativului cartier Shoreditch.

Noi talente au început să răsară precum floarea-soarelui lui van Gogh, aparent de niciunde.

Tinerii Artiști Britanici – cunoscuți prin acronimul YBA (Young British Artists) – printre care se numărau Sarah Lucas, Gary Hume și alții de mai târziu precum Tracey Emin și frații Chapman – erau de fapt prezenți de la sfârșitul anilor 1980, avându-și originea în expoziția Freeze din 1989 a absolvenților de la Goldsmith's College of Art, al cărei curator a fost Damian Hirst. Însă la mijlocul anilor 1990, opera lor, și mai ales cea a lui Hirst, a ajuns să domine scena de artă contemporană, Saatchi devenind în mod logic cel mai mare sponsor dacă nu chiar de la Lorenzo de Medici din secolul al

XV-lea, în mod cert de la Peggy Guggenheim încoace. În frenezia acelor ani ai goanei după aurul artei, au fost realizate și vândute o mulțime de lucrări proaste, dar prea puțini au fost cei care au îndrăznit să rostească vreun cuvânt, de teamă că ar putea fi considerați demodați, încuiați, eretici care nu erau capabili să vadă puterea inerentă ultimului set al invizibilelor haine ale împăratului.

Dacă nu faci parte din ea, ci doar te uiți la artă și vizitezi galeriile, e ușor să uiți că piața de artă este în fond o piață ca oricare alta – și ca atare are speculanții ei, bulele ei, succesele ei, probleme de ofertă și de cerere și falimentele ei. Unul dintre lucrurile care nu este și nu poate fi este acela de arbitru al calității, iar acea „piață" atotstăpână și atotcuprinzătoare a fost cea care a determinat inventarea lui Nat Tate de către Bowie și Boyd.

Într-un interviu pentru *Daily Telegraph* din 2011, Boyd a mărturisit: „Atmosfera era saturată de Hirst și Emin, Lucas, Hume, Chapman, Harvey, Ofili, Quinn și Turk. Sentimentul meu, asistând la tevatura asta fără sfârșit, era că unii dintre acești artiști – care nu lipseau niciodată din atenția mass-media și care obțineau prețuri record pentru operele lor artistice –, ca să mă exprim fățiș și puțin nepoliticos, «nu erau prea buni»".

În același an, Boyd a oferit un Nat Tate la o licitație de la Sotheby's, pare-se pentru a ucide odată pentru totdeauna monstrul pe care l-a creat. *Podul nr. 114* a fost cumpărat cu 7 250 de lire sterline – dublu față de valoarea estimată – de către Anthony McPartlin, mai cunoscut publicului drept jumătate din Ant & Dec, iar banii au fost donați în scopuri caritabile. Cum povestea a revenit în

actualitate, David Lister, contemplând moștenirea lui Nat Tate și ceea ce a însemnat ea, a afirmat:

„Spre deosebire de ceea ce există în orice altă formă de artă, în artele vizuale, cuvintele «Nu am auzit niciodată de el» sunt absolut interzise. La un vernisaj privat, la Târgul de Artă Frieze ori la Bienala de la Veneția, mulțimile de oameni simt cu toții nevoia să demonstreze cunoștințe supraomenești despre sute de ani de artă și artiști. Vom fi întotdeauna dispuși să admitem că nu am văzut o anumită piesă de teatru ori nu am ascultat o anumită simfonie; dar cine ar îndrăzni să admită că nu a auzit de un faimos pictor expresionist abstract?“

Dorința lui Lister era ca adevărata moștenire a lui Tate să determine lumea artei să se ia mai puțin în serios.

Dar, după mai mult de un deceniu, nu se întrezărește nici o schimbare. De ani de zile, criticii prezic că într-o bună zi bula de artă contemporană se va sparge, dar prețurile continuă să crească sfidând predicțiile. Cu cele mai valoroase opere de artă achiziționate ca investiții și cu banii rusești care continuă să alimenteze acea sete (dincolo de invazia Ucrainei), situația contrazice toate regulile obișnuite ce guvernează piața. Dar asta nu înseamnă neapărat că opera de artă care își schimbă proprietarul contra unor sume de milioane de dolari chiar valorează atât, după cum a afirmat criticul Ben Lewis în documentarul său din 2009 *The Great Contemporary Art Bubble*: „Cei mai scumpi artiști nu sunt neapărat și cei mai buni“.

Înainte de a merge mai departe, mă simt obligat să subliniez că nu sunt o autoritate în domeniul artei, contemporane sau din altă epocă, dar – după

cum ne arată saga lui Nat Tate – nici mulți dintre experți nu sunt. Iar când este vorba de felul în care arta este apreciată și evaluată – ei bine, intrăm într-un domeniu pe care un ne-specialist nu va putea nicicând să-l sondeze.

La trei ani după miniretrospectiva Nat Tate, respectatul artist din generația YBA Martin Creed a prezentat lucrarea *Work No. 227* (2000), ce a fost selectată pe lista scurtă pentru Premiul Turner (2001). Aceasta se compunea dintr-o încăpere goală cu o lampă care se aprindea timp de 15 secunde, iar apoi se stingea timp de 15 secunde, lăsând camera în beznă. În 2013, Tate Britain a achiziționat lucrarea contra unei sume nedeclarate, dar, având în vedere că fusese evaluată la 110 000 de lire sterline, putem presupune că au plătit o sumă comparabilă. Pentru o lampă. Care se aprinde. Și se stinge.

Tate a explicat: „Această lucrare sfidează convențiile muzeale de expunere a artei, iar în consecință experiența vizitatorului. Creed se joacă cu senzația de timp și spațiu a privitorului și, făcând asta, îl implică și îl împuternicește pe privitor, obligându-l să conștientizeze, să interacționeze cu realitatea spațiului".

Probabil că mie îmi scapă ceva aici – dar, sincer să fiu, m-am ales cu altceva după această experiență. Mi s-a părut teribil de plictisitoare.

* * *

Ce este arta? se numără alături de *Există Dumnezeu?* ori *Numește-mi un beneficiu al Brexitului* printre întrebările fără răspuns. A defini unde începe arta și unde se sfârșește este ca și cum te-ai apuca să faci jonglerii cu un sos, purtând o mască, în spațiu, cu mâinile legate la spate – ceea ce în sine ar putea fi și un soi de artă.

Nu există un echivalent pentru artă al Biroului Internațional de Măsuri și Greutăți. Nu există o Declarație Universală a Națiunilor Unite cu privire la artă. Nu există organism de reglementare sau oficiu guvernamental care înregistrează mișcările artistice și acordă acreditări suprarealiștilor. Așadar, în sensul cel mai larg, totul poate fi artă. Iar acest lucru poate să ducă la tot felul de situații hilare.

Într-un celebru incident din 2015, o mănușă căzută pe jos la MOMA din New York a generat consternare printre vizitatorii care au început să pășească cu grijă în jurul ei, neștiind dacă nu era vorba de o operă de artă. Era însă o mănușă pe care cineva o scăpase din mână, iar în cele din urmă a fost ridicată și dusă la obiecte pierdute. Anul următor, în mai, în timpul unei vizite la San Francisco Museum of Modern Art, doi elevi de șaisprezece ani, Kevin Nguyen și prietenul său T.J. Khayatan, au început să lase obiecte la întâmplare prin muzeu pentru a vedea dacă cineva putea să distingă între acestea și exponate. O șapcă de baseball pusă într-un colț nu a trezit prea mult interes, dar când T.J. și-a așezat ochelarii pe podea, reacția a fost mult mai încurajatoare, iar oamenii au început să se strângă în jur, să fotografieze ochelarii și să caute o explicație.

În acest fel, ochelarii au devenit, intenționat sau neintenționat, ceea ce Allan Kaprow, artist american exponent al mișcării Fluxus[49], a numit *happening*, adică o performance sau o piesă de artă situaționistă care perturbă spațiul dintre operă și mediul înconjurător.

Este un concept interesant, dar cu riscuri, fiindcă, ștergând linia dintre artă și viață, orice poate deveni

artă. Să fie oare un happening tăieței din supă de pe barba ta ori bucata de gumă de mestecat de pe pantof? Trebuie să fi fost lăsate deliberat acolo pentru a fi act artistic? Și ce se întâmplă când arta este luată din greșeală drept gunoi și aruncată la coș? Fiindcă lucrurile merg mai departe și tot mai departe, și cu o frecvență îngrijorătoare.

În 1999, lucrarea lui Tracey Emin *Patul meu* – care se compunea, după cum vă imaginați, din patul ei nefăcut – a fost, ei bine, făcut de angajații muzeului care crezuseră că fusese vandalizată. Îndepărtând cu grijă pachetele de țigări și prezervativele din el, au strâns și au întins frumos totul, ceea ce a însemnat că artista a fost obligată să revină asupra lui și să reconstituie deranjul. În 2001, o piesă improvizată și fără titlu a lui Damien Hirst, constând din grămezi de sticle de bere, scrumiere și cești de cafea, a fost îndepărtată de un om de serviciu, Emmanuel Asare, din galeria londoneză Eyestorm. Acesta crezuse că erau resturile unei petreceri ce avusese loc. De fapt, erau chiar resturi de la petrecere, doar că, la un moment dat, Hirst declarase că sunt artă și le asamblase într-un loc, transformându-se, datorită statutului recunoscut al artistului, în operă de artă.

Hirst a declarat greșeala „fantastică“ și „amuzantă“, iar angajații au fost trimiși să adune resturile din pubele. Însă Charles Thomson, cofondator al mișcării „stuckiste“, care lupta împotriva artei promovate de YBA, nu s-a arătat impresionat, declarând pentru *Guardian* că: „Omul de serviciu ar trebui promovat critic de artă al unui ziar național. E clar că are un foarte bun ochi critic“.

În 2004 s-a întâmplat din nou, când un om de serviciu de la Tate Britain a considerat că o geantă

dintr-o instalație creată de Gustav Metzger era un gunoi și a aruncat-o. Neprețuita lucrare a fost recuperată mai târziu dintr-o pubelă pentru deșeuri mari, dar artistul a considerat că era „de nereparat", așa că a făcut una nouă.

Să fi fost acestea greșeli, după cum s-a spus, comise de oameni de serviciu neștiutori care nu și-au dat seama că lucrează într-o galerie de artă? Ori provocări deliberate puse la cale de artiști? Ori pur și simplu cascadorii de PR menite să trezească interesul presei și al publicului și să sporească vizibilitatea operei? Fiindcă – oricât de cinic ar suna – toate acestea sunt un mod foarte bun de a genera articole în ziare și informații care devin virale, toate în favoarea artistului. Dar să nu fie oare și aici vorba tot de artă? A crea o poveste virală despre „o operă de artă" aruncată la gunoi nu este oare o operă de artă în sine?

Liniile – la fel ca în cazul impresioniștilor – sunt definitiv șterse.

În superba lor satiră *The Rebel* (1961), scriitorii britanici Galton și Simpson ridiculizează pretențiile lumii artistice și ale admiratorilor ei. În film, actorul Tony Hancock interpretează un funcționar care dorește să devină un artist existențialist și care își petrece timpul liber cioplind în camera sa versiuni ale unei statui numite *Afrodita lângă un ochi de apă*. Obosit de permanenta goană după șoareci și de proprietăreasa sa băgăcioasă dna Cravat, Hancock renunță la tot într-o bună zi și se mută la Paris, pe Malul Stâng al Senei, pentru a-și trăi visul. Acolo, deși lipsit de un talent vizibil, se impune rapid ca lider al mișcării „infantile" și începe să-i țină discursuri colegului său de apartament mult mai priceput Paul, a cărui artă o respinge deoarece

„culorile au toate o formă greșită“. Considerându-se un ratat, Paul, care este un fel de Nat Tate, părăsește arta și îi lasă lui Tony tablourile sale. Însă atunci când un negustor de artă le confundă cu operele lui Hancock, respingând lucrările lui Tony ca neinteresante, pactul cu diavolul e încheiat.

Încercările ulterioare ale lui Tony de a introduce propriile lucrări într-o expoziție în care prezintă lucrările lui Paul drept ale sale se sfârșesc prost, iar când fostul coleg de apartament își face din nou apariția în seara vernisajului, lucrurile iau o întorsătură și mai rea. Paul a început între timp să imite stilul „infantil“ al lui Tony, iar când își prezintă lucrările criticilor aflați de față este aclamat instantaneu pentru lucrări care sunt aproape identice cu ale lui Hancock.

Disperat, Hancock își varsă furia pe mulțimea adunată: „Doamnelor și domnilor, doresc să vă urez tuturor o zi bună. Am plecat! SUNTEȚI CU TOȚII NEBUNI DE-A BINELEA!! Nici unul dintre voi nu știe la ce se uită“.

Și chiar dacă replica a fost scrisă cu șaizeci de ani în urmă, pare a fi un comentariu al momentului.

* * *

Mitul creatorului solitar – ideea artistului care înfruntă lumea din mansarda sa și (chiar dacă eșuează) sfidează orice așteptări pentru a deveni acel mult celebrat personaj care este geniul – este extraordinar de puternic.

Nick Drake, strălucitorul și damnatul muzician, este cel mai bun exemplu în acest sens. În timpul scurtei sale cariere, Drake a produs trei albume aproape perfecte, *Five Leaves Left*, *Bryter Layter* și *Pink Moon*, care sunt impregnate de acea

melancolie engleză, dar din care nu s-au vândut decât 12 000 de exemplare.

Drake a murit la douăzeci și șase de ani[50] în 1974, dar a mai trecut un deceniu până când numele și opera lui au devenit cunoscute și apreciate.

Dar asta nu înseamnă că producătorul său, Island Records, nu s-ar fi străduit, căci în timpul vieții sale îi oferiseră aproape tot. I se puseseră la dispoziție colaboratori și orchestratori și unii dintre cei mai buni ingineri de sunet și acompaniatori din industrie. La al doilea album, *Bryter Layter*, au lucrat cu el John Cale de la Velvet Underground, bateristul formației Beach Boys, Mike Kowalski, precum și Dave Pegg și Dave Mattacks, membri ai influentei formații britanice Fairport Convention.

În pofida eșecului comercial al albumului, Island a continuat să investească în Drake, iar când a fost lansat al treilea album, *Pink Moon*, în 1972, au cheltuit sume uriașe pentru promovarea lui. Nu aveam aici de-a face cu cineva care se confruntă de unul singur cu indiferența din jur.

Mitul geniului solitar este un soi de ramură secundară a teoriei lui Thomas Carlyle despre „Marele Om" (ideea sa că istoria lumii este suma biografiilor unei serii de oameni extraordinar de talentați). Da, ce-i drept, au existat și genii solitare în istorie, iar Kafka, Jane Austen sau van Gogh ne vin imediat în minte, dar Isaac Newton nu și-a elaborat teoriile într-o bulă și nici Galileo Galilei. Problema este că potentul mit al geniului solitar este un ideal romantic extraordinar de atrăgător. În aceeași măsură în care dorim să credem în sfinți, în eroi ai gherilei și în mari eroi de război, dorim să credem că există artiști semidivini, înzestrați cu un talent mitic ce transcende cerul și Pământul.

Și nicăieri mitul geniului torturat nu este mai prezent decât în muzică și în artă.

Una dintre marile probleme legate de Vechii Maeștri este aceea că majoritatea picturilor provenind din epoca lor (dintre 1300 și 1800 aproximativ) erau lucrări realizate în colaborare. Iată un motiv de durere de cap când ajung să fie puși în vânzare, fiindcă mulți dintre colecționari doresc tablouri pictate „de mâna artistului" și numai de ea. Dar asemenea exemple, în sensul cel mai pur, sunt rare. În *Agonie și extaz*, filmul nominalizat la Oscar despre viața lui Michelangelo, îl vedem pe artistul solitar (jucat de Charlton Heston) condamnat la o muncă de Sisif, aceea de a picta tavanul Capelei Sixtine. În timpul celor 138 de minute ale filmului, Heston muncește din greu, întins pe spate, prăbușindu-se de oboseală, pentru ca în final să-și încheie lucrarea amenințat de papă (Rex Harrison) că îl va înlocui cu mai tânărul Rafael.

Cu cât stai să te gândești mai mult la asta, cu atât mai neconvingătoare ni se va părea ideea că un artist care, în acel moment, era renumit pentru sculpturile sale va fi fost capabil să umple 1 100 de metri pătrați de tavan de unul singur și să realizeze ceea ce azi este considerată una dintre cele mai frumoase fresce în doar patru ani (1508–1512). Și asta fiindcă nu a fost așa. Michelangelo a avut o întreagă echipă care a lucrat pentru el, printre care de bază au fost prietenul său Francesco Granacci, Agnolo di Domenico del Mazziere (cunoscut drept „Maestru al Sfântului Duh") și cel puțin patru asistenți din atelierele florentine ale lui Ghirlandaio sau Cosimo Rosselli.

Cel mai renumit atelier din Florența acelor vremuri a fost cel al lui Andrea del Verrocchio (cca 1435–1488). La vremea sa, atelierul lui Verrocchio a fost incubatorul creator al Florenței – o adevărată fabrică renascentistă – unde s-au format artiști celebri precum Perugino sau Leonardo da Vinci. Făcându-și ucenicia la el, aceștia „au băut din izvorul lui Verrocchio" cum avea să spună poetul Ugolino Vero. În atelierul lui Verrocchio tânărul Leonardo a învățat meserie, a învățat să lucreze cu lutul, să deseneze, să picteze, să sculpteze. Se spune că a lucrat alături de maestrul său la tabloul lui Verrocchio *Botezul lui Hristos*, dar e posibil să mai fi fost implicați și alții.

De la 1490 încoace, Leonardo însuși a avut elevi, cunoscuți drept *leonardeschi*, care l-au ajutat la realizarea propriilor lucrări. Cu toate acestea, cei mai mulți din afara lumii artei, atunci când se gândesc la Leonardo da Vinci, se gândesc la el ca la un geniu solitar, care a elaborat de unul singur proiecte de elicoptere, a pictat-o pe *Mona Lisa*, iar între timp s-a mai ocupat de astronomie, alchimie și paleontologie.

Romantismul nemuritor al Renașterii și răsunetul unor coloși precum Leonardo au contribuit la cimentarea ideii „geniului solitar", ceea ce a însemnat că rolul celorlalți a fost redus la o simplă menționare în note de subsol sau chiar șters definitiv. Nu există actori în rolurile lui Francesco Granacci ori Agnolo di Domenico del Mazziere în *Agonie și extaz*, iar prologul filmului în care ne sunt prezentate marile sculpturi ale lui Michelangelo nu menționează nici el ajutorul pe care îl va fi primit când le-a realizat.

În lăcașurile creativității, credincioșii din fața marelui altar doresc să creadă într-un singur zeu. Vor să aibă credință în autenticitatea adevăratei creații; vor să creadă că idolii lor sunt nonconformiști și genii solitare, care muncesc agonizând și cuprinși de extaz, iar mai mult decât orice, doresc să creadă că sunt cumva din altă lume și nu simple ființe umane.

Deși aclamat în timpul vieții sale drept alt geniu solitar, nici David Bowie, coautorul lui Nat Tate, nu ar fi ajuns cel care este fără colaboratorii săi. David a fost, ca atâția alții, un mare artist și un colaborator de excepție. Discul său cu cel mai mare succes comercial, *Let's Dance*, datorează mult... hmmm, să facem o excepție, geniului solitar... al producătorului Nile Rodgers. Bowie a acceptat acest lucru și nu a făcut un secret că nu a cântat la nici un instrument pe acel album. Remarcabilele aranjamente pentru pian din *Hunky Dory* îi aparțin lui Rick Wakeman, celebru claviaturist. Acompaniamentul vocal, ieșit din comun și el, este asigurat de vocalista Dana Gillespie. Riffurile de chitară i se datorează lui Mick Ronson. Cea mai celebră melodie de pe acel album, *Life on Mars*, are aceeași progresie de acorduri ca hitul lui Frank Sinatra *My Way*, care era un cântec francez întitulat *Comme d'habitude*. Înainte ca Paul Anka să pună mâna pe melodie în 1969, Bowie fusese abordat și întrebat dacă nu vrea să scrie versurile în limba engleză, iar versiunea sa ante-Sinatra, intitulată „Even a Fool Learns to Love" a influențat clar cealaltă melodie. Da, Bowie a fost un artist sclipitor, dar a fost sclipitor fiindcă a știut să se ghideze după mottoul atribuit lui Picasso, conform căruia „artiștii proști împrumută, cei mari fură" și l-a folosit în

avantajul său – uneori însă nu a fost tocmai transparent. Celebrul său personaj Ziggy Stardust s-a bazat în mare parte pe idei ale soției sale din acea vreme, Angie, care la rândul ei fusese inspirată de o producție a unicei piese a lui Warhol, *Andy Warhol's Pork*, care a scandalizat Londra în perioada când a fost jucată la Roundhouse din Camden în 1971.

Privind fotografiile acelei producții e ușor de înțeles de ce publicul a fost atât de șocat. Există în piesă – și nu pot să accentuez suficient cuvântul – MULTĂ nuditate. Personajele se masturbează, fac sex într-un fel ce pare să-i scoată din uz, iar în cea mai mare parte nu poartă nimic în afară de un machiaj fabulos. Imaginile și numele exotice ale personajelor – Vulva, Pork, Bell Telephone și Pepsodent Twins – au fost extrem de sugestive pentru opera ulterioară a lui Bowie și trecerea lui de la hipiotul *Hunky Dory* la *Ziggy Stardust*. Dar Bowie însuși a plagiat de fapt un plagiator fiindcă *Andy Warhol's Pork*, chiar dacă îi poartă numele, nu a fost scrisă de el. Regizată de Anthony (Tony) J. Ingrassia, piesa a fost elaborată după o idee a lui Brigid Berlin. Berlin (cunoscută și drept *Polk* fiindcă obișnuia să-i înțepe [*poke*] pe cei din jurul ei injectându-le vitamine, iar ei amfetamine) a fost una dintre „superstarurile lui Warhol" care la sfârșitul anilor 1960 inventase propriul joc în care se întâlnea cu oameni, inclusiv mama ei Honey din „lumea bună" a New Yorkului, și înregistra pe ascuns conversații scandaloase cu aceștia ori le transmitea chiar live unui public (fără ca oamenii cu care vorbea să aibă habar). *Pork* a fost o operă tipică a lui Warhol din acea vreme. Provocatoare. Pornografică. Derivativă. Stârnind titluri de senzație. Scandaloasă. Și care nu-i aparținea. Dar

înainte de a ajunge la arta lui, să revenim asupra începuturilor.

* * *

Andy Warhol s-a născut în 6 august 1928, la doar șapte săptămâni după Ernestito Guevara. Cel mai mic din trei frați, părinții săi imigraseră pe rând în America, la Pittsburgh, Pennsylvania, venind din Mikova, care pe vremea aceea făcea parte din Austro-Ungaria (iar după 1918 din Cehoslovacia), tatăl Andrej Warhola sosind primul în 1912, urmat de mama sa, Julia, în 1922. Julia era o greco-catolică devotată, care și-a pus credința în copiii ei, definindu-și astfel viața. Erau o familie săracă, de muncitori imigranți în cel mai mare oraș al oțelului din America. Tatăl lui Andy lucra în construcții, pentru o firmă numită Eichleay, care „muta" literalmente clădiri dintr-un loc în altul, mama vindea flori, iar familia își ducea zilele de azi pe mâine.

La patru ani, Andy a fost trimis la grădiniță, dar mama lui l-a retras a doua zi după ce se plânsese că un alt copil îl lovise. Asemenea contemporanului său Guevara, a fost un copil bolnăvicios, iar la opt ani a făcut scarlatină, ceea ce a determinat-o pe Julia să devină și mai grijulie cu el. A petrecut perioade lungi în pat, ascultând radioul și citind reviste de cinema. Lunile când a lipsit de la școală – adâncit în ceea ce afla de la radio și din reviste – i-au deschis ochii spre o lume aflată dincolo de orașul oțelului Pittsburgh, descris la un moment dat de un comentator drept „iadul de pe care s-a luat capacul". Nu era un loc pentru un copil cu înclinații nevrotice, iar Warhol a suferit adesea de atacuri de panică.

În 1942, anul în care fratele său mai mare Paul s-a înrolat în marină, tatăl lor a murit în timp ce se afla la o lucrare în Virginia de Vest. Cauza morții a fost o insuficiență hepatică, datorată probabil apei otrăvite.

În *Andy Warhol: From Nowhere to Up There* a lui Gary Comenas, care este o istorie orală a primilor ani ai lui Andy Warhol, fratele acestuia Paul își amintește cum a reacționat Andy la moartea tatălui lor: „Când l-au adus acasă, Andy a fost atât de speriat că a fugit și s-a ascuns sub pat. Dar nu l-am forțat în vreun fel pe Andy atunci când tata a murit fiindcă nu voiam să sufere vreo recădere. Ne era mereu teamă că starea de nervozitate ar putea să revină. Andy a început să plângă. A rugat-o pe mama să-l lase să plece și să stea (altundeva)".

Peste alți trei ani, la doar șaptesprezece ani, Warhol s-a înscris la Secția de pictură și design de la Institutul de Tehnologie Carnegie din Pittsburgh pentru a studia artă comercială. Copilăria petrecută în izolare și spaima că homosexualitatea sa ar putea fi expusă – în acei ani, ar fi ajuns probabil la închisoare din această cauză –, precum și ura pe care o avea față de propria înfățișare l-au făcut să fie extrem de timid și monosilabic; dar la acel colegiu, acest fel de a fi a acționat în avantajul lui. Warhol era o foaie albă pentru colegii lui, iar tăcerea lui constantă i-a dat o aură de mister. A devenit tipul acela pe care toți îl remarcau fiindcă rămânea tot timpul deoparte. A devenit outsiderul, iar în acest fel și-a găsit propria identitate.

La sfârșitul primului an, a fost cât pe ce să fie dat afară fiindcă nu s-a prezentat la examene, dar talentul i-a fost recunoscut de cei din jur și, în pofida timidității sale excesive, a fost scurt timp

șeful revistei de artă a institutului. În 1949 a absolvit și a plecat de la Pittsburgh la New York, schimbându-și la un moment dat numele din Warhola în Warhol.

S-a impus rapid în industria publicitară a New Yorkului, devenind cunoscut pentru desenele sale de pantofi, ceea ce i-a adus poziția de designer pentru iconica marcă de încălțăminte Israel Miller, preferata balerinelor și vedetelor de cinema.

Din 1949 și până spre sfârșitul anilor 1950 a început să-și croiască o carieră paralelă de artist. Mai întâi a primit comenzi de la casele de discuri RCA și Columbia să deseneze copertele pentru noul tip de discuri *long play* (LP) care cucerea piața, și a reușit să demonstreze un fler care depășea domeniul pantofilor. Cu un deceniu înainte de a produce iconica sa copertă cu „banană" pentru Velvet Underground și albumul eponim de debut al lui Nico, desena coperte de discuri pentru Count Basie, Thelonious Monk și chiar Tennessee Williams. Devenind bogat, a început să-și schimbe înfățișarea și a creat un atelier din care făceau parte prieteni, co-conspiratori și mama sa Julia, care se mutase la New York. Împreună cu Julia a realizat o carte numită *25 Cats Name Sam and One Blue Pussy* pe care a publicat-o pe cheltuiala sa în 1954. Julia a fost responsabilă cu caligrafia, uitând „d"-ul din titlu; lui Warhol însă i-a plăcut greșeala, iar titlul a rămas neschimbat.[51] Cartea a apărut într-un tiraj limitat de câteva sute de exemplare. Astăzi, un exemplar are un preț de vânzare estimat la 60 000 de dolari.

Warhol a dorit să fie mai mult decât un autor de cărți cu pisici și a început să pună la cale intrarea sa în lumea artei. În anii 1950, expresionismul abstract

domina scena artistică, cu Jackson Pollock, de Kooning și Rothko printre reprezentații săi de seamă. Dar odată cu trecerea timpului, o altă generație de artiști, printre care Jasper Johns și Robert Rauschenberg, au inițiat o mișcare artistică interesată de lucruri de zi cu zi. Li s-a spus „noii realiști", iar Warhol a luat-o pe urma lor.

Călătoria l-a dus spre acele serigrafii care sunt operele cele mai cunoscute ale lui Warhol și care l-au făcut renumit. Serigrafia este un procedeu de imprimare care constă în aplicarea pe materialul pe care se imprimă a unui strat de cerneală printr-un șablon cu decupări acoperite cu o sită fină. Tehnica există de secole, cu mult înainte de anii 1960, dar marea idee a lui Warhol, care de fapt a fost a lui Muriel Latow, proprietara unei galerii (căreia el i-a plătit 50 de dolari pentru ea), a fost să o folosească pentru a realiza obiecte de zi cu zi. Primele sale încercări, sub tutela lui Max Arthur Cohn, s-au materializat în tablourile cu cutia de supă Campbell din primăvara anului 1962, care i-au adus o oarecare notorietate când au fost prezentate într-un articol din revista *Time*. Mai târziu, în august 1962, la scurt timp după moartea lui Marilyn Monroe, Warhol a produs unele dintre cele mai faimoase lucrări ale sale bazate pe celebra ei imagine.

Printre ele un *Diptic Marilyn*, care azi poate fi admirat la Tate în Londra. Lucrarea constă din 50 de portrete identice ale actriței serigrafiate pe două pânze, cea din stânga color, cea din dreapta alb-negru tot mai estompat. Este o piesă superbă ce înfățișează chipul strălucitor al vedetei estompându-se în eul ei particular.

Această juxtapunere nu a fost de fapt ideea lui Warhol, ci i-a fost sugerată, când cele două piese

erau gata, de prietenii săi colecționarii de artă Burton și Emily Tremaine. Warhol a luat ideea și a creat o capodoperă.[52]

Când diversele *Gold Marilyn* au fost expuse prima oară în 1962 la Galeria Stable din New York, au creat senzație. Dipticul și diversele Marilyn au fost de atunci înainte catalogate printre cele mai importante (și scumpe) opere de artă de secol XX. În mai 2022, una dintre ele, *Shot Sage Blue Marilyn*, a fost vândută cu 195 de milioane de dolari la Sotheby's în New York, devenind cea mai scumpă operă de artă contemporană și cea mai scumpă operă din istoria artei americane.

Restul deceniului, Warhol a creat mii de lucrări. Ori, ca să fim mai exacți, mii de lucrări cu numele lui dedesubt au fost produse și vândute drept „Andy Warhol", deoarece numărul de picturi era atât de mare încât trebuie să fi existat mai mulți oameni care să le producă. De la sfârșitul anilor 1940 până la moartea sa în 1987, „produsese" peste 9 000 de picturi și sculpturi și aproape 12 000 de desene. A făcut vreo 650 de filme doar între anii 1963 și 1968 și cel puțin 2 500 de video-înregistrări în anii care au urmat. În plus, au rămas sute de mii de polaroide și fotografii, precum și coperte de albume și de formații promovate. Este un volum de lucrări de-a dreptul gigantic. Între 1 ianuarie 1950 și moartea lui Warhol în 22 februarie 1987 avem 13 557 de zile. În acest răstimp, lăsând deoparte fotografiile, discurile, piesele, aparițiile sale în filme, inclusiv în *Tootsie* și toate celelalte, „Warhol" a produs aproximativ două opere de artă semnificative pe zi. Sunt multe, prea multe oricum am măsura și, bineînțeles, nu au fost toate produse de el.

Chiar și cei care au doar noțiuni vagi despre Warhol știu că, într-un sens, asta era ceea ce urmărea Warhol. Însăși ideea „Fabricii" (the Factory) sale s-a născut din noțiunea de industrializare a artei și de transformare a ei într-o marfă de masă. Warhol a deschis prima sa „Fabrică" în 1963 la numărul 323 pe East 47-th Street în Midtown Manhattan, fiind prima din cele patru locații cu acest nume. Fabrica era locul suprem unde te puteai distra, dar era și studioul și locul unde el își producea, de fapt, în masă arta cu ajutorul altora.

Warhol a spus la un moment dat că „Arta este orice lucru de care poți scăpa", iar munca lui de o viață demonstrează că vorbea serios, deși în mai multe ocazii i-a creat mari probleme.

Brigid Berlin, cea cu apelurile telefonice din *Pork*, a fost o figură-cheie a Fabricii și una neobișnuită pentru acel mediu de nisip mișcător care era cercul lui de prieteni, prin aceea că avea să rămână o apropiată a lui Warhol pe aproape toată durata vieții lui. După cum mi-a explicat autorul și editorul Stephen Colegrave care, ca tânăr punkist, își petrecea vremea la Fabrică: „Chestia care trebuie înțeleasă în legătură cu Warhol e că era extrem de elitist. Îi plăceau înalta societate și oamenii interesanți. Dar fie erai înăuntru, fie afară – și foarte repede ajungeai afară". Berlin nu a fost niciodată „afară" fiindcă (spre deosebire de cele mai multe superstaruri și admiratori ai lui Warhol care umblau după faimă și bani și tot ceea ce însemna acest lucru) ea, provenind dintr-o familie bogată din elita newyorkeză, nu dădea doi bani pe toate astea.

Cei doi vorbeau la telefon în fiecare dimineață la ora nouă, iar între 1967 și 1974, Brigid avea să

înregistreze conversațiile care mai târziu au fost folosite ca material pentru *Pork*. Dar prezența lui Brigid în viața lui Warhol a fost cât pe ce să-i distrugă moștenirea artistică.

Într-un interviu din 1969 din revista *Time*, în ceea ce avea să fie descris drept o „farsă", Warhol i-a spus jurnalistului că toate serigrafiile și tablourile sale erau de fapt făcute de Brigid, iar el nu avea nimic de-a face cu ele. Aura de magie s-a risipit, iar valoarea artei sale s-a prăbușit. Warhol vorbea adesea deschis și sincer despre caracterul colaborativ al muncii sale, dar oamenii presupuneau că era cel puțin implicat în realizarea tablourilor. A fost obligat să-și retracteze declarația și să-și revendice dreptul asupra operei sale, insistând că era (în mare parte) creată de mâna lui. Dar nu era adevărat. Cum nu era adevărat nici că Brigid făcuse mare parte din ele.

După succesul cu *Marilyn*, cariera sa fiind pe cale ascendentă, Warhol a început să caute un asistent, găsindu-l în final în 1963 în tânărul de douăzeci de ani care renunțase la studii, Gerard Malanga. Malanga arăta ca un rock star și voia să fie poet. A primit postul, crezând că va fi pentru câteva luni, dar avea să rămână alături de Warhol aproape un deceniu. În acea perioadă, a devenit cel mai important colaborator al său – nu în ultimul rând fiindcă avea un talent extraordinar de a produce serigrafii splendide. Malanga avea să fie pentru Warhol mai mult decât Francesco Granacci al lui Michelangelo – a devenit practic Warhol, cel puțin având în vedere că mare parte din ce a creat i-a fost atribuit lui Andy. Pe scurt, Malanga a fost Ted Sorensen al lui Warhol.

Era tânăr, creativ și plin de idei. Malanga este cel care i-a sugerat să așeze serigrafii una peste alta, creând o impresie de stroboscop, rezultând de aici lucrări precum *Double Elvis* (actualmente expus la MOMA, New York), după fotografia cântărețului în rolul pistolarului Pacer Burton din filmul *Steaua războiului*. Malanga a fost cel care a așezat sita și a aplicat vopsea Liquitex pe sute de stampe ale lui Warhol. Și tot Malanga a fost cel care a pus pe lucrări ștampila cu semnătura lui Warhol. De fapt a jucat un rol atât de important încât, potrivit celor scrise de criticul de artă Tom Hartford în 2022 pentru *Financial Times*, Warhol ajunsese să le spună jurnaliștilor în timpul interviurilor:

„De ce nu-i puneți întrebări asistentului meu Gerry Malanga? Doar a făcut o mulțime de tablouri ale mele."

Malanga–Warhol au fost prolifici. După asasinarea lui John F. Kennedy în noiembrie, au produs *302 Jackies* – serigrafii ale primei-doamne realizate după fotografii de presă imediat după moartea soțului ei, surprinzând diferite momente ale șocului și durerii.

Într-un catalog pentru o licitație din noiembrie 2006, Bonhams din New York descria una dintre imagini, *Jackie 1964* (care s-a vândut cu 907 500 de dolari), drept „o explorare captivantă a culturii contemporane a celebrității și a frenezieiei mediatice ce a însoțit tragicele evenimente din noiembrie", ceea ce reprezintă, desigur, un mod de a privi lucrurile. Dar la fel de bine s-ar putea spune că Warhol și echipa lui făceau bani de pe urma tragediei și a atracției publicului față de frumusețe, tragedie și violență.

Warhol își vedea arta ca o afacere și nu se scuza pentru asta. La mijlocul anilor 1970, el (sau mai degrabă unul dintre cei care au scris cele patru cărți ale sale) a recunoscut chiar pe față: „A fi bun în afaceri este cea mai fascinantă formă de artă. A face bani este artă și a munci este artă și afacerea bună este cea mai bună artă".

Iar de atunci această frază de doi bani a tot fost recitată de parcă ar fi un fel de adevăr. Dacă „a face bani e artă" înseamnă că atunci când câștigi trei dolari la un aparat de joc este artă și că profiturile lui Che Guevara din vânzarea unei soluții otrăvitoare de insecticid l-au făcut un adevărat artist. Dacă e adevărat, înseamnă că Odey, care a câștigat, așa cum s-a spus, 220 de milioane din scăderea cursului lirei sterline în noaptea votului pentru Brexit, ar fi cel mai mare artist al epocii noastre, iar van Gogh, care nu a vândut decât o singură pânză în viața sa, ar sta alături de Hitler ca o mediocritate artistică.

Faima ne oferă influență, iar influența conferă tuturor lucrurilor pe care le faci – cuvintelor pe care le rostești, filmelor pe care le faci, artei pe care o produci, cărților pe care le scrii – putere. Dacă un băiat anonim din Pittsburgh ar fi spus că „afacerea este cea mai fascinantă formă de artă" nu ar fi însemnat absolut nimic. Dar fiindcă Andy Warhol, un superstar global, a spus asta, devine un fel de adevăr. Iar în acest fel ajungem la ceea ce este talentul lui Warhol. Cea mai grozavă aptitudine a sa a fost, în mod cert, capacitatea de a deveni o marcă, de a ști cum să se vândă pe el și imaginea sa și să-și promoveze arta pe această cale.

Warhol a fost aproape unic când a apărut pe scena artistică a New Yorkului, prin aceea că a avut bani să

se susțină, dar era și exersat în marketing. Într-un anume sens era extrem de modern în această privință și pe tot parcursul carierei lui s-a comportat ca un „influencer" extrem de puternic. Știa pe ce buton să apese și cum să se facă observat, pariind pe faptul că publicul va fi întotdeauna interesat de moarte, faimă, disperare, sex și strălucire. De aceea a creat seria *Marilyn* după moartea ei și de aceea a câștigat de pe urma formulei încercate și răsîncercate de a atrage atenția – scandalul.

Warhol a produs o serie de tablouri despre moarte, inclusiv despre victime ale unor accidente de mașină sau de avion. Iar în unul dintre ele, *Suicid (corp căzut)*, a reprodus fotografii de presă ale unei tinere, Evelyn McHale, care se aruncase de pe Empire State Building la 1 mai 1947. Nu ai nevoie de o diplomă în istoria artei pentru a ști că arta a fost dintotdeauna – de la originile ei – obsedată de moarte și de brutalitate. La urma urmei, toată istoria artei occidentale până la Renaștere și dincolo de ea se bazează pe imaginea unui bărbat care sângerează și moare pe cruce.

E suficient să ne uităm la orice operă a oricărui artist de la 1400 încoace și vom descoperi masacre ale inocenților, pe Icar prăbușindu-se din înalturi, capul lui Ioan Botezătorul pe o tipsie și Isus răstignit și iar răstignit. Dar operele acelea aveau un sens – și o semnificație religioasă. Au fost create cu scopul de a trezi un răspuns de la cei care le priveau și de a-i face să reflecteze asupra sensului credinței lor.

Dar ce ne spunea oare Warhol cu imaginile lui McHale? Ne invita oare să reflectăm asupra obsesiei bolnăvicioase a presei față de moarte și, prin ea, asupra propriului nostru voyeurism? Dar

nu se mai făcuse acest lucru de mii de ori înainte, și chiar relativ recent în filme precum *Ochiul care ucide* (1960) al lui Michael Powell sau *În spatele ferestrei* (1954) al lui Alfred Hitchcock? Oricum ar fi – din nou, nu făcea altceva decât să împrumute la greu ideea altcuiva. A cuiva care azi este mult mai puțin recunoscut.

Încă din anii 1930, fotograful de presă tabloidă Arthur Fellig (cunoscut ca Weegee) realizase fotografii *noir* cu morți și cu tragedii de pe străzile New Yorkului, iar Warhol n-a făcut decât să-și însușească stilul acestuia. Warhol a admis că era interesat de ceea ce este la suprafață și că îi plăcea să se joace cu „ideile de originalitate și de paternitate", dar, ne întrebăm, în ce măsură nu erau toate acestea decât o acoperire pentru propria lipsă de originalitate?

„Vreau să fiu o mașină", a fost una dintre faimoasele declarații ale lui Warhol, dar această mașină era în mare parte altcineva – iar în cea mai mare parte a timpului, el nici măcar nu s-a aflat la comandă.

* * *

În 1967, după cinci ani cât a tot produs Warhol-uri în masă, Malanga s-a săturat de Fabrică și a plecat în vacanță în Italia. Cum la începutul anului 1968 rămăsese fără bani, iar când îi telegrafiase lui Warhol nu primise nici un răspuns, prietena lui italiancă i-a sugerat să transforme o fotografie extrem de populară a unui personaj răposat recent, un anume revoluționar argentinian, într-o serigrafie. Astfel s-a născut seria Che, creată de Gerard și produsă în apartamentul prietenei sale din Italia. I-a dăruit ei un exemplar, iar cu restul a bătut la ușile galeriilor până când Tartaruga din

Roma a acceptat să i le vândă crezând că sunt „Warhol-uri".

Ce-i drept, erau Warhol-uri la fel ca alte serigrafii realizate de Malanga, dar pe măsură ce expoziția programată pentru februarie se apropia, tânărul poet a început să se teamă și a încercat să-l contacteze pe Warhol pentru a se asigura că acesta era de acord ca asistentul lui să realizeze lucrări „ale lui" de care nici măcar nu știa că există. Telegramele au rămas fără răspuns, iar când proprietarii galeriei au început să-i ceară dovezi prin care să demonstreze că lucrările erau originale, a devenit, bineînțeles, extrem de nervos.

În cartea ei *Authenticity*, scriitoarea Alice Sherwood relatează ce s-a întâmplat în continuare:

„În cele din urmă Andy a rupt tăcerea. A fost de acord să autentifice lucrările cu condiția să primească veniturile din vânzări.

«CHE GUEVARA-urile sunt originale», spunea telegrama lui, «însă Malanga nu este autorizat să vândă. Contactați-mă printr-o scrisoare ca să stabilim condițiile. Andy Warhol»."

Când „Warhol-urile" lui Malanga au devenit ale lui Andy Warhol în urma unui proces de autorizare retrospectivă, s-a produs transferul de la mâna artistului la brandul artistului.[53]

Este o poveste incredibilă și una care prezintă perfect enigma din centrul operei lui Warhol. În anii de început ai carierei sale, chestiunea paternității lucrărilor nu fusese o problemă, iar Warhol se complăcuse în acea superficialitate, spunând: „Dacă vreți să știți totul despre Andy Warhol, uitați-vă doar la suprafață... căci acolo sunt eu. Nu e nimic în spate".

În orice caz, Warhol a știut să-i exploateze serios pe cei din jur, iar pe Malanga mai mult decât pe toți. În timp ce în exterior trâmbița fragilitatea a tot și a toate, în paralel câștiga bani grei de pe urma ideilor, talentului și creativității altora, prezentându-le drept opera lui. Dar cum e posibil? Dacă cineva, având ideea și capacitatea, creează serigrafii la 6 000 de kilometri distanță, cum pot acestea să mai fie Warhol-uri?

Bendor Grosvenor, istoric și critic de artă, fost negustor de artă și expert real în acest domeniu, mi-a spus că lucrările cu Che demonstrează „acele aspecte mai nebunești ale pieței de artă“:

„Arta lui Warhol are mai mult de-a face cu brandingul. Natura elementului creativ este, după cum se știe, foarte limitată. La mijloc este vorba de fotografiile unor oameni prezentate în culori strălucitoare. Și cum propria sa implicare chiar în lucrări autentice este extrem de redusă, atunci care ar fi problema să declare autentic orice ar fi dorit.“

Și astfel, imaginile cu Che Guevara au ajuns să fie considerate a face parte din operă, dar, după cum adaugă Bendor: „Momentul în care aceasta intră în coliziune cu realitatea este cel în care oamenii doresc să cumpere acea idee pentru a-și demonstra bogăția și gustul. Așadar, se cere creată o piață care nu pune valoare pe idee – fiindcă atunci toată lumea ar putea să-și serigrafieze un Warhol și să declare că deține unul –, ci pe obiect în sine“.

Iar acest lucru se răsfrânge asupra vânzării și valorii lucrărilor, deoarece Warhol-urile, prin însăși natura lor repetitivă, se transformă în marfă. Și dacă o stampă cu Elvis se vinde cu 50 de milioane de dolari, aceasta stabilește valoarea tuturor celorlalte.

„Piața“ este esențială pentru Warhol fiindcă valoarea exorbitantă a lucrărilor sale are un impact uriaș asupra felului în care le percepem ca opere de artă.

Licitațiile de artă sunt un lucru ciudat. În lumea finanțelor și a băncilor, există factori de reglementare și reguli stricte, dar nimic de felul acesta nu deranjează piața de artă. Licitațiile dau impresia de transparență, dar nu e nevoie decât de doi licitatori ca prețul să se tot umfle până când obiectul este adjudecat. Nu este absolut nimic ilegal aici – dar se pune întrebarea dacă lucrările lui Warhol sunt realmente atât de valoroase pe cât prețurile la care se vând.

Warhol este probabil cel mai cunoscut artist al secolului trecut și este inclus printre numele mari ale tuturor timpurilor. Ceea ce înseamnă că orice lucrare a sa are automat o valoare semnificativă ca investiție. Warhol-urile au devenit, pe scurt, o marfă precum vitele, petrolul, proprietățile și bitcoinul. Operele de artă reprezintă o investiție deosebit de solidă fiindcă brandul nu pare să-și piardă valoarea prea curând. Dar ce ne spune acest lucru despre opera lui Warhol în sine?

Revenim la ce a afirmat Ben Lewis: ideea că artiștii cei mai mari și cei mai renumiți nu sunt obligatoriu și cei mai buni. Iar în cazul lui Warhol, suntem înclinați să credem că, în ultimă instanță, valoarea artei sale se rezumă la accesibilitatea ei, la ubicuitatea ei și la geniul acestui om foarte tăcut de a transforma tot ce atinge, precum regele Midas, în aur.

* * *

La patru luni după vânzarea seriei „Che“ a lui Malanga, Andy Warhol a fost la un pas de moarte.

În 3 iunie 1968, Valerie Solanas – autoare a lucrării manifest publicate pe cont propriu *SCUM (Society for Cutting Up Men)* în care cerea eliminarea completă a bărbaților – a intrat în biroul lui Warhol de la etajul 6 din clădirea de la numărul 33 din Union Square West New York, aflat deasupra Fabricii, și a tras în el și în Mario Amaya, proprietarul unei galerii londoneze. Warhol a fost nimerit de două ori, gloanțele trecând prin splina, ficatul și ambii săi plămâni. Amaya a fost mai norocos și s-a ales doar cu câteva răni superficiale.

Solanas îl cunoștea pe Warhol din 1965 și jucase în unul dintre filmele lui experimentale *I, A Man* (1967); încercase de asemenea să-l convingă să citească și să producă piesa ei *Up Your Ass*, pentru ca în final Warhol să piardă (sau cel puțin așa pretindea) unicul exemplar al acesteia. Motivele ei de a-l împușca peste un timp sunt neclare, dar s-a spus că era convinsă că Warhol intenționa să și-o însușească și să o dea drept a lui.

Warhol a supraviețuit, dar a petrecut săptămâni în spital și a fost obligat tot restul vieții să poarte un corset chirurgical. Incidentul l-a făcut să fie mai paranoic decât era și să resimtă o adevărată fobie față de spitale.

Odată cu începutul anilor 1970, Warhol a devenit tot mai puțin artist și tot mai mult întreprinzător, creând o linie de fotografii. A înființat în colaborare *Interview* (1969), care a devenit o revistă de artă și pop de referință, parțial și datorită reputației sale de manager al formației Velvet Underground.

După moartea mamei sale în 1972, eliberat de sub controlul matern, Warhol a început să trăiască în mod deschis ca bărbat gay – pretinzând în același

timp că era virgin. În același timp a devenit tot mai interesat de înregistrări video.

De fapt făcuse filme experimentale încă de la începutul anilor 1960.

Unul dintre primele lui filme, *Eat*, a fost o înregistrare de 45 de minute a unui bărbat mâncând ciuperci. *Blow Job* (1964) urmărește un actor pe nume DeVeren Bookwalter care se strâmbă în fața camerei timp de 35 de minute, realizând și extraordinara performanță de a face o felație să pară mai puțin interesantă decât imaginea unui bărbat mâncând ciuperci. *Sleep* (1964) este un film de cinci ore cu iubitul lui Warhol, John Giorno, dormind.

The Life of Juanita Castro (1965) este ceva mai interesant prin aceea că în el apar Fidel și Raúl Castro, precum și Che Guevara, interpretați de femei într-un soi de improvizație despre regimul lui Castro și poveștile de persecuție homofobă de acolo.

Poate că latura cea mai provocatoare a filmelor lui Warhol este aceea de a rămâne treaz. Warhol a afirmat la un moment dat: „Îmi plac lucrurile plicticoase... Dar asta nu înseamnă că nu mă plictisesc".

Poor Little Rich Girl (1965) – numit astfel după un film cu Shirley Temple în care joacă Edie Sedgwick – pune la încercare exact puterea noastră de a rezista în timp ce o urmărim pe Edie Sedgwick aplicându-și machiajul, fumând marijuana și ascultând discuri cu Everly Brothers, dar este artă? Este film? Ori sibaritism?

Pe măsură ce anii 1970 treceau, Warhol a devenit un soi de Ludovic al XIV-lea de Downtown Manhattan New York. Un bărbat extrem de avut și puternic care arunca bani unor terchea-berchea care îi trezeau interesul de moment și cărora la fel de

repede le întorcea spatele. Oamenii din jurul lui intrau în grații și cădeau în dizgrație fără a prinde de veste – iar băiatul din Pittsburgh domnea peste toți. Deși putea fi fermecător în particular, în public, mai ales în perioada Studioului 54 și a sfârșitului anilor 1970, putea fi foarte acid și neplăcut.

„Era manipulator", spune Stephen Colegrave, „fiindcă avea bani, avea putere... urmărea oameni... îi atrăgea în cercul lui... dar aveai impresia că nu era un om tocmai drăguț."

„În anii 1970, Warhol nu permitea folosirea drogurilor în Fabrică", adaugă Stephen, „așa că asistai la niște scene extraordinare, când toată lumea stătea afară în fața ușii și își injecta heroină." Regulile nu se aplicau și lui Warhol însuși, care înghițea constant amfetamină sub forma unor mici pilule oranj. Părea că nu doarme niciodată. Muncea tot timpul sau urmărea ori semna lucruri care se făceau în numele lui. Anii 1970 au însemnat o scădere a producției și a interesului pentru opera lui, în măsura în care criticii de artă și-au luat ochii de pe lucrările lui cu celebrități. Dar la începutul anilor 1980, a avut o oarecare revenire, promovându-l pe artistul de graffiti Jean-Michel Basquiat și făcându-și apariția în secvențe ciudate – printre care în 1985 un episod din serialul *The Love Boat*.

Lui Andy i-a plăcut acest serial extrem de popular, a cărui acțiune se petrecea pe un vas de croazieră, și încercase să apară în el încă din 1979. Dar atunci când au început filmările, s-a speriat, notând în jurnalul său: „Una dintre replicile pe care trebuie să o spun este «Arta este comercializare grosolană», dar pe care nu vreau s-o spun".

Un an mai târziu, la începutul iernii anului 1986, a început să sufere de crampe stomacale, dar frica se doctori și de spitale l-a făcut să amâne orice tratament, iar când a ajuns la spital, bila îi era compromisă, iar operația avea să-l coste viața. În 22 februarie 1987, la cincizeci și opt de ani a murit.

După aproape 40 de ani de la moartea sa, legenda lui a tot crescut. Operele lui se vând cu milioane de dolari, iar retrospectivele sunt succese de public garantate pentru galerii și muzee din toată lumea. Cu toții, negustori de artă, case de licitații, producători de magneți de pus pe frigider sau vânzători de tricouri, sunt implicați masiv în afacerea globală marca Andy Warhol.

Ne plac și admirăm o mulțime de lucruri legate de artist. Parfumul puternic al Visului American care l-a purtat pe Andy Warhola, băiatul timid și sărac dintr-o familie de imigranți din Pittsburgh, pe culmile gloriei comerciale și critice. Dar povestea lui ridică de asemenea întrebări cu privire la noțiunile noastre colective despre geniu și la faptul că suntem obsedați de valoarea lor. Să valoreze oare arta lui Warhol sute de milioane de dolari și să fie, datorită acestui lucru, mai mare decât cea a contemporanilor săi?

Cea mai cunoscută vorbă a lui Warhol a fost aceea că „în viitor oricine va fi faimos timp de 15 minute", dar, ca în cazul atâtor atribuiri din viața și din opera sa, vorba nu-i aparține. Cine a fost autorul ei nu e clar, printre pretendenții la acest titlu numărându-se curatorul suedez Pontus Hultén, artistul Larry River și fotograful Nat Finkelstein. Warhol însuși a recunoscut că nu îi aparține, cu toate acestea, i s-a atribuit atât în timpul vieții, cât și după moarte.

„Am decis că este a lui Warhol, fie că-i place, fie că nu“, a fost citat criticul de artă Blake Gopnik într-un articol din revista *Smithsonian* din 2011, continuând: „Am creat și continuăm să creăm brandul Warhol pentru noi înșine.“ Iar acesta este, într-un anume sens, Warhol *in nuce*. Sau mai degrabă o cutie de supă Campbell's.

* * *

Chiar dacă nebuloasa piață de artă continuă să ridice în slăvi și să idolatrizeze o mână de mari nume recunoscute global, urcându-le totodată valoarea comercială, munca a 99% din artiști continuă să fie trecută cu vederea. Mulți dintre aceștia nu sunt ignorați, ci sunt, de fapt, invizibili, iar acest lucru este evidențiat de absența aproape totală a femeilor în istoria artei – și de lipsa totală de interes pentru opera lor.

O analiză din 2018 a 18 instituții de artă majore din Statele Unite a evidențiat faptul că 87% din artiștii prezenți în colecțiile lor erau bărbați și 85% albi. În timp ce scriu această carte, National Gallery din Londra deține doar 20 de lucrări ale unor femei din cele 2 300 de tablouri aflate în posesia galeriei. Arta femeilor rămâne în mod semnificativ subevaluată. Cel mai scump tablou al unei femei artist este *Ciumăfaie/Floare albă Numărul 1* al lui Georgia O'Keeffe, care s-a vândut cu 44,4 milioane de dolari în 2014, cu a zecea parte a prețului celui mai scump tablou din istoria picturii – *Salvator Mundi* al lui Leonardo – care s-a vândut cu 450,3 milioane de dolari în 2017.

Absența artei feminine în licitații și în expoziții dă greutate minciunii că femeile artiste nu au existat înainte de secolul XX. Ceea ce nu-i defel adevărat. Pictorița flamandă de secol XVI Catherina van

Hemessen a lăsat în urmă un corpus de opere mic, dar semnificativ, inclusiv un autoportret despre care se spune adesea că ar fi primul exemplu de acest fel.

Peste trei sute de ani, artista franceză Marie-Guillemine Benoist a creat picturi și a avut chiar o expoziție la Paris în 1791. Cea mai cunoscută lucrare a ei, *Portretul lui Madeleine*, a provocat senzație când a fost expus la Salonul de la Luvru din 1800, făcând parte dintr-o expoziție de tablouri sponsorizate de stat ale artiștilor erei revoluționare.

Tabloul se află și astăzi la Luvru și ne înfățișează o femeie neagră, pe jumătate îmbrăcată, cu corpul îndreptat spre stânga, în vreme ce ea ne privește din față. Spre deosebire de alte portrete cu oameni de culoare din acea vreme, nu există aici urmă de atitudine condescendentă sau umilitoare, iar ea nu e un personaj periferic pe lângă o figură centrală. Tabloul o înfățișează pe ea și pe nimeni altcineva, iar pe chipul ei se citește oarecare oboseală, dar și sfidare. Este o lucrare de artă puternică și ieșită din comun.

Din păcate nu știm numele modelului, dar s-a speculat că fusese o fostă sclavă adusă în Franța din Guadelupa, din estul Caraibelor, de către cumnatul artistei care era funcționar public în colonii. Un decret din 1794 al guvernului revoluționar francez eliberase toți sclavii din coloniile franceze, dar asta nu însemna că ea era total liberă. Deși formal era servitoare, cel mai probabil se afla într-o relație de servitute, adică muncea fără salariu în contul prețului plătit pentru eliberare, având prea puțin a spune în privința mișcărilor ei, a vieții ei, ba chiar și a faptului de a fi pictată în acel tablou prin care a devenit postum celebră.

Emanciparea sclavilor din colonii a fost o chestiune aprig dezbătută în Franța de sfârșit de secol XVIII. Mulți proprietari de pământuri din Caraibe făceau lobby pentru revenirea asupra acestui act, ceea ce din păcate s-a și întâmplat în 1802 odată cu promulgarea Codului lui Napoleon. Prin urmare, prezentarea unei femei de culoare la Salon a fost cu atât mai provocatoare cu cât autoarea tabloului era femeie.

În cartea ei *Mică istorie a artei*, autoarea Charlotte Mullin, istoric și critic de artă, explică: „Era un lucru fără precedent a prezenta o femeie de culoare în acest fel, ca un subiect de sine stătător și nu într-un rol oarecare (sclavă sau regină). Să fi fost un simbol al Franței eliberate de curând de sub monarhie, o țară renăscută pe principiul egalității, o țară care abolise sclavia? Simboliza oare emanciparea atât a persoanelor de culoare, cât și a femeilor?“

Nu știm, deoarece Benoist nu a lăsat nici o explicație și nici nu a scris despre lucrarea ei. Ca în atâtea cazuri a lipsei de informații despre viața femeilor, suntem obligați să umplem biografiile acestora cu presupuneri.

Secolul XX a asistat la o ascensiune a femeilor în artă, dar în afara marilor nume precum Kahlo, O'Keeffe, Hepworth și Riley, cele mai multe femei artiste continuă să rămână relativ obscure.

Chiar și nume relativ cunoscute în lumea artei precum Hannah Höch, nu sunt familiare unui public larg în același fel precum Warhol, Picasso sau Dalí. A fost membră a mișcării dadaiste de la Berlin și o precursoare a fotomontajului, uimind și șocând piața de artă din perioada Republicii de la Weimar. Interzisă de naziști, care au catalogat arta

ei drept „degenerată“, a trăit în anonimat în timpul războiului, continuând să producă opere de artă până la moarte, în 1978.

Tot mai recunoscută în ultimul timp, în noiembrie 2017 a fost creat chiar un Google Doodle, transformare temporară a logoului Google – culme a faimei digitale – în memoria ei. Dar, ca majoritatea marilor artiste, rămâne într-un relativ anonimat în acest domeniu al artei preponderent masculin în care cumpărători și colecționari sunt în cea mai mare parte bărbați. Potrivit estimărilor, cel puțin 70% din colecționarii de artă europeni și americani sunt bărbați, iar aceștia cumpără preponderent artă creată de bărbați.

Un raport al Fundației Freelands din 2019 arată că 68% din artiștii prezenți în galeriile comerciale londoneze sunt bărbați – asta în pofida faptului că femeile reprezintă o majoritate clară în rândul absolvenților de arte frumoase. Pe piața secundară, situația e chiar mai rea, demonstrând că 88% din vânzări sunt opere create de bărbați. O balanță greu de redresat și, cel mai probabil, nici în viitorul apropiat nu va exista vreo operă creată de o femeie care să atingă prețul obținut de *Salvator Mundi* al lui Leonardo.

Tabloul, vândut în 2017 drept operă originală a lui Leonardo da Vinci prințului Badr bin Abdullah al Saud din Arabia Saudită în beneficiul Ministerului Culturii și Turismului din Abu Dhabi pentru suma de 450 312 500 de dolari, a stârnit ulterior un fel de furtună în lumea artei.

Mulți critici au decretat că această „capodoperă pierdută“ nu este de fapt foarte bună, iar mâna lui da Vinci ar putea să lipsească total de aici. Alții au

mers mai departe, sugerând că era un fals. Specialiștii de la Luvru din Paris care au realizat o analiză completă a lucrării în 2019 au ajuns, potrivit realizatorilor documentarului *Salvatorul de vânzare*, la concluzia că lucrarea ar putea fi opera atelierului lui da Vinci: „Dovezile științifice ne arată că Leonardo da Vinci a avut unele contribuții la acest tablou, fără îndoială. I-am informat pe saudiți în acest sens".

Tabloul nu a mai fost niciodată văzut. Iar soarta lui, precum lumea artei în sine, rămâne un mister.

Capitolul 6

Eroi ai afacerilor Coco Chanel

Când eroii sunt prea mari ca să cadă

În primele săptămâni din august 1944, pe măsură ce forțele aliate se îndreptau spre Paris, Rezistența franceză și-a întețit activitatea împotriva ocupanților germani ai orașului.

În capitală, au fost rechiziționate clădiri, au fost baricadate străzi și s-au săpat tranșee, iar pe măsură ce apăreau incidente, valul împotriva inamicului a tot crescut. Armata III a generalului Patton a ajuns la periferia orașului în 19 august, iar timp de trei zile, Rezistența sau Forțele Franceze Libere din Interior (FFI) au luat avânt. Atacați de soldații lui Patton, în 22 august, germanii au lansat un contraatac asupra Grand Palais, unde francezii își stabiliseră un comandament. Lovită de obuzele

germane, clădirea a luat foc, iar norul gros de fum s-a răspândit pe străzile din jur, dând impresia că toată zona fusese cuprinsă de flăcări.

Lucrurile s-au înrăutățit când Hitler a emis infamul edict ca orașul să fie ars până la temelii, ordonând: „Parisul nu are voie să cadă în mâinile inamicului decât doar ca un câmp de ruine".

Pe străzi au apărut tot mai multe tancuri germane, iar iadul a izbucnit.

Aproximativ 1 000 de membri ai FFI și 3 000 de soldați germani au murit în luptele ce au urmat, și doar când Divizia 2 Blindate franceză și Divizia 4 Infanterie americană au intrat în Paris peste două zile în noaptea de 24 spre 25 august, germanii au recunoscut în sfârșit că partida era pierdută, iar generalul Choltitz, guvernatorul militar al Parisului, s-a predat Rezistenței. Choltitz continuă să fie sărbătorit în unele locuri ca salvator al Parisului pentru că a sfidat ordinul lui Hitler și a refuzat să incendieze orașul.

A doua zi, generalul de Gaulle a defilat triumfător pe Champs Élysées, iar la scurt timp după aceea a instalat un guvern provizoriu. N-a trecut mult până când orașul s-a întors împotriva colaboraționiștilor.

Primul val, așa-numita *épuration sauvage* (epurare sălbatică), a fost unul de pedepse violente împotriva celor care fraternizaseră cu inamicul. I-a avut în vedere pe profitori, pe informatori și pe oricine era considerat că făcuse afaceri cu inamicul. Au fost scoși din casele lor, bătuți, torturați, iar în unele cazuri executați după o judecată sumară.

De la debarcarea Aliaților în iunie, Franța se confruntase cu colaboraționiști din rândul propriei populații, iar pe măsură ce evenimentele acelui an s-au desfășurat, aproximativ 9 000 de oameni au fost

uciși, și mult mai mulți arestați sau umiliți public. *Colaboraționiștii orizontali* erau una dintre țintele speciale ale populației descătușate. Iar la Paris lucrurile au fost mai rele decât oriunde și scăpaseră de sub orice control. Prostituate și femei acuzate că avuseseră relații cu soldați germani au fost târâte pe străzi, au fost rase în cap și li s-au smuls hainele de pe ele. Unele au fost obligate să defileze cu copiii pe care îi făcuseră cu bărbați germani. Li s-au desenat svastici pe piele ori au fost însemnate cu fierul roșu. *La femme tondue* (femeia rasă în cap) era scuipată, batjocorită, hărțuită și atacată.

În victorie – așa cum aveam să vedem mai târziu în Cuba – ies la iveală cele mai rele însușiri ale oamenilor.

Emoțiile atinseseră un maxim. Franța suferise privațiuni și umilințe de nesuportat sub ocupația germană, iar eliberarea costase și ea vieți. În total, 567 000 de francezi au murit în timpul celui de-al Doilea Război Mondial – cu o sută de mii mai mulți oameni decât în Marea Britanie. Ocupația fusese o tragedie națională și totodată o sursă de rușine pentru o țară atât de mândră precum Franța. Așa că, încă dinainte ca bocancii Aliaților să debarce în Franța, francezii începuseră să-și rescrie istoria plasându-se în centrul unei narațiuni eroice. În august, mitul gaullist a ceea ce Henry Rousso avea să numească mai târziu *résistancialisme* se născuse deja.

La fel ca unificatoarele mituri britanice despre Dunkerque și Bătălia pentru Anglia, *résistancialisme* conținea destul adevăr ca să stea în picioare, dar, la fel ca acele povestiri britanice, a fost exagerat de dragul efectului. Un element central al acestei narațiuni semificționalizate a fost acela că în toată

perioada ocupației grupurile de maquis[54] sau ale FFI reprezentaseră adevăratul suflet al Franței și majoritatea populației, în timp ce regimul de la Vichy și o mică minoritate lăsaseră garda jos. Au existat realmente oameni care au dat dovadă de eroism în Franța în timpul războiului și mai ales cei care formau maquis-urile. Mii de oameni și-au dat viața pentru cauza libertății, iar faptele marilor figuri ale Rezistenței precum Jean Moulin, Marie-Madeleine Forcade și Lionel Dubray continuă pe bună dreptate să fie celebrate și azi. Dar clișeul luptătorilor pentru libertate, cu berete pe cap și fumători de Gauloises ca reprezentativi pentru majoritate, este departe de adevăr.

FFI nu erau o forță unită. Existau prea multe facțiuni, iar activitățile lor, în unele cazuri, erau acoperiri pentru acțiuni criminale. Adevărul este că, în cea mai mare parte a războiului, mișcările de rezistență au fost opera unei facțiuni extrem de reduse.

Estimările sugerează că, în urma capitulării din iunie 1940, aproximativ 90% din opinia publică franceză a acceptat situația și s-a străduit pe cât posibil să-și ducă viața cu speranța unor timpuri mai bune. Această stare de spirit s-a schimbat abia în urma Operațiunii Overlord [Bătălia pentru Normandia] din iunie 1944, când rândurile FFI s-au umflat ajungând la 400 000 de voluntari; doar cu un an înainte aveau un efectiv de numai 25 000 de oameni. Fapt este că majoritatea francezilor au stat cuminți, iar în acest timp, cum se întâmplă, câțiva au avut de-a face cu germanii.

Există aici și un alt adevăr amar, anume că printre cei angajați în acele acțiuni de justiție populară ale acelei *épuration sauvage* erau probabil mulți la fel de

vinovați ca aceia pe care îi atacau. În mod cert, s-au petrecut numeroase schimbări-de-tabără-de-ultim-moment, cu unii dintre francezi devenind *plus résistants que les résistants* („mai rezistenți decât rezistenții"). Și cum s-a întâmplat și în alte locuri din Europa eliberată după 1944, în frenezia și în violența instaurate s-au plătit polițe care nu aveau nimic de-a face cu războiul.

Noul guvern al lui de Gaulle s-a străduit imediat să restaureze ordinea și să stabilească proceduri împotriva celor acuzați. În cadrul așa-numitei *épuration légale* (epurare legală) care a urmat au fost aduși în fața justiției mii de colaboraționiști. Cel mai cunoscut a fost mareșalul Philippe Pétain – erou din Primul Război Mondial și mentor al tânărului Charles de Gaulle – care a condus guvernul de la Vichy din sudul Franței începând cu iulie 1940, care a fost judecat și condamnat la moarte (sentința fiind ulterior comutată la închisoare pe viață). Pétain a fost cazul cel mai răsunător, dar mulți alți colaboraționiști au fost acuzați pe baza Articolului 75 – care definește trădarea în Codul Penal francez – și judecați: 300 000 de suspecți au fost cercetați, 6 763 condamnați la moarte, dintre care 791 au fost executați. Printre ei Pierre Laval, de două ori prim-ministru al Franței înainte de război, care, acuzat de trădare, a fost împușcat de un pluton de execuție în 15 octombrie 1945 la Fresnes, o închisoare din sudul Parisului.

Criminali mai mărunți au fost judecați de tribunale, iar cei găsiți vinovați au fost condamnați la *dégradation nationale,* pierzându-și drepurile civice și devenind un soi de cetățeni de mâna a doua în propria țară. Cam 100 000 de francezi au primit

această condamnare, iar această pată avea să-i urmărească tot restul vieții.

A existat și o altă instanță de judecată – iar aceasta s-a numit tribunalul opiniei publice.

Maurice Chevalier, comediantul de dinainte de război care a umplut sălile de la Casino de Paris până la căderea orașului, a fost una dintre faimoasele sale victime.

La scurt timp după ocupație, Chevalier se refugiase din Paris împreună cu partenera sa evreică, Nita Raya, la casa lui din La Bocca, pe țărmul Mediteranei. Acolo a fost abordat de fel de fel de producători de teatru care i-au promis câte în lună și în stele, dar Chevalier i-a refuzat pe toți, inclusiv propunerea de a apărea pe Broadway, ceea ce i-ar fi dat posibilitatea să plece din Franța. Însă insistențele nu s-au oprit.

În final, fără prea multă tragere de inimă, a plecat la Paris pentru câteva apariții la Casino, iar mai târziu a cântat într-un lagăr de prizonieri francezi cu condiția ca autoritățile germane să elibereze zece dintre ei. În același timp, un jurnal colaboraționist, *Le Petit Parisien*, care era cât se poate de clar o portavoce a propagandei naziste, a publicat un articol intitulat „Maurice Chevalier dorește colaborarea între poporul francez și poporul german".

Povestea a ajuns și peste Canalul Mânecii, unde presa britanică s-a grăbit să susțină, greșit, că Chevalier dăduse concerte în toată Germania, iar toată campania de dezinformare a dus la includerea numelui său pe o listă a colaboraționiștilor care urmau să fie judecați după război.

Partenera lui Chevalier și părinții acesteia aveau cu toții documente false, pentru a-și ascunde

originea, iar Chevalier încerca să-i protejeze arătându-se cât mai conciliant. Dar acest lucru i-a adus necazuri uriașe atât cu naziștii, cât și cu Rezistența franceză, iar după debarcarea Aliaților, poliția și FFI au încercat să-l aresteze. Propaganda germană, încercând să creeze panică, a marșat pe această poveste, susținând că Chevalier fusese ucis de populație, ceea ce nu era adevărat, căci acesta se ascunsese pur și simplu.

Trei zile mai târziu, Chevalier a fost arestat de trei membri ai maquis și escortat la Toulouse, unde i s-a spus că va fi executat.

Din fericire, cu ajutorul unui jurnalist britanic de la *Daily Express*, toată acea rețea de minciuni și de propagandă legată de activitățile sale din timpul războiului a fost demontată. Chevalier a fost eliberat, iar mai târziu, cu ajutorul companiei Paramount, a plecat în America.

Acuzații similare l-au urmărit și pe cântărețul Charles Trenet care, la rândul lui, sub presiunea germanilor, a cântat într-un lagăr de prizonieri de război. A reușit să scape cu o pedeapsă ușoară, dar eticheta de „colaboraționist" a rămas atârnată de cariera lui mult timp.

Celebra actriță franceză Arletty, care trăise cu un ofițer de aviație german, Hans-Jürgen Soehring în timpul ocupației, a fost și ea luată în vizor. Arestată de maquis în 1944, Arletty ar fi rostit celebrele cuvinte *Mon cœur est français, mais mon cul est international* („Inima mea e franceză, dar curul mi-e internațional"), înainte de a fi judecată pentru trădare și condamnată la 18 luni de închisoare. Cariera ei nu a mai redevenit niciodată ceea ce a fost, deși a avut o scurtă apariție în filmul *Ziua cea mai lungă* din 1962.

Serviciile de informații britanice erau ocupate să vâneze propriii criminali de război. Unul dintre primii ofițeri din MI6 sosiți la Paris în acea epocă era fostul jurnalist devenit agent MI6 atașat pe lângă armata Francezilor Liberi a lui de Gaulle, Malcolm Muggeridge.

Lista de suspecți a lui Muggeridge îl includea pe creatorul personajului Jeeves, P.G. Wodehouse, care, în 1940, când Franța a căzut, trăia acolo încercând să-și termine un roman. Wodehouse, în vârstă de cincizeci și opt de ani, a fost internat într-un lagăr din Silezia.[55] Peste un an, germanii l-au eliberat și l-au trimis la Berlin, unde l-au convins să realizeze cinci emisiuni radiofonice pentru publicul american. După difuzarea lor în iunie 1941, romancierul a fost declarat trădător în Camera Comunelor din Londra, dar după ce l-a intervievat în 1944, Muggeridge a ajuns la concluzia că unica crimă a lui Wodehouse a fost aceea de a fi de o naivitate demnă de personajul central ale povestirilor sale, Bertie Woosterish.

Muggeridge avea însă o captură mai importantă în vizor. Primise un pont legat de un plan german de război, cu nume de cod Operațiunea Modellhut, prin care serviciile de informații germane Abwehr încercaseră în 1943 să contacteze membri ai aristocrației britanice în speranța încheierii unui armistițiu. Iubita lui Muggeridge, o informatoare MI6 cunoscută doar ca „F", cunoștea una dintre persoanele suspectate – astfel că, în septembrie 1944, „F" și Muggeridge s-au dus la hotelul Ritz din Paris să-i ia un interviu.

Germanii îi dăduseră agentei lor numele de cod „Westminster", dar restul lumii o știa mai bine drept Coco Chanel.

Femeie de afaceri și creatoare de modă cunoscută în întreaga lume, Coco Chanel avea pe mâneca taioarelor ei elegante mai multe secrete de război decât prezentări în cea mai aglomerată săptămână a modei. Se comportase, după cum vom vedea, mult mai rău decât actrița Arletty, astfel că, în timp ce marea epurare se petrecea pe străzile de sub apartamentul ei, și-a făcut probabil o serie de calcule. Încercând să intre în grații a declarat că fiecare soldat american din oraș avea dreptul să primească un flacon de parfum Chanel No 5 de la magazinul ei din rue Cambon. În timp ce Muggeridge și „F" se îndreptau spre Ritz au trecut probabil pe lângă coada lungă din fața magazinului.

Cu doi ani înainte de a muri, Muggeridge a ars toate însemnările de la acea întâlnire, temându-se probabil că relația sa cu „F" ar putea afecta noua sa reputație de „sfânt".[56] Din fericire însă, o versiune prescurtată a supraviețuit și este disponibilă pe site-ul Societății Baudelaire. Faptul că Muggeridge însuși recunoaște că avem aici o versiune prelucrată este un semnal de alarmă, care însă rămâne un document extraordinar, nu în mică măsură datorită faptului că Coco Chanel pare a fi coborât din paginile unui roman.

„Am auzit atât de multe lucruri despre dumneavoastră, domnule Muggeridge", începe Chanel, adăugând, „Sper că ați venit să ne eliberați. Cât de amabil din partea dumneavoastră."

Apoi se lansează într-un atac prelungit la adresa epurărilor care se petrec în jur, e plină de condescendență față de FFI, spunând: „La început, acțiunile lor m-au stârnit. Acum aproape că îmi pare rău pentru aceste brute. Ar trebui să ne

abținem de a disprețui specimenele joase ale umanității".

Rezervă pentru de Gaulle și rescrierea istoriei de către acesta cuvinte disprețuitoare: „L-ați ascultat? Cât de curând are să susțină că Rezistența a eliberat lumea întreagă. Și de ce n-ar face-o? Nenumărați imbecili francezi îi vor da crezare".

Muggeridge insistă în privința legăturilor ei din timpul războiului, iar Chanel îi spune că presupusele ei acțiuni de spionaj erau pur și simplu acoperiri pentru a reuși să se întoarcă la Londra, „să fie acolo casa mea". Pretinde că a fost prost înțeleasă și că a fost trădată de prietena ei Vera (ne vom întâlni cu ea mai târziu), pe care o denunță drept „fascistă". În mod deliberat îl numește de mai multe ori pe Churchill și „prietenia ei cu Winston, eroul care a adus lumii speranța". Iar apoi, întrebată de care parte a fost în timpul ocupației, răspunde: „Păi, de nici o parte, bineînțeles. Am luptat pentru mine, așa cum am făcut mereu. Nimeni nu-i spune lui Coco Chanel ce să gândească".

E multă sfidare în acest interviu, dar mulți dintre apologeții ei au luat-o drept candoare; dar Chanel se simțea încolțită, blufa și dădea vina pe toată lumea, fiindcă pur și simplu voia să-și salveze pielea. Coco Chanel a fost o femeie cu multe aptitudini și talente, iar a spune minciuni sfruntate era doar unul dintre ele.

E ușor să judeci retrospectiv oameni prinși în evenimente care sunt mai presus de controlul lor și care au preferat să păcătuiască ori să colaboreze. Și chiar dacă noi toți sperăm ca în circumstanțe asemănătoare să ne purtăm mai bine, e foarte probabil ca mulți dintre noi să facă exact ceea ce au făcut cei din regiunile ocupate – am sta cu capul

plecat, ne-am preface că nu vedem, ba am cădea chiar și la învoială cu invadatorul.

Însă oricum am lua-o, Chanel nu a fost o spectatoare inocentă. Comportamentul ei a fost absolut respingător. Se instalase luxos la Ritz din Paris, iar în același timp s-a folosit de legile antisemite pentru a-și recâștiga controlul asupra mărcii ei de parfum de la partenerii ei de afaceri evrei. S-a aliat voit cu regimul german încercând să negocieze o pace cu contactele ei la nivel înalt din Marea Britanie – iar cea mai mare parte din timp s-a culcat literalmente cu un spion nazist.

În urma interviului, Muggeridge nu a continuat investigația și nu l-a menționat în memoriile sale, deși le-a declarat biografiilor lui că Chanel i-a displăcut profund. Cu timpul se va afla totul, dar acum, după câteva decenii de la moartea ei, un văl discret continuă să acopere acțiunile ei din timpul războiului odată cu o serie de alte aspecte neplăcute din viața ei, în vreme ce legenda ei continuă să crească.

Chanel rămâne o icoană copleșitoare, fiind probabil cea mai renumită dintre eroi lumii de afaceri ai Franței. Marca ce-i poartă numele rămâne în orice circumstanțe cea mai cunoscută din lume.

Dar mitul ei perfect șlefuit ascunde un adevăr mai întunecat decât oricare dintre micuțele ei rochii negre.

* * *

Născută într-un spital al săracilor din Saumur, Maine-et-Loire, în 19 august 1883 (ulterior avea să-și tot schimbe anul nașterii), fata botezată Gabrielle Chasnel[57] a venit într-o lume a sărăciei și haosului. Tatăl ei, Albert, era mitoman și un bețiv afemeiat, care își câștiga traiul făcând pe comis-voiajorul,

lipsind adesea luni de zile fără ca nimeni să știe unde se afla. Mama lui Chanel, Jeanne, a fost spălătoreasă, plasându-se deci undeva foarte jos în ierarhia socială, deși fiica ei avea să susțină mai târziu că moștenise atelierul de tâmplărie al tatălui ei, dispunând de oarecare avere. Cuplul avea deja o fiică, Julie-Berthe, și era încă necăsătorit la nașterea lui Gabrielle.

Simțindu-se rușinată de originile ei modeste, într-un mod care avea să o caracterizeze, Chanel își va reedita constant narațiunea copilăriei, pretinzând că părinții ei au fost oameni de succes, că tatăl ei a fost negustor de cai și că se născuse într-un spital al săracilor doar fiindcă mama ei se afla întâmplător în zonă, în drum spre tatăl ei, când au apucat-o durerile facerii. În cartea lui Axel Madsen *Chanel: A Woman of Her Own* (1991), autorul o citează pe Coco:

„Nu-mi place să spun această poveste sobră fiindcă e teribil de plictisitoare, dar mama a leșinat dintr-odată. Cu moda de pe atunci, era greu să-ți dai seama că o femeie urma să nască, așa că niște oameni extrem de drăguți au luat-o acasă la ei... (apoi) a fost dusă la spitalul în care m-am născut. La spital te botează imediat. Mie mi-au dat numele măicuței care a avut grijă de mama."

Nu era nimic adevărat. Prima minciună dintr-un șir lung de minciuni sfruntate și de povești nefondate pe care de-a lungul vieții, Coco avea să le schimbe și să le ajusteze ajungând până la datele nașterii ei. Mai târziu avea să le povestească prietenilor, printre altele, că se născuse într-un vagon de tren și că tatăl ei fusese negustor de vinuri și nu geambaș. Cum au sosit în succesiune rapidă și alți frați, copila s-a luptat să câștige atenția mamei ei

bolnăvicioase și tatălui mereu absent. Familia trăia literalmente la grămadă, chiar dacă Chanel avea să pretindă mai târziu că fuseseră crescuți într-o casă mare; în realitate, locuiau într-o singură cameră închiriată din Brive-la-Gaillarde, o localitate între Lyon și Bordeaux.

Nu s-a apropiat de sora ei mai mare, despre care se spunea că este „deranjată", în schimb a fost foarte legată de fratele mai mic Alphonse (născut în 15 martie 1885) și mai târziu de mezina Antoinette (cunoscută drept Ninette). Haosul familial era atât de mare încât adesea se retrăgea într-o lume a ei de păpuși și... pietre funerare, cum avea să susțină Chanel mai târziu că își petrecuse copilăria în cimitire.

„Fiindcă trăiam cu oameni care erau atât de lipsiți de sensibilitate, voiam să fiu sigură că sunt iubită. Îmi plăcea să vorbesc singură și nu făceam ce mi se spunea. Aceasta, fără îndoială, fiindcă primii oameni în fața cărora mi-am deschis inima erau morți."[58]

Plăcerea ei de a-și petrece timpul în compania morților ar putea fi o amintire falsă din copilărie. Fiindcă atunci când avea doar unsprezece ani, mama ei a murit pe neașteptate.

Una dintre similitudinile ciudate din această carte este faptul că mai mult de jumătate dintre personajele ei și-au pierdut un părinte în copilărie. Bader avea doisprezece ani când tatăl său a murit. Maica Tereza opt când și-a pierdut părintele, iar tatăl lui Warhol a murit când acesta avea treisprezece ani. Coco și-a pierdut mama la unsprezece ani. Părintele absent este un element-cheie în atâtea legende și mituri – Luke Skywalker, Femeia Minune, Spiderman, Batman, Hulk, Harry

Potter și chiar Kung Fu Panda sunt toți orfani. Există un motiv bun pentru asta, cel puțin în ficțiune. Frica de a-ți pierde părintele face parte din setul de spaime primordiale ale copilăriei. Este un lucru de care mulți dintre noi la un moment dat se vor fi temut mai mult decât de orice.

Și mai este ceva. Un protagonist orfan este cea mai scurtă cale spre monomitul transformațional – obligându-l pe eroul solitar să înfrunte lumea, să se adapteze și să crească... lansându-l în aventură.

În 1978, o carte publicată în franceză intitulată *Les Orphelins menent-ils le monde? (Sunt oare orfanii cei care conduc lumea?)* confirmă rezultatele psihologului clinic american Marvin Eisenstadt care analizase 578 de articole din *Encyclopaedia Britannica* mai lungi de o jumătate de pagină pentru a descoperi că o mulțime de „eroi“ sau „antieroi“ semnificativi și-au pierdut un părinte în copilărie sau în tinerețe.

Lista îi include pe Churchill, Hitler, surorile Brontë, John Lennon, Paul McCartney, Abraham Lincoln, Lenin, Michelangelo, Newton, Washington, Alexandru cel Mare, Genghis-Han și Virginia Wolf. Morțile premature, se știe, erau mult mai frecvente „în vremurile bune“ și, chiar dacă există multă subiectivitate în orice listă, faptul de a pierde unul sau ambii părinți lasă urme în mintea unui tânăr. Studii demonstrează că moartea prematură a mamei sau a tatălui are un impact psihologic semnificativ asupra vieții copilului adesea cu urmări negative. Orfanii suferă mai des de tulburare de stres posttraumtic, de stimă de sine scăzută și de sentimente pronunțate de nesiguranță în relații.

Și-a dat seama de timpuriu că lumea este un loc nepăsător și lipsit de Dumnezeu, că moartea este reală și reprezintă o lecție cutremurătoare și este de înțeles probabil că Chanel a încercat să-și creeze propriul basm din mizeria și pierderile care i-au marcat copilăria.

Potrivit versiunii ei preferate, Chanel a fost inițial crescută de două mătuși în timp ce tatăl ei plecase în America pentru a face avere. Dar de avere nici nu a fost vorba și, chiar dacă cele două mătuși au existat, în final a fost lăsată de tatăl iresponsabil împreună cu cele două surori ale ei, Julie-Berthe și Ninette, în grija unei mănăstiri pentru orfani din Aubazines, Nouvelle-Aquitaine, în timp ce frații, în vârstă de patru și nouă ani, au fost trimiși la o fermă ca mână de lucru.

„Copil sărac", dormea în încăperi neîncălzite, ostracizată de celelalte fete, într-un loc în care se trăia după un cod strict de ierarhii. Dacă erai abandonată de un părinte, te aflai practic pe treapta cea mai de jos, așa că e poate de înțeles de ce Chanel și-a tot schimbat povestea în timpul ascensiunii ei abrupte din șanțul unei vieți de mizerie pe care a transformat-o într-un basm. Ceea ce nu era defel ușor având în vedere că societatea franceză de *fin de siècle* nu era doar foarte exclusivistă social, ci și profund sexistă. Ca orfană provenind din părinți necăsătoriți care aparțineau săracilor clasei muncitoare, Gabrielle se afla pe treapta cea mai de jos a celei mai de jos scări sociale din cea mai de jos categorie a societății. Din fericire, sub înfățișarea modestă, Chanel era de oțel. Viața la mănăstire ar fi putut să-i ucidă spiritul – în schimb a întărit-o.

În memoriile ei din 1946, *The Allure of Chanel*, dictate prietenului ei Thomas Rand, Coco rezumă

perioada copilăriei ei de orfană: „Eram o scorpie, o hoață, cineva care asculta pe la uși. Azi, la fel ca atunci, există o aroganță în tot ce fac, în gesturile mele, în asprimea glasului meu, în privirea mea, în chipul meu frământat, în întreaga mea persoană".

La optsprezece ani, Chanel a plecat din Aubazines pentru a locui într-un internat din Moulins fondat de familiile bogate din regiune ca un soi de școală de formare pentru tinere sărace. S-a alăturat mătușii ei Adrienne, doar puțin mai mare decât ea, și a învățat să coasă făcând ucenicie la un ceaprazar. Instituția catolică în care trăia avea reguli stricte legate de „ieșirea în lume" și întâlnirile cu bărbați, dar celor două tinere puțin le păsa de ele, Chanel începând să cânte într-un cabaret local frecventat de ofițeri de cavalerie. Probabil că acolo s-a ales și cu porecla Coco, unul dintre cântecele pe care îl interpreta ades fiind „Qui qu'a vu Coco?" („Cine a văzut-o pe Coco?") despre o femeie care își pierduse cățelul, ori poate era o prescurtare a cuvântului „cocotă".

Chanel a insistat mai târziu că amândouă versiunile erau greșite și că tatăl ei fusese cel care o alintase cu acest nume în copilărie. De asemenea a încercat să minimalizeze perioada petrecută la cabaret, subliniind în schimb ucenicia ei de croitoreasă, iar aceasta pe bună dreptate, fiindcă la douăzeci și trei de ani, Chanel era de fapt o curtezană; o femeie inteligentă și atrăgătoare, dornică să-și folosească farmecul pentru a atrage atenția unor bărbați frumoși și bogați care, în cazul ei, a fost un playboy pe nume Étienne Balsan.

Balsan avea să fie primul dintr-o serie de indivizi bogați, vrăjiți de frumusețea și de farmecul ei, omul care îi va finanța investițiile timpurii în afaceri.

Balsan era moștenitorul unui imperiu al textilelor și ducea o viață de lux la castelul său Royallieu din Compiègne, la aproximativ 70 de kilometri de Paris. Pentru ea, Balsan a fost o mare ocazie, căci a învățat-o cum să se poarte ca o aristocrată. A învățat de la el să călărească, s-a obișnuit să ducă o viață înconjurată de servitori, cu mâncare fină, vinuri bune și în compania clasei de sus educate, dedate unei vieți de huzur, care se aduna la castel pentru petreceri la sfârșit de săptămână. Tânăra Chanel era spirituală, stilată, sfidătoare, hotărâtă, extrem de frumoasă și înzestrată cu temperament, cu un talent uriaș de a crea și cu dorința de a face ceva cu viața ei, de a-și construi o afacere.

În 1909 l-a convins pe Balsan să transforme parterul casei sale pariziene din Boulevard Malesherbes 160 într-un atelier de pălării. Afacerea a prosperat, dar viața ei personală era tot mai complicată, căci Chanel trăia de fapt într-un *ménage à trois* cu Balsan și prietenul englez al acestuia Arthur „Boy" Capel, pe care îl cunoscuse în 1908. Capel era chiar mai bogat decât Balsan și, impresionat probabil de priceperea ei în afaceri, dar poate și din dorința de a o despărți de prietenul său, i-a finanțat următoarea întreprindere, *Chanel Modes*, din rue Cambon, pe atunci la modă, în primul arondisment al Parisului.

Unul dintre aspectele mai neobișnuite ale poveștii lui Chanel este acela că Boy Capel, care avea douăzeci și opt de ani, iar ca aspect era însuși tipul de gentleman englez latifundiar, a fost muza lui Coco. Spre deosebire de Balsan, Capel era în mare parte un *self-made man* și tot spre deosebire de Balsan avea stil și fler înnăscute. Chanel a folosit unul dintre puloverele sale vechi ca model pentru

rochiile ei de tricot din perioada timpurie, iar garderoba lui Capel avea să o inspire în următorii nouă ani și mult timp după aceea.

Englezul bogat i-a finanțat mai mult decât atelierele și stilul de viață. Când sora ei mai mare, Julie-Berthe, și-a tăiat venele și a murit, Coco l-a adoptat pe fiul acesteia, André Palasse, iar Capel s-a oferit să-i plătească educația la o școală internat scumpă din Anglia. De altfel au existat dubii în privința mamei lui André. Într-o fotografie din anii 1920, care îi surprinde pe Coco și pe André prostindu-se, se vede că între tânărul din fotografie și mătușa și mama sa adoptivă exista mai mult decât o oarecare asemănare. În viața ei, Coco Chanel a fost adesea crudă și distantă cu cei din jur, dar iubirea ei pentru Capel și André nu poate fi pusă nici o clipă la îndoială. Atunci când a murit în 1971, și-a lăsat aproape întreaga avere fiului ei și celor două fiice ale acestuia.

Capel a finanțat apoi expansiunea afacerilor ei la Biarritz, Deauville și în alte locuri, astfel că, la începutul Primului Război Mondial, Coco era creatoarea cea mai la modă și de viitor în Franța.

Un an mai târziu, la treizeci și doi de ani, Chanel era atât de bine lansată încât, cu toată mizeria războiului și a ocupației parțiale a țării, ediția franceză a revistei *Harper's Bazaar* a afirmat că o femeie „care nu are în garderoba ei măcar o piesă de Chanel este complet ieșită din modă".

Capel și Chanel s-au iubit cu adevărat, dar nu exista nici o posibilitate de căsătorie. Un gentleman aristocrat, chiar dacă în mare parte un *self-made man*, trebuia să se însoare cu cineva din aceeași lume. Cineva nobil. Cineva cu un arbore genealogic impresionant, cu argintărie de familie și cu un

accent absurd. Astfel că, în 1918, s-a însurat cu Diana Lister, fata celui de-al 4-lea baron Ribblesdale, ceea ce nu l-a împiedicat să se vadă în continuare cu Coco.

În anul următor în viața lui Chanel s-au petrecut două tragedii. La sfârșitul războiului, sora ei mezină s-a grăbit să se mărite cu un ofițer din armata canadiană, iar apoi să se mute în America de Nord, decizie pe care avea să o regrete rapid. Regiunea Ontario, sălbatică, vastă, aspră, pustie, corespundea sentimentelor pentru soțul ei, drept care a încercat să găsească o ieșire. Ninette a implorat-o pe sora ei să-i trimită bani de întoarcere, dar Coco, făcând-o pe moralista, a refuzat, îndemnând-o să-și refacă mariajul. Drept care mezina a fugit cu un playboy argentinian la Buenos Aires.

La scurt timp după aceea a murit de gripă spaniolă.

Cu câteva luni înainte, în 22 decembrie 1919, Capel avusese un accident de mașină, îndreptându-se spre o întâlnire cu Coco – sau, cel puțin, așa a pretins aceasta – și murise. Un anunț din *The New York Times*, publicat în ziua de Crăciun, menționa prietenia lui Capel cu Lloyd George și faptul că era căsătorit cu fiica lordului Ribblesdale. Nici un cuvânt despre Chanel, dar, spre meritul lui, i-a lăsat prin testament o avere consistentă, pe care ea a folosit-o ca să-și extindă imperiul.

„Pierzându-l pe Capel, am pierdut totul", i-a declarat Chanel mai târziu biografului ei Morand. „Ceea ce a urmat nu a fost o viață fericită."

Moartea lui Capel și cea a surorii ei îi vor fi inspirat cea mai cunoscută și durabilă dintre creațiile ei, micuța rochie neagră. În 1919, culoarea era la modă, deși din alte motive. Franța pierduse

1,4 milioane de oameni în război și alte 250 000 din cauza gripei spaniole.

„Moda trebuie să exprime timpul, momentul…“ a declarat Chanel, iar în 1919 culoarea doliului se potrivea cu sentimentele ei. Asistând la un spectacol la Opera din Paris, copleșită de durere, „îmi amintesc că priveam publicul… – i-a spus ea mai târziu lui Morand – și tot acel roșu, și verde, acel albastru electric mi-au făcut rău… așa că am impus negrul“.

La câteva săptămâni după moartea lui Capel, Coco s-a întâlnit cu o clarvăzătoare care a pretins că acesta „trăia într-un loc al fericirii, într-o lume unde nimic nu te mai poate tulbura“. Acest lucru i-a ridicat moralul și s-a cufundat din nou în muncă, așa cum făcea adesea în vremuri grele.

Impactul lui Chanel asupra modei imediat după război a depășit cu mult micuța rochie neagră.

„Eu nu creez modă, eu sunt moda!“ a spus ea la un moment dat – iar în anii 1920 acest lucru a fost perfect valabil.

În acea epocă a jazzului (cum a numit F. Scott Fitzgerald acel deceniu), Chanel le-a eliberat pe femei de corsete și de dantelă și le-a îmbrăcat în tricouri de marinar și în pantaloni. A creat un stil androgin și fluid care se vede și după o sută de ani pe străzile orașelor sau pe podiumurile prezentărilor de modă. Indiferent de defectele ei personale și de criticile ce i se aduc, talentul și viziunea ei ieșite din comun nu pot fi puse la îndoială. A fost autoarea unei revoluții în modă și o legendă autentică a ceea ce numim *haute couture*.

Nu doar creațiile au făcut-o cunoscută, ci și personalitatea ei publică, în timpul vieții fiind aproape la fel de renumită pentru remarcile ei

mușcătoare, cunoscute drept „coco-isme“, pe cât era pentru stilul ei. Interviul ei din 1944 cu Muggeridge abundă de propoziții caustice, iar printre vorbele ei celebre se numără, „Eleganța este să refuzi“, „Luxul trebuie să fie confortabil, altfel nu e lux“ și „Moda se demodează, dar stilul niciodată“.

Aceste vorbe celebre nu erau niște lucruri spuse la întâmplare, ci cuvinte frecvent și atent repetate. Cum nu erau nici în totalitate opera ei.

Chanel a urât să fie singură, iar în 1921, după moartea lui Capel, a căzut în brațele poetului Pierre Reverdy. Oarecum neconvenabil, deoarece Reverdy era căsătorit și extrem de religios, iar infidelitatea l-a chinuit, determinând despărțirea lor în 1926. Prietenia lor însă a supraviețuit până la moartea poetului în 1960, el devenind pentru ea dascăl și prieten. Fără îndoială că multe dintre vorbele ei celebre le-a formulat chiar el ori a contribuit la elaborarea lor, fiind un fel de Ted Sorensen al lui Coco.

Chanel și-a petrecut o mare parte din restul vieții cu buna ei prietenă hedonistă Maria „Misia“ Sophie Olga Godebska. Misia fusese, la fel ca Chanel, o fată rebelă educată într-o mănăstire, care șocase și încântase boema pariziană cu spiritul și cu frumusețea ei. Fusese muza unor pictori precum Renoir, Bonnard și Vuillard, iar Toulouse-Lautrec o imortalizase pe una dintre copertele revistei de literatură și artă *La revue blanche*, în vreme ce Marcel Proust o folosise ca inspirație pentru cel puțin două dintre personajele din *În căutarea timpului pierdut*. Era și o prietenă apropiată a lui Serghei Diaghilev, impresarul de balet și arbitru al bunului gust care rămăsese în Franța după

Revoluția Rusă din 1917, iar prin el făcuse cunoștință cu toată emigrația rusă de la Paris.

Când cele două femei s-au întâlnit, Misia avea aproape cincizeci de ani și încerca să se așeze la casa ei împreună cu cel de-al treilea soț, pictorul José Maria Sert; dar când a cunoscut-o pe Chanel s-a simțit de îndată atrasă, aproape îndrăgostită de ea. Prietenia lor intensă a durat până la moartea Misiei în 1950. Au existat speculații că între ele ar fi fost o relație amoroasă, ceea ce ar fi fost de-a dreptul ironic, având în vedere că Coco era o homofobă vocală.

În diferitele ei afirmații publice despre bărbați homosexuali i-a numit „pederești cinici" și „târfele înaltei societăți", și se pare că în particular avea expresii mult mai grele.

La un an după moartea lui Capel, Misia și Sert au prezentat-o pe Coco lui Ernest Beaux, un emigrant care fusese spion pentru britanici în timpul Războiului Civil Rus între 1918 și 1920, iar apoi se mutase la Paris. Ernest și fratele său Édouard lucraseră înainte de revoluție pentru celebra fabrică de săpunuri A. Rallet & Co. de la Moscova, unde Ernest dobândise reputația de „nas" ca maestru parfumer. Crease în 1912 o celebră apă de colonie „Bouquet de Napoléon" ca tribut cu ocazia aniversării a o sută de ani de la invadarea Rusiei de către trupele napoleoniene. A urmat un parfum pentru femei, „Bouquet de Catherine", dedicat în 1913 legendarei țarine cu ocazia tricentenarului dinastiei Romanov, care însă nu a mers prea bine într-o țară care se distanța de familia ei regală.

La începutul anilor 1920, Franța era plină de imigranți și de refugiați ruși, iar Ernest Beaux era extrem de bine conectat. Prin marele duce Dmitri

Pavlovici al Rusiei, văr al țarului Nicolae al II-lea care fusese asasinat, l-a cunoscut pe Diaghilev. Prin Diaghilev a făcut cunoștință cu Misia, iar prin ea cu Coco Chanel – care de acum era marele nume din lumea modei.

Întâlnind-o pe Chanel la Cannes pe Riviera franceză, în 1920, Ernest i-a prezentat o serie de flacoane cu ultimele lui creații în materie de parfumuri, iar ea a ales „numărul 5", fiindcă era numărul ei norocos din copilărie. Chanel era profund apophenică. Vedea numărul cinci peste tot, iar la mănăstirea din Nouvelle-Aquitaine număra zilnic cele cinci grupuri de pietre care constituiau cele cinci căi ce duceau spre capelă. Era atât de superstițioasă încât își lansa mereu colecțiile în ziua de 5 a lunii a 5-a și bănuiala este că a ales flaconul 5 din cauză că avea numărul scris pe el. Coco nu a avut nici un rol în crearea celui mai faimos produs al ei cu excepția faptului de a-l fi mirosit și ales. Deși, ca să fim sinceri, a avut un rol uriaș în conceperea acelei sticle extraordinare și revoluționare, care este esențială pentru mitul Numărului 5.

Ne spune ceva despre puterea mitului faptul că până și acea sticlă are propria ei istorie originară contradictorie. Unii spun că se bazează pe unul dintre decantoarele de whisky ale lui Capel, alții susțin că e vorba de sticlele de toaletă pe care le lua cu el în călătorii.

Cele mai multe parfumuri ale unor celebrități, chiar din zilele noastre, nu sunt altceva decât un exercițiu de promovare a brandului. Toate acele parfumuri celebre purtând semnătura unei vedete pop au fost create de alții și nu au nimic de a face cu cel căruia îi poartă numele. A fi parfumer este o profesie complexă bazată pe abilități ce se

dobândesc în ani de zile și necesită mai ales acel „nas“ atotimportant. Chanel nu avea experiență în domeniu. Alegerea parfumului a fost pentru ea o ocupație de o după-amiază, și chiar dacă numele ei are un rol important în legenda parfumului, Beaux, căzut în obscuritate, ar merita mai mult credit în această poveste. La urma urmei, el este adevăratul creator al parfumului cel mai grozav, mai invidiat și mai recognoscibil din lume – fiind un fel de Gerard Malanga al lui Chanel No 5.

Inițial, Coco a dăruit No 5 gratis clienților și prietenilor ei. Dar poțiunea magică a devenit rapid un obiect mult dorit, astfel că, inevitabil, în 5 mai 1921 a lansat-o ca produs de sine stătător. Cererea a crescut fulminant, iar peste alți trei ani, în 1924, succesul său a dus la întâlnirea pe marginea unei piste de curse a lui Coco cu un om de afaceri pe nume Pierre Wertheimer.

Pierre era șeful firmei Bourjois care începuse prin a fabrica produse de machiaj pentru teatru, dar ajunsese cel mai mare producător francez de cosmetice. După război se extinsese devenind o companie globală, cu fabrici în multe alte țări, în special în Statele Unite. Întâlnirea a fost scurtă, iar Chanel, prea puțin atentă la detalii și, cel mai probabil, preocupată de problemele ei curente, a semnat cedând 90% din afacerea parfumului. Acestea s-au împărțit între Pierre și fratele său care au luat 60%, restul de 20% revenindu-i lui Théophile Bader, negustor de artă și proprietar al Galeriilor Lafayette, celebrul magazin universal. Coco a rămas cu 10%, ceea ce, de fapt, a fost o afacere bună pentru ea, deoarece a făcut posibilă expansiunea și promovarea la nivel global a parfumului – aducându-i venituri uriașe fără cel

mai mic efort din partea ei. Chanel devenise cea mai bogată femeie din Franța, dar destul de repede a ajuns la convingerea că fusese înșelată. În vreme ce marca înflorea sub conducerea fraților Wertheimer, ea refuza să aprecieze că ei și munca lor o transformaseră într-un succes global, drept care a început să caute o cale pentru a recâștiga controlul.

Relația dintre Wertheimer și Chanel a fost un paradox de dragoste durabilă și ură nestinsă. Coco îl plăcea pe Wertheimer ca persoană –, iar el era, ca atâția alți bărbați din viața ei, pe jumătate îndrăgostit de ea. Dar Chanel nu mai era fata ușor naivă de la mănăstire care se îndrăgostise de Boy Capel. Era de acum o femeie de afaceri necruțătoare, chiar dacă uneori nesăbuită, iar extrema bogăție dublată de influența și de puterea pe care i-o dădeau îi definea opiniile.

Era de asemenea o antisemită convinsă – iar convingerea ei că evreul Bader și evreii Wertheimer îi „furaseră" creația s-a născut în bună parte din atitudinea ei violent rasistă.

Chanel nu a încercat niciodată să-și ascundă ura față de evrei.

În cartea lui Hal Vaughan *Sleeping with the Enemy*, autorul redă o conversație pe care a purtat-o cu Marcel Haedrich în 1969. Haedrich fusese în anii 1950 redactor-șef al revistei *Marie Claire*, iar la începutul anilor 1960 scria o carte pe care a numit-o *Et Moïse créa Dieu (Și Moise l-a creat pe Dumnezeu)*; Chanel însă a avut imediat obiecții la adresa titlului.

„Sperați ca evreilor să le placă povestea dumneavoastră?" a întrebat ea. „Nu vor cumpăra cartea", a mai spus, adăugând, „Eu nu mă tem decât de evrei și de chinezi, iar de evrei mai mult

decât de chinezi.“ Părerea lui Haedrich a fost că „Antisemitismul lui Chanel nu era doar verbal; ci pasional, retrograd și adesea jenant“.

Din păcate, opiniile ei nu erau neobișnuite în Franța din acea epocă. Antisemitismul avea o istorie îndelungată în țară, întinzându-se până în Evul Mediu, evreii francezi obținând drepturi egale cu vecinii lor creștini abia la începutul secolului al XIX-lea. Spre rușinea ei, Biserica Catolică a încurajat literatura antisemită, iar în 1884 o carte de mare succes, *La France Juive* a lui Edouard Drumont, a aprins spiritele. În 1889, Drumont avea să înființeze Liga Antisemită a Franței, care a făcut campanie pentru expulzarea evreilor din societate – într-o campanie care anunța narațiunea nazistă de secol XX.

Atmosfera de ură dusese în octombrie 1894 la acuzarea lui Dreyfus.

Alfred Dreyfus era un ofițer evreu de cavalerie francez, care a fost acuzat, pe baza unor dovezi circumstanțiale, de spionaj pentru germani. Condamnat la degradare și la deportare, a fost trimis în colonia penitenciară de pe Insula Diavolului din largul coastei Guyanei franceze. Destul de repede după aceea au apărut dovezi care sugerau că un anume maior Eszterhazy era adevăratul vinovat, dar armata a preferat să ascundă adevărul, iar Dreyfus a rămas prizonier. Cauza lui a fost reluată declanșând Afacerea Dreyfus, cu scriitorul Émile Zola și alți susținători reușind să obțină o rejudecare în 1899 – în urma căreia Dreyfus a fost din nou condamnat. Revolta publică a determinat în cele din urmă grațierea lui, dar abia în 1906 avea să fie complet exonerat și reabilitat.

Până în secolul XX teoriile conspiraționiste catolice despre evrei s-au tot răspândit în Franța, iar sentimentele antisemite și profasciste au proliferat în perioada interbelică. Ura lui Chanel față de evrei își avea originile în copilăria ei la mănăstire și în sentimentele antisemite insuflate de măicuțe, pe care nu a reușit niciodată să le depășească. A rămas adânc imprimată în ea, și nu e o coincidență faptul că mulți dintre iubiții ei i-au împărtășit opiniile rasiste.

În 1923, Coco i-a fost prezentată lui Bendor Grosvenor[59], al 2-lea duce de Westminster. Acesta le-a invitat pe ea și pe prietena ei Vera Bate – femeia pe care Chanel avea să o denunțe mai târziu, în interviul acordat lui Muggeridge, că ar fi „fascistă" – la bordul iahtului său staționat în golful Monte Carlo, iar de aici relația s-a dezvoltat.

Grosvenor, văr cu regele George al V-lea, era pe vremea aceea cel mai bogat om din Anglia și unul dintre cei mai bogați din lume. Deținea o serie de case aristocratice și mașini rapide, cabane de vânătoare, castele și două iahturi enorme, *Cutty Sark*[60] și *The Flying Cloud*. Prieten apropiat cu Winston Churchill și cu Edward, prințul de Wales, care avea să devină pentru scurt timp regele Eduard al VIII-lea, Grosvenor era un mare fan al lui Hitler și un antisemit convins. Faptul că avea un câine pe care îl botezase „Evreu" (Jew) este grăitor, cum de altfel a fost și dorința lui de a distruge, din răutate, viața cumnatului său William Lygon, al 7-lea conte de Beauchamp.

Beauchamp, politician liberal, se căsătorise cu sora lui Grosvenor, lady Lettice, în 1902, dar zilele lor bune aveau să fie curmate. Beauchamp era homosexual, iar la sfârșitul anilor 1920 era într-o

relație cu jurnalistul și viitorul parlamentar liberal Robert Bernays.

Bernays avea origini evreiești germane și mergea adesea în vizită la Berlin în timpul Republicii de la Weimar, nu în ultimă instanță datorită faptului că Germania era în acea perioadă unul dintre cele mai tolerante locuri pentru minoritatea LGBTQ. În acest fel, Bernays a avut o bună perspectivă asupra nisipurilor mișcătoare din politica germană, devenind un critic timpuriu al lui Hitler și un opozant vehement al fascismului cu mult timp înainte ca alții să observe ce se întâmpla. A fost de asemenea unul dintre primii politicieni britanici care a avertizat asupra adevăratei naturi a lagărelor de concentrare naziste.

În 1931, Bernays era vedeta în ascensiune a Partidului Liberal, dar în timp ce candida pentru un mandat în Bristol North, candidatura sa a fost atrasă în scandal. Aflând despre relația celor doi bărbați, Grosvenor a hotărât să o folosească împotriva cumnatului său pe care îl ura și totodată împotriva Partidului Liberal față de care avea o aversiune chiar mai mare. Fără să o consulte pe sora sa, a cărei onoare chipurile o apăra, l-a informat pe rege că Beauchamp era homosexual și avea o relație cu Bernays. George al V-lea a fost revoltat, nu în ultimă instanță datorită faptului că fiica lui Beauchamp, Mary, era într-o relație cu al cincilea copil al regelui și reginei, George, duce de Kent, sperând să se mărite cu el. Regele George care, chiar și după cele mai scăzute standarde, a fost unul dintre cei mai înguști la minte, mai reduși și mai neplăcuți monarhi din istoria recentă a familiei regale, ar fi mormăit chipurile: „Credeam că bărbații ăștia își trag un glonț în cap". Regele nu știa

însă că propriul său fiu George era bisexual și chiar atunci era implicat într-o relație stabilă cu dramaturgul Noël Coward.

Pe măsură ce scandalul a luat proporții, Beauchamp a fost obligat să se refugieze în străinătate ca să scape de închisoare, viața lui, a soției și copiilor lui fiind ruinate de acest proces. Grosvenor i-a trimis o notă de despărțire plină de dispreț:

„Dragă ticălosule, ai primit ce-ai meritat."

Bernays a scăpat neatins de scandal și a devenit parlamentar liberal pentru North Bristol, iar mai târziu a scris o carte despre Gandhi intitulată *The Naked Fakir*. Titlul era o aluzie la o remarcă a lui Winston Churchill[61], dar la fel de bine i s-ar fi potrivit lui Grosvenor care avea numeroase relații cu diverse femei și se folosea de viețile private ale altor oameni pentru a le distruge. Cel mai abject tip de ipocrit.

Povestea este și un memento cu privire la acea epocă a ipocriziei și șantajului, când homosexualii și lesbienele era obligați să-și ascundă adevărata orientare sexuală și să fugă cât mai departe dacă erau descoperiți. Beauchamp a murit în exil la New York în 1938, la șaizeci și șase de ani. Grosvenor, arogant și îngâmfat, a continuat să-și înșele numeroasele neveste și să prospere în înalta societate britanică până la moartea sa .

De-a lungul anilor 1920 și 1930, acest bigot a fost partenerul lui Coco Chanel, iar prin el Chanel l-a cunoscut pe Winston Churchill, la vremea aceea ministru de finanțe. Ca mulți bărbați și femei dinaintea lui, Churchill a fost instantaneu fermecat de ea. Scriindu-i, nu foarte inspirat, soției sale Clementine – așa cum obișnuia în fiecare zi – în 11

ianuarie 1928, Winston a descris prima lor întâlnire: „Faimoasa Chanel și-a făcut apariția și mi-a plăcut foarte mult. O femeie extrem de agreabilă și capabilă, personalitate mult mai puternică decât poate Bendor să ducă... Împreună cu ea era Vera Bate".

Peste un deceniu, căile Verei, a lui Chanel și a lui Churchill aveau să se încrucișeze din nou, dar în anii până la Operațiunea Modellhut, Churchill avea să o caute adesea pe Coco. În toiul crizei privind abdicarea din 1936, Winston, care se străduise din răsputeri să-l păstreze pe Eduard al VIII-lea pe tron, a fost văzut plângând oarecum ametit la pieptul creatoarei franceze și bolborosind: „Un rege nu poate abdica".

Grosvenor a revărsat asupra lui Coco bani, i-a dăruit un teren pe Riviera și casete întregi de bijuterii scumpe. Cuplul era însăși întruchiparea „Nebunilor Ani '20" (Roaring Twenties), dând petreceri și ducând o viață de lux, cu Coco în chip de amantă nedeclarată la Eaton Hall, conacul ducilor de Westminster. Nesăbuiți, obsedați de propria persoană, trăind fără griji, semănau destul de bine cu cuplul Buchanan din *Marele Gatsby* al lui F. Scott Fitzgerald. Distrugând lucruri și ființe și apoi retrăgându-se în vasta lor avuție și nepăsare, în vreme ce, dincolo de ușile lor aurite, națiunile Europei se îndreptau spre distrugere reciprocă.

Pe măsură ce fascismul prospera, Grosvenor a finanțat organizații de dreapta, exprimându-și în particular admirația pentru liderii Germaniei și Italiei.

Pretinzând că are relații cu „moderații" naziști, a folosit privilegiul său de a face parte din aristocrația ereditară, ceea ce îi conferea automat un loc în

Camera Lorzilor, pentru a determina încheierea unei păci cu Hitler. În mai 1939 era un susținător al grupării fasciste Right Club, care căuta să-i facă plăcuți pe naziști dând vina pentru probleme pe evrei. Liderul acelei organizații, Archibald Maule Ramsay, parlamentar din partea Partidului Unionist Scoțian, s-a distins mai târziu prin aceea că a fost unicul parlamentar activ care a fost închis în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Agenții MI5 care se înfiltraseră în grup au descoperit că Ramsay și soția sa antisemită plănuiau o revoltă fascistă, iar mai târziu au fost găsite în posesia sa și a doi dintre asociații săi, membri ai Clubului, mii de documente, printre care hârtii furate de sub nasul ambasadorului Joseph Kennedy de la ambasada Statelor Unite. Era clar că plănuiau să împărtășească aceste documente agenților germani, iar cei doi asociați ai lui au fost acuzați de spionaj și trimiși la închisoare.

Mulțumită în parte relațiilor sale impecabile, „bătrânul etonian" Ramsay a fost scutit de o soartă prea crudă. Deținut la închisoarea Brixton, a rămas membru al Parlamentului și putea să trimită din închisoare întrebări și interpelări parlamentare cărora prietenii lui de pe băncile verzi, îndatoritori, le răspundeau.

Ramsay a fost departe de a fi unicul personaj pronazist din instituție, iar colegul său Grosvenor, și el membru al Clubului, era în centrul unei rețele de aristocrați simpatizanți naziști, printre care se numărau ducele de Windsor (fostul Eduard al VIII-lea), al 12-lea duce de Bedford și ducele de Buccleuch. Împreună au format o veritabilă coloană a cincea de influenceri pro-Hitler din anii premergători războiului.

Buccleuch era înrudit cu regele prin căsătorie și fost mareșal al curții regale între 1937 și 1940, ceea ce nu l-a oprit să participe ca oaspete de onoare la sărbătoarea de 50 de ani a lui Adolf Hilter din aprilie 1939, cu doar cinci luni înainte de izbucnirea războiului. Odată războiul început, Buccleuch a fost în avanpostul eforturilor în vederea încheierii unui armistițiu cu vechiul său prieten Adolf – un armistițiu ce i-ar fi permis liderului nazist să păstreze toate teritoriile invadate. Sună cunoscut, nu-i așa? Aceștia erau prietenii și iubiții lui Coco Chanel. Aceștia erau oamenii cu care trăia, se asocia și, chiar dacă antisemitismul ei nu a fost, după cum susțin unii biografi, un rezultat al asocierii ei cu Grosvenor, a fost cu siguranță încurajat și legitimat de el. Grosvenor și Chanel s-au despărțit în 1931, dar prietenia lor avea să supraviețuiască.

După ce s-a prins și s-a desprins de un fascist, Chanel a căzut în mrejele altuia. La scurt timp după ce Grosvenor și Chanel s-au despărțit, aceasta din urmă l-a cunoscut pe Paul Iribe, un artist basc violent și egotist, care lucrase la Hollywood pentru Cecil B. DeMille, iar în 1924 regizase chiar o comedie intitulată *Changing Husbands*. Filmul a fost un eșec, ceea ce a însemnat o lovitură serioasă pentru egoul umflat al lui Iribe. Când ceva mai târziu a dat-o în bară cu scenografia filmului lui DeMille *Regele regilor* (1927) – un film care întâmplător a fost criticat la vremea sa pentru reluarea unor clișee antisemite –, Iribe a fost concediat de studio și nevoit să părăsească Hollywoodul.

La rândul ei, Coco ajunsese și ea la Hollywood atrasă de oferta de un milion (echivalentul a 18 milioane de dolari de azi) pe care i-a făcut-o

producătorul evreu Samuel Goldwyn. Nu ne este pe de-a întregul clar care a fost strategia ei de a fi consultanta pentru costume a mogulului evreu, dar, dând deoparte antisemitismul ei agresiv, Chanel a acceptat bucuroasă banii lui Sam și a tratat întreaga afacere ca o vizită regală din vara anului 1930. În acest timp, Goldwyn, el însuși evreu, a avut totuși grijă să-i țină pe angajații săi evrei departe de Chanel.

Nu se știe dacă l-a cunoscut pe Iribe în Franța sau la Hollywood, însă la sfârșitul acelui an erau amândoi la Paris, iar din 1931 locuiau împreună, deși Iribe era căsătorit cu altcineva. Înainte de Primul Război Mondial, Iribe editase în Franța o revistă satirică numită *Le Témoin (Martorul)*. Revista era remarcabilă prin lucrările ei de grafică, remarcile ei spirituale și antisemitismul ei agresiv. La scurt timp după întoarcerea sa de la Hollywood, a hotărât să reia publicarea ei.

Întreprinderea a fost finanțată de Chanel, care uneori participa la grafica copertei. Însă revista presupus satirică a început să reverse teorii conspiraționiste antievreiești completate de lucrările extrem de expresive ale lui Iribe. Potrivit opticii editoriale, Franța era distrusă de o cabală a „bancherilor" evrei, de „o gloată roșie" care formau „Iudeo Mafia", iar țara trebuia să se trezească. Era obișnuitul limbaj toxic al urii, dar ceea ce făcea revista mai periculoasă era faptul că arăta bine, părea inteligentă, devenind – cel puțin în ochii publicului ei – o revistă modernă spirituală. Capitalul investit de Chanel i-a conferit un standard ridicat, oferind impresia de a fi un „punct de vedere alternativ" respectabil și nu fițuica încărcată de ură ce era. Și cum ar fi putut Iribe să fie

rău, când revista lui era, mda,... atât de artistică, iar prietena lui era legendara Coco Chanel?

Le Témoin legitima ura cu mult înainte de InfoWars și imitatorii săi – dar o făcea în culori pastel, de bun gust și în stil Art Déco. O pagină din ediția *Le Témoin* din 24 februarie 1933, reprodusă de Hal Vaughan în cartea sa *Sleeping with the Enemy*, o înfățișează pe Chanel în chip de Marianne, întruchiparea Franței înseși, pe jumătate despuiată, înconjurată de niște evrei caricaturali care salivează și își freacă mâinile. Ura nu a putut fi nicicând redată cu atâta artă.

În timp ce burghezii francezi de dreapta se delectau cu ea, peste graniță, Hitler pregătea Legile de la Nürnberg îndreptate împotriva evreilor. Decrete prin care li se revoca cetățenia, se interziceau relațiile dintre evrei și ne-evrei și care, în final, aveau să priveze milioane de educație, proprietăți, demnitate și chiar de viața lor. Cu o lună înainte ca acestea să intre în vigoare, în august 1935, Iribe a suferit un accident cardio-vascular în timp ce juca tenis și a murit pe teren, sub ochii lui Chanel care îl urmărea dintr-un șezlong.

Rămasă din nou singură, Coco a apelat, încurajată de prietena ei Misia, la morfină. Misia era deja dependentă, alternând injecțiile cu cocaina, iar Coco avea să rămână dependentă de morfină tot restul vieții.

Pe de altă parte, era acum o femeie de afaceri încununată de succes cum nu mai exista alta în lume, dar chiar și acest fapt creează probleme, fiindcă, ajunsă în vârf, nu mai avea altă cale decât în jos. Apăruseră creatoare noi de modă, cum ar fi italianca Schiaparelli, iar Chanel, regina modei pariziene, la cei cincizeci și trei de ani ai săi, începea

să-și simtă vârsta. Complăcându-se într-o letargie indusă de morfină, trăind în casele ei perfect aranjate, se pregătea de o lungă coborâre în irelevanță și în furie.

* * *

În 1936, Franța a fost cuprinsă de un val de proteste în industrie, iar o grevă generală a răspândit panică în lumea oamenilor de afaceri. În timp ce prim-ministrul evreu Léon Blum, conducătorul Frontului Popular de stânga, a apelat la calm încercând să reinstaureze ordinea, Coco nu era singura printre cei mai bogați antisemiți ai Franței care erau convinși de o uriașă conspirație aflată în plină desfășurare. Situația s-a deteriorat rapid, iar în momentul în care s-a făcut apel la rezerva de aur a țării, starea de spirit de pe stradă a început să semene foarte mult cu cea din 1789.

Chiar și lucrătoarele lui Chanel au intrat în grevă, încuindu-se în buticul de pe rue Cambon și afișând pe ușă un semn scris cu roșu: OCUPAT. Pe Chanel, cea care ura evreii și detesta comuniștii, acest lucru a scos-o din minți cu atât mai mult cu cât, ca mai mulți alți capitaliști de-a lungul timpului, își închipuia că își trata bine forța de muncă și că lucrătoarele ei ar trebui să-i fie pur și simplu recunoscătoare. Chanel, precum fostul ei amant Grosvenor, considera comunismul și nu nazismul care se ridica în Germania a fi adevărata amenințare la adresa Franței, drept care a adoptat o poziție principială împotriva angajaților ei. Dar înainte ca situația să escaladeze, Blum a încheiat un pact istoric. Fusese ales prim-ministru cu 85% din votul pe atunci exclusiv masculin al electoratului francez pentru un mandat de reforme și a realizat în consecință o înțelegere, cunoscută

drept *Les accords de Matignon*, care stabilea o legislație complet nouă ce garanta muncitorilor concedii plătite, o creștere generală a salariilor, dreptul la grevă și săptămâna de lucru de 40 de ore.

Acordul a fost semnat între guvern și sindicate, punând capăt grevelor, dar Chanel a continuat să se agite. „Trădarea" fetelor ei nu a fost dată uitării, iar în 1939, când a izbucnit războiul, s-a răzbunat folosindu-se de acest moment pentru a concedia toate cele 3 000 de angajate. Peste un an, cu Blitzkriegul german invadând Franța, s-a mutat înapoi la Ritz cu suita de servitoare.

Dacă tot avea să treacă printr-un război, intenționa să o facă cu stil – și asta a și făcut.

În *Remembered Laughter*, biografia din 1977 dedicată fostului ei angajator Noël Coward, autoarea Cole Lesley povestește că, în 1940, Coward, care se instalase la Ritz întorcându-se de la Londra, a fost aproape dărâmat de Chanel, care se grăbea spre adăpostul antiaerian urmată de una dintre servitoare, Jeanne, care îi ducea masca de gaze... pe o pernă.

În 14 iunie 1940, armata germană a intrat în Paris. La scurt timp după aceea, Ritz a devenit o destinație privilegiată, rezervată înaltului comandament german și unor excepții franceze bine conectate. Chanel era una dintre acestea și a rămas în apartamentul ei, a continuat să servească masa cu stil – chiar dacă Franța din spatele acelei cortine elegante se afla sub ocupație. La Ritz l-a întâlnit de altfel în vara anului 1940 pe un frumos ofițer german care era baronul Hans Günther von Dincklage.

Von Dincklage era ofițer al Abwehr cunoscut sub numele de „Spatz". A fost ultimul dintre bărbații pe

care i-a iubit, iar, în cuvintele prietenului și fostei ei iubiri, poetul Pierre Reverdy, avea să devină „blestemul“ ei.

Spatz lucrase ca ofițer de informații și propagandă în Franța și în Elveția peste două decenii. În anii 1920, lucrase pentru Germania Republicii de la Weimar, dar, asemenea lui Coco Chanel, era cu totul lipsit de principii morale, astfel că, odată cu ascensiunea nazismului, a devenit în 1933 agentul Abwehr la Paris. Serviciile de informații franceze au fost de la bun început pe urmele lui, ceea ce nu i-a oprit pe Spatz și pe nevasta sa pe jumătate evreică, Maximiliane, de la a recruta propagandiști și spioni, precum și de la finanțarea unor jurnale și reviste progermane. Pentru a-i submina activitatea, informațiile franceze au dezvăluit presei identitatea lui, astfel că a fost nevoit să se refugieze în Elveția și în Africa de Nord, divorțând între timp de soția lui, ca moștenirea ei evreiască să nu-i pericliteze ascensiunea în carieră.

În timpul războiului, relația lui Coco cu Spatz a înflorit, cei doi fiind văzuți adesea luând masa împreună cu ambasadorul nazist de la Paris, Otto Abetz, care dădea dineuri sofisticate în reședința sa aristocratică din oraș sau la castelul din Chantilly, aflat la 50 de kilometri depărtare. Invitațiile la aceste dineuri erau vânate de colaboraționiștii din societatea franceză, care aveau ocazia să ia masa admirând opere de artă confiscate de la familia de evrei Rothschild.

În vreme ce veselia și frivolitatea continuau în rândul societății înalte, viața pentru parizianul obișnuit era o perpetuă luptă. Rațiile de adult în Franța se limitau la 350 de grame de pâine pe zi, 50 de grame de brânză și 300 de grame de carne pe

săptămână; 50 de grame de orez, 250 de grame de paste, 200 g de margarină și 500 de grame de zahăr pe lună.

Ceea ce înseamnă că, începând cu 1940, cei mai mulți francezi consumau în medie 1 300 de calorii pe zi, mult sub necesarul zilnic de 2 000 de calorii pentru femei și 2 500 pentru bărbați, iar lucrurile au continuat să se înrăutățească pe măsură ce războiul a progresat. În 1942, rațiile au fost reduse cu 12%, iar în vreme ce piața neagră prospera, restul populației suferea de foame.

Între timp, economia franceză era distrusă: în 1941, inflația crescuse cu 50%, iar costurile vieții cu 65%. Ca o insultă în plus, germanii pretindeau 20 de milioane de Reichsmark pe zi (circa 6,63 de milioane de lire sterline în 2023) pentru privilegiul de a fi ocupat țara și stabiliseră un curs pentru franc care făcea ca totul să fie foarte ieftin pentru forțele de ocupație deținătoare de valută germană.

Chanel, care locuia la Ritz și lua masa cu personaje naziste de vază, a fost prea puțin afectată de toate acestea – ceea ce nu a dat deloc bine în Franța postbelică, astfel că mai târziu avea să pretindă că dusese o viață simplă în orașul ocupat, circulând cu metroul și trăind din rații reduse. Toate acestea erau, așa cum spun francezii, *super grosses conneries* („minciuni gogonate").

Iar aceasta a fost departe de a fi singura ei minciună despre activitățile ei din acea epocă. În 1944, în interviul dat lui Muggeridge, Chanel a sugerat că se asociase cu germanii doar pentru a-l slava pe nepotul ei André dintr-un lagăr de prizonieri de război. Și într-adevăr, și-a folosit contactele pentru a-l aduce acasă și e adevărat că probabil Spatz a jucat-o pe degete. Spionul de

profesie și provocatorul era, la urma urmei, cunoscut de Hitler – fusese primit de dictatorul nazist în 1941 și avusese cel puțin o întrevedere cu Goebbels. Ideea că nu putea să-și folosească influența pentru a-l scoate pe André din lagăr era ridicolă, și cu siguranță a manipulat-o pe Chanel în interesul lui și al regimului său.

Spatz a fost cel care a prezentat-o unui trădător francez, baronul Louis de Vaufreland. Prin el a cunoscut un alt ofițer din Abwehr, pe nume Neubauer, care i-a spus că poate să obțină eliberarea lui André dacă se învoia să plece într-o misiune la Madrid. Coco a fost de acord și a primit numărul de cod F-7124 și numele „Westminster" după cel al înaltului ei fost amant.

Nu este clar ce a însemnat prima ei misiune în Spania, dincolo de a aduna „informații politice", dar Coco și Vaufreland au luat masa cu diplomatul britanic Brian Wallace, care ulterior a trimis un raport la Londra. După ce au revenit în Franța, Chanel a fost fericită să afle că Abwehrul se ținuse de cuvânt, iar André fusese eliberat. Profitând acum de potențialul noilor ei relații, a reluat lupta de a recâștiga controlul asupra parfumului ei Chanel No 5. În acest scop a apelat la legile ariene implementate de naziști pentru a smulge de la evreii Wertheimer procentul pe care i-l luaseră din franciză. Pentru Chanel a fost o luptă îndelungată, plină de amărăciune și de resentimente, convinsă că fusese privată de proprietatea ei intelectuală.

Având un spion nazist drept prieten și rețeaua adiacentă, și-a închipuit că totul va merge ca uns.

Prin Vaufreland, Chanel a cunoscut un birocrat al Gestapo, Kurt Blanke, șeful departamentului de *Entjudung* – de „dez-iudaizare", adică de

deposedare a evreilor de bani, case și orice alte bunuri. A-și recăpăta parfumul recurgând la legi rasiste nu părea să o deranjeze. Dar exact în momentul în care parfumul era ca și recăpătat, Chanel a descoperit că Wertheimer i-o luase înainte, dejucându-i toate manevrele. Înainte de a se muta în America, făcuse o înțelegere cu un om de afaceri din Cherbourg pe nume Felix Amior, care a devenit proprietarul marionetă al firmei până la sfârșitul războiului, când familia Wertheimer spera să se întoarcă în Europa și să reia controlul asupra afacerii.

Dar asta nu a fost tot. În plus, Wertheimer pusese la cale o acțiune de spionaj corporatist. Un strălucit angajat de treizeci și trei de ani, Herbert Thomas, fusese trimis sub acoperire în Franța în august 1940 ca să obțină formula chimică secretă a parfumului și să o ducă în America. Thomas a reușit, iar No 5 era acum produs pentru prima oară în afara țării.

Fără asocierea cu Wertheimer este puțin probabil ca Chanel No 5 să fi ajuns o marcă globală atât de cunoscută și dorită. Dar Coco Chanel părea incapabilă să înțeleagă asta, cum nu voia să accepte faptul că respectivele 10 procente din venituri pe care le primea o făcuseră extrem bogată. Era, pe scurt, lacomă, iar disponibilitatea ei de a se folosi de legi naziste antisemite pentru a-și recăpăta afacerea o descalifică. O transformă într-o colaboratoare, o părtașă a naziștilor și o hoață.

Prin 1943, lucrurile începeau să se schimbe și, odată cu ele, și norocul lui Chanel. Peste Canalul Mânecii, Serviciul Francez de Informații, Bureau Central de Renseignements et d'Action, o luase în evidență, la fel ca pe actrița Arletty și pe cântărețul Maurice Chevalier. Când războiul s-a întors în

defavoarea puterilor Axei, vicleanul Spatz, simțind cum stau lucrurile, a pus la cale o stratagemă. Astfel, la începutul anului 1943, împreună cu Chanel a plecat la Berlin pentru a-i convinge pe șefi că prietena sa putea negocia o pace cu vechii ei prieteni Winston Churchill și Hugh Grosvenor, duce de Westminster, și poate chiar sfârșitul războiului.

În capitala Reichului s-au întâlnit cu șeful lui Spatz, Walter Schellenberg – mâna dreaptă a lui Heinrich Himmler, care era unul dintre cei conștienți că Germania pierdea războiul. Schellenberg nu știa doar că jocul era jucat, ci era și preocupat de sănătatea mintală a lui Hitler temându-se, corect, că acesta era capabil să distrugă Germania odată cu el, dar să nu se predea.

La sediul central al SS din Berkaer Strasse, Chanel, Spatz și un alt agent german (Momm) au trecut la treabă. Au explicat că Chanel îl cunoștea pe prim-ministrul britanic și, în plus, că fostul ei iubit Grosvenor era un pilon al societății aristocratice britanice, rudă cu regele și probabil simpatizant al cauzei. Dacă Chanel reușea să deschidă căi de comunicare, exista posibilitatea de a ajunge la un acord care să încheie războiul. Era un plan uriaș de ambițios, s-ar putea spune chiar iluzoriu, dar Schellenberg l-a aprobat. Chanel avea să se întoarcă la Madrid și să stabilească de acolo contactul cu Londra prin ambasadorul britanic sir Samuel Hoare. Spatz avea să acționeze ca intermediar la Paris, transmițându-i lui Schellenberg informațiile. Chanel a fost de acord cu condiția ca prietena ei Vera Bate, care în acel moment se afla într-o celulă din Italia, să o însoțească.

Vera Bate (căsătorită Vera Bate Lombardi) nu era doar o prietenă veche a lui Coco, ci și a lui Clemmie Churchill, soția și principalul confident al prim-ministrului. De altfel, Coco îl întâlnise pe Winston prima oară când se afla împreună cu ea în 1928 la Ritz. Britanică prin naștere, Vera se căsătorise a doua oară cu un important membru al Partidului Fascist Italian, Alberto Lombardi, ajungând să fie suspectată de serviciile de informații ale lui Mussolini în timpul războiului pentru spionaj în favoarea serviciului britanic MI6, iar în 1943 a fost chiar arestată.

Spatz s-a pus pe treabă și, cu ajutorul unui agent important al Abwehr din Paris, a scos-o pe Vera din închisoare, după care a adus-o din Italia pentru a fi inclusă în operațiunea cunoscută sub numele de cod Modellhut. Lucrurile au început cât se poate de bine, cu Vera și Coco călătorind chipurile pentru afaceri în Spania neutră. Dar se pare că nimeni nu îi explicase Verei ce avea de făcut, astfel că, de îndată ce au trecut granița, le-a dat planul peste cap. Când, după război, MI6 l-a interogat pe Schellenberg, a concluzionat:

„După ce a ajuns în orașul acela... în loc să își îndeplinească rolul ce-i fusese atribuit, i-a denunțat pe toți de la cap la coadă autorităților britanice drept agenți germani... Având în vedere acest eșec evident, contactul cu Chanel și Lombardi a încetat imediat, iar Schellenberg nu știe dacă i s-a mai trimis apoi vreo comunicare lui Churchill prin această femeie."

Un an mai târziu, Parisul a fost eliberat. La sfârșitul verii anului 1944, după ce oferise cadou sute de flacoane Chanel No 5, Coco a fost chemată în fața comisiei de *épuration* a FFI, tratându-i pe

toți cei de față cu disprețul pe care, în opinia ei, îl meritau. În mod incredibil, mai ales luând în considerare tot ce se știa despre ea și tot ce făcuse, a fost eliberată în aceeași zi. Pare incredibil. Creatoarea primise de la Abwehr un nume de cod și un număr și fusese angajată activ în două misiuni de spionaj în favoarea naziștilor. Încercase să facă uz de legile naziste pentru a-și recăpăta controlul asupra parfumului ei. Și, cu toate că se aplicau pedepse de jur împrejur, a fost pur și simplu lăsată să plece.

Poate fiindcă la mijloc erau acei prieteni sus-puși din aristocrația britanică. Poate, pentru a evita penibilul și rușinea celorlalți, au socotit că era mai bine să se dea totul uitării. Sau poate că era femeia de afaceri multimilionară a modei franceze care era pur și simplu prea mare pentru a cădea în dizgrația publicului.

Chanel însă a știut cine a fost responsabil și i-a povestit nepoatei ei Gabrielle că Winston Churchill intervenise personal pentru ea. Vechiul prieten al lui Churchill, Duff Cooper, un fost asociat devenit între timp un dușman al lui Grosvenor, fusese instalat ambasador în Franța condusă de guvernul provizoriu al lui de Gaulle, iar în cercurile aristocrate, la fel ca în bandele de crimă organizată, vechii prieteni își ajută vechii prieteni chiar și atunci când se comportă ca niște trădători.

Așa că, poate – o dată în viață –, Chanel va fi spus adevărul.

* * *

Chanel a fost, așadar, scutită de umilințele „degradării naționale", care i-ar fi luat drepturile cetățenești. Nu s-a confruntat cu abuzuri, nu a fost arestată și nici măcar nu a fost supusă unui interogatoriu formal. Nu a fost rasă în cap și nu a

fost purtată pe străzi – și nu a fost dusă în fața unor tribunale.

Iar în timp ce prietenul ei nazist Spatz se ascundea în Germania și în Austria, ea a rămas în libertate, și-a redeschis buticurile și și-a văzut de viață în continuare.

Ceea ce era foarte firesc. Era bogată, puternică și celebră.

În 1945, Spatz și Chanel trăiau în exil în Elveția, dar relația nu avea să dureze. Investigații postbelice, care au scos la iveală numărul de agent al lui Chanel din registrele Abwehr, nu au fost duse până la capăt și, chiar dacă a fost considerată „prefăcută" atunci când i s-a cerut să depună mărturie împotriva fostului ei colaborator baronul Louis de Vaufreland, a rămas neatinsă de scandal. A continuat să-i sprijine pe Spatz și pe vechiul său asociat Schellenberg. Spatz avea să se refugieze mai târziu în Spania fascistă pentru a trăi liniștit, finanțat de Chanel, înainte de a reveni în Germania de Vest unde a murit în 1976.

Schellenberg a fost eliberat din închisoare în 1952 din cauza sănătății șubrede și a murit peste câteva luni la Torino.

Chanel i-a plătit înmormântarea.

* * *

În 1954, la șaptezeci și unu de ani și după o pauză de 15 ani, Chanel și-a redeschis casa de modă, făcându-și una dintre cele mai extraordinare re-intrări în lumea modei și afacerilor din istorie. Noua ei colecție, prezentată în 5 februarie (continua să fie superstițioasă), a creat senzație. A fost finanțată de vechiul ei prieten și inamic Pierre Wertheimer și a lansat jacheta Chanel, care a redefinit moda feminină a vremii. Cea mai faimoasă actriță a acelor

ani, Marilyn Monroe, declarase deja (în 1952) că punea pe ea doar Chanel No 5 când se ducea la culcare și a pozat cu un flacon de parfum în același an în care a fost lansată colecția.

Numele lui Coco și stilul ei personal reveniseră, iar în deceniul următor imperiul ei avea să înflorească din nou. Întoarcerea ei a adus cu sine toată acea mitologie pe care o cunoaștem. S-au făcut filme, s-au scris cărți și s-au dat interviuri sardonice. Iconicul ei taior roz avea să fie central în unul dintre cele mai faimoase asasinate din lume, când Jackie Kennedy l-a purtat în acea zi de noiembrie 1963 la Dallas, Texas.

S-a făcut și inevitabilul musical despre ea.

Coco! a fost scris de Alan Jay Lerner, unul din cuplul de autori ai acelui faimos *Camelot*, iar muzica a fost compusă de André Previn. Când i s-a spus că va fi jucată de „Hepburn", Coco a fost încântată, crezând că este vorba de Audrey – dar greșea, iar spre marea ei dezamăgire rolul i-a fost încredințat lui Katherine Hepburn care avea șaizeci de ani. Starul hollywoodian a făcut din Coco o newyorkeză sarcastică – cu oarecare succes pe Broadway, astfel că, atunci când Chanel a murit, multe dintre omagii făceau referire și la acesta.

Sfârșitul a venit într-o duminică, pe 10 ianuarie 1971, când, întorcându-se din plimbarea ei zilnică prin Place Vendôme, Gabrielle Bonheur „Coco" Chanel a început să se simtă rău, iar peste câteva momente a murit, într-un stil prea puțin spectaculos, în apartamentul ei de la Ritz unde locuise cu intermitențe din 1934. Ultimele ei cuvinte adresate cameristei ei Céline au fost: *Vous voyez, c'est comme cela qu'on meurt!* („Iată, așa se moare") – fiindcă, așa cum se întâmplă cu toți

sfinții și eroii, de orice fel, laici sau religioși, scriptura vieții lor diferă în funcție de evanghelie.

În 13 ianuarie, *The New York Times* a relatat că mulțimi de oameni se adunaseră în jurul bisericii Madeleine din Paris pentru a urmări trecerea cortegiului funebru. O greșeală de tipar menționa vârsta creatoarei ca fiind treizeci și șapte de ani, o eroare care cu siguranță ar fi fost pe placul lui Coco, care toată viața mințise în legătură cu data nașterii ei. În discursul său, reverendul Victor Chabanis a spus că fusese „universal respectată", dar, în spatele cortinei, amintirile neplăcute legate de perioada de război începeau să iasă la suprafață.

În anii care au urmat s-au făcut mai multe filme despre viața ei, deși majoritatea se opreau înainte ca narațiunea să ajungă la sfârșitul anilor 1930. Exista și aici o rațiune, după cum ne putem imagina. Coco, iubita unor duci rasiști și a unor naziști, ea însăși agent Abwehr, nu este materia din care se țes basmele. Egoismul, micimea și lăcomia ei respingătoare se află în totală contradicție cu brandul sofisticat ce-i poartă numele. Este în mod cert motivul pentru care activitățile ei din timpul războiului și opiniile ei personale sunt trecute sub tăcere pe cât posibil. Legenda și brandul Chanel au fost în ultimă instanță un nume prea mare pentru a cădea. La fel ca în cazul mitului „rezistențialismului" Franței din timpul războiului, mulți oameni preferă probabil ca lucrurile să rămână așa.

Ca om de afaceri, Coco Chanel a fost capitalistul sută la sută. Viața ei adultă a fost condusă și dictată totalmente de nevoia ei de a fi puternică și bogată. A câștigat o mulțime de bani, în 1971 avea o avere estimată la 100 de milioane de dolari (opt miliarde

în zilele noastre), fiind astfel unul dintre cele mai bogate personaje din istorie. Dar cu riscul de a deveni parabolic, e aproape sigur că bogăția nu i-a adus și fericire. Da, a avut parte de toate acele împliniri mondene superficiale. A fost celebră, ridicol de bogată și mult admirată, dar e de observat că, atunci când a murit, cu excepția cameristei prezente, Coco Chanel a murit singură.

Să comparăm viața lui Coco Chanel cu cea a strălucitului miliardar Chuck Feeney care a făcut bani, printre altele, comercializând Chanel No 5.

Născut în 1939, în toiul Marii Depresii, Feeney a ajuns realmente extrem de bogat. Din 1960, compania sa Duty Free Shoppers Group (DFS) cu sediul în Hong Kong a început să vândă vizitatorilor produse de lux occidentale. Extinzându-se în Hawaii și în Europa, compania a ajuns să domine sectorul duty-free. Dar în 1980, după ce a citit *The Gospel of Wealth* a filantropului de secol XIX Andrew Carnegie, Feeney a hotărât să-și doneze toți banii – în secret.

În 1982 a creat trustul caritabil The Atlantic Philantropies, iar doi ani mai târziu a transferat partea sa de 38,7% din DFS fără a spune ceva partenerilor săi de afaceri. În următorii 15 ani și-a donat restul averii anonim, dar începând cu 1997, dorind să vândă compania, s-a despărțit de partenerii săi de la DSF și a făcut totul public – parțial cu speranța că alții vor îi vor urma exemplul.

Chuck Feeney nu a fost unul dintre acei filantropi care fac declarații grandioase după care nu mai urmează nimic.

Până în 2020 donase întreaga sa avere de opt miliarde de dolari în beneficiul altor oameni. În timpul scrierii acestei cărți, Feeney era încă în

viață,[62] trăind modest într-un apartament cu două dormitoare în San Francisco. Acțiunile sale filantropice au cuprins întreaga lume, fiind prezente în Africa, Asia, America de Sud și în unele dintre cele mai sărace comunități ale SUA.

În 2014, miliardarul Warren Buffett a spus despre el: „Este eroul meu... și ar trebui să fie eroul tuturor".

Buffett avea de altfel să-i urmeze exemplul, angajându-se din 2006 să doneze treptat acțiunile sale unor fundații filantropice și a promis ca la moartea sa 99% din avere să fie donată. Așa-numita „Giving Pledge" [promisiunea de a da], anunțată formal de Bill Gates în 2010, a prins aripi, iar la ora actuală există vreo 236 de miliardari care au promis ca la moarte să-și doneze averea (sau o parte din ea), care se ridică la circa 600 de miliarde de dolari.

Ceea ce sună grozav, dar apoi, dacă mori, nu mai ai de fapt nevoie de bani, nu-i așa? Și nu ar fi mai bine dacă, între timp, unii dintre cei de pe listă și firmele pe care le conduc ar plăti impozite mai mari pe venit, ar deține mai puține case și ar da mai mult?

E de remarcat că până acum nici una dintre aceste promisiuni nu s-a îndeplinit. Și în pofida generozității lor, atât Bill Gates, cât și Warren Buffett dețin averi de peste 100 de miliarde de dolari, în timp ce partenerul lor în promisiuni, Elon Musk, valorează aproximativ 180 de miliarde de dolari.

O groază de bani pe care el nu-i va cheltui niciodată.

Capitolul 7

EROI AI EXPLORĂRILOR

Căpitanul Scott

Sau cum să fii erou chiar în eșec

Povestea de dragoste de secole a țării mele cu eșecul eroic este în realitate un simptom al acelei suferințe tipic britanice care se numește excepționalism.

Oamenii care realizează lucruri mărețe pentru Marea Britanie și care continuă să se bucure de o viață lungă și fructuoasă ar putea, dacă au noroc, să se aleagă cu o plăcuță memorială albastră pe peretele casei în care au copilărit sau poate chiar cu o alee cu numele lor. Însă cei care mor mizerabil, stupid, după o viață de rateuri, prinși în acțiuni futile, vor avea parte, în mod garantat, de măcar un memorial, de poezii, onoruri și faimă durabilă.

În inima Londrei se înalță semeață coloana lui Nelson, un tribut în cinstea celui mai renumit marinar al națiunii, care a murit la 21 octombrie 1805 în toiul bătăliei de la Trafalgar. Este un reper atât de cunoscut al Londrei încât majoritatea celor care trăiesc aici nici nu mai ridică ochii spre ea, și cu atât mai puțin nu se gândesc că, dacă Nelson ar fi supraviețuit și ar fi trăit până la bătrânețe, puțini dintre noi ar mai fi auzit de el. Nelson s-a ales cu această coloană uriașă, falică, doar fiindcă, precum John F. Kennedy și Che Guevara, a avut parte de o moarte prematură ce și-a pus amprenta pe epocă[63] – și la fel ca în cazul lor, aceasta este un element esențial al mitului său.

După mai bine de două sute de ani, moartea lui Nelson și cuvintele sale finale rămân printre cele mai cunoscute piese ale istoriei Angliei. Povestea este cu atât mai remarcabilă cu cât, dacă stai să te

gândești puțin la ea, moartea lui Nelson a fost una de-a dreptul stupidă. La urma urmei, ce fel de idiot se afișează pe punte în mijlocul bătăliei, împotriva sfaturilor celorlalți ofițeri, îmbrăcat cu uniforma de mareșal împodobită cu Ordinul de Bath, cu Crucea Mare a Cavalerilor Ordinului Sf. Ferdinand și a Meritului, cu Ordinul Semilunii și cu Crucea Mare a Ordinului Sf. Ioachim? Omul ar fi putut la fel de bine să îmbrace un costum de rățoi fluorescent, să facă loc în jur pe punte și să scrie ȚINTĂ în franceză cu litere mari deasupra capului.[64]

Nelson și-a câștigat dreptul la imortalitate realizând cea mai mare victorie a sa în momentul în care și-a pierdut viața, dovedind o dată în plus că marile legende, ca și vorbele de duh, sunt doar o chestiune de sincronizare.

Nelson a lăsat posterității nu unul, ci două rânduri de ultime cuvinte memorabile. Mai întâi: „*Kiss me* [Sărută-mă], Hardy" (adresate lui Thomas Hardy, bunul său prieten și comandant al navei HMS *Victory*), ceea ce Hardy a și făcut, iar în al doilea rând, „Mulțumescu-ți, Doamne, că mi-am făcut datoria", pe care le-a tot repetat, se spune, până când și-a dat obștescul sfârșit. Ulterior, moraliștii victorieni, temându-se că acel „Kiss me, Hardy" suna un pic, hm.... cam homoerotic, au încercat să sugereze că de fapt spusese „Kismet[65] Hardy" ceea ce era mult mai acceptabil. Dar Nelson nu ar fi avut cum să spună „kismet" din simplul motiv că respectivul cuvânt nu a intrat în dicționare decât în 1834 și a avut o oarecare răspândire după publicarea unei cărți cu acel titlu al doamnei Newton Sears în 1877.

Cu alte cuvinte, etimologia e falsă, iar Nelson chiar și-a dorit un sărut, ceea ce e un lucru

înduioșător.

Multe dintre poveștile pe care continuăm să le credem cu privire la bătălia de la Trafalgar se datorează rapoartelor contemporane ale Amiralității. În realitate, situația e mai încurcată, fiindcă, pe scurt, bătălia a fost victorioasă, ce-i drept, dar lucrurile nu au stat chiar atât de bine pe cât dorește să ne convingă mitul. Ideea că „Britannia domnește peste valuri", după 1805, nu mai este chiar atât de adevărată.

Trafalgar a ajuns să conteze în primul rând din cauza morții premature a lui Nelson care – la fel ca în cazul prințesei Diana, al lui JFK sau al reginei Elisabeta a II-a – a devenit mai importantă decât omul însuși. Funeraliile sale din 9 ianuarie 1806 au fost un eveniment public major, plin de încărcătură emoțională, primul de acest fel în istoria Londrei. A fost a treia oară când se organizau funeralii de stat pentru un om de rând, iar organizarea de care s-a ocupat sir Isaac Heard, Garter King of Arms, adică șeful ceremonialului casei regale, a pus bazele modelului pentru alte funeralii de stat, din țară și din străinătate. Sfârșitul lui Nelson nu a fost nici pe departe prima moarte stupidă din istorie, dar făcea parte dintr-o tendință de secol XIX care transforma un eșec romantic într-o virtute britanică. E o poveste ce a continuat până în epoca modernă, autodidactul săritor cu schiurile Eddie „Șoimul" sau Michael Edwards fiind un bun exemplu în acest sens. Eddie a devenit un megastar și o figură globală, reușind să se claseze pe ultimul loc la probele de sărituri cu schiuri de la Jocurile Olimpice din 1988 (deși a stabilit un record britanic), devenind întruchiparea modernă a

dragostei britanicilor pentru eșec. Dar nu reprezenta decât continuarea unei lungi tradiții.

Cu două luni înainte de Trafalgar, în august 1805, flamboaiantul aventurier scoțian Mungo Park a ajuns în Gambia. Încurajat de succesul cărții sale *Travels in the Interior Districts of Africa*, căuta material pentru o continuare sperând să-l găsească... la izvoarele Nigerului.

Ignorând sfatul expert al localnicilor că era realmente o idee proastă să călătorești în sezonul ploios, Park a pornit în călătoria spre interior cu o echipă de 40 de oameni, dintre care 29 au murit din cauza unor accidente sau boli încă înainte să ajungă la fluviu. Ajunși în tabăra de bază, alți șase au mai murit de dizenterie, printre care, în 28 octombrie, cumnatul său Alexander Anderson, mâna sa dreaptă și unul dintre cei puțini cu capul pe umeri dintre cei rămași.

Park le-a scris părinților acestuia: „Fiul vostru și dragul meu prieten a închis ochii din lumea supusă timpurilor și i-a deschis spre Gloria Eternității".

Peste alte trei zile, i-a scris soției sale, sora lui Anderson, spunându-i că „deși mare parte dintre soldați au murit pe drum în timpul Sezonului Ploios... sezonul sănătos începe, astfel că nu mai e nici un pericol de boală, iar eu am suficientă putere să mă apăr de rele în timp ce vom naviga pe fluviu în jos spre mare".

După ce și-a îngropat tovarășii, Park a achiziționat două canoe, le-a legat una de alta și le-a numit HMS *Joliba* și a pornit în marea sa călătorie pe fluviu în jos. Din păcate, nu-și pierduse doar oamenii cei mai de încredere, ci reușise să-i supere pe aproape toți ceilalți din vecinătatea sa. Negustorii din zonă, neîncrezători în motivele lui și

suspectându-l de ambiții imperiale, i-au vrut moartea și au răspândit vestea în satele din delta Nigerului că nu venea cu gânduri bune. Park a înrăutățit și mai mult lucrurile ignorându-i cu aroganță pe localnici și obiceiurile lor și refuzând să plătească taxe de fluviu căpeteniilor de trib. În acest fel se rostogolea dintr-o înfruntare fatală în alta, iar oamenii lui se împuținau văzând cu ochii.

După două săptămâni și o întâlnire aproape fatală cu un hipopotam, HMS *Joliba* a eșuat pe niște stânci, iar Park cu oamenii lui au rămas blocați în mijlocul unor cataracte. Localnicii, temându-se de intențiile lui, au sosit rapid la fața locului și au început să tragă cu săgeți în ei. Park și oamenii lui au intrat în panică și s-au aruncat în fluviu, dispărând definitiv în apele acestuia.

Pentru extraordinara sa contribuție la acest eșec eroic, Park s-a ales cu un memorial uriaș ridicat la Selkirk, în Scottish Borders, iar din 1930 Royal Scottish Society oferă o medalie cu numele său. Impresionant, nu-i așa?

Park a fost departe de a fi unicul victorian gata să-și piardă viața pentru o cauză stupidă, iar actul său nu a fost cel mai nebunesc sacrificiu de sine din acele timpuri. Atacul generalului-maior Rollo Gillespie din 1814 asupra unei fortărețe nepaleze extrem de bine apărate din Kalunga, atac pe care l-a întreprins practic de unul singur, este un competitor serios la această categorie.

Agitându-și sabia deasupra capului, Gillespie a strigat „Încă o încercare în onoarea comitatului Down!“, a luat-o la goană spre metereze pentru a fi imediat împușcat în inimă, murind pe loc.

În memoria lui Gillespie a fost ridicată o statuie impresionantă, montată pe un pilon înalt de 17

metri în Comber, comitatul Down, Irlanda de Nord.

Peste alți 41 de ani, în 1854, s-a produs un alt act de prostie odată cu „Șarja Brigăzii Cavalerie Ușoară" de la Balaclava[66] în Războiul Crimeii, când un atac sinucigaș al cavaleriei britanice a curmat total inutil viața a 110 bărbați. Acest celebru rateu s-a datorat în mare parte faptului că doi cumnați – James Brudenell, al 7-lea conte de Cardigan, și George Bigham, al 3-lea conte de Lucan – nu au reușit să comunice cum trebuie, astfel că sute de oameni au fost trimiși într-un atac inutil.

Asistând la acel spectacol, observatorul francez general Pierre Bosquet a rostit nemuritoarele cuvinte: *C'est magnifique, mais ce n'est pas la guerre; c'est de la folie* („E magnific, dar ăsta nu e război, e nebunie"). Stupiditatea eroică poate să inspire versuri de neuitat, iar Alfred, Lord Tennyson a scris probabil cea mai cunoscută poezie a sa bazându-se pe acest eveniment. Este una dintre acele lucrări care au încununat cu lauri aroganța militară britanică din acele vremuri, creând un adevărat gen de lirică, de preamărire a imperiului.

În 1892, la apogeul vanității imperiale britanice, poetul din Staffordshire sir Henry John Newbolt a scris „Vitaï Lampada", care este probabil cel mai vestit exemplu. Inspirat de experiențele propriei copilării când juca crichet pe terenul Close al Colegiului Clifton, poemul începe:

There's a breathless hush in the Close to-night –
Ten to make and the match to win –

(„Cu răsuflarea tăiată pe Close în astă-seară –
Zece puncte să facem și meciu-l câștigăm –")

Curând însă, acțiunea se mută în Sudan, unde aceiași băieți, peste cinci ani, sunt prinși într-o luptă pe viață și pe moarte cu armata mahdistă:

The sand of the desert is sodden red, –
Red with the wreck of a square that broke; –
The Gatling's jammed and the Colonel dead,
And the regiment blind with dust and smoke.

(„Nisipul deșertului e roșu de sânge, –
Roșu de rămășițele soldaților căzuți;
Mitraliera Gatling s-a blocat și Colonelu-i mort,
Iar regimentul tot orbit de fum și praf.")

Poemul este un imn dedicat abnegației și curajului în fața adversității, iar evenimentele se petrec în Africa de Est, în Somalia. Atât în meciul de crichet, cât și în confruntarea sângeroasă, celor implicați le răsună în minte „Jucați! Jucați! Jocul jucați până la capăt!", iar băieții imperiului se conformează și dacă mor – ei bine, numele lor pe lista celor căzuți la datorie va fi o mângâiere pentru părinți. Poemul lui Newbolt, precum „Dacă" al lui Kipling, a devenit literă de evanghelie pentru generații de băieți din școlile publice britanice. Erau instituții create pentru liderii imperiului – școli care, în cuvintele lui E.M. Forster, trimiteau în lume băieți „cu trupuri bine dezvoltate, cu minți destul de bine dezvoltate și inimi subdezvoltate". Newbolt nu a fost nici o clipă mobilizat, dar a avut parte de multă acțiune de la biroul său din Casa Wellington unde era instalat Biroul de Propagandă și Război și unde a fost angajat în 1915, la cincizeci și unu de ani, ca să zăgăzuiască valul de adevăr ce se revărsa dinspre frontul de vest. Ce iad trebuie să fi fost pe capul lui, încercând să găsească un creion bine ascuțit sau un restaurant decent în apropiere. Pentru serviciile sale

de furnizor de carne de tun și de comenzi pentru cioplitorii de pietre de mormânt, „poetul-propagandist“ a fost răsplătit cu titlul de cavaler în 1917 și făcut membru al Companionilor de Onoare în 1922 de înfiorătorul George al V-lea. Cu siguranță, a fost un personaj foarte mulțumit de sine.

Marele Război a oferit multe ocazii pentru pierderi inutile, dar un anume eveniment – oricât de bizar ar suna – le depășește pe toate celelalte.

După șapte zile de bombardament al liniilor germane de pe Somme în ultima săptămână din 1916, Aliații au fost încredințați că „Marea Înaintare“ are să fie o plimbare printr-un parc (ce-i drept, baricadat cu sârmă ghimpată). Noii recruți în așteptarea primei lor lupte erau, lucru foarte de înțeles, oarecum îngrijorați de bătălia ce urma și de toate acele mitraliere și obuziere germane. Ca să stingă temerile lor, un ofițer de douăzeci și unu de ani educat la Dover College, căpitanul Wilfred „Billie“ Nevill, din Regimentul East Surrey, a avut o idee strălucită.

Să transforme „Marea Înaintare“ într-un eveniment sportiv.

A achiziționat două mingi de fotbal și le-a spus oamenilor săi că atacul avea să facă parte din „Marea Cupă Europeană“ și că primul soldat care va trimite mingea în tranșeele germane avea să câștige un premiu. Fluierul a răsunat la ora 7.30 în dimineața de 1 iulie, iar meciul a început. Soldatul L.S. Price din Regimentul 8 Royal Sussex comentează: „Am văzut un infanterist trecând peste parapet în ținutul nimănui, făcându-le semn celorlalți să-l urmeze. Apoi a tras un șut în minge. Un șut bun. Mingea s-a ridicat și a coborât foarte

aproape de liniile germane. Acesta a fost, pare-se, semnalul de pornire".

Infanteristul era soldatul A.A. Fursey din plutonul 6 – și nu a mai fost nicicând văzut. Nevill, care luase a doua minge, a plecat driblând expert spre liniile inamice, s-a prins în sârma ghimpată și a fost împușcat în cap. Bombardamentul de o săptămână nu reușise să slăbească apărarea germană, iar în acea primă zi au murit 19 420 de soldați britanici.

Vestea cea bună este că, în afara unor zgârieturi, cele două mingi de fotbal au supraviețuit și curând acest eveniment nebunesc a fost dat drept exemplu de curaj britanic. Până la sfârșitul săptămânii, Nevill devenise un erou.

Invocându-i pe Tennyson și pe Newbolt, un jurnalist pe nume Claude Burton, care a scris sub pseudonimul „Touchstone" (Piatră de încercare) pentru *Daily Mail,* a compus o poezie prorăzboi:

On through the hail of slaughter, where gallant comrades fall,
Where blood is poured like water, they drive the trickling ball.
The fear of death before them, is but an empty name;
True to the land that bore them, the SURREYS played the game.

(„Sub ploaia ucigașă, ce bravi camarazi răpune,
Ca apa sângele curge, dar mingea fuge-fuge,
Frica de moarte din față e doar o vorbă goală;
Pentru patria ce i-a ridicat, băieții din SURREY jocul l-au jucat.")

Lui Touchstone i-a plăcut să scrie poezii despre eroismul tinerilor care luptau și mureau în Franța,

ba a publicat și o antologie mobilizatoare *Fife and Drum (Flaut și tobă)* din siguranța casei sale din Anglia. La o lună după ce a creat această memorabilă piesă, la 1 august, a primit o telegramă de la Ministerul de Război prin care era anunțat că fiul său de douăzeci și trei de ani căzuse în acțiune.

Există o vorbă veche care spune că o comedie este tragedie la care se adaugă timp. Iar în morțile absurde ale lui Nevill și Fursey e oarecare umor negru, de genul celui ilustrat cu brio de serialul TV de comedie din 1989 *Blackadder Goes Forth*.

E comic. Sau cel puțin așa pare până când începi să te gândești la tinerețea și la naivitatea unui Nevill și Fursey, ori la bietul Claude Burton și la fiul său ucis în zadar înainte de a-și fi început viața. Și la milioanele de alte vieți tinere curmate înainte de vreme – sfărâmate, înecate în noroi ori răpuse de gloanțe pentru ambițiile politicienilor, imperiilor și regilor.

Iar atunci, dintr-odată, nu mai pare defel comic.

* * *

Între moartea lui Nelson și carnagiul din Primul Război Mondial, am mai avut parte de o tragedie cauzată de aceeași extraordinară încredere de sine a poporului britanic – o tragedie care i-a bântuit pe britanici în epoca victoriană. În 19 mai 1845, renumitul ofițer naval căpitanul John Franklin, care în calitate de ofițer cadet participase la bătălia de la Trafalgar, a condus două nave, HMS *Erbus* și HMS *Terror*, într-o expediție până la Cercul Polar Arctic cu misiunea de traversa ultimul segment din acel faimos Pasaj de Nord-Vest, deschizând calea comerțului între Europa, America de Nord și Asia.

Au trecut însă trei ani și nu s-a mai auzit nimic despre cele două nave și cei 129 de oameni de la

bord, astfel că au început să apară cele mai teribile temeri. Nevasta lui Franklin, Jane, cu susținere serioasă, a început să bombardeze Amiralitatea cu petiții de a trimite vase în căutarea lor. S-au organizat 39 de astfel de expediții pentru a găsi navele și echipajele lor. În 1854, soarta lor a fost dezlegată datorită unui erou mult prea puțin cunoscut pe nume John Rae.

Născut în Insulele Orkney în 1813, Rae a crescut însoțindu-și tatăl în expediții spre continent și dincolo de acesta, iar în acest fel se va fi născut în el o sete de aventură. S-a calificat ca medic în Marina Regală la Edinburgh în 1833, după care s-a îmbarcat pe velierul *Prince of Wales* plecând spre nord-vestul Canadei. Odată cu sosirea iernii și înghețarea apelor, echipajul și el au fost obligați să petreacă iarna pe insula Charlton (Sivukutaitiarruvik). Captivat de imensele întinderi ale Canadei de Nord, Rae s-a hotărât să rămână acolo și s-a angajat ca medic naval într-un fort comercial cunoscut drept Moose Factory din Ontario. Acolo Rae s-a împrietenit rapid cu localnicii și a devenit învățăcelul lor. A învățat limba, cum să-și facă și să folosească ghete de zăpadă, cum să trăiască departe de țărm, despre importanța de a fi mereu uscat pentru a supraviețui în condiții arctice, cum să vâneze reni, să construiască un iglu și cum să-și lustruiască glisierele saniei.

A învățat și cum trebuie să se îmbrace pentru condiții extreme, folosind blănuri de animale și piele de focă – pe care le-a purtat când a pozat pentru un tablou.

Născut fiind în Orkney, cu moștenirea lui vikingă și având o identitate nordică puternică, Rae pare să

fi fost complet indiferent la preocupările celor mai mulți contemporani ai săi britanici, obsedați de statutul lor social și nutrind idei imperialiste, care nu vedeau în populațiile native – în cazul fericit în care le observau – altceva decât niște primitivi ignoranți ce făceau parte din decor. Dimpotrivă, Rae a ajuns să-și îndrăgească și să-și respecte gazdele și cultura lor – iar sentimentul a fost reciproc. Inuiții l-au poreclit Aglooka, adică Bărbatul cu Pasul Mare, fiindcă era în stare să parcurgă distanțe mai repede decât oricare european și chiar decât unii dintre prietenii lui indigeni. Rae era, pe scurt, tot ceea ce nu sunt și detestă comentatorii moderni de dreapta: vigilența întruchipată. Iar acea vigilență a sa terifiantă și temută avea să facă din el cel mai mare explorator arctic al Scoției și chiar al Marii Britanii.

Între 1845 și 1848 a întreprins călătorii lungi în nordul Canadei, a marcat și cartografiat coasta și cursuri ale râurilor. În anul în care devenise clar că expediția lui Franklin dispăruse, Rae era omul cel mai potrivit pentru a porni în căutarea ei, fiind numit secund al lui sir John Richardson, și el medic naval scoțian, care primise comanda misiunii. În această calitate a întreprins trei călătorii de-a lungul coastei arctice cu călăuze și interpreți inuiți. Apoi, în aprilie și mai 1854, la șase ani după ce pornise prima oară în căutarea expediției lui Franklin, Rae a întâlnit un grup de inuiți care i-au povestit că, fiind la vânătoare cu patru ani în urmă, văzuseră un grup de oameni dezorientați, cam 40 la număr, care trăgeau o barcă de-a lungul țărmului insulei King William. Vânătorii i-au urmărit luând-o spre interior, unde i-au ajuns din urmă și au comunicat cu ei prin gesturi. Membrii expediției britanice le-

au spus inuiților că nava lor fusese distrusă și că intenționau să se deplaseze în speranța de a găsi vânat.

În primăvara următoare, când vânătorii s-au întors, au găsit morminte și cadavre și nici urmă de persoane în viață.

Rae a cumpărat de la vânători obiecte pe care aceștia le luaseră, printre care o plăcuță de argint cu numele lui Franklin gravat pe spate, tacâmuri de argint, îmbrăcăminte și o medalie pentru „premiul al doilea la matematici" acordată unui membru al expediției, John Irving, pe vremea când acesta studiase la Colegiul Regal Naval de la Greenwich. Irving fusese atât de mândru de premiu încât îl cărase după el până la sfârșit.

Din povestirile inuiților, Rae a aflat că: „unele dintre cadavre fuseseră îngropate... unele erau în corturi, altele sub barca transformată în adăpost, iar mai multe zăceau împrăștiate în diferite direcții".

Dar apoi a venit detaliul șocant: „Din stadiul mutilat al multora dintre cadavre și din conținutul vaselor, este evident că nefericiții noștri compatrioți au fost nevoiți să recurgă la ultima și cea mai teribilă alternativă – canibalismul – ca mijloc de a-ți prelungi existența".

Supraviețuitorii din expediția lui Franklin începuseră, pe scurt, să-și mănânce camarazii morți.

Inuiții au refuzat să-l ia pe Rae cu ei în drumul de zece zile până la morminte, dar, bizuindu-se pe cuvântul lor și pe obiectele aduse, exploratorul s-a întors acasă și a prezentat un raport cinstit asupra evenimentelor. Dar nimeni nu l-a crezut. Fiindcă un gentleman britanic din Marina Regală nu se purta așa, în nici un caz. Ar fi murit în mod sigur cu

demnitate și eleganță și, ca să parafrazăm poezia lui Newbolt, ar fi jucat, ar fi jucat până la capăt. Canibalismul ținea de firea sălbaticilor, a unor triburi păgâne îndepărtate ce trebuiau convertite sau ucise, nu a britanicilor cu plăcuțe de argint gravate și premii la matematică aflați în misiune sub flamura britanică.

Unită, națiunea s-a întors împotriva lui, iar Rae a fost ridiculizat și stigmatizat ca mincinos de susținătorii lui Franklin, inclusiv de văduva acestuia care l-a numit „un om grosolan lipsit de maniere" care a dat crezare cuvintelor unor „sălbatici". Jane devenise un soi de celebritate în urma dispariției soțului ei, închinându-i-se balade populare și poezii. Jane era de acum mult mai mult decât „soția lui Franklin", devenise o exploratoare ea însăși și, într-un mod cât se poate de ciudat, dispariția lui Franklin o propulsase într-o viață de care probabil nu ar fi avut parte dacă soțul ei s-ar fi întors. Într-o epocă în care femeile nu aveau cum să fie exploratoare, a sfidat restricțiile și a călătorit pe Nil, a condus expediții în Canada, contribuind, prin acțiunile ei, la înțelegerea regiunii în mult mai mare măsură decât soțul ei.

Toate acestea au făcut din ea un fel de influenceriță victoriană, iar sugestia că oamenii soțului ei ar fi putut să se mănânce între ei risca să compromită atât reputația lui, cât și a ei.

Prin urmare, Jane a ripostat, folosindu-se de puterea presei și de prietenii ei celebri, printre care Charles Dickens în persoană s-a raliat cauzei, criticându-l pe Rae. În rubrica sa săptămânală din *Household Words*, marele prozator s-a lansat în diatribe, lovind:

„Natura slabă și pe care nu te poți bizui a eschimoșilor.

Susținem că memoria călătorilor arctici pierduți se situează, din câte știm și gândim, mult deasupra umbrei unor relatări prea lesne acceptate; și că nobila purtare și exemplul unor astfel de bărbați... depășesc cu greutatea întregului univers vorbăria câtorva oameni necivilizați.

Nimeni să nu se cutremure fără motiv în fața istoriei sfârșitului lor. Și să vă încredeți cu toată hotărârea în tăria, în simțul înalt al datoriei, în curajul și în religia lor."

Reputația lui Rae a fost distrusă, iar Jane și-a petrecut restul vieții organizând alte și alte căutări ce-i întăreau renumele. S-au scris cărți și s-au ridicat statui întru gloria și onoarea marelui Franklin. Aveau să treacă ani până când Rae a fost reabilitat.

Procesul a început în 1869, când un explorator american, Charles Francis Hall, a început să strângă mărturii de la indigenii nord-americani, întâlnind o femeie inuită pe nume Eveeshuk care i-a povestit: „Cadavrul unui bărbat găsit de inuiți avea toată carnea pe el și nu era mutilat, cu excepția mâinilor ce-i fuseseră retezate de la încheieturi – dintre ceilalți, cei mai mulți aveau carnea tăiată ca și cum cineva sau mai mulți ar fi tăiat-o ca s-o mănânce".

Dar majoritatea britanicilor au continuat să refuze să creadă, până în anii 1980 și 1990 când niște arheologi au descoperit urmele acelei ultime tabere și adevărul a fost confirmat. Ceea ce inuiții îi povestiseră lui Rae era corect. Oasele celor din echipajul lui Franklin avea urme de tăieturi – iar unele fuseseră fierte și rupte în jumătate ca să se poate mânca măduva din ele.

În grozăvia disperării lor, acești manierați gentlemeni victorieni se mâncaseră unii pe alții.

* * *

De secole, marinarii și navigatorii știau de existența unei regiuni polare din nord, pe care o numeau „Arcticus", adică „marele urs". Exploratorul grec de secol IV Pytheas din Massalia (Marsilia)[67] a pretins chiar că ar fi vizitat-o și, deși timp îndelungat nu a fost crezut, regiunea pe care el a numit-o Thule ar fi putut să fie Islanda – ori, poate, vârful Norvegiei. Odată cu trecerea timpului și cu explorarea și cartografierea Pământului, au apărut speculații că ar putea exista și un „mare urs opus" (sau Antarcticus) – aflat în sud.

De la sfârșitul anilor 1700, pe măsură ce vânători de foci și de balene s-au aventurat tot mai spre sud în căutarea unor vânturi mai puternice, a unor curenți mai favorabili și a unei prăzi mai bogate, au descoperit că regiunea era extrem de periculoasă, cu schimbări dramatice și bruște ale vremii și cu aisberguri de mărimea insulelor Caraibe.

Nava căpitanului James Cook *Resolution* a traversat de trei ori Cercul Polar Antarctic între 1773 și 1774 și a cartografiat o regiune care se apropia la aproximativ 130 de kilometri de coastă, dar abia în 27 ianuarie 1820 o expediție rusă condusă de ofițerii navali Fabian von Bellinghausen și Mihail Lazarev a pus pentru prima oară piciorul pe continentul antarctic. Trei zile mai târziu și-au făcut și britanicii apariția, când nava *William* a descoperit peninsula Trinity – punctul cel mai nordic al acestui continent.

Deși existența sa fusese descoperită, au mai trecut 75 de ani până ce s-a realizat o debarcare documentată pe acea întindere acoperită de ghețuri.

În 1894, Carsten Borchgrevink, un explorator norvegian neobosit și prieten din copilărie al lui Roald Amundsen, s-a alăturat unei expediții organizate de un om de afaceri norvegian pe nume Henryk Bull, pornind spre sud via Australia, în ceea ce pentru secolul al XIX-lea era echivalentul unei călătorii spre Lună. În 24 ianuarie 1895, echipajul a ajuns la capul Adare și a ancorat vaporul, *Antarctic*, în largul coastei Victoria Land/Terra Victoria. Pe o vreme calmă și cu vizibilitate bună, neozeelandezul de șaptesprezece ani Alexander von Tunzelmann a fost primul om care a pășit pe continentul înghețat.

Stră-strănepotul său, Alex von Tunzelmann, istoric britanic, mi-a relatat: „Tatăl meu l-a cunoscut pe vremea copilăriei sale în Noua Zeelandă. Povestea familiei ne sugerează că a ajuns primul pe Antarctida fiindcă a căzut din barcă".

Dacă este adevărat, ultimul continent al Pământului a fost cucerit de un adolescent care și-a pierdut echilibrul, ceea ce nu se prea potrivește în țesătura marilor legende, astfel că Borchgrevink a rescris povestea și s-a plasat pe sine drept primul care a pus piciorul pe acele locuri.

La fel ca John Rae înaintea sa, Borchgrevink și sponsorii săi au fost considerați niște outsideri de către establishmentul britanic – norvegieni oarecare provenind dintr-o țară care, în 1895, abia urma să-și câștige independența. Realizările acestor venetici „vikingi" i-au enervat la culme pe membrii arogantei Royal Geographical Society (RGS) și pe președintele ei, sir Clements Markham. Markham avea opinii foarte ferme în privința felului în care trebuia să se desfășoare o expediție polară, iar ca șef autonumit al explorărilor globale trata cu dispreț

părerile unor străini mult mai experimentați, care chiar aveau idee despre cum ar trebui să decurgă lucrurile. Avea mai ales păreri foarte clare legate de practica tragerii săniilor pe gheață de către oameni, un mod nobil și eficient de transport în opinia sa, interzicând abordarea transportului cu schiuri sau cu câini.

În vreme ce el își expunea înaltele idei membrilor serioși ai RGS adunați în încăperile întunecate ale sediului lor londonez, norvegienii au urcat la bord și au pornit să cucerească polii.

În octombrie 1897, proprietarul unui tabloid, pionier al cinematografiei și vegetarian evanghelic, sir George Newnes, a sponsorizat întoarcerea lui Borchgrevink în Antarctica, dându-i 35 000 de lire sterline (echivalentul a 3,7 milioane în zilele noastre) pentru o expediție care să dureze un an cu scopul de-a ajunge cât mai în sud cu putință.

Borchgrevink a plecat din portul Londrei în 22 august 1898 la bordul navei *Southern Cross*, ajungând la capul Adare în februarie 1899, unde echipajul său a ridicat două cabane prefabricate care se află și azi acolo. După o lună de la sosire, *Southern Cross* l-a lăsat acolo pe Borchgrevink împreună cu alți nouă oameni și 70 de câini, îndreptându-se spre Noua Zeelandă, pentru a evita riscul ca nava să fie prinsă și spartă de blocurile de gheață din timpul iernii. Borchgrevink era un bărbat cu mari ambiții, dar nu era tipul conducător, astfel că s-a confruntat cu fel de fel de probleme, cum ar fi incendii, adversități, inclusiv moartea zoologului Nicolai Hansen, pe lângă provocările psihice și fizice inerente traiului în unul dintre cele mai neprimitoare medii de pe Pământ.

În toate, Borchgrevink se ghidase după formidabilul său compatriot și contemporan Fridtjof Nansen. Un bărbat care nu a fost doar un explorator arctic, ci în mod cert unul dintre cele mai cool personaje ale epocii sale, dacă nu chiar ale tuturor timpurilor, Nansen avea să devină una dintre figurile proeminente ale Norvegiei (și Europei), câștigând Premiul Nobel pentru pace ca încununare a eforturilor sale de după Primul Război Mondial de ajutorare a refugiaților. Pe lângă toate acestea și a contribuției sale la înființarea Ligii Națiunilor, a fost oceanograf, oracol, inovator, diplomat și model de eleganță care arăta ca un rock star.

Nansen a fost gigantul epocii eroice a explorărilor arctice, iar în 1888 condusese prima expediție peste calota de gheață a Groenlandei. Pregătindu-se pentru aceasta, a inventat – aproape de la zero – sacul de dormit izolat termic, ochelarii de zăpadă și micile sobe de gătit portabile; avea de asemenea îmbrăcăminte concepută special pentru expediții arctice. Peste șapte ani, în 1895, la treizeci și patru de ani, împreună cu colegul său Hjalmar Johansen, a avut o extraordinară tentativă de cucerire a Polului Nord și a supraviețuit fiindcă știuse ce făcea și când să se întoarcă.

Era și un mare admirator al lui John Rae, impresionat mai ales de determinarea scoțianului de a învăța de la indigeni și de a folosi, ca ei, câini, rachete de zăpadă și piei de animale. Nansen copiase modelul lui Rae și se străduise să învețe tehnici de supraviețuire de la indigeni, angajând chiar doi bărbați sami pentru expedițiile sale. Amundsen, la rândul său, l-a copiat pe Nansen, iar ceea ce a urmat este unul dintre marile

paradoxuri ale poveștii în care norvegienii au reușit acolo unde atâtea expediții britanice au dat greș în mare parte datorită exemplului unui scoțian pe care establishmentul britanic decisese să-l dea uitării.

Borchgrevink se consultase cu Nansen îndelung și, chiar dacă l-a pierdut pe zoologul lor, ceilalți opt oameni au supraviețuit timp de 11 luni trăind împreună, adunând date științifice importante și demonstrând, mai ales, că era posibil să trăiești în locul cel mai friguros de pe Pământ.

Chiar dacă pe hârtie fusese o „expediție britanică", la întoarcerea sa în Anglia a fost primit cu totală tăcere.

La insistențele lui Newnes și în pofida faptului că se desfășurase sub drapel britanic, membrii misiunii fuseseră aproape cu toții norvegieni, cu un australian și doi britanici în echipă. Era un lucru destul de neplăcut, iar relatarea care a fost publicată într-un stil zgomotos complet ne-britanic i-a scos de-a dreptul din sărite pe închistații conducători ai Marinei Regale, ba mai rău, i-a făcut să se teamă că marele premiu al Polului Sud ar putea fi înhățat de scandinavii aceia parveniți care erau exploratori mai buni decât ei.

Numeroasele succese ale lui Borchgrevink erau cunoscute cu mult înainte ca acesta să se întoarcă la Londra și le-au dat celor de la RGS șutul de care aveau mare nevoie. Curând, sir Clements Markham a obținut o finanțare de 90 000 de lire sterline (14 milioane în 2023) și înaltul patronaj al prințului de Wales, al reginei Victoria înseși și chiar al ministrului de externe Arthur Balfour, viitor prim-ministru, care a văzut în Eroica Epocă a Explorării Antarctice o ocazie de a demonstra supremația britanică în era ascensiunii puterii germane.

Pentru britanici era o chestiune de mândrie națională ca această nouă frontieră a explorărilor să le aparțină, încheindu-se cu drapelul Union Jack înfipt la Polul Sud; iar Markham alesese eroul care avea să înfăptuiască totul. Acesta era locotenentul Robert Falcon Scott care, fără a ști, fusese destinat să devină cel mai celebru vicecampion.

* * *

Antarctica este unică între continentele lumii prin aceea că nu are copaci ori tufișuri, și nici locuitori. Acoperită de 29 de milioane de kilometri cubi de gheață care uneori atinge o grosime de cinci kilometri, temperatura ajunge în timpul iernii polare până la -65°C. Cei care au fost acolo spun mereu că Antarctica este „altceva". Fotograful pionier al filmelor documentare Herbert Ponting, care l-a însoțit pe Scott în ultima sa misiune din 1910–1912, a descris-o drept „natura în starea ei cea mai sălbatică și nemiloasă".

Mark Brandon, oceanograful polar, s-a exprimat mai succint: „gheața îți face ceva".

Scott a ajuns prima oară acolo în 1902 în fruntea Expediției Antarctice Naționale Britanice (mai târziu cunoscută sub numele de Expediția *Discovery*). Speranțele și așteptările erau mari, dar au existat impedimente neplăcute. Expedițiile polare de la vremea aceea erau prinse între două tendințe aflate în război – știința și aventura – și, chiar dacă Scott își dorise să se concentreze asupra atingerii polului și avea autonomie deplină în privința misiunii, Markham și el fuseseră obligați să accepte compromisul. Obiectivul proclamat al expediției era unul nobil și științific, iar Scott și oamenii săi aveau să exploreze și să cartografieze regiunea Mării Ross, să adune mostre geologice,

să facă măsurători ale atmosferei și să studieze fauna locală – inclusiv coloniile de pinguini.

Asaltul asupra polului era secundar, deși era, în mod clar, principala ambiție a lui Scott.

Pentru mulți dintre noi și, certamente, pentru cei care au crescut tot văzând la televizor în nenumărate reluări filmul din 1948 *Scott al Antarcticii*, Scott este sinonim cu John Mills care l-a interpretat în acel film, la fel cum căpitanul de aviație Douglas Bader este sinonim cu Kenneth More (care a apărut și în filmul dinspre Scott în rolul locotenentului Teddy Evans). Doar că Scott era un om mult mai complex decât omologul său cinematografic.

Să luăm mai întâi în considerare motivele lui. În Epoca Eroică, a conduce o mare expediție polară era calea sigură spre o promovare rapidă, medalii și glorie, iar Scott era un om extrem, realmente extrem de ambițios. Din păcate aducea cu el un bagaj de „probleme" și de defecte umane profunde. Obsedat de clasă și de rang, ascultând de Markham în ce privea disprețul acestuia față de schiuri și de câini și însetat să se afirme ca un „om mare", Scott fusese atras de expedițiile polare datorită dorinței de a se autopromova. Iar în multe privințe era insuficient înzestrat pentru această sarcină.

Roland Huntford, autorul cărții *Scott and Amundsen* (1979), a scris că expresia preferată a tânărului locotenent naval era: „«Ce-nseamnă toate astea?» fiindcă nu găsea un sens în viață; poate că era expresia acelei stări de depresie cumplită care îl cuprindea în mod regulat și care alterna cu crize violente de exaltare".

Posedat de un fatalism ciudat, aproape maniacal, Scott era incredibil de sentimental față de oameni și

de animale. Apsley Cherry-Garrard, unul dintre membrii ultimei sale misiuni, avea să scrie în 1922 că Scott „plângea mai ușor decât oricare om mi-a fost dat să cunosc".

Obsedat de mama lui, condus de prietenia cu colegul său explorator Edward Wilson, complet lipsit de umor și devotat ideii că eroismul vine însoțit de ceea ce Huntford a numit „sacrificiu de sine gratuit și improvizație", Scott era lipsit de ceea ce specialiștii de la NASA au numit, referitor la oamenii pe care îi trimiteau în spațiu, „the right stuff" („ceea ce trebuie"). Scriitorul Tom Wolfe a definit acest „ce trebuie" drept „un amestec inexprimabil de încredere, abilitate și machism" – ceva asemănător cu o mașină. Însușirile necesare în anii 1960 pentru a fi un bun astronaut erau foarte asemănătoare cu cele de care era nevoie în explorările timpurii ale Arcticii, iar imprevizibilul, sentimentalul Scott era mult prea dominat de emoții pentru a fi omul potrivit.

Spre meritul lui, a avut cel puțin mintea să se consulte cu Nansen prin scrisori înainte de a porni la drum. Nava expediției, *Discovery*, a fost echipată după specificațiile norvegianului, iar călătoria până în Antarctica s-a desfășurat în mare parte fără incidente – deși cu întârziere din cauza unui ocol făcut pentru măsurători ale câmpului magnetic. Au ajuns la McMunro Sound, Antarctica, în 8 februarie 1902 și au rămas pe vas pe timpul iernii într-un loc pe care l-au numit Golful Cartierului de Iarnă; au desfășurat experimente științifice și s-au antrenat pentru aventura ce-i aștepta.

În vreme ce Scott se pregătea pentru cucerirea polului, o serie dintre prejudecățile sale s-au întors împotriva lui, mai ales părerea sa proastă despre

haita de 25 de câini care fuseseră achiziționați la sfatul lui Nansen de la un comerciant rus. Scott cumpărase câinii, dar neglijase să angajeze pe cineva cu experiență și capabil să conducă niște câini Husky de sanie siberieni. Lucrurile s-au complicat și mai mult fiindcă animalele nu înțelegeau decât comenzi în limba rusă și au fost hrănite cu pești care i-au îmbolnăvit.

Eșecul în lucrul cu câinii sau în aducerea cuiva cu experiența necesară a fost o eroare importantă – dar una pe care Scott a remediat-o doar pe jumătate în a doua sa aventură nereușită.

În 2 noiembrie, Scott și cei doi camarazi ai săi, ofițerul de rang trei Ernest Shackleton – care avea să devină el însuși faimos – și prietenul său, doctorul și zoologul expediției, Edward Wilson, au pornit spre pol însoțiți de două echipe de câte pa-tru oameni.

Au înaintat bine, iar după nouă zile au depășit recordul lui Borchgrevink pentru cel mai sudic punct atins.

Apoi însă totul a început să meargă prost. Dieta cu pește stricat a îmbolnăvit câinii care au devenit imprevizibili, iar oamenii au fost obligați să-i ucidă pe cei mai slabi pentru a hrăni restul haitei – spre marea mâhnire a lui Scott. Problema mult mai mare a fost însă aceea că, pe lângă degerături și epuizare, cei trei bărbați sufereau de scorbut încă dinainte de împuținarea alimentelor. Presiunea și-a spus cuvântul asupra tuturor, iar Shackleton și Scott s-au certat rău. Pe măsură ce starea de sănătate a lui Shackleton s-a înrăutățit, liderul grupului a complicat lucrurile și mai tare dând să se înțeleagă că nu avea timp pentru „invalizi".

Roland Huntford explică în cartea sa *Scott and Amundsen*: „Supraviețuirea în condiții extreme

depinde de puterea de judecată și de intuiție. Conflictele, înăbușite sau nu, le tulbură pe amândouă. Sunt o ușă spre dezastru. În fața tensiunilor din sânul echipei... pericolele iernii polare au pălit. Oamenii, după cum i-a plăcut lui Amundsen să spună, sunt factorul necunoscut în Antarctica".

Cei trei bărbați sufereau de foame la kilometri de bază, iar în disperarea sa de a ajunge la pol și de a obține gloria, Scott risca viața tuturor. Celorlalți oameni le-a fost clar că, dacă nu se întorceau, aveau să moară cu toții. Cum Scott și Shackleton nu își vorbeau, Wilson a fost cel care a reușit în cele din urmă să-l convingă pe Scott să facă acum cale întoarsă.

În 28 decembrie au traversat paralela 82. Peste alte două zile, în 30 decembrie, Scott și Wilson au continuat să înainteze, lăsându-l pe Shackleton în urmă, dar, ajungând la latitudinea de 82°17'S, au hotărât să se întoarcă la *Discovery*. Pe drumul de întoarcere, ostilitatea dintre Scott și un Shackleton tot mai slăbit a izbucnit fățiș, Wilson fiind pus să facă pace între ei, ceea ce a reușit, dar situația a fost extrem de tensionată.

Shackleton a fost trimis acasă cu nava de salvare. Scott a mai rămas un an înainte de a se întoarce, la bordul lui *Discovery*, în septembrie 1904. Nu reușise să ajungă la Polul Sud, dar rezultatele științifice pe care le adunase au umplut vidul. În următorul an, proaspăt promovatul Scott a publicat cartea *The Voyage of the Discovery*, care a dat în mare parte vina pentru eșec pe picioarele degerate ale lui Shackleton. Cartea s-a vândut bine, iar Scott a devenit cel mai de seamă explorator polar britanic al Epocii Eroice. Scott avea să definească ce era

explorarea polară, prezentând-o ca o încercare aproape biblică de suferință și durere. Determinarea și curajul fizic – tragerea de către oameni a unor încărcături grele peste crevase, în condiții îngrozitoare – era de acum setarea cu care venea invincibilul spirit britanic.

Peste Marea Nordului, Amundsen s-a scărpinat în cap asistând la acest curios spectacol, iar apoi și-a văzut în continuare de antrenarea câinilor.

* * *

La trei ani după întoarcere, în 1907, Scott a cunoscut-o, iar apoi, în 1908, a luat-o de soție pe artista britanică Kathleen Bruce, o elevă a lui Rodin și una dintre cele mai importante sculptorițe ale epocii. Avea să fie o relație scurtă și furtunoasă, pe cale să se încheie rapid din cauza fixației lui Scott pentru mama sa și a prieteniei sale cu Wilson. Dar Bruce a dat înapoi, iar 1909 cuplului i s-a născut un fiu, Peter Markham Scott, care, la rândul său, avea să devină cunoscut ca naturalist și realizator TV și ca unul dintre fondatorii organizației World Wildlife Fund.[68] Un an mai târziu, în 1910, Scott a pornit din nou la drum – spre Polul Sud, în fruntea Expediției *Terra Nova*.

Marele monomit al explorărilor din era eduardiană, primul deceniu al secolului XX, era pe cale să pornească și, spre deosebire de aventurile lui Odiseu, ale regelui Arthur ori ale *Epopeii lui Ghilgameș*, a fost sponsorizat de Oxo, Bovril, Heinz Baked Beans, Fry's Cocoa și Burberry.

Misiunea *Terra Nova* urma să fie o întreprindere finanțată privat, iar Scott a fost nevoit să facă rost de 40 000 de lire sterline, echivalentul a 3,75 milioane azi, ceea ce a însemnat semnarea unor contracte de sponsorizare cu acele firme. În plus, a

organizat turnee de lecturi și de adunare de fonduri, iar doi membri ai echipajului, Apseley Cherry-Garrard și căpitanul Lawrence „Titus" Oates și-au plătit participarea. Fiecare a contribuit cu aproximativ 1 000 de lire sterline (echivalentul a 95 000 de azi), ceea ce însemna că – la fel ca în era Elon Musk – eroii erau de acum capabili să-și cumpere biletele spre aventură.

În tot acel timp cât Scott s-a ocupat de turnee de lectură, de scrierea de cărți și de încheiere a unor acorduri de sponsorizare, principalul său rival, Roald Amundsen, avea alte preocupări. Veteran al Misiunii Antarctice Belgiene din 1897–1899, norvegianul urmase exemplul eroului său Nansen și al lui John Rae studiind tehnici de supraviețuire și trăind împreună cu vânători inuiți cu care se împrietenise în sălbaticele ținuturi ale Canadei. După toate acestea, a pornit în una dintre cele mai uimitoare aventuri ale epocii.

Între 1903 și 1906, spre marea supărare a britanicilor, a condus o misiune care a izbutit în final să traverseze Pasajul de Nord-Vest. Amundsen, norvegianul parvenit, a reușit ceea ce Franklin ratase. Succesul său s-a suprapus unui moment extraordinar, căci pe când era plecat, Norvegia și-a obținut independența față de Suedia, astfel că victoria lui Amundsen a devenit o chestiune de mare mândrie națională, iar călătoriile arctice sinonime cu renașterea identității norvegiene.

În 1909, în anul dinaintea plecării lui Scott spre sud, Amundsen plănuise o călătorie spre nord pentru cucerirea Polului Nord. Aflând însă că exploratorii americani Frederick Cook și Robert Peary susținuseră amândoi că ar fi ajuns la Polul

Nord în aprilie 1908, respectiv aprilie 1909, Amundsen s-a hotărât să ia vechea navă a lui Nansen, *Fram*, și să încerce să cucerească Polul Sud. Interesant însă, nu a spus nimănui – nu susținătorilor, nu familiei și nici măcar echipajului – care era planul lui.

În 7 iunie 1910, la a cincea aniversare a independenței Norvegiei și cu cinci zile înainte (Coco Chanel ar fi fost de acord cu el) ca Scott să plece din Cardiff cu *Terra Nova*, Amundsen a pornit în tăcere spre Antarctica, părăsind portul Oslo fără fanfara ce avea să însoțească plecarea lui Scott. Acei maeștri vânători, acei tutori inuiți îl învățaseră importanța de a fi nevăzut și neștiut, iar el și-a informat oamenii abia când au ajuns la Madeira, telegrafiindu-i în 9 octombrie lui Scott:

„Doresc să vă informez că nava *Fram* se îndreaptă spre Antarctica – Amundsen."

În Marea Britanie și în Norvegia, anunțul a declanșat o reacție negativă în rândul tuturor, cu excepția lui Nansen. Erau șocați că cineva a putut să acționeze atât de pe sub mână. Markham, care încetase să mai fie președintele RGS, a fost cel mai înfuriat de mișcare, expediind scrisori furibunde tuturor celor dispuși să le citească. Contravenea pur și simplu spiritului jocului de crichet ca un gentleman să se comporte în acest fel.

Dar n-a contat, fiindcă nimeni în Norvegia nu juca crichet, iar competiția era de acum în desfășurare.

* * *

Expediția *Terra Nova* a fost cât pe ce să se încheie înainte de a începe. În călătoria spre sud, via Noua Zeelandă, nava aproape s-a scufundat într-o furtună, iar apoi a fost prinsă între banchize de

gheață, care au împiedicat continuarea călătoriei. A ajuns la insula Ross în 4 ianuarie 1911, iar oamenii lui Scott au început să construiască o bază la Cape Evans. Peste o lună, Scott a ordonat plecarea navei spre est pentru a explora Teritoriul Regele Eduard VII sub comanda primului ofițer L.A. Campbell. Negăsind un loc propice de ancorare, Campbell a mers o bucată mai departe spre est, iar la vreo 650 de kilometri de Cape Evans a descoperit nava *Fram* a lui Amundsen ancorată în Golful Balenelor. Norvegianul își așezase tabăra la vreo 110 kilometri mai aproape de Polul Sud decât britanicii.

Terra Nova a fost ancorată, iar echipajul a coborât pe țărm. Au fost primiți cu cordialitate, iar norvegienii și micul echipaj britanic au luat micul-dejun și masa de prânz mai întâi pe unul dintre vase, iar apoi pe celălalt, adunând pe cât posibil informații unii de la alții despre planurile lor.

Campbell și oamenii săi au fost uimiți de cât de restrânsă era expediția norvegiană.

Întreaga echipă a lui Amundsen se compunea din doar opt oameni – fiecare expert într-un anume domeniu ales cu grijă. Pe lângă ei erau 116 câini, care nu aveau să le ofere doar puterea mușchilor, ci și o sursă de carne proaspătă atât pentru celelalte animale, cât și pentru oameni. Erau bine aprovizionați cu mâncare și ciocolată și prea puțin cu altele în afară de echipamentul esențial. Neîmpovărați de pretenția de a face „cercetare științifică", se concentrau în totalitate asupra cuceririi polului.

Britanicii au fost impresionați și oarecum speriați de capacitatea lor de a controla echipele de câini și, în general, de eficiența lor în condițiile date. De aceea, poate, Campbell s-a gândit la o stratagemă

pentru a-l induce în eroare și a-l încurca pe Amundsen. Unul dintre membri de pe *Terra Nova*, Tryggve Gran, era norvegian, iar în anii 1960 a publicat o autobiografie *Kampen om Sydpolen* care, deși nu a fost niciodată tradusă integral în engleză, este citată de savantul suedez Björn Lantz într-o lucrare publicată în 2020 de Cambridge University Press, intitulată „The *terra firma* anecdote". Potrivit lui Gran (tradus de Lantz), ar fi avut loc următoarea conversație:

– Cum merg săniile motorizate? a întrebat Amundsen.

– Vă pot informa, căpitane, i-a răspuns Campbell într-o norvegiană corectă, fiindcă petrecuse câțiva ani în Norvegia, ca fermier, că săniile noastre motorizate sunt excepționale, iar dacă nu greșesc, se află acum undeva pe drum dincolo de barieră, spre ghețarul Beardmore.

Ceea ce era o minciună. Una dintre ele se afla deja pe fundul oceanului, iar restul le dădeau britanicilor multă bătaie de cap, dar această mică mostră de dezinformare, bine plasată, l-a speriat pe Amundsen care știa că, dacă nu ajungea primul la pol, avea să dea faliment și să fie ostracizat de întreaga comunitate polară, având în vedere și maniera sa neelegantă de a-i lua prin surprindere pe toți. Dacă Campbell intenționase să-l manipuleze pe Amundsen a reușit, fiindcă norvegianul avea să facă mai târziu o tentativă nefericită de a porni mai devreme, în septembrie acel an, însă fără succes.

După ce și-au luat rămas-bun, Campbell și echipajul său s-au întors la bază, dându-i raportul lui Scott care, în 22 februarie, avea să noteze în jurnalul său: „Planul lui Amundsen reprezintă o amenințare serioasă pentru noi... nu mi-aș fi

închipuit niciodată că ar putea să aducă atât de mulți câini cu bine până aici. Planul de a-i folosi pentru deplasare pare excelent... și poate să pornească în călătorie la început de sezon".

Norvegienii se bucurau și de avantajul agilității. Dimensiunea expediției britanice depășea în toate privințele micuța operațiune *Fram* – dar fiind mai mare și mai complexă era o continuă sursă de probleme logistice. Pe când Amundsen adusese opt oameni, echipa lui Scott de pe mare și de pe țărm era de 65, dintre care 12 era oameni de știință. Pe când Amundsen adusese doar strictul necesar, Scott luase tot ce putea încăpea pe *Terra Nova,* chiar și... o chiuvetă de bucătărie.

Marina Regală din acea vreme era obsedată de gadgeturi, astfel că ambele expediții ale lui Scott aveau „tot ce le trebuie, dar nici o idee". În expediția *Discovery* din urmă cu un deceniu, Scott luase cu el două baloane cu aer cald, parțial fiindcă dorise să fie primul om care să zboare pe acel continent. Mai târziu a scris în *The Voyage of the Discovery*: „Onoarea de a fi primul aeronaut din Regiunea Antarctică am ales-o, poate într-un mod cam egoist, să fie a mea".

Și de data aceasta plănuise să facă acest lucru, dar era riscant să transporte o cantitate atât de mare de hidrogen spre sud, astfel că a hotărât să se folosească de două baloane meteorologice de mărime apreciabilă, pe care, spre nemulțumirea crescândă a căpitanului Oates, a tot încercat să le umfle în drum spre Antarctica.

Deși în continuare avea dubii în privința câinilor, Scott comandase 33 de câini din Siberia care, iarăși, nu înțelegeau decât rusa și pe care îi primise în Noua Zeelandă. Spera să se poată baza pe cele trei

sănii mari motorizate care îl descumpăniseră atât de tare pe Amundsen, precum și pe 19 ponei manciurieni care veniseră odată cu ei. Săniile aveau nevoie de un combustibil special, iar poneii de o cantitate uriașă de fân într-o țară unde nu era urmă de iarbă.

Aducerea poneilor la pol a fost un pariu riscant și unul care a eșuat în toate privințele, nu în ultimul rând fiindcă animalele pe care Scott le alesese nu erau cele mai potrivite. Căpitanul Oates, care primise sarcina să le poarte de grijă, a fost șocat atunci când le-a văzut în Noua Zeelnadă, considerând că erau prea bătrâne și prea slabe. Scott – bazându-se pe informații „din auzite" – era convins că poneii albi sau cenușii erau mai rezistenți decât cei negri sau castanii, dar și numai uitându-se la ei, Oates a fost sigur că nu aveau să supraviețuiască în condițiile de acolo. Scott nu comandase nici cantități suficiente de hrană, iar Oates a fost obligat să scoată bani pentru un supliment.

Lawrence „Titus" Oates era un bărbat cu capul pe umeri, practic și extrem de rezistent. Un produs al autoproclamatei clase de sus și absolvent al colegiului Eton, își petrecuse viața încercând să scape de așteptările obositoare ale lumii din care provenea. Erou al Războiului Bur, fusese menționat în telegrame și fusese împușcat în piciorul stâng care a rămas apoi mai scurt decât celălalt. Spre deosebire de Scott, nu era defel preocupat de statutul ori de clasa sa. Era un iconoclast care, într-o manieră complet nebritanică, spunea ce gândea. Fragmente din corespondența ce a supraviețuit sugerează că era disperat din cauza atitudinii sentimentale a lui Scott față de animale, lăudând în

schimb abordarea practică a lui Amundsen a câinilor și folosirea lor ca sursă de carne. Oates se îndoia de asemenea de capacitățile de lider ale comandantului său, scriind:

„Ignoranța lui Scott cu privire la mersul cu animale este colosală", adăugând ceva mai târziu: „Personal, îmi displace rău de tot Scott și aș renunța la tot dacă nu ar fi faptul că suntem o expediție britanică... Nu e corect, mereu el mai întâi, iar restul nu există."

Expediția la Polul Sud era condusă, cel puțin în ochii lui Oates, de un egomaniac emotiv.

Pe lângă baloane, ponei, câini, oameni, echipament de filmat și obiecte de lux, mai erau alimentele. Rații de drum și rații de bază pentru 65 de oameni înfometați care să ajungă luni de zile, inclusiv sherry, rom, tarte cu fructe, friptura de duminică. Pe navă se mai aflau lemne și material pentru a construi tabere de iarnă cu mobilierul de rigoare și suficient combustibil ca să le țină de cald.

Amundsen călătorise spre sud neobservat, ca un luptător de gherilă; planurile lui Scott se asemănau cu cele ale unui extravagant organizator de turneu al unei formații rock celebre și răsfățate. Convoiul de transport era colosal, iar bizarul proiector cu lumini laser nu funcționa.

Asistând la desfășurarea acelei aventuri din perspectiva celor 110 ani care au trecut ni se pare că suntem martorii unei scene filmate cu încetinitorul a unor camioane încărcate cu ouă care urmează să se ciocnească într-o stație de benzină.

Imediat după sosire, gheața de sub una dintre prețioasele sănii motorizate s-a spart, iar sania s-a scufundat în mare. Nouă din cei 19 ponei au murit înainte ca soarele să dispară în 21 aprilie pentru

următoarele patru luni. Cu o altă ocazie, un grup de ponei s-a desprins cu banchiza de gheață pe care se afla, iar Oates a fost nevoit să iasă cu barca după ei și să-i ucidă pe rând cu un piolet, pentru a-l scuti probabil pe Scott de supărarea de a-i vedea mâncați de vii.

Animalele care au supraviețuit în lunile de întuneric tremurau din toate încheieturile și erau tot mai slăbite.

În schimb, în aceeași perioadă de întuneric, la kilometri distanță, cei 12 ani de pregătiri ai lui Amundsen și-au spus cuvântul. El și echipa sa bine închegată erau cu toții îmbrăcați potrivit în haine din piele de lup și blană de ren, care le țineau de cald. Oamenii lui Scott purtau haine termorezistente de la Burberry, sponsorul lor, potrivite probabil pentru o plimbare pe o culme vântoasă din nordul Angliei, dar cam inutile în condiții arctice. În plus, nu au avut grijă să se usuce cum trebuie, ceea ce a dus la tot felul de supărări și boli.

Expediția norvegiană petrecuse primele luni din 1911 ca să aprovizioneze depozitele de pe parcurs și să se antreneze cu câinii. Britanicii se ocupaseră și ei de depozite, dar petrecuseră mult timp măsurând viteza și intensitatea vântului, adunând pietre și minerale, filmând pinguini, scriind în jurnale, ascultând discuri de șerlac la două gramofoane mari oferite de un alt sponsor (HMV Monarch), jucând fotbal și întrebându-se de ce poneii lor atrăgeau orci în timp ce câinii slăbeau văzând cu ochii.

Pe scurt, norvegienii erau superconcentrați pe obiectivul lor, în vreme ce britanicii aveau în minte multe alte lucruri.

Odată cu venirea verii, marele eveniment era iminent.

Norvegienii și britanicii se confruntau cu aproximativ aceleași provocări. Mai întâi trebuiau să ajungă la ghețarul Beardmore, să-l traverseze, iar în final să străbată platoul de deasupra Polului Sud. Apoi trebuiau să se întoarcă și să revină acasă. Norvegienii aveau de parcurs un traseu ceva mai scurt (1 127 de kilometri față de cei 1 233 de kilometri ai lui Scott), dar erau nevoiți să traverseze mai întâi Munții Transantarctici necunoscuți, în vreme ce Scott urma ruta cartografiată de Shackleton cu câțiva ani înainte.

În 19 octombrie 1911, după un start greșit în septembrie, expediția de cinci oameni a lui Amundsen a plecat cu 52 de câini și patru sănii. Echipa lui se compunea dintr-un campion la schi (Olav Bjaaland), un specialist în mânatul câinilor (Sverre Hassel), un multitalentat veteran naval (Oscar Wisting), un navigator experimentat (Helmer Hassel) și Amundsen. Cu toții știau să schieze, erau obișnuiți să lucreze la temperaturi sub zero grade, toți erau în stare fizică bună și încrezători. Fuseseră selectați pe baza abilităților și temperamentelor lor individuale, iar micul grup aducea cu sine o eficiență și o camaraderie inerentă.

Expediția mult mai complicată a lui Scott a plecat în două valuri. În 24 octombrie, patru oameni conduși de locotenentul „Teddy“ Evans (jucat de Kenneth Moore în filmul de mai târziu) au pornit cu săniile motorizate. Ambele s-au stricat după o săptămână, ceea ce a însemnat că au fost obligați să tragă 336 de kilograme de materiale pe sute de kilometri până la punctul de întâlnire.

La 1 noiembrie, a urmat restul echipei de 12 oameni împreună cu poneii și câinii supraviețuitori. La un moment dat au descoperit săniile abandonate, iar Scott, cu obișnuita lui falsă bonomie, a notat în jurnal:

„La o jumătate de milă mai încolo, așa cum mă așteptam, am găsit motorul, sania și restul. Note de la Evans și Day ne-au lămurit... Se hotărâseră să abandoneze și să continue drumul cu una singură... astfel, visul marelui ajutor pe care îl așteptam din partea mașinilor s-a sfârșit!“

A duce niște vehicule motorizate atât de primitive într-un mediu ostil a fost un act ambițios, ba s-ar putea spune nechibzuit și stupid, și ar trebui să ne gândim dacă nu cumva Scott, marele susținător al tragerii săniilor de către oameni, nu a preferat ca lucrurile să se întâmple așa. Echipa lui Scott a urcat ghețarul de șelf Ross și s-a îndreptat spre ghețarul Beardmore, întâlnind echipa lui Evans în 21 noiembrie. De acolo, oameni, câini și ponei au plecat cu toții mai departe, dar în 6 decembrie au fost prinși în ceea ce Scott a numit o „vijelie“, iar dispoziția căpitanului a început să penduleze de la optimism și însuflețire la cea mai neagră disperare de la o pagină la alta a jurnalului său. În 6 decembrie a scris:

„Îngrozitor, de-a dreptul îngrozitor. Totul în cort e ud. Din oameni curge apa pe pânza podelei... un sentiment de deznădejde se coboară asupra mea și e greu de alungat.“

După alte trei zile, vremea s-a îmbunătățit ușor, iar în 9 decembrie, ultimii ponei au fost împușcați. „E greu să-i ucizi atât de devreme“, a scris Scott.

Cu două săptămâni înainte, Amundsen împușcase în vârful ghețarului Axel Heiberg 27 din

cei 45 de câini ai săi ce supraviețuiseră, pentru a asigura carne celorlalți câini și echipei. Norvegienii fuseseră încercați de aceleași regrete ca Scott și numiseră locul „Măcelăria", cu conducătorul lor lamentându-se: „Era o atmosferă de deprimare și de tristețe; ajunseserăm să-i îndrăgim pe toți acești câini ai noștri".

Însă dispuneau acum de provizii de carne proaspătă și erau pe deplin pregătiți pentru ultimul asalt.

Scott habar nu avea cât de în urmă se afla.

În 20 decembrie, echipa britanică a ajuns la ghețarul Beardmore, iar în 3 ianuarie s-a hotărât cine avea să rămână până la final și cine avea să se întoarcă.

Din partidă urmau să facă parte: bătrânul etonian rebel căpitanul Oates, erou al Războiului Bur devenit instructor de ponei fără voie; vechiul prieten și companion al lui Scott, dr. Edward Wilson; și maistrul militar galez Edgar Evans, care participase și la prima sa expediție polară din 1903. Apoi, printr-o răsturnare de situație atât de iubită de producătorii TV, Scott a adăugat un al cincilea om, pe Henry „Birdie" Bowers, locotenent naval lipsit de experiența călătoriilor arctice; avea douăzeci și opt de ani și era cel mai tânăr membru al grupului.

Adăugându-l pe Bowers a însemnat că cinci și nu patru oameni aveau să plece în ultima cursă spre pol și că nu aveau să existe suficiente rații. Nu existau nici suficiente perechi de schiuri, căci Scott comandase doar patru perechi care fuseseră aduse la punctul de depozit.

Bowers avea să fie obligat să meargă, iar echipa de cinci să doarmă într-un cort gândit pentru patru

oameni.

În momentul în care echipa britanică s-a angajat în ultima etapă, Amundsen, cu câinii săi și cu echipa atent aleasă, se deplasa de două ori mai repede decât Scott și deja în direcție opusă. Misiunea norvegiană ajunsese la Polul Sud în stare bună de sănătate pe 14 decembrie – cu 11 zile înainte de Crăciun.

Fără a avea habar că fuseseră învinși, Scott și oamenii lui au mers mai departe. În 16 ianuarie au văzut o mică pată neagră în zare – la vreo 24 de kilometri – și a doua zi, după ce văzuseră deja urme de labe în zăpadă și simțind că fuseseră „devansați", au ajuns la cortul și la drapelul ce flutura înfipt la Polul Sud de rivalii lor norvegieni.

Amundsen lăsase o scrisoare adresată regelui Norvegiei.

Echipa „a sărbătorit" locul al doilea cu fotografii mohorâte și cu o ultimă țigară pe care Wilson reușise în mod miraculos să o păstreze uscată.

„Dumnezeule Mare! Teribil loc", a scris Scott înainte de a adăuga cu obișnuita, dar, în condițiile date, justificata sa bravadă, „înseamnă însă ceva de-a fi ajuns aici, iar vântul are să fie poate mai prietenos cu noi mâine."

Vântul nu i-a ascultat, iar în timp ce se întorceau, având înainte cei 1 233 de kilometri până la bază, au dispărut și ultimele rezerve de optimism.

Jurnalul, pe bună dreptate celebru, al lui Scott e o lectură sfâșietoare, cu fiecare pas, cei cinci bărbați apropiindu-se de tragicul lor sfârșit. Rândurile încărcate de poezie scrise după sosirea în Antarctica dispar înlocuite de propoziții scurte și de sentimentul de teroare nu doar în ce-i privea, ci și la gândul celor dragi care rămâneau în urmă. Scott mai

era preocupat și de altceva: de ce anume avea să gândească posteritatea.

„Miercuri 24 ianuarie: -8°F (-22°C) Lucrurile încep să se agraveze.

Duminică 4 februarie: -22°F (-30°C) Chiar înainte de masă cădere în crevase, Evans și cu mine împreună – Evans cade și a doua oară."

Pe când norvegienii lăsaseră greul căratului în seama câinilor, Scott și oamenii săi au dus toate proviziile de unii singuri. Era un efort fizic uriaș care se adăuga la impactul psihologic al faptului de a fi fost depășiți. În același timp, ghetele lor începuseră să se găurească, făcându-i să sufere de degerături în timp ce rațiile tot mai scăzute începuseră să le dea de furcă.

Amundsen și echipa lui parcurseseră tot drumul de înapoiere spre bază cu mâncare din abundență. Luaseră cu ei lapte praf, ciocolată și esențialii biscuiți făcuți din făină integrală și drojdie – o sursă importantă de vitamina B. Și ucigând o parte din câini la „Măcelărie" dispuneau de carne proaspătă care le asigura necesarul de vitamina C. Amundsen învățase cât de importantă era carnea proaspătă pentru a preveni scorbutul de la inuiți cu un deceniu în urmă.

Scott, în schimb, fusese oripilat de faptul că Amundsen era dispus să mănânce carne de câine, scriind: „Nu poți să te gândești la uciderea unor animale care posedă inteligență și personalitate, pe care adesea le îndrăgești datorită calităților lor și pe care ajungi să le consideri prieten și companion".

Astfel, el și oamenii lui s-au hrănit cu biscuiți Huntley & Palmer făcuți din făină albă și bicarbonat de sodiu. Instalarea scorbutului era inevitabilă, iar alimentația săracă le-a afectat și

sănătatea mintală. În jurnalul său, Scott a dat vina pe suprafața gheții pentru înaintarea lor lentă, dar poate că a fost slăbiciunea mușchilor. Bărbații ardeau cam 7 000 de kilocalorii pe zi, în timp ce obțineau 3 800 de kilocalorii din hrana prost aleasă – a fost un calcul greșit și doar unul dintre cele multe.

De necrezut, dar în timp ce-și trăgeau săniile pe drumul de înapoiere au continuat să adune mostre de pietre, poate cu speranța că vor salva mitul Expediției *Terra Nova*, prezentând-o drept o misiune științifică reușită.

După două căderi consecutive, sănătatea lui Evans, fizică precum și mentală, s-a prăbușit. În 17 februarie, Scott a notat: „Evans arată ceva mai bine după un somn bun și a declarat, ca întotdeauna, că se simțea destul de bine".

Mai târziu în aceeași zi, galezul a rămas în urmă, iar atunci când s-au întors după el l-au găsit „cu o privire sălbatică în ochi", în genunchi și cu hainele în dezordine. A murit la scurt timp după miezul nopții în următoarea zi.

Apoi a fost rândul lui Oates. Degerăturile îi terminaseră picioarele, iar unii au presupus că scorbutul și mâncarea insuficientă îi vor fi reactivat vechea rană. Dându-și seama că îi încetinea pe ceilalți, le-a cerut camarazilor să o ia înainte. Cum aceștia au refuzat, în noaptea de 17 martie le-a spus că „ies afară și ar putea să dureze ceva". Printr-un gest profund emoționant de extraordinar altruism și eroism, a dispărut în viscol și nu a mai fost niciodată văzut.

Moartea lui nu le-a fost de folos, iar cei trei rămași au murit cândva după 29 martie. Ultimul mesaj al lui Scott, scris în cort, se sfârșea cu rândurile ce

aveau să devină scriptura imperiului pentru generații întregi de britanici:

„Dacă am fi trăit, aș fi avut de spus o poveste despre îndrăzneala, tenacitatea și curajul camarazilor mei ce ar fi mișcat inima oricărui englez.[69] Aceste însemnări crude și trupurile noastre neînsuflețite trebuie să spună ele povestea, dar, cu siguranță, o țară mare și bogată precum a noastră se va îngriji de cei care depind de noi, pentru a avea cele cuvenite."

Cu trei săptămâni înainte, *Fram* al lui Amundsen andocase la Hobart, în Tasmania. Acționând din nou în secret și evitând presa locală, norvegianul a telegrafiat acasă mesajul cuceririi sale. Când Nansen a primit mesajul prin telefon, era tocmai pe cale să-i scrie o scrisoare femeii de care era îndrăgostit, Kathleen Bruce, soția exploratorului britanic.

Cei doi se cunoscuseră în Norvegia când Scott fusese acolo ca să se sfătuiască cu marele înțelept al explorărilor polare, iar relația lor s-a consumat ceva mai târziu la Berlin, când Scott se afla în expediție. Nansen și-a mărturisit sentimentele amestecate cu privire la victoria norvegienilor – declarându-i iubitei sale că și-ar fi dorit „ca Scott [soțul ei] să fi ajuns primul", adăugând în stilul minimalizator al epocii, „da, viața poate fi foarte complicată".[70]

Peste alte opt luni, în 12 noiembrie 1912, cadavrele celor trei bărbați au fost găsite de o echipă de căutare, la doar 18 kilometri de unul dintre depozitele prevăzute de Scott, One Ton Depot, care le-ar fi asigurat proviziile pentru a rezista. Scrisorile, jurnalul și mementourile lui Scott au fost recuperate, dar trupurile nu au putut fi mișcate, căci erau prinse în gheață masivă. Trupurile au rămas

acolo – chiar și acum – închise în timp sub pânză și gheață.

* * *

În deceniile ce au urmat, mitul lui Scott și al oamenilor săi a ajuns să le eclipseze pe cele ale lui Amundsen și Nansen – cel puțin în lumea anglofonă. În perioada de după Primul Război Mondial, moartea sa „curată" și eroică a contrastat puternic cu grozăviile tranșeelor, cu violența și cu noroiul de pe Somme și din alte locuri. Căpitanul Oates a devenit și el un model de anglicitate. Curajul și tenacitatea acestor bărbați neînfricați au devenit nici mai mult, nici mai puțin decât o evanghelie din Biblia excepționalismului britanic (cu precădere englez).

Marea tăcere albă – acea capodoperă documentară din 1924 a expediției, realizată de fotograful, operatorul de film și membru al expediției Herbert Ponting – nu a fost un succes comercial la lansare, poate din cauza suspiciunii că „profita" de moartea celor cinci bărbați. Se încheie cu imaginea unui înger ce alunecă în cort, ia jurnalul lui Scott din mâinile acestuia pentru a-l oferi posterității. Și într-adevăr, narațiunea lui Scott avea să fie un bestseller care a pecetluit legenda expediției.

Începând cu anii 1970, au apărut primele reevaluări și câteva dintre ele, printre care controversata relatare a lui Roland Huntford, care pe alocuri se transformă într-un atac violent, împreună cu scrierile lui Eric Hobsbawn și Paul Theroux, pun statutul legendei lui Scott pe seama declinismului (conceptul potrivit căruia pe măsură ce imperiul se prăbușea națiunea căuta povești eroice ale unor eșecuri ce reflectau starea de declin).

În ce mă privește, nu sunt convins de mitul declinist fiindcă scapă din vedere crimele imperiului. Trâmbițând așa-numitul eșec eroic al unui Scott, Park, Franklin și al altora, ajungi să ignori că, de fapt, ceea ce făceau britanicii era perpetuarea narațiunii inimitabilității lor. Era un mod de a spune „Da, Scott a dat-o în bară – dar cât de magnific a fost! Uitați-vă la noi – chiar în cel mai negru eșec, noi britanicii suntem supremi".

Britanicii vor fi pierdut competiția de cucerire a Polului Sud, dar în capul lor au obținut victoria morală și poetică. Pentru ei, Amundsen înșelase mâncând câini și, cum nu a scris nimic care să rivalizeze cu jurnalul lui Scott, victoria sa era nesemnificativă. E grăitor faptul că, în filmul din 1948, Amundsen și oamenii săi nici măcar nu apar. Sunt personaje secundare – un grup de spirite invizibile și nu oameni reali.

În ultimele decenii, Scott a fost eclipsat de omul care a mers în umbra sa, Ernest Shackleton. Contemporanul său și al lui Scott, sir Raymond Priestley, a formulat astfel: „Pentru leadership științific îl alegi pe Scott. Pentru deplasare rapidă și eficientă îl alegi pe Amundsen. Dar atunci când te afli într-o situație disperată, când pare să nu existe nici o ieșire, cazi în genunchi și te rogi să apară Shackleton".

Iar cărți precum cele de Ranulph Fiennes și populara miniserie de televiziune *Shackleton*, avându-l în rol principal pe sir Kenneth Branagh, spun povestea remarcabilului spirit de conducător al lui Shackleton în nefericita Expediție Trans-Antarctică Imperială din 1914–1917, când acesta a reușit să-și salveze toți cei 27 de oameni după ce

nava a fost zdrobită în 1915 și să-i aducă acasă vii și nevătămați.

În 2011, o extrem de populară carte de istorie intitulată *Made in Britain* de Adrian Sykes a apărut în librării, devenind un hit în rândul cititorilor britanici tradiționaliști, dornici să audă cât de exemplară a fost istoria Marii Britanii. Cartea are o prefață a istoricului de dreapta Norman Stone și a fost lăudată de comentatori conservatori, inclusiv de istoricul Dominic Sandbrook, care a declarat că reprezintă „o reușită introducere de modă veche în istoria britanică".

Prim-ministrul David Cameron, care la vremea aceea era aparent dornic să susțină cărți ce încropeau o narațiune simplistă de istorie, a adăugat: „Citesc acum ceva ce se numește *Made in Britain*. Este o carte de istorie plăcută, cam de modă veche, despre marile personaje și invenții ale istoriei britanice".

Dar e interesant că Sykes l-a ales pe Shackleton, nu pe Scott, drept figura proeminentă a Epocii Eroice, deși, se pare, bazându-se pe faptul că: „Shackleton este modelul pentru multe parcursuri de lider – este de asemenea citat ca exemplu perfect al unui mare lider de marina Statelor Unite".

Americani! Recomandare mai bună nici că există.

De fapt, ascensiunea lui Shackleton în locul lui Scott a însemnat pur și simplu rearanjarea eroilor polari britanici pe puntea de la pupă. Fiindcă, în ciuda eroismului său remarcabil și a leadershipului de care a dat dovadă salvându-și oamenii, Shackleton a fost un om cu și mai multe defecte decât Scott. Răzbunător și ranchiunos, era capabil să poarte cuiva pică într-un fel unic – și chiar dacă și-a salvat oamenii în acel faimos dezastru din

1914–1917, expediția a fost de fapt un eșec de la bun început. A fost unul dintre nenumăratele sale eșecuri. Afacerile sale au eșuat, numeroasele sale relații au eșuat, iar atunci când a murit în cabina sa în timpul unei alte expediții din 1921, inima sa a fost cea care finalmente a eșuat.

Adevărul neplăcut – cel puțin pentru britanici – este că, oricât de mult s-ar strădui istoricii patrioții să amestece pachetul de cărți pentru a scoate în față exploratorii britanici ai Epocii Eroice, norvegienii aceia, care nici măcar nu apar în filmele noastre despre evenimente, au fost marile figuri ale acelor ani. S-au mișcat rapid și pe nevăzute și au fost conduși de dorința de a învăța de la adevărații maeștri ai supraviețuirii arctice – popoarele indigene. Îl urmaseră în acest sens pe John Rae, în mod sigur cel mai neglijat erou al istoriei noastre; un spirit care s-a situat înaintea vremurilor sale, care nu a fost doar dispus, ci dornic să învețe de la „sălbaticii" din nord-vestul îndepărtat al Canadei; care a înțeles că erau departe de a fi „sălbatici", iar în acest fel a dat cheia explorărilor arctice.

John Rae a fost un om de mare tărie și curaj, care, ținând să spună adevărul despre expediția lui Franklin, s-a văzut șters din istoria britanică. A fost însă exemplul urmat de Nansen și de Amundsen și de mulți alții, așa că, într-un fel anume, am putea afirma că el a fost de fapt Nașul Epocii Eroice.

O statuie a lui Rae a fost dezvelită în vârful digului din Stromness în septembrie 2013, însă, după mine, e remarcabil că o națiune atât de fermecată de eroi polari care au eșuat l-a neglijat pe cel mai mare dintre eroii ei arctici.

Capitolul 8

Eroi regali
Henric al V-lea

Puterea statutului

La fel ca la moartea prințesei Diana și la cea a lui JFK mai devreme, cei dintre noi care eram în viață în ziua de 8 septembrie 2022 își vor aminti mult timp de acum înainte unde eram atunci când am aflat că regina murise. Eram la o întâlnire legată de opțiunile de examinare ale unuia dintre copiii mei, iar în clipa în care pe telefoanele părinților a sosit știrea, o stare ciudată a trecut prin încăpere. Nici unul dintre cei prezenți nu părea extrem de șocat. La urma urmei, regina Elisabeta a II-a avea nouăzeci și șase de ani, iar în rarele ei apariții publice din ultimele luni părea extrem de fragilă, cu toate acestea însă, plutea acea senzație neliniștitoare că o eră se sfârșise.

Precum cerul de deasupra noastră și pământul de sub picioarele noastre, regina fusese o constantă – un soi de bunică supranaturală care inaugura căi ferate și ne întrerupea masa de Crăciun cu discursul ei anual – aparent veșnică. De fapt, fusese veșnică pentru cei mai mulți dintre noi. Trebuia să ai mult peste șaptezeci și cinci de ani ca să-ți amintești vag vremea dinainte de a fi ea regină și peste 100 de ani ca să-ți aduci aminte de o viață fără ea.

Indiferent de părerea noastră despre monarhie, a existat ceva permanent și chiar ciudat de liniștitor legat de prezența ei, iar acum, plecase.

Prinsă în multiple crize politice și financiare post-Covid și așteptând miracolul economic promis de

prim-ministrul Liz Truss, Marea Britanie s-a oprit locului când țara a intrat într-o perioadă de doliu național de 12 zile. Totul s-a învești mântat în negru și chiar și neoanele din Picadilly Circus au pălit, înlocuite de un portret oarecum sumbru al reginei. Era un memento că, până și în secolul XXI, Marea Britanie rămăsese în miezul său un regat feudal.

Prezentatorii națiunii au adoptat haine și pălării negre și tonuri solemne în vreme ce aceeași mână de invitați în veșmintele sobre de rigoare făceau schimb de locuri pe canapelele televiziunilor vorbind plin de reverență de momentele când o întâlniseră ori o zăriseră pe regină.

În același timp, felurite firme din țară s-au străduit să arate că erau mai îndoliate decât alții. Gregg's, Domino's Pizza, Cash Converters și B&Q au fost printre primele branduri care au afișat mesaje de condoleanțe. Centre Parcs a anunțat chiar că va închide în ziua funeraliilor și va cere oaspeților să părăsească satele sale de vacanță „în semn de respect" – deși ulterior au revenit asupra planului. Supermarketul Morrisons a creat oarecare confuzie printre cumpărători eliminând bipurile de la casele cu autoscanare. Autoritățile de transport din Londra au interzis artiști ambulanți *(buskers)* care se produceau în stațiile de metrou, iar aeroportul Heathrow a deviat avioanele care treceau peste centrul Londrei.

Cei care doreau să scape de toate acestea nu reușeau mare lucru. Canalele de cumpărături și de pariuri online s-au închis. La fel și cei mai bine cunoscuți furnizori de pornografie, care în locul obișnuitului conținut au postat anunțuri pline de respect.

Dan Wootton, prezentator la postul de știri „patriotic“ GB News, s-a numărat printre sutele de celebrități care au ținut să se asigure că pelerinajul lor la Buckingham Palace pentru a lăsa un buchet de flori nu trece neobservat. A scris apoi pe Twitter: „Am dorit să revin la Buckingham Palace azi, pentru un moment de reculegere și pentru a aduce omagiul meu. Mulțimi de tineri, de bătrâni, de toate etniile și de toate categoriile. Cei mai buni dintre britanici, arătându-și respectul“.

Wootton, care își făcuse un nume atacând făcători-de-bine-doar-cu-gura, a venit însoțit de un cameraman care să-l filmeze, ceea ce i-a adus un noian de comentarii ironice pentru ceea ce a fost considerat un act perfomativ de doliu pe rețelele de socializare. Răspunsul politic a fost la fel de nelimitat. În Camera Comunelor, doamna prim-ministru Liz Truss le-a spus colegilor ei parlamentari că regina a fost „una dintre cele mai mari figuri conducătoare ale acestei lumi“. Iar liderul laburist sir Keir Starmer a descris-o drept „cel mai mare monarh al acestei mărețe țări“.

Douăsprezece zile sunt o perioadă lungă în lumea radioului și televiziunii și, pe măsură ce conținutul se împuțina, reporterii au ieșit pe străzi să-i întrebe pe oamenii obișnuiți ce gândeau. Răspunsurile au fost asemănătoare. Oamenii le-au spus jurnaliștilor că veniseră să aducă flori și să contemple porțile palatului Buckingham fiindcă era „istorie“ sau, mai simplu, „am simțit că trebuie să venim“, ori că „regina a făcut parte din viața noastră“, „mama era de aceeași vârstă cu ea“, „am venit cu copiii...“, „am dorit să-i aducem un ultim omagiu“, „am dorit să marcăm momentul“ și „este sfârșitul unei ere“.

Nimeni din cei intervievați, din câte știu eu, nu a declarat că venise să caște gura.

Nu toată lumea a intrat în joc. Într-o apariție extrem de prost aleasă, proprietăreasa unui bufet de fish-and-chip, o anume Jacki Pickett din Muir of Ord, districtul Inverness, nu doar că a sărbătorit moartea reginei, dar a postat și un filmuleț cu ea sărbătorind.

Credința lui Jacki în teoriile conspiraționiste era un lucru bine cunoscut printre localnici. Făcându-și cercetările pe Facebook, devenise o avidă QAnonistă[71] și antivaccinistă, care își petrecea timpul asaltând clienții cu pancarte care spunea că Walt Disney a fost un „pedo" responsabil de trafic de organe și de copii și că guvernul era „format din cabala cretinilor sataniști ai statului profund". „Cercetați" proclama o pancartă și „Salvați copiii" spunea alta.

Când vestea decesului reginei a ajuns la Jacki, a scris repede o pancartă proclamând: „Șopârla Liz e moartă, Podul Londrei[72] s-a prăbușit", a deschis o sticlă de vin spumant și a început să danseze în fața localului ei, stârnind supărarea oamenilor care au început să arunce cu ouă în ea. Jacki a fost apoi extrasă din localitate de polițistul local, iar vestea infamiei ei i-a determinat pe cei de la National Federation of Fish Fryers [Federația Națională a Prăjitorilor de Pește] să-i revoce calitatea de membru.

În 14 septembrie, trupul neînsuflețit al reginei a fost depus la Westminster Abbey, unde timp de cinci zile un număr de aproximativ 250 000 de oameni au stat la coadă pentru a trece prin fața catafalcului. Rapid, coada a devenit un act de stăruință spirituală care aduce într-adevăr aminte

de pelerinajele medievale. Hiperbolele s-au revărsat. *Daily Mail* a mers într-atât de departe încât să susțină că șirul de oameni putea fi văzut din spațiu, ceea ce era o absurditate complet neadevărată. Dar nimeni nu se putea îndoi că această coadă căpătase un soi de viață a ei, iar în timp ce așteptau până la 30 de ore, oamenii s-au împrietenit, au stabilit relații. Au existat chiar povești despre trecători care s-au trezit în mod aproape miraculos atrași în coadă.

Orice eveniment de masă, ca orice pantomimă, are nevoie de un răufăcător, iar acesta a avut doi. Când s-a împrăștiat zvonul că Philip Schoffield și Holly Willoughby, gazdele unei emisiuni TV, ar fi „sărit peste coadă" (un lucru pe care cei doi l-au negat vehement) a urmat reacția, iar 67 000 de oameni au semnat o petiție cerând ca aceștia să fie demiși. Episodul ne spune ceva și despre instinctele mai întunecate care zac în orice mulțime, încât aproape că poți auzi furcile agitându-se.

Manifestările sentimentelor republicane au întârziat, dar atunci când un bărbat a fost scos din Westminster fiindcă ținea o mică pancartă pe care scria „Nu e regele meu", au urmat și alte proteste. Grupuri sporadice de demonstranți au ieșit în locuri publice ținând în mâini bucăți de hârtie albă, înainte de a fi îndepărtați – amintindu-ne de protestele din Rusia împotriva dictatorului Putin și a invadării Ucrainei – deși au fost eliberați rapid.

Însă, în general, curentul presei și al sentimentului popular a fost în favoarea reginei.

În poezia sa din 1938 „Musée des Beaux Arts", poetul W.H. Auden scrie cu admirație despre maeștrii flamanzi ai secolelor al XVI-lea și al XVII-lea. Artiști care au înțeles adevărata natură a

tragediei și pentru care scenele de martiriu și de suferință pe care le-au zugrăvit se petreceau în mijlocul unei mulțimi.

Când Hristos își poartă crucea, în tabloul lui Pieter Brueghel cel Tânăr *Drumul Golgotei,* vezi oameni care se ceartă, ori părând plictisiți, șezând pe un tăpșan în timp ce doi câini sapă o groapă în pământ undeva în dreapta. Auden scrie:

How, when the aged are reverently, passionately waiting
For the miraculous birth, there always must be
Children who did not specially want it to happen.

(„Când cei maturi, cuprinși de însuflețire, cu reverență,
Miraculoasa naștere așteaptă, cum de, întotdeauna,
Vor fi copii ce astă venire nu și-o doresc defel.“)

Londra în acea săptămână a fost definitiv brueghelliană. Și, în pofida naratiunilor presei și a reportajelor sumbre, nu toată lumea care venise acolo era tristă și nici nu adusese flori. În parcul St James oameni făceau picnicuri și stăteau la coadă la înghețată cu copiii. Bebelușii urlau și trăgeau de centurile care-i țineau în cărucioare, în timp ce mămicile și tăticii lor încercau să-și croiască drum prin mulțime. O femeie mai în vârstă a leșinat în mijlocul oamenilor de pe Mall, iar paramedicii s-au luptat să o scoată dintre indivizii care o priveau iritați strângând în mâini buchete de garoafe pentru cineva cu care nu se întâlniseră niciodată.

Pe bănci ședeau bărbați cu doze de bere. Cineva legase de trunchiul unui copac o hârtie laminată cu o poezie:

We will all remember
That for comedy she had a flair
The 007 helicopter landing
And tea with Paddington Bear

(„Să ne-amintim cu toții bine am face
Că ei tare i-a mai plăcut să joace
Pe James Bond în persoană l-a văzut
Și cu ursul Paddington ceai a băut.“)

Cei mai mulți veniseră să-i aducă un ultim omagiu reginei, dar mulți veniseră să ia parte la procesiune, să vadă ce se întâmplă, să-și promoveze talentul poetic și să-l lege de copaci. Motivele mulțimilor – la fel ca misterele monarhiei – sunt o afacere complicată.

În săptămânile care au urmat, în munca mea de jurnalist, m-am întâlnit cu mai mulți oameni – un fost diplomat, un fost ministru și o personalitate a televiziunii – care o cunoscuseră pe regină. Fiecare dintre ei s-a luminat la față când l-am întrebat cum era în realitate, iar apoi s-a străduit să o descrie. Avea „simțul umorului“ a fost una dintre observațiile comune, dar mi s-a spus și că era „foarte inteligentă“, „bine informată“, înclinată spre „remarci dezinvolte, dar pline de înțeles“ și avea „o aură“ pe care nici unul dintre ei nu a știut să o definească.

Scenariștii și regizorii sunt obsedați de ceva ce se numește „statut“ sau rang, care este un fel de ordine ierarhică a personajelor de pe scenă sau dintr-un film. Un „statut înalt“ poate fi transmis printr-o serie de factori cum ar fi limbajul corpului, accentul și profesiunea, iar dacă un personaj capătă un titlu de rege, regină, președinte sau prim-ministru, atunci treaba e ca și făcută. Cei mai mulți dintre noi

suntem condiționați să privim cu respect președinții, regii și reginele pur și simplu din cauza titlului lor. Acesta e suficient ca să-i înalțe, să-i facă interesanți și puternici. Îi așază pe un piedestal și le conferă onoare.

Maiestatea Sa Regina s-a întâlnit cu toate numele mari ale secolului XX. De la John F. Kennedy la Winston Churchill, de la Morecambe și Wise la Charlie Chaplin, de la Margaret Thatcher la Nelson Mandela. Într-o lume a regilor și reginelor, ea a fost Regina, asul din pachetul de cărți, iar drept urmare avea un statut extraordinar. Poate că veneraţia pe care o simțeau acele persoane bine educate și de succes pe care le întâlnisem după moartea ei era reală, dar mi-e greu să-mi reprim bănuiala că nu se datora și acelui statut pe care ea îl avea și numai mulțumită titlului ei.

La fel ca multe alte nume memorabile din istorie, de la Che Guevara la Alexandru cel Mare, de la Elton John la Coco Chanel, regina a muncit din greu să-și păstreze imaginea, iar esențială pentru succesul ei a fost virtutea de a ști să păstreze tăcerea. În toată viața ei, nu a dat un interviu, nu i-au scăpat povești din viața ei particulară, iar cu ajutorul consilierilor rareori i s-a întâmplat să nu știe care e starea de spirit a supușilor ei. Ajutată și sprijinită de o presă binevoitoare și de o clasă politică ce nu s-a îndoit nicicând de rolul ei, exista prea puțin material la îndemână chiar și pentru cei mai înrăiți republicani. Marele triumf al Elisabetei a fost acela de a păstra misterul rolului ei, iar uneori, pentru asta, a trebuit să fie neîndurătoare.

În anii 1930, tânăra prințesă Elisabeta și sora ei Margaret au primit o guvernantă. Scoțianca Marion Crawford avea cam douăzeci și ceva de ani când a

început să lucreze la palat și a rămas în serviciul familiei Windsor până ce Elisabeta s-a măritat cu Philip în 1947. La vremea aceea, „Crawfie" avea treizeci și nouă de ani și practic își consumase propria fericire și șansă de a avea copii fiind în serviciul viitoarei regine.

În copilărie, prințesele regale își vedeau părinții o dată pe zi, iar în timpul celui de-a Doilea Război Mondial, ele au locuit la Windsor în vreme ce regele George și mama lor rămăseseră la Londra, așa că se vedeau doar rar. „Crawfie" și o altă servitoare, Margaret MacDonald (zisă Bobo)[73], au devenit astfel părinți surogat și confidente ale fetelor. Pensionată în 1947 și căutându-și o activitate, Crawford a început să scrie pentru o publicație americană, *The Ladies' Home Journal*, iar în 1950, cu permisiunea reginei Elisabeta (viitoarea regină-mamă), a scris o carte intitulată *Micuțele prințese* despre viața ei alături de cele două fete. Dar înainte ca aceasta să apară, familia regală s-a răzgândit. Ceva a nemulțumit-o pe regina consoartă de atunci, astfel că a declarat că guvernanta „și-a pierdut mințile". De atunci înainte, această femeie, care literalmente își sacrificase cei mai buni ani ai vieții în slujba familiei regale, „nu a mai existat". Ce secrete să fi dezvăluit ca să merite un asemenea tratament? Ei bine – rămâne un mister. Cartea nu a fost scrisă doar cu afecțiune, ci și pe un ton lingușitor. Sugera însă că regele devenise cam ursuz în timpul războiului și că regina-mamă nu avea o părere bună despre Wallis Simpson, iubita lui Eduard al VIII-lea și nevasta acestuia după abdicare, dar acestea nu erau acuzații scandaloase, iar Eduard însuși avea să-și publice propriile

memorii în anul următor care făceau aluzie la aceleași lucruri.

Nu – ceea ce făcuse Crawfie era o încălcare a convenției dintre stăpân și servitor. Ideea era că a lucra pentru membrii familiei regale era o răsplată suficientă și faptul de a-i reduce la statutul de simple ființe umane vorbind despre ei era o trădare de neiertat. Nu i s-au mai trimis obișnuitele felicitări de Crăciun ori de ziua de naștere, iar scrisorile lui Crawfie au rămas fără răspuns. Femeia a făcut apoi două tentative de suicid și s-a mutat în apropiere de Balmoral, în speranța că într-o bună zi avea să întâlnească vreuna dintre vechile cunoștințe și să obțină o împăcare. Dar acel moment nu s-a produs niciodată.

Crawford a murit în 1988, dar nu i s-a trimis nici o coroană și nu a existat nici o mențiune. E fost eliminată din povestea reginei cu o eficiență și cu lipsă de îndurare ce umilesc orice propagandist sovietic. Eliminarea nemiloasă a unui slujitor atât de devotat spune mult despre puterea și acel *modus operandi* al „Firmei", cum mai este numită instituția monarhică în Marea Britanie. Când exilatul prinț Harry și-a publicat autobiografia, *Rezerva*, în 2023, establishmentul l-a urmărit cu o ferocitate care de obicei este rezervată vulpilor. Un articol din ziarul conservator *Daily Telegraph* trâmbița „Ducele de Sussex își plânge de milă", cerând ca aceasta „să nu arunce o umbră asupra încoronării", iar comentatori regali s-au prezentat să-l atace pe prințul rătăcitor și să dea vina pe soția lui americancă.

Monarhia are nevoie de inimi de piatră, de perpetuarea mitului și de o armată de lachei. Are de asemenea nevoie de fum și de oglinzi și de

promisiunea unei recompense. Au fost puține ocaziile în timpul domniei reginei când s-a făcut un calcul greșit, dar una s-a ivit în 1969 când mașina de făcut fum a fost oprită deliberat de familia regală însăși.

În acel an, pentru a marca ascensiunea prințului Charles pe poziția de prinț moștenitor, prinț de Wales, care a culminat cu o bizară și artificială învestitură la Caernarfon Castle de 1 iulie, familia regală, la sugestia secretarului de presă William Heseltine, a permis unei echipe de televiziune să facă un documentar, aprobat în prealabil, despre viețile lor. Ideea era ca monarhia, pentru a nu părea izolată de Marea Britanie a dinamicilor ani 1960, „the Swinging Sixties", să fie prezentată într-o nouă lumină care să asigure o nouă relevanță Firmei.

Dar a fost – cel puțin din perspectiva familiei Windsor – un dezastru. Dintr-o lovitură, aura de mister a reginei s-a făcut praf, ca un fazan împușcat de la mică distanță de un tun antiaerian, pe măsură ce membrii familiei s-au arătat a fi niște ființe umane normale, chiar dacă excentrice. Într-o scenă, Philip se plânge cu glas tare de mâncarea soției sale la un grătar pe o câmpie din Scoția. În alta, tânărul Edward izbucnește în plâns când Charles din greșeală îl lovește cu o coardă desprinsă dintr-un violoncel.

La fel ca momentul de la sfârșitul *Vrăjitorului din Oz*, când cortina este trasă deoparte pentru a ni-l arăta pe Oscar Zoroaster [care nu este vestitul vrăjitor stăpân peste Oz, ci doar un magician obișnuit], Elizabeth Windsor a fost înfățișată ca o persoană plăcută, oarecum detașată și foarte *posh*, o mamă care conduce un Land Rover și se uită la televizor. În spatele zidurilor întinselor ei palate, nu

era decât o ființă obișnuită, care numai și numai prin naștere ajunsese conducător ereditar al Marii Britanii și al altor 32 de țări.

Filmul a mai fost difuzat o singură dată, cu ocazia Jubileului de Argint al reginei din 1977, după care a fost pus la păstrare. Ideea de regalitate trăiește și moare prin aura de mister. Or, arătându-ne ce se află sub veșmântul regal, casa de Windsor a riscat să-și facă ceea ce i-a făcut regina prințului Philip cu grătarul.

***

Unul dintre argumentele împotriva republicanismului din Marea Britanie este că „nimeni nu se descurcă mai bine" decât actuala familie regală ale cărei genealogie și existență de o mie și ceva de ani în slujba poporului nu ar putea nicicând să fie repetate de simpli „politicieni". Este într-adevăr un argument convingător, sau ar trebui să fie, dacă istoria monarhilor britanici nu ar deborda de abominabili regi și regine.

Răposata Elisabeta a II-a a fost excepția, nu regula, iar dacă mergi înapoi dincolo de domnia ei, e greu să găsești pe cineva care ar putea egala extraordinarul timp petrecut de ea pe tron.

Tatăl ei George al VI-lea (numit în familie Bertie) a primit coroana după abdicarea fratelui său și a făcut tot ce i-a stat în putință în timpul războiului, deși nu își dorise nici o clipă această îndeletnicire și a fost mereu depășit. O copilărie nefericită cu un tată oribil și dominator, îngemănată cu presiunile extraordinare ale răspunderilor pe timp de război i-au agravat bâlbâiala ce-l complexa și l-au făcut un fumător înrăit, ceea ce a dus la moartea sa la doar cincizeci și șase de ani.

Bertie era de asemenea băutor, iar cantitățile de whisky pe care le îngurgita au fost motiv de îngrijorare înainte chiar de a deveni rege. Suferind de crize de furie incontrolabilă, a fost descris la un moment dat de fotograful curții, sir Cecil Beaton, drept „un tânăr înapoiat", chiar dacă Beaton a acceptat banii pentru a populariza imaginea ce susținea un regat feudal.

Fratele mai mare al regelui, cuceritorul Eduard al VIII-lea (devenit mai târziu duce de Windsor) – mult timp prezentat lumii drept un om al poporului, care a renunțat la tron din dragoste pentru Wallis Simpson – era de fapt un bețiv antisemit, admirator al lui Hitler, care nu a lăsat tronul, ci a fost împins să o facă. Cât despre acea mare poveste de dragoste? Ei bine, Wallis nu-l iubea prea tare și a făcut tot ce a putut să scape de relație.

În cartea lui Andrew Lownie *Traitor King*, o abordare exhaustivă a chestiunii abdicării și căsătoriei lui Eduard, se povestește că Wallis „i-a sugerat să renunțe la căsătorie", autorul citând-o pe prietena acesteia Constance Coolidge, care ar fi declarat la vremea respectivă: „Vă puteți imagina o soartă mai teribilă decât să fii obligată să trăiești public la înălțimea legendei unei iubiri pe care nu o simți? Să fii nevoită să ai în față... un băiat de vârstă mijlocie care nu are alt scop în viață decât iubirea posesivă față de tine?"

Nereușind să scape din căsnicia cu Eduard, soția sa a căutat consolare la alții. Doamna Simpson avusese deja o relație cu un vânzător de mașini la mâna a doua, Guy Trundle, în timpul relației cu regele, iar la doi ani după abdicare a avut o nouă aventură cu William Bullitt, ambasadorul Statelor

Unite în Franța. Captiv mitului marii lor „povești de dragoste", înspăimântătorul cuplu s-a împrietenit cu naziștii și – după cum demonstrează Lownie în *Traitor King* – obișnuia să-l elogieze pe Hitler în spatele ușilor închise.

În iunie 1940, don Javier Bermejillo, un diplomat spaniol, a raportat superiorilor săi că Eduard dădea vina pe „evrei, roșii și Foreign Office" pentru război și susținea că viitorul prim-ministru Anthony Eden ar trebui pus cu spatele la zid și împușcat. În ajunul Anului Nou din 1962 au apărut documente germane care arătau cât de semnificativă a fost complicitatea lui Eduard cu naziștii. Un personaj demn de încredere precum Noël Coward a scris în jurnalul său: „Documente secrete ne arată acum perfidia sa pronazistă, de care personal am fost întru totul conștient la vremea respectivă. Săracul de el, ce nemernic monumental a fost mereu".

În anii postbelici, acești doi oameni oribili au călătorit în lumea întreagă, manifestându-și disprețul pentru gazde, prieteni loiali și servitori, în timp ce căutau mijloace să-i stoarcă de bani și să obțină pentru Wallis titlul de Alteță Regală după care tânjea. La fel ca pe Coco Chanel, statutul lor și prieteni bine plasați, inclusiv Winston Churchill, i-au protejat de acuzații pentru crime de război, iar legătura lor cu familia regală continuă să o facă chiar și după moartea lor.

Perniciosul mit al lui Eduard și al doamnei Simpson și al „marii lor povești de iubire" care nu a fost eclipsează în continuare adevărul vieții lor dezgustătoare din unicul motiv că majoritatea britanicilor sunt încurajați să fie fermecați de

monarhie și chiar și de cele mai rele exemplare ale ei.

Aşchia nu sare departe de trunchi, iar George al V-lea – tatăl sclerozat al lui Eduard și Bertie – a fost chiar mai rău decât fiii săi. Deranjat de epilepsia de care suferea al cincilea băiat al său, John, s-a îngrijit ca acesta să fie ascuns. Refuzând să ofere azil vărului său țarul Nicolae al II-lea, soției acestuia Alexandra și celor cinci copii ai lor, ca să nu-i afecteze popularitatea, i-a lăsat să fie asasinați de bolșevici în iulie 1918. În restul timpului, a fost un snob, un personaj plictisitor, un ignorant și o pacoste.

Churchill l-a auzit mărturisindu-i la un moment dat contelui de Derby: „Tatălui meu i-a fost frică de mama lui, mie mi-a fost frică de tata, și al naibii să fiu dacă nu am să mă îngrijesc ca băieților mei să le fie frică de mine".

George al V-lea, ca aproape toți regii acelui secol, nu era prea școlit, cu siguranță nu era foarte citit, era lipsit de discernământ și nu avea strop de spirit, farmec sau măcar abilitatea de a spune cât de cât decent o anecdotă. Fiindcă s-a întâmplat să fie rege într-un moment de criză națională a fost promovat ca omul care a unit și a mobilizat imperiul în Primul Război Mondial, dar la mijloc nu era decât iconografie. Disprețuia arta, ura să pozeze pentru portrete, iar când s-a hotărât să renunțe la băutură în timpul războiului nu a fost deloc fericit acei patru ani. Faimoasele sale ultime cuvinte „bugger Bognor" („pe mă-sa cu Bognor") au fost rostite de fapt cu un deceniu mai devreme când, plictisit, a respins încercările autorităților orașului de a adăuga „Regis" la numele acestuia.

Tatăl său, Eduard al VII-lea, Eduard the Caresser [Alintătorul], a fost un playboy incapabil, hedonist, popular, care s-a culcat cu nevestele prietenilor săi, a procreat duzini de copii ilegitimi lăsând lacrimi în urma sa. Mama lui, Victoria, a avut partea ei de farmec și de putere – dar a preferat să petreacă vreo 40 de ani în doliu după moartea soțului ei, fiind rareori văzută în public. Era renumită pentru reacțiile ei de mânie, putea fi încăpățânată ca nimeni altcineva și era o mare susținătoare politică a conservatorilor. Reacțiile ei erau șovine și tiranice. Și ne spune mult despre ceilalți monarhi faptul că, în pofida acestor neajunsuri, a fost probabil unul dintre cei mai buni dintre ei.

Unchiul ei, William al IV-lea, era un susținător al drepturilor proprietarilor de sclavi din Indiile de Vest, care și-a abandonat nevasta și copiii. George al IV-lea a fost un jucător de cărți leneș și plin de datorii și băutor înrăit, care este amintit că l-ar fi învins pe Napoleon, deși n-a avut nici un fel de contribuție. S-a opus emancipării catolicilor și a cheltuit bani pe care nu-i avea pe frivolități și pe proiecte menite să-i satisfacă propria vanitate.

Înainte de a deveni rege în 1820, adunase datorii record de aproximativ 630 000 de lire sterline, echivalentul a 60 de milioane în 2023.

Ducele de Wellington l-a caracterizat drept „cel mai rău om pe care l-a cunoscut vreodată, cel mai egoist, cel mai fals, cel mai dezagreabil, lipsit de orice calitate compensatorie".

Și așa mai departe. George al III-lea: plăcut, dedicat îndatoririlor sale, dar nebun; necioplitul George al II-lea și-a petrecut cea mai mare parte a timpului la Hanovra; iar George I era un șobolan interesat de avere și afemeiat care a ajuns pe tron

doar printr-o tehnicalitate [fiind unicul succesor rămas în viață al stră-străbunicului său Iacob I].

Înainte de a ajunge regele Angliei a fost probabil răspunzător de un asasinat. Când tânăra sa soție Sophia i-a răspuns la infidelitate luându-și ea însăși un amant, pe aventurierul suedez contele Philip Christoph von Königsmarck, iar apoi a făcut greșeala să se îndrăgostească de el, cei doi au hotărât să fugă împreună. Ceea ce a fost prea mult pentru George, principele elector de Hanovra, care s-a hotărât să-i oprească: înainte ca amorezii să plece, curtenii lui George l-au ucis pe Philip. Corpul lui a fost aruncat apoi în apele râului Leine. Iar ca răzbunarea să fie deplină, căsătoria lui George cu Sophia a fost dizolvată din cauza „abandonului" ei, iar Sophia a fost apoi închisă într-o casă de lângă Hanovra în vreme ce George s-a căsătorit cu altcineva. Sophia și-a petrecut restul vieții în arest la domiciliu, în vreme ce fostul ei soț a devenit rege al Angliei.

Mergând mai departe înapoi, vom găsi pentru oricare dintre binevoitorii și completamente inutilii urmași la tron, cum ar fi complet ștearsa și dureros de timida regină Anne, o duzină de incompetenți, playboy, șarlatani, psihopați, proprietari de sclavi și ucigași în masă. William și Mary au invadat Irlanda– chiar dacă au fost invitați să o facă – pentru a prelua puterea de la incompetentul Iacob al II-lea, provocând durere și vărsare de sânge, ale căror urmări continuă să reverbereze până în zilele noastre. Cei din familia Stuart au fost până la unul niște nepricepuți care au aruncat națiunea într-o serie de războaie civile fără sfârșit, lăsând cicatrici adânci vreme de secole.

Războaiele Civile Engleze, care s-au purtat între 1642 și 1651, au provocat moartea a 150 000–200 000 de oameni într-o țară care avea cinci milioane de locuitori.

Regina Elisabeta I a devenit azi o figură iconică, încât ne e ușor să uităm ce enigmă a fost ea pentru vremea ei, în mod deliberat opacă – poate fiindcă niciodată nu a fost întru totul sigură de tronul ei. Iar domnia ei a fost la fel de sângeroasă precum cea a surorii ei vitrege, Maria. Cei mai mulți britanici, trăind în cultul inimitabilei noastre istorii naționale, nu stau să se gândească prea mult la asta. Iar pentru multe generații, tradiția cărților de dinainte și de după război cu istoria epurată de „regi și regine" din seria Ladybird Histories „Kings and Queens" a transformat chiar și pe cei mai respingători monarhi dacă nu în eroi, măcar în „personaje interesante".

Să-l luăm pe tatăl psihopat al Elisabetei și al Mariei, Henric al VIII-lea, în mod cert unul dintre cei mai răi dintr-un grup de oameni foarte răi are au ocupat tronul Angliei. Cu toate acestea, rămâne preferatul realizatorilor de filme și este adesea vândut drept un rege plin de culoare și un personaj romantic. Acesta este tiranicul Henric al VIII-lea, tăietor de capete de soții și ucigaș de prieteni, a cărui domnie de 36 de ani a lăsat moștenire izolaționismul și războiul civil și care a ordonat execuția a 57 000 de oameni. A cărui hotărâre de a închide mănăstirile a lăsat mii de oameni fără ocupație, să umble fără căpătâi prin țară, și a cărui Lege de pedepsire a vagabonzilor și cerșetorilor din 1536 a avut ca rezultat execuția altor câteva mii de astfel de oameni.

E cât se poate de evident că regele Henric al VIII-lea a fost un Stalin în haine medievale și poate că ar

fi timpul să începem să-l vedem așa și nu ca pe simpaticul grăsan căruia îi plăceau luptele cu lancea dintre călăreți, petrecerile, fetișcanele și copanele de pui.

Așa că să-i mulțumim lui Dumnezeu pentru regele Henric a V-lea. Regele pe care istoricul K.B. McFarlane l-a numit „cel mai mare om care a domnit peste Anglia". Acest impunător monarh medieval. Marele general, om al poporului, învingător al viclenilor francezi, care era iubit de toată lumea și, în plus, ținea magnifice discursuri.

Puteți să ghiciți ce urmează?

* * *

Ei bine, probabil că nu, fiindcă vom începe cu fiul său, Henric al VI-lea.

Eroii, precum paltoanele din păr de cămilă și seturile de fondue, ies și revin în modă. În zilele noastre, Henric al V-lea este văzut ca unul dintre monarhii cei mai remarcabili ai Angliei, însă mulți ani după moartea sa, faima sa a fost eclipsată de cultul pentru fiul său. Henric junior a ajuns pe tronul Angliei la nouă luni, la moartea prematură a tatălui său în 1422, iar peste trei luni a devenit și rege al Franței când Carol al VI-ea a murit. A fost primul și unicul monarh care a domnit peste cele două țări, dar marile speranțe ale unei noi epoci s-au destrămat rapid, căci, crescând, a manifestat semnele unei debilități mintale probabil genetice.

În copilăria sa, regatul a fost guvernat de un consiliu de regență ai cărui membri se certau, provocând destul de mult haos, dar atunci când a preluat el puterea în 1437, s-a văzut rapid că nu avea nici una dintre abilitățile de conducător ale tatălui său, ci semăna mai degrabă cu bunicul său, Carol al VI-lea al Franței, care în ultimii ani ai vieții

fusese poreclit Le Fou (Nebunul). Paranoic și delirant, Carol ajunsese să creadă că este Sfântul Gheorghe și că trupul lui era de sticlă, ceea ce l-a făcut să poarte haine întărite cu bare de fier, care să-l protejeze, pentru a nu se sparge.

Când paranoic, când pios, comportamentul de nestăpânit al lui Henric al VI-lea a dus, pe de o parte, la înființarea Colegiului Eton în 1440, dar și la pierderea tuturor posesiunilor franceze, cu excepția Calaisului, în urma înfrângerii din bătălia de la Castillon din 1453. Regele în vârstă de treizeci și unu de ani a suferit atunci un accident cerebral semnificativ, după care a rămas mut și a început să sufere de halucinații pe care unii istorici le consideră a fi fost simptome de schizofrenie catatonică.

În vidul creat, a apărut vărul său, Richard, duce de York, iar lupta dinastică de 32 de ani dintre casele Lancaster și York, cunoscută sub numele de Războiul Rozelor, a început. Richard a murit în bătălia de la Wakefield în 1460. Un an mai târziu, fiul lui York, Edward, a fost încoronat ca regele Eduard al IV-lea. Henric a plecat în exil, a fost repus scurt timp pe tron în 1470, dar a sfârșit asasinat în mai 1471 în Turnul Londrei.

Unicul dar al lui Henric al VI-lea pentru posteritate a fost că a demonstrat că regula primogeniturii nu e defel o idee bună. Dar în ciuda lipsei sale totale de calități de conducător și a domniei sale haotice și dezastruoase, la un deceniu după ce a murit, era cât pe ce să fie sanctificat.

În 7 februarie 1486, o fată pe nume Alice Newnett, despre care se credea că murise de ciumă cu câteva zile mai înainte, s-a ridicat din sicriu și a început să respire precipitat. Părinții ei au pus miracolul pe seama rugăciunilor adresate regelui

răposat. În același an, un bebeluș pe nume Miles Freebridge, care înghițise o insignă de pelerin al Sfântului Thomas Becket și era pe cale să se sufoce, a scuipat-o când numele lui Henric a fost invocat. În total s-au adunat 300 de miracole atribuite sfântului rege Henric în perioada 1481–1500, iar cultul a crescut, cu pelerinaje la mormântul său din capela St George de la Windsor, unde s-au mai produs și altele.

Dezvoltarea acestui cult a fost în parte un act de abilă propagandă a noii dinastii Tudor. Ideea prinsese contur în anii 1470 după ceea ce a fost perceput ca martiriul sfântului rege Henric, dar mai târziu a servit intereselor nepotului regelui detronat, anti-yorkistul Henric al VII-lea, care a luat puterea în 1485, devenind primul rege Tudor al Angliei. Într-o epocă a existențelor scurte și fără jurnaliști care să verifice acuratețea faptelor, mitul lui Henric al VI-lea a prosperat, iar domnia sa haotică a ajuns să fie considerată retrospectiv un soi de epocă de aur. Altă epocă de aur.

Fiul lui Henric al VII-lea, care a devenit Henric al VIII-lea în 1504, a distrus șansele unchiului său de a fi sanctificat prin Reformă și a început în schimb să lucreze, fără prea multă subtilitate, la similaritățile dintre el și Henric al V-lea. Cucerit de așa-numitul dinamism al predecesorului său și dorind să profite de pe urma lui, Henric al VIII-lea a plagiat chiar și marea cucerire a acestuia, invadând nord-estul Franței în 1513. Și chiar dacă aventurile noului rege în Franța au fost, potrivit descrierii istoricului Keith Dockray, „umbra palidă a campaniei de la Azincourt [Agincourt]“, au dat măcar naștere unei biografii engleze, *The First English Life of Henry V*. Cartea publicată anonim în

1514 a fost atribuită ulterior „Traducătorului lui Livius", fiind în mod clar o copie a istoriei în limba latină *Vita Henrici Quinti* a scriitorului de secol XV Tito Livio Frulovisi. Lucrarea lăuda „manierele virtuoase, cuceririle victorioase și excelentele maxime" ale lui Henric al V-lea și pretindea că se baza parțial pe mărturiile lui James Butler, al 4-lea conte de Ormond, care luptase alături de rege în Franța. Cartea este sursa principală a legendei rebelului prinț Hal – asupra căruia revenim de îndată.

În anii 1540 a urmat o altă biografie scrisă de Edward Hall, intitulată fără prea mult talent *The Union of the Two Noble and Illustre Famelies of Lancastre [and] Yorke (Uniunea celor două nobile și ilustre familii de Lancaster și York)*. Autorul l-a înfățișat pe Henric ca un personaj cristic care se transformă dintr-un fiu năbădăios de rege într-un măreț rege de drept divin: „Acest prinț era un păstor pe care turma sa l-a iubit și căruia i-a dat ascultare".

Când Elisabeta I a urcat pe tron în 1558, legenda lui Henric al V-lea drept unul dintre cei mai mari regi englezi, dacă nu chiar cel mai mare, era împământenită. Extrem de influenta *Cronică a lui Raphael Holinshed*, publicată prima oară în 1577, a servit drept sursă de inspirație a piesei anonime *The Famous Victories of Henry the Fifth*, care a fost jucată la Londra la mijlocul anilor 1580. A urmat faimoasa trilogie a lui Shakespeare, scrisă între 1597 și 1599, ce se compune din *Henric al IV-lea Partea 1* și *2* și *Henric al V-lea*. Acestea toate au popularizat și au cimentat locul lui Hal în psihicul englez.

Povestea regelui așa cum a fost ea abordată de Shakespeare s-a imprimat în mințile britanicilor în mare parte fiindcă majoritatea am învățat despre ea la școală ori am văzut versiuni cinematografice pe marele ecran sau la televizor, dar în cazul în care nu sunteți familiarizați cu ea, iată în continuare un scurt rezumat:

Regele Henric al IV-lea are probleme atât domestice, cât și politice. Fiul său abătut de la calea cea dreaptă, Hal, își bea viața prin taverne dubioase, în vreme ce un rebel galez pe nume Glyndwr îi dă regelui de furcă în vest, iar foștii săi aliați, familia Percy, îl lovesc din spate în nord. Harry Percy, zis și Hotspur, este tot și-ar dori regele să fie fiul său: nobil, virtuos și curajos – dar iresponsabilul său fiu și moștenitor e indiferent la toate acestea și își petrece zilele îmbătându-se cu un pierde-vară pe nume sir John Falstaff. Dar – iată ce întorsătură – totul e joc, iar Hal intenționează să pună capăt „desfrânatei trândăvii", ceea ce se va întâmpla când Hal salvează viața tatălui său în victorioasa bătălie de la Shrewsbury. În *Partea a 2-a*, care este un fel de *Imperiul contraatacă* din *Războiul stelelor*, îi regăsim pe tată și fiu reconciliați înainte de moartea bătrânului rege; Hal devine regelui Henric al V-lea și îi întoarce spatele lui Falstaff pentru a se ocupa de niște răzmerițe locale înainte de a porni la cucerirea Franței.

Henric al V-lea ni-l înfățișează pe Henric adunând o oaste de tâlhari și de neisprăviți și, în pofida tuturor așteptărilor, învingându-i pe îngâmfații francezi în bătălia de la Agincourt, înainte de a câștiga inima unei prințese și de a se întoarce triumfător ca rege *de facto* al celor două țări. Este un excelent monomit îmbunătățit de

Shakespeare prin evoluția lui Hal într-un personaj matur, plăcut. Pe de o parte un rebel hamletian fără cauză, pe de altă parte un James Bond de sfârșit de secol XVI și orator inspirațional.

Nu e o surpriză faptul că persistă ca personaj în sfera politică și culturală, fiind adesea amintit de toți, de la politicieni la sportivi. Mai mult, într-un șir foarte lung de monarhi psihopați, preocupați de sine și profund dezamăgitori, acest om de acțiune atrăgător este cineva cu care Anglia se poate mândri. Cineva care, asemenea celor mai buni eroi naționali, îi face pe oamenii care trăiesc acolo unde s-a născut el în urmă cu 500 de ani să se simtă mulțumiți de soartă datorită faptului că sunt din același loc.

Precum căpitanul Scott, Henric al V-lea, cu campania sa împotriva urâtului dușman de peste mare, a devenit eroul potrivit pentru o națiune aflată în război în secolul XX. În septembrie 1914, la o lună după intrarea în război și în urma primului angajament major al Forței Expediționare Britanice în bătălia de la Mons, romancierul Arthur Machen – unul dintre acei scriitori angajați de Biroul de Propagandă de Război din Casa Wellington – a scris o scurtă povestire pentru *London Evening News*. Intitulată *The Bowmen [Arcașii]*, era povestea unor arcași uriași care au apărut miraculos în spatele trupelor britanice dominate numeric în bătălie și care au început să tragă cu săgeți uriașe în liniile germane.

Fiind scrisă la persoana întâi și fără a fi semnalată ca ficțiune de către ziar, i-a indus pe mulți cititori în eroare, ajungând să se creadă că armata lui Henric al V-lea de la Agincourt venise în ajutorul băieților.

Povestea a fost reluată de ziare locale și de reviste parohiale, iar mai târziu a apărut în culegerea lui Machen intitulată *The Bowmen and Other Legends of the War*. Dar la vremea aceea, în pofida faptului că autorul a menționat clar în introducere că era o lucrare de ficțiune, aceasta avea de acum propria ei viață, iar oamenii începuseră chiar să susțină că îi văzuseră cu ochii lor pe arcași. Evenimentul a continuat să fie relatat ca adevărat și peste câteva decenii de către cei care cred de pildă în îngeri, iar mitul continuă să fie propagat și azi pe YouTube și în diverse reviste.

„Oamenii sunt ciudați", după cum a spus Jim Morrison, solistul formației The Doors.

Peste treizeci de ani, în 1944, a fost turnată versiunea color a lui *Henric al IV-lea* cu Lawrence Olivier, finanțată parțial de unitatea de propagandă din timpul războiului, Ministerul Informațiilor, cu scopul explicit de a-i mobiliza pe britanici în acei ultimi ani de război. Filmul ne înfățișează Marea Britanie (în special Anglia) ca o țară care s-a împotrivit vreme îndelungată tiranilor și „străinilor". Personajul principal interpretat de Lawrence Olivier, la vremea aceea cel mai respectat actor al țării, conduce o bravă bandă de frați britanici (incluzând scoțieni și galezi) împotriva forțelor continentale. Toate acestea au avut o mare rezonanță înaintea Zilei Z. Filmul a fost un mare succes și, inevitabil, a creat o legătură între efortul național din timpul războiului și un anume „spirit" intrinsec ce reverberează până departe în trecut.

De atunci, milioane dintre noi au crescut studiind una sau mai multe dintre aceste piese și mai multe milioane au văzut versiunile teatrale, cinematografice sau de televiziune în care Henric

este portretizat nu doar de Lawrence Olivier, ci și de Kenneth Branagh (1989), Tom Hiddleston (2012) și Timothée „Hal" (da, chiar așa) Chalamet (2019), ba chiar și – într-un audiobook din 1995 intitulat *A Prince's Choice* – de regele Carol al III-lea.

Hal al lui Shakespeare este un personaj enigmatic și în mare măsură un om de toate zilele. Genul de rege cu care ai putea să bei ceva, să împarți o pungă de alune și să râzi – înainte de a-l urma până „la zidul spart".[74] La fel ca în cele mai bune mituri despre falșii eroi din această carte, există și aici suficient adevăr istoric spre meritul personajului. Este adevărat, de pildă, că Henric (Hal) a avut nemulțumiri legate de tatăl său, deși asta nu are nimic de a face cu comportamentul rebel al băiatului.

In 1398, când Hal avea doisprezece ani, tatăl său, Henry Bolingbroke, a fost forțat să plece în exil, iar vărul tatălui său, regele Richard al II-lea, l-a luat ostatic pe Hal. Relația dintre băiat și unchiul său a fost una bună, iar unii istorici au speculat că, atunci când Henric senior a revenit și a câștigat tronul ucigându-l pe Richard, Hal s-a împotrivit asasinării mentorului său. Peste cinci ani, în iunie 1405, în urma unor revolte împotriva domniei sale, Henric al IV-lea a ordonat uciderea arhiepiscopului de York, Richard Scrope. La scurt timp după aceea, regele s-a îmbolnăvit de o misterioasă boală de piele, care era probabil lepră, dar mulți din vremea aceea dominată de superstiție au considerat că boala era „un semn". Bolingbroke comisese un regicid, iar acum ucidea arhiepiscopi, așa că leziunile acelea ciudate de pe pielea sa nu puteau fi o coincidență.

Pe măsură ce starea regelui s-a înrăutățit, steaua lui Hal s-a ridicat, iar din 1408, de la douăzeci și doi de ani, a devenit *de facto* regent, spre imensa consternare a tatălui său. Biografii și Shakespeare menționează o reconciliere a fiului cu tatăl său, Henric al IV-lea, când acesta era pe patul de moarte în martie 1413, dar în competiția pentru succesiune asemenea momente de rămas-bun dintre fiul risipitor și tată nu se produc niciodată.

Henric a fost încoronat în 9 aprilie 1413, iar după aceea, potrivit biografiilor săi timpurii, Hal s-a schimbat.

Cronicarul Thomas Walsingham, care a trăit acele evenimente, a scris că, îndată ce noul rege a fost uns, acesta s-a transformat într-un „alt om, plin de modestie, onestitate și gravitate", iar lucrările lui Hall și ale traducătorului anonim merg pe aceeași linie.

Mitul hedonistului și băutorului Hal, petrecându-și timpul cu un bețivan și uneori tâlhar la drumul mare precum sir John Falstaff, este în mare parte o ficțiune. Dar Shakespeare l-a creat pe Falstaff după un personaj real, prietenul lui Henric al V-lea, sir John Oldcastle, care a fost în campanie alături de el în Țara Galilor și care, asemenea lui Falstaff, i-a pricinuit necazuri prințului, dar nu de genul celor descrise în piese.

Oldcastle era „lollard", discipol al acelei mișcări protoprotestante care ataca doctrina catolică, inclusiv noțiunea de „transsubstanțiere" (credința că pâinea și vinul se transformă prin euharistie [împărtășanie] în trupul și în sângele lui Hristos). Lollarzi erau considerați eretici care, printre altele, credeau că botezul și spovedania sunt inutile – ceea ce reprezenta o poziție radicală la vremea aceea. Pe

măsură ce mișcarea a devenit tot mai militantă și explicit politică a ajuns pe un curs de coliziune cu Biserica și cu statul, dar prietenia lui Oldcastle cu prințul i-a oferit protecție. Lucrurile s-au schimbat în 1413 – cu doi ani înainte de Agincourt – când sir John a fost acuzat de erezie de către arhiepiscopul de Canterbury, Thomas Arundel. Noul rege a intervenit, iar Oldcastle a reușit să scape, doar pentru a se pune în fruntea unei insurecții ratate împotriva vechiului său prieten.

Oldcastle a scăpat din nou, dar peste alți patru ani a fost prins la Welshpool, dus la Londra și pus în ștreang, după care s-a dat foc spânzurătorii. În cartea sa *Foundation: The History of England*, Peter Ackroyd povestește că: „În ultimele sale cuvinte înainte de moartea sa dureroasă, a declarat că se va ridica din nou după trei zile. În realitate, resurecția sa a durat ceva mai mult. În secolul al XVI-lea a devenit un soi de protomartir al protestantismului... unul dintre motivele pentru care Shakespeare s-a simțit obligat să-i schimbe numele în Falstaff".

Oldcastle nu fost, de fapt, un oarecare personaj comic, ci o figură extrem de complexă, iar Hal nu era prințul rebel, cu inimă bună și iubit, ci tipul de individ care prăjește oameni de vii în timp ce sunt spânzurați. A arde de viu pe spânzurătoare nu este tocmai material de comedie, așa că Shakespeare l-a transformat pe Oldcastle în Falstaff companion de rele, care însă îl pregătește pe Hal pentru povestea izbăvirii sale.

La fel cum apostolul Pavel (ulterior Sfântul Pavel) are parte de propria iluminare pe drumul Damascului, iar omida cea urâtă se transformă într-un fluture, elementul transformator este esențial în orice monomit, mai ales în cele cu tentă religioasă.

Pentru personajul ficțional Henric, momentul revelației și chemarea destinului sunt elementul central, în realitate însă, Hal era mai degrabă tipul pios decât petrecărețul rău de gură. Portrete contemporane îl înfățișează bărbierit și cu un aer dur, cu părul tuns în stilul călugărilor ca indiciu al pietății sale.

În pofida a ce ne arată unele versiuni cinematografice, Hal nu era vreun iubitor de pace. La șaptesprezece ani a prins gustul războiului, luptând împotriva galezului Glyndwr, iar în 1403 a primit o săgeată în față în timpul bătăliei de la Shrewsbury. L-a lăsat cu o cicatrice pe obrazul drept chiar sub ochi. Ca multor prinți din timpurile dinaintea rețelelor de socializare, lui Henric îi plăceau campaniile și, chiar dacă invazia sa din Franța în 1415 a fost mult timp vândută de istorici ca o evadare necesară de la problemele interne, cele mai multe dintre acestea fuseseră deja rezolvate. În mod sigur, Henric ar fi considerat invazia o încercare de a jefui și de a cuceri profitând de discordia și de războaiele interne ce izbucniseră în Franța în timpul domniei nebunului Carol al VI-lea.

Revendicând dreptul divin de a domni, regii medievali nu erau mult mai mult decât niște gangsteri slăviți – preocupați să-i elimine pe huliganii mai slabi, extinzându-și astfel domeniul și sfera de protecție și ucigând pe oricine le stătea în cale. Faptul de a-l înfățișa pe Henric al V-lea ca un naș de secol XV care își ucide rivalii ca să pună mâna pe avuțiile lor nu îl pune nici pe el și nici monarhia într-o lumină prea bună; de aceea Henric a fost mult timp portretizat ca un soi de vindecător militar care căuta, într-un mod aproape altruist, să

reunească regatele Angliei și Franței spre binele tuturor.

Toate acestea – și vreau să fiu cât se poate de clar în această privință – sunt tâmpenii și nimic altceva –, dar pentru unii dintre noi sunt tâmpenii atrăgătoare și durabile, astfel că o mulțime de oameni continuă să creadă în ele.

În *Made in Britain*, cartea atât de iubită de istorici și de politicieni conservatori din ultima vreme, Adrian Sykes ni-l prezintă chiar pe Henric „dând curs revendicării sale la tronul Franței – și îndreptând, după cum era ferm convins, nedreptățile pe care Franța le pricinuise Angliei". Era o revendicare extrem de fragilă, care își avea originea în credința străbunicului său Eduard al III-lea că ar fi moștenitor al tronului pe parte maternă – deși nu exista precedent în acest sens –, la care se adăuga cazul, și mai vag, că regiunile ducilor de Normandia, care invadaseră Anglia în 1066, precum și alte câștiguri ulterioare însemnau că teritorii mari din Franța aparțineau pe vecie regilor englezi.

Această credință s-a întipărit atât de adânc în psihicul regilor și reginelor Angliei încât abia la mijlocul domniei lui George al III-lea, în 1800, monarhii au fost de acord să nu mai fie încoronați ca regi ai Franței.

Shakespeare și cronicarii care l-au inspirat au intrat în acel joc, găsind și o scuză poetică pentru invazie: Henric a decis să acționeze după ce fusese insultat de un cadou de la Delfinul francez.

L. du Garde Peach, autor al *Poveștii lui Henric al V-lea* din cadrul amintitei colecții a editurii Ladybird, ce făcea parte din biblioteca obligatorie a oricărui copil din anii 1950 până în 1980, ne

relatează: „A trimis o cutie cu mingi de tenis, spunându-i plin de dispreț că ar face bine să stea acasă și să joace tenis decât să cucerească Franța. Acest gest l-a mâniat pe Henric. La rândul său, i-a trimis un mesaj anunțându-l că îi va răspunde cu ghiulele de tun".

Povestea s-a răspândit încă de la primii cronicari și biografiile acestora dedicate lui Henric al V-lea și apare chiar și în filmul din 2019, *Regele*, dar e puțin probabil să fie adevărată, având în vedere că nu prea există dovezi că în Anglia se juca tenis înainte de domnia lui Henric al VIII-lea.

Henric al V-lea a considerat invadarea Franței nu o răzbunare din pricina unui cadou răutăcios, ci o oportunitate de a deveni mai bogat și chiar mai puternic. Precum tiranul de secol XXI Putin, a inventat scuze pentru a invada Normandia ținând partea burgunzilor separatiști și a făcut o listă de revendicări revoltătoare, printre care aceea de a restaura Imperiul Angevin. Acesta fusese întemeiat cu trei sute de ani în urmă de Casa Plantagenet, în secolele al XII-lea și al XIII-lea, de un alt mare Henric al Angliei, Henric al II-lea, care a moștenit trei dinastii și a domnit peste un regat care cuprindea aproape jumătate din Franța, Anglia și părți din Țara Galilor și din Irlanda.

Simpla idee că regele Franței ar fi fost dispus să-i cedeze lui Henric posesiunile franceze din Imperiul Angevin era ridicolă. Teritoriul fusese pierdut cu două sute de ani în urmă, la sfârșitul domniei regelui Ioan, iar Henric nu avea nici un drept asupra lui. Tânărul rege știa asta, știa că revendicările sale vor fi respinse, dar știa totodată că toate acestea serveau drept un bun pretext pentru invazie. În timp ce aștepta, a început preparativele pentru

campanie. Bucurându-se de sprijinul Parlamentului, a crescut taxele și s-a împrumutat din greu de la negustori, inclusiv de la lordul primar al Londrei, un anume Richard „Dick" Whittington, principalul creditor al regilor în acea epocă.

Scena fiind pregătită și personajele plasate acolo unde trebuie, pantomima putea să înceapă.

Contrazicând narațiunea despre oastea engleză inferioară numeric care a plecat să înfrunte monștri, primii cronicari ai vieții regelui Henric al V-lea menționează cu fală o flotă de 1 500 de corăbii care a purtat 11 000 de oameni peste Canalul Mânecii în august 1514. Cifrele par să fi fost umflate, iar, într-o lucrare din 2006 intitulată *Agincourt: A New History,* medievista Anne Curry sugerează că ar fi fost 700 de corăbii și aproximativ 8 500 de oameni care au traversat Canalul. După ce au debarcat cu bine în Normandia, armata a pornit să asedieze Harfleurul.

Aici Shakespeare îl pune pe Henric să rostească nemuritoarele cuvinte „La zidul spart dați iureș iar băieți" atunci când cucerește orașul. Glorioasă poveste, dar e iadul pe Pământ pentru nefericiții bărbați, femei și copii ai orașului care nu chemaseră invazia, iar acum erau în centrul ambițiilor regelui englez. În 22 septembrie, după o lună de distrugeri și de teroare, Henric a intrat triumfător în oraș și a cerut ca toate femeile și toți copiii să fie strânși și separați de bărbați. În 24 septembrie, acești refugiați de război au pornit în marș forțat spre Lillebonne și au fost predați renumitului cavaler și conducător militar francez mareșalul Boucicaut, zis Jean II le Meingre.

Aparenta clemență a lui Henric al V-lea aruncă o lumină favorabilă asupra acelei proverbiale decențe

înnăscute a englezilor, iar L. Du Garde Peach ne spune: „Adesea în acele zile, atunci când un oraș era cucerit, toți ostașii și uneori chiar și locuitorii erau uciși. Henric a fost milostiv. Toți cei care doreau au fost lăsați să plece".

Dar „lăsați să plece" în acest caz înseamnă a fi expulzat din casa ta. Iată ce ne povestește Ian Mortimer în cartea sa *1415: Henry V's Year of Glory*:

„Timp de o lună întreagă suferiseră de lipsă de somn și de mâncare; trăiseră cu spaima că mașina de război engleză avea să le distrugă căminele și familiile. Iar apoi, la sfârșit... au fost mânate din case și de lângă soții și fiii lor, pierzând tot ce avuseseră... era o soartă mult mai rea... ceea ce le aștepta erau greutăți, lipsuri, înstrăinare de soții lor și necunoscutul."

Paralela neplăcută între Henric al V-lea de secol XV și Vladimir Putin de secol XXI e evidentă; Hal nu doar că invadase Franța din motive mincinoase, ci distrugea un oraș clamând că îl eliberează și alunga oamenii din casele lor, transformându-i în refugiați. Nu era un eliberator ori un erou – era un tiran care distrugea viețile altora și le ardea casele din dorința să le cucerească pământul și de a obține glorie. Henric, la fel ca Putin și, de fapt, ca oricare tiran din istorie, era cu siguranță convins de contrariu. Acea țară era „dreptul său din naștere" și se afla „într-o misiune de la Dumnezeu". Iar Henric, asemenea lui Putin și, de fapt, asemenea tuturor despoților, a avut și continuă să aibă apologeții săi, dispuși să demonstreze că a distruge orașe, a ucide oameni nevinovați și a-i despărți pe cei care se iubesc este „o cauză dreaptă". Nimic nu ar putea fi mai departe de adevăr.

De îndată ce Hal a obținut prima victorie, oamenii săi au fost loviți de dizenterie și, cum locotenenții săi cei mai loiali începuseră să cadă, a hotărât că venise timpul să pună capăt pierderilor și să se retragă în nord în enclava engleză de la Calais. La vreo 75 de kilometri înainte de destinație, după ce traversase râul Canche, iscoadele sale au dat peste ostași francezi în apropierea localității Azincourt. Henric și-a dat seama că avea să fie încercuit și ucis și că nu avea altă opțiune decât să lupte. Joi, 24 octombrie, de ziua Sfântului Crispin, oștirile franceze și engleze și-au ocupat pozițiile dinaintea luptei.

În actul IV, scenele 1 și 2, din *Henric al V-lea*, Shakespeare ni-l înfățișează pe Henric petrecând seara dinaintea bătăliei alături de oamenii săi pentru a-i încuraja. Este o poveste frumoasă despre un „om al poporului" care petrece vremea cu camarazii pentru a le ridica moralul. Ceea ce s-a întâmplat în realitate a fost ceva mai prozaic. De fapt, a ordonat liniște deplină în tabără, amenințându-i pe soldați că va tăia urechile celui care va face vreun zgomot.

A doua zi cele două tabere s-au întâlnit.

Cronica medievală anonimă *Gesta Henrici Quinti (Faptele lui Henric al V-lea)* ne spune că englezii erau 11 000 la număr, în timp de francezii erau 60 000. *Made in Britain* a lui Adrian Sykes ne spune că „25 000 de oameni, inclusiv cavalerie grea, depășeau de cinci ori numeric oștirea lui Henric". Anne Curry ne propune o cifră mai sobră și mai realistă de 8 500 de englezi față de 12 500 de francezi, fiind deci în inferioritate numerică, dar nici pe departe în acea proporție căreia ar trebui să-i dăm crezare.

Ceea ce e de necontestat este că francezii au fost înfrânți și că strălucita strategie a englezilor a avut un rol enorm. Henric alesese foarte bine locul de desfășurare. Câmpiile proaspăt arate, o fâșie destul de îngustă între două zone împădurite și condițiile de umezeală au reprezentat un avantaj uriaș pentru englezii înarmați ușor, cu cei 7 000 de arcași experți înarmați cu arcuri lungi, față de greoii cavaleri francezi îmbrăcați în armuri grele.

Câștigătorii aveau să fie ajutați în cele din urmă, cum se întâmplă adesea în război, la meciurile de polo și de fotbal, și de greșelile dușmanului, și de vremea urâtă.

Deși caii lor se cufundau până la genunchi în noroi, francezii au hotărât să lanseze un atac al cavaleriei, în primul rând datorită faptului că așa procedau dintotdeauna. Când au înaintat, mii de săgeți s-au abătut asupra lor, rănind caii de sub ei, iar în timp ce cavalerii greoi zăceau pe spate în noroi ca niște țestoase neajutorate, englezii i-au ucis în masă. Pedestrașii francezi care au urmat au avut de înfruntat o nouă ploaie de săgeți și priveliștea cavalerilor răniți măcelăriți sub ochii lor.

Obținând acest avantaj inițial și poate orbit de noroc și constatând o oarecare agitație printre prizonieri, Henric a comis apoi o crimă de război. Din motive care rămân necunoscute, a ordonat ca oamenii lui să taie beregata ostaticilor rămași în viață, ca să nu cumva să se ridice. A fost un act rușinos și crud care contravenea oricărei reguli de cavalerism.

Călugărul francez de la Saint Denis a scris: „Acest ordin a fost executat rapid, iar carnagiul a durat până când a realizat și a văzut cu ochii lui (că pericolul trecuse)“.[75]

Shakespeare nu se lasă nici el mai prejos, Henric proclamând (în actul IV, scena 6):

But, hark! what new alarum is this same?
The French have reinforced their scatter'd men;
Then every soldier kill his prisoners:
Give the word through.

„Auzi! Alarma iar? Ce-nseamnă asta?
Francezii risipiți din nou s-adună.
Ucidă-și tot ostașul prinșii săi.
Să răspândiți porunca."

Interesant de observat este însă că atât Olivier, cât și Branagh au eliminat aceste versuri și evenimentul din versiunile cinematografice, probabil pe principiul că marii eroi nu taie gâtul a mii de oameni dezarmați fiindcă sunt oarecum îngrijorați de ceea ce se întâmplă.

Pierzând mai puțin de 600 de oameni, Henric s-a întors prin Calais în Anglia. Aventura nu i-a adus prea mult în termeni practici, dar l-a transformat într-un erou acasă și i-a pavat drumul pentru alte campanii. Tot mai zelos, mai fanatic, mai misogin și tot mai încredințat de ideea că era trimisul lui Dumnezeu, Henric s-a întors în Franța în 1417 și a asediat Caenul. După ce a cucerit orașul, a ordonat ca orice bărbat sau băiat de peste doisprezece ani să fie executat, 1 800 de oameni fiind prin urmare măcelăriți.

Încolțit de un călugăr dominican, Henric ar fi ripostat: „Sunt biciul lui Dumnezeu trimis să-i pedepsească pe oamenii Domnului pentru păcatele lor".

Acestea sunt cuvintele unui extremist religios criminal care se crede într-o misiune divină. Dar

Henric este rareori văzut în acest fel în versiunile populare ale poveștii sale.

Prin Tratatul de la Troyes din mai 1420 a obținut-o ca viitoare soție pe Catherine, fiica regelui Carol al VI-lea, și promisiunea ca orice viitor urmaș să fie rege al Franței. Dar atrocitățile și campaniile nu au luat sfârșit, urmând Rougemont în 1421 și Meaux în 1422. Henric a murit la scurt timp după aceea, la Vincennes, în 31 august 1422, la vârsta de treizeci și cinci de ani.

Henric și-a petrecut o treime din domnia de nouă ani purtând războaie neprovocate. Prea puțin din ceea ce a realizat a avut un impact durabil, iar marea sa moștenire pentru posteritate a fost legenda sa. A devenit o icoană a anglicității, eroul și modelul tiranicului Henric al VIII-lea și un filon bogat de propagandă și de identitate națională până în vremea noastră.

Dickens și Winston Churchill au mers mai departe lăudând contribuția sa la limba engleză și rolul său în a-i da statutul de *lingua franca* a guvernării și literaturii. Dar limba, la fel ca dinozaurii din *Jurassic Park*, găsește întotdeauna o cale fără ajutorul regilor, iar ceea ce a făcut Henric nu a „promovat" engleza, ci, vorbind-o, a marcat ascensiunea ei irezistibilă. Banditul Henric nu a fost vreun protolexicograf, cum nici Hal n-a fost vreun drăgălaș. După cum susține Ian Mortimer, a fost mai degrabă: „Un individ cu multe imperfecțiuni. Era complet lipsit de cele mai elementare sentimente de compasiune, căldură și înțelegere a fragilității umane, pe care le cauți în orice om – că e servitor mărunt ori rob precum și rege".

Cu toate acestea, într-o epocă în care autocrații își invadează vecinii și ucid oameni nevinovați care le

stau în cale, e cu totul remarcabil că acest fanatic religios și războinic, a cărui dorință de pământuri și de putere a distrus orașe și vieți inocente, rămâne un erou național. În fond, victoriile și metodele regelui nostru erou Henric al V-lea sunt neplăcut de asemănătoare cu cele ale tiranilor de acum și din secolul trecut, din Germania nazistă la Rusia și China moderne.

Henric al V-lea este o piatră de hotar care continuă să domine istoria insulei noastre și felul în care milioane dintre noi își văd trecutul. Este în multe sensuri un mit fals și otrăvitor despre sânge albastru, superioritatea de castă și ideea îndelung propagată a dreptului divin, în numele căruia un grup mic și privilegiat de oameni se bucură de putere și de statut, în vreme ce toți ceilalți sunt puși la locul lor. Iar lucrul cel mai uimitor aici este acea persistentă conspirație ce pretinde că lunga noastră succesiune de monarhi este plină de personaje remarcabile și nu de acele ființe umane lipsite de orice strălucire care au stat pe tron. E oarecum bizar că unii dintre cei mai îngrozitori oameni din istoria acestui popor continuă să fie venerați și preamăriți mult timp după moarte în pofida faptelor din povestea vieții lor.

E oare cazul să continuăm să credem orbește în toate acestea și acum?

Problema cu istoria tradițională despre „regi și regine“ este aceea că a ajuns să fie folosită pentru a valida activitățile unora dintre cei mai răi despoți ai istoriei, invadatori, tirani și opresori. Ea are și implicații moderne, deoarece întărirea ideii de succesiune ereditară continuă să fie folosită pentru a legitima un sistem de clasă, putere, nepotism și privilegiu care a pătruns în toate fisurile și nișele

societății britanice. Este un sistem care continuă să existe în beneficiul unui număr mic de oameni în mare parte ne-aleși, dar încă puternici, un sistem pe care alți oameni l-au desființat cu mult timp în urmă.

* * *

„Prima Flotă" de nouă nave de transport militare, escortate de două nave de război, în care se aflau 850 de condamnați, ofițeri și paznici, a ajuns în golful Botany în 20 ianuarie 1788, iar în următoarele zile au descărcat încărcătura lor umană. Zona era numită de locuitorii ei aborigeni Warrane, dar în anul următor, căpitanul Arthur Philipp i-a spus Sydney după ministrul de interne de atunci, Thomas Townshend, care fusese făcut viconte Sydney în acel an – iar numele a rămas.

Acești primi deportați au ajuns pe un continent cu o floră și o faună cum nu le mai fusese dat să vadă. Marsupiale burtoase care săreau pe picioarele din spate, păsări uriașe care nu zburau, păianjeni de mărimea unui cap de om și mamifere amfibii care arătau de parcă li se alipiseră părți rămase de la alte specii.

Aborigenii australieni, care trăiau pe continent de vreo 50 000 de ani, povesteau de alte fiare care pândeau din ascunzători, iar printre ele cea mai temută dintre toate – Bunyip – era un monstru devorator de copii, înalt de cel puțin patru metri, cu cap de emu, cioc lung cu zimți, colți ca de morsă, înotătoare, corp de crocodil uriaș și o coadă lungă cu care își înhăța prada ucigând-o – un fel de Mr Blobby ucigaș. De îndată ce britanicii au aflat de el, s-au pus să prindă unul, să-l ucidă și să-l umple cu rumeguș pentru un muzeu. Dar n-au avut noroc. Prin anii 1830, au fost găsite niște rămășițe, dar mai

târziu s-a dedus că proveneau de la o vacă. În 1847, un craniu cu o formă ciudată a fost descoperit în albia râului Murrumbidgee din New South Wales, dar din nou rezultatele au fost neconcludente, sugerându-se că ar fi vorba de un cangur.

În orice caz, gândul la acest monstru ciudat a băgat spaima în cei mai mulți coloniști și s-au tras multe focuri la nimereală în tufișurile întunecate de către oameni speriați. Cu vremea, cum nimeni nu-l văzuse vreodată, în oameni a încolțit bănuiala că Bunyip era o fiară inventată.

În 1871, eminentul naturalist dr. George Bennett a mers atât de departe încât a sugerat că Bunyip ar putea fi o amintire culturală, o reminiscență a unui diprotodon ori a altui marsupial uriaș care trăise pe continent; între timp însă, termenul *bunyip* căpătase în argoul coloniștilor australieni sensul de impostor sau criminal.

La mijlocul secolului al XIX-lea, Australia începea să-și creeze propria identitate și să-i croiască propria cale, iar acest lucru s-a petrecut sub diferite forme – începând cu formarea unui vocabular distinct, adoptând un alt accent, până la dezvoltarea propriei literaturi[76] și culturi. Și în mod inevitabil au apărut de timpuriu și întrebări legate de autonomia politică și de câte legături erau necesare cu patria-mamă, Marea Britanie. New South Wales a făcut primii pași spre autoguvernare și a obținut-o în 1851 odată cu înființarea unui Consiliu Legislativ.[77] Exista însă o problemă. În Marea Britanie existau două corpuri legislative – Camera Lorzilor, camera superioară, ereditară în totalitate la vremea aceea, și Camera Comunelor, aleasă – pe când în New South Wales nu era decât unul.

Cum putea să funcționeze democrația în New South Wales fără a sa Cameră a Lorzilor care să revizuiască munca adunării populare?

Dar iată că își face acum apariția afaceristul milionar și aventurierul William Wentworth. Acesta a avut o poveste de luat în seamă. Se născuse în 1790, pe corabia *Surprize* care se îndrepta spre colonia penitenciară din Norfolk Island; mama sa, Catherine Crowley, era una dintre femeile deportate, iar tatăl său, D'Arcy, fusese doctorul navei, descendent chipurile al unei mari familii anglo-irlandeze, care ținea morțiș ca toată lumea să știe cât de importanți erau. D'Arcy a susținut apoi, mai degrabă provocând confuzie, că fusese „primul pasager care își cumpărase bilet" pentru a merge în New South Wales, dar nu era decât o mare minciună, deoarece documentele de la tribunal din Anglia arată că plecase în Australia ca doctor pentru a scăpa de o condamnare la închisoare pentru furt la drumul mare. În 1813, Wentworth junior, la douăzeci și trei de ani, a condus o expediție ce a „descoperit" drumul prin Munții Albaștri (pe care aborigenii îl folosiseră zeci de mii de ani), deschizând ruta spre interiorul continentului.

O ședere de opt ani în Anglia între 1816 și 1824 i-a adus admiterea în barou, iar între timp a scris poezie epică și literatură politică în vreme ce căuta căi de a deveni bogat și puternic.

Întors în Australia în același an, a înființat un ziar, *The Australian*[78], iar apoi, moștenind averea tatălui său, a devenit ceea ce se numește un *squatter* – în fapt, unul dintre primii oligarhi ai Australiei – care și-a folosit bogăția pentru a acapara terenuri uriașe în detrimentul populației indigene. Aborigenii, ca toate societățile de

culegători și vânători, nu aveau noțiunea proprietății individuale asupra pământului, astfel că au fost prădați cu ușurință de pământurile lor străvechi, iar în multe cazuri și-au pierdut și viața. Wentworth a continuat să se îmbogățească fabulos, iar ca membru al avutei squattocrații, a devenit un jucător influent în societate australiană în formare, profilându-se ca politician conservator.

Respins de înalta societate britanică din cauza mamei sale condamnate și a rădăcinilor coloniale, devenise și extrem de turbulent. Instinctele sale tinerești de liberal și de dușman al autocrației nu se extindeau asupra aborigenilor pe care îi trata cu dispreț rasist nedisimulat. Considerându-i niște urangutani, a pus umărul la crearea așa-numitei Native Police și a altor corpuri de ordine folosite pentru a înfrânge și a supune rezistența indigenilor, iar în 1872 l-a apărat cu succes pe un ofițer, Nathaniel Lowe, care ucisese un prizonier aborigen.

A fost un susținător al muncii chinezilor în servitute și al folosirii pedepsei capitale, dar pe măsură ce opiniile sale au devenit tot mai neplăcute și de extremă dreaptă, propriul său ziar a sfârșit prin a se disocia public de el. Convins de importanța a ceea ce se numește „a man of substance" [om cu bani, putere și influență], nici măcar nu s-a obosit să-și ascundă disprețul față de clasa muncitoare albă din Australia care nu avea pământ, susținând în 1851: „Cei care nu dețin proprietăți [ar trebui tratați] ca niște copii, ori idioți, deoarece nu au fost în stare să obțină o voce în gestionarea statului".

Iar în 1853 a redactat un proiect de constituție pentru New South Wales care prevedea crearea unui consiliu legislativ superior după modelul Camerei Lorzilor. Regina Victoria ar fi numit apoi așa-zișii

„peers“ [nobili], membri ereditari care ar fi conferit o oarecare clasă noii țări... și mai multă putere squattocrației căreia el îi aparținea.

Fiind, la vremea aceea, unul dintre cei mai mari proprietari de pământuri din lume, Wentworth a dorit un titlu de conte ca să-și satisfacă vanitatea, înțelegând prea bine că o nouă aristocrație australiană, cu el și prietenii lui în frunte, i-ar fi dat putere nemăsurată. Din nefericire pentru Wentworth, meritocratica Australie nu i-a făcut pe plac, iar grandioasele lui visuri au fost întâmpinate cu remarci batjocoritoare.

Marele scriitor satiric australian Daniel Deniehy era tot ce Wentworth nu era. Fiul mândru al unor deportați, Deniehy își purta statutul cu fruntea sus, devenind un produs timpuriu al Visului Australian. Depășise circumstanțele nefavorabile ale copilăriei sale, devenind avocat, om de litere și om de stat. Înzestrat cu talent pentru limbă și cuvinte, în 1853, la doar douăzeci și șase de ani, a ținut un discurs usturător ca răspuns la propunerea lui Wentworth, ridiculizând ideea unei Camere a Lorzilor australiene: „Noi toți cei de aici știm cum cârtița de apă a fost transformată într-un ornitorinc cu cioc de rață, iar din dorința de a egala acest proces de degenerescență, înțeleg că urmează să beneficiem de o «aristocrație bunyip»“.

Făcând aluzie la originile mai puțin glorioase ale patriei-mamă, ce se făurise prin cucerire și prin vărsare de sânge, a adăugat:

„Înalta aristocrație a Angliei s-a întemeiat pe spadă. Cei care au venit cu normanzii cuceritori au devenit stăpânii saxonilor și astfel s-a născut aristocrația... Dar... cum oare au cucerit Wentworth și sateliții săi poporul din New South Wales dacă nu

prin abila șmecherie de a inventa o Franciză de Constituție."

Deniehy a luat în râs ideea de lord de Wollongong, viconte de Mount Buggery, conte de Camden ori duce de Vaucluse, întrebând care sunt adevăratele motive ale squattocrației conduse de Wentworth de a crea o nouă elită aristocratică. Numeroși alți scriitori i s-au alăturat, propunerea ajungând de râsul lumii, astfel că Wentworth a fost obligat să o retragă din proiectul de constituție. În 1856 a fost creată Adunarea Legislativă din New South Wales.

Absurditatea acelei idei fusese dată în vileag, iar aristocrația bunyip nu s-a mai format. Cu toate acestea, peste 170 de ani, în Marea Britanie de secol XXI, acel sistem ridiculizat de Australia colonială de la mijlocul secolului al XVIII-lea continuă să existe. Camera Lorzilor, ne-aleasă, rămâne camera superioară, populată de membrii ai „amicocrației", în vreme ce familiile „elitei" se agață în continuare de putere și de poziții.

Nouăzeci și doi de membri ereditari are Camera Lorzilor, toți bărbați care s-au pus acolo unul pe altul. Dacă unul dintre ei moare sau se retrage, ceilalți 91 aleg un alt amic să li se alăture. Douăzeci și șase de episcopi ai Bisericii Angliei au și ei loc pe băncile roșii și, firește, șeful statului nostru – același pe care îl are și Australia – care este numit prin naștere, la fel cum era pe vremea lui Henric al V-lea, într-o succesiune chipurile neîntreruptă de la 1066. Dar dacă credeți cumva asta, am să vă vând eu scheletul de bunyip din dulap. La urma urmei, Henric nu a avut urmași în viață dincolo de fiul său Henric al VI-lea și de fiul acestuia Eduard, care a murit fără să aibă copii, astfel că succesiunea s-a

întrerupt aici, așa cum s-a mai întâmplat de nenumărate ori. Regele Carol al III-lea este rudă de gradul 18 a lui Henric al V-lea, ceea ce sună impresionant până când, la rândul tău, faci un mic calcul mental și realizezi că ai puteai să fii și tu rudă cu el. Dacă mergem cu 500 de ani înapoi, aproape oricare dintre noi cu un strămoș european se trage din și este înrudit cu același grup mic de oameni, de la regi și regine până la cei care le goleau oalele de noapte.

Sistemul de împărțire a societății pe clase este un dinozaur cultural, dar este și unul politic care legitimează activ nepotismul, rețeaua vechilor școli și pe prietenii și rudele foștilor prim-miniștri. Este absurd și ridicol la fel cum a fost și în 1854, iar a spune asta nu trebuie să fie motiv de controversă.

Luat în râs de toată țara, Wentworth s-a retras din Consiliul Legislativ în 1854 și s-a dus să trăiască în uriașul său conac din apropiere de Wimbourne în comitatul Dorset [Anglia], unde a murit în anul 1872.

E un lucru curios cum cineva care rămâne nevăzut și neștiut, la un moment dat capătă o statură politică semnificativă. Oameni îngrozitori și prădători pot, dacă trăiesc suficient de mult, să ajungă în postura de oameni de stat și de părinți fondatori. Exact acest lucru s-a întâmplat cu Wentworth. Când a murit, necrologurile și elogiile s-au ținut lanț, iar când trupul său a fost transportat înapoi la Sydney, a avut parte de primele funeralii de stat din Australia, cu zeci de mii de oameni care au ieșit în stradă să-i aducă un ultim omagiu. Wentworth se ocupase personal de toate detaliile și petrecuse ani de zile cumpărându-și locul în istoria Australiei, donând bani universităților și altor cauze

bune. Este aceasta o cale de a obține imortalitatea și motivul pentru care Cecil Rhodes, unul dintre monștrii epocii imperiale, care și-a câștigat averea și poziția jefuind Africa de Sud, continuă să fie celebrat de Colegiul Oriel de la Oxford, căruia i-a donat echivalentul a 12 milioane de lire sterline de azi.

Wentworth și-a clădit averea pe pământurile furate de la aborigeni, drept care numele său continuă să trăiască în nume de străzi, cascade, instituții publice, timbre poștale, statui și clădiri. Există o măreață statuie a sa în fața Universității din Sydney, care îl înfățișează ca un mare om de stat și erou politic al epocii victoriene. Orașele Wentworth Falls și Wentworth sunt numite astfel în onoarea sa. Povestea lui e cunoscută, iar dacă ar lua cunoștință de toate înfrumusețările ce i-au fost aduse, în mod cert acest rasist și închinător la altarul privilegiilor ar fi într-adevăr foarte mulțumit de sine.

Nu există oraș sau sat care să poarte numele lui Daniel Deniehy, ci doar o statuie de piatră în Sydney mult mai puțin grandioasă decât cea a lui Wentworth. După discursul său despre aristocrația bunyip a devenit foarte căutat ca om de litere și orator, fiind un gânditor pasionat care credea, în totală contradicție cu pomposul și elitistul Wentworth, că „primul mare obiectiv al statalității dintr-o țară nouă ar fi acela să populeze locul – sau, altfel spus, să creeze o mare comunitate".

Nobile cuvinte și nobile ambiții, acestea fiind motivul pentru care l-am ales să fie eroul acestui capitol. Dar asemenea altor mari oameni și gânditori din istorie, avea și el latura lui întunecată, un suflet chinuit și defecte prea omenești.

A murit în sărăcie de alcoolism în Bathurst, New South Wales, la doar treizeci și șapte de ani în 1865. Peste 20 de ani, un memorial avea să fie ridicat deasupra mormântului său, dar a primit prea puține elogii postume în comparație cu rivalul său politic și dacă azi mai este amintit se datorează în mare parte faptului că a inventat sintagma „aristocrația bunyip".

Și cu toate cuvintele sale nobile și înălțătoare despre oameni obișnuiți și comunitate – și el se gândea la europenii albi și la comunitatea europenilor albi. Da, Daniel Deniehy, campion al democrației și egalității, nu credea în drepturi pentru toată lumea, în special pentru chinezi.

Pe urmele Goanei după Aur din Australia anului 1851, aproximativ 40 000 de chinezi, majoritatea bărbați, au migrat în Australia, iar pe măsură ce numărul lor creștea, coloniștii albi, care la rândul lor îi dislocaseră pe aborigeni, au început să se teamă că vor fi înlocuiți. În 1860, Deniehy și-a pierdut mandatul de parlamentar și prin urmare a apărut tot mai rar în fața publicului. Dar a ținut un discurs cu ocazia unei demonstrații antichinezești la Sydney în urma protestelor de la Lambing Flat din iunie 1861.

Violențele începuseră când 3 000 de colonișți australieni albi au luat în vizor regiunea minieră Burrangong, au atacat muncitorii chinezi, le-au distrus casele și i-au alungat de acolo. Din fericire, nimeni nu a fost ucis, dar mai târziu, când Deniehy s-a adresat publicului, a deplâns, ce-i drept, violența, dar a spus:

„Suntem amenințați de un aflux de barbari... Dacă imigrația aceasta continuă la scară mare va conferi țării un aspect barbar și degradat, iar obârșia colonială ar ajunge o castă inferioară. Țara se află în

pragul unui mare dezastru și... nu văd nici o nedreptate în a împiedica sosirea acestei rase decăzute, care nu numai că ar scădea și ar demoraliza, ci ar pune în pericol siguranța acestei țări."

Ființele umane sunt un mănunchi de contradicții. Chiar dacă vorbesc despre o lume mai bună și un viitor mai luminos, aceiași gânditori radicali pot în același timp să aibă opinii revoltătoare despre alte popoare. Viața lui Deniehy este probabil dovada tristă că și marii eroi pot fi rasiști înfiorători – și să aibă picioare de lut.

Capitolul 9

Eroi ai științei

Thomas Midgley

Când falșii eroi ucid

Suntem în august 1910, iar o femeie conduce pe podul Belle Isle din Detroit, Michigan, când mașina ei se oprește brusc și motorul moare. Peste câteva secunde, în spatele ei se oprește un Cadillac, iar un bărbat pe nume Byron Carter coboară din mașină, oferindu-se să o ajute. Femeia a avut mare noroc fiindcă bărbatul de patruzeci și patru de ani este proprietarul firmei Cartercar, unul dintre principalii producători de mașini din Statele Unite. După schimbul obligatoriu de politeți, scoate o manivelă din mașină și încearcă să pornească motorul.

În momentul acela se produce dezastrul. Motorul nu pornește, iar manivela i se răsucește violent în mână și îi rupe brațul, fracturându-i și mandibula. Byron este dus de urgență la spital, dar apar complicații, face cangrenă și peste câteva luni moare.

Unită, industria automobilelor este zguduită și marcată de pierdere, hotărând să acționeze ca moartea lui să nu fi fost zadarnică. În acest scop, unul dintre cei mai apropiați prieteni ai săi, fondatorul firmei Cadillac, Henry M. Leland, îl angajează pe Charles „Boss" Kettering, inventatorul casei de marcat electrice, să proiecteze un sistem de pornire a motorului care să scape lumea de manivele și să împiedice viitoare tragedii. Firma lui Kettering, Delco, se pune pe treabă, iar peste doi ani, în 1912, Cadillac începe să monteze „aprinderea electrică" pe mașinile sale Model 30.[79] În 17 august 1915, dispozitivul de pornire a motorului al lui Kettering este înregistrat ca patentul cu numărul 1 150 523, iar invenția, folosită și azi, îl face pe Kettering bogat și celebru. Dar nu uită niciodată tragedia care a determinat cea mai importantă invenție a sa, iar atunci când scriitorul Thomas Alvin Boyd se documentează pentru o biografie a sa în 1957, Kettering îi va relata povestea lui Byron Carter și fatalul accident care a inspirat invenția aprinderii electrice, iar povestea se răspândește în lumea automobiliștilor.

E o poveste care a fost spusă și răsspusă de nenumărate ori de atunci încolo, în ziare, reviste, enciclopedii, cărți și chiar în niște podcasturi recente, care însă, din păcate, este complet neadevărată. Byron Carter a murit în 1908, nu în 1910, iar certificatul său de deces nu menționează

vreun accident și o cangrenă, ci o pneumonie care a pus capăt vieții sale după „ani“ de stare de sănătate precară.

Există o versiune anterioară a unui accident cu o manivelă ce a determinat invenția lui „Boss“ Kettering, iar aceasta apare într-o istorie a companiei General Motors, intitulată *The Turning Wheel* de Arthur Pound, publicată la editura Doubleday în 1934. Byron Carter nu apare în această poveste.

În capitolul XIX al cărții se povestește: „Un prieten mai în vârstă al lui Henry M. Leland... conducea pe podul Belle Isle când motorul s-a oprit. Uitând să scoată mașina din viteză înainte de a da la manivelă a suferit răni serioase“.

Deci nici o „domnișoară la ananghie“ eduardiană, ci doar un domn anonim care are o problemă cu mașina lui. A da la manivelă pentru a porni motorul era cauza multor accidente, dar însemna și efort serios, după cum relatează Arthur Pond:

„Să pornești motorul cu mâna era dificil și adesea îți ruina dispoziția și hainele. Necesita în general o combinație de calități fizice, pe care nu le găseai în orice individ. Puterea unui Aiax, abilitatea unui Ulise și viteza unui Hermes.“

Dar se vede că până și „aprinderea electrică“ are nevoie de o poveste a originii ei, iar vestea cea bună este că accidentul din poveste a fost inspirat de un incident real, din aprilie 1907, despre care s-a scris la vremea aceea în *Detroit Free Press*, când un bărbat pe nume H.O. (nu Byron) Carter a suferit „o lovitură violentă în mandibulă“, încercând să-și pornească mașina cu manivela. H.O. Carter era șeful companiei Carter International Automobile Manufacturing Co din Milwaukee, așa că probabil

avem de a face aici cu o greșeală de identificare. Vestea cea bună este că H.O. Carter nu a murit, iar peste trei luni același ziar anunța că se refăcuse complet. Ori, mai bine zis, vestea bună pentru domnul Carter, dar nu pentru amatorii de povești bune despre mari invenții.

Presupun că puteți înțelege de ce Kettering și biograful său au dat o turnură dramatică poveștii. La urma urmei, inventarea unui starter electric din cauză că „datul la manivelă e o chestie dificilă, iar cineva la un moment dat s-a accidentat făcând asta", nu se compară cu *Epopeea lui Ghilgameș*, nu?

Dar ce contează? Cui îi pasă de pornirea motoarelor și de arborele cotit? Iar acest mit nu e puțintel cam dulceag? vă aud deja exclamând, și da, cam așa sună – până în clipa când veți descoperi că „Boss" Kettering nu s-a oprit aici, iar invențiile lui au cauzat moartea a milioane de oameni.

* * *

Automobilul Model 30 a fost un mare succes al companiei Cadillac. Cu un motor cu opt cilindri în V și o viteză de 95 de kilometri pe oră, nu a fost doar prima mașină cu aprindere electrică, ci și prima care avea o caroserie închisă. Din păcate, noul sistem de aprindere de la Delco avea multe probleme, printre care și zgomotul. Scântei de la starter creau miniexplozii în cilindrii motorului – un efect cunoscut drept „detonație", care nu doar stricau motorul, ci făceau un zgomot îngrozitor. Soluția era de a găsi un aditiv care să schimbe cifra octanică a carburantului, iar în acest scop, în 1916, Boss Kettering l-a pus la treabă pe inginerul de douăzeci și șapte de ani Thomas Midgley Jr.

Se știa că adaosul de etanol la carburant era un mod eficient de combatere a „detonațiilor", dar era

și extrem de scump, astfel că Midgley a căutat o alternativă mai ieftină. În 1921, a făcut marea sa descoperire, adăugând tetraetil de plumb (TEL), pentru care în 1923 a primit prestigioasa medalie William H. Nichols. Descoperirea a revoluționat motorul, iar Arthur Pond o elogiază pe multe pagini, descriind-o ca o „dezvoltare remarcabilă", salutând „politica liberală de brevetare" care a permis ca, în jurul anilor 1930, să fie folosită de „aproape toate rafinăriile importante". Midgley la rândul său a fost celebrat ca un pionier al ingineriei mecanice și lăudat că pusese capăt „detonațiilor motorului".

Problema era că, în pofida acelui nume complicat, tetraetilul (TEL) conține mult plumb. Iar plumbul este o substanță extrem de toxică, care otrăvește și ucide oameni.

Dacă ar fi știut... vă gândiți dumneavoastră. Doar că, în 1921, pericolele plumbului erau bine cunoscute. Oamenii îl foloseau de fapt de peste 6 000 de ani, așa că existaseră numeroase ocazii să se observe toxicitatea sa, iar prin anul 200 î.e.n., naturalistul și medicul grec Nikandros punea colicile și paralizia pe seama acestui metal. Pe vremea romanilor, conductele, recipientele și vasele de gătit din plumb îi otrăveau lent pe cetățenii mai avuți ai imperiului, dar odată cu Revoluția Industrială la mijlocul secolului al XVIII-lea pericolele expunerii la plumb au devenit extrem de clare.

În 1786, Benjamin Franklin enumera într-o scrisoare către un prieten o serie de observații pe care le făcuse în timpul unei călătorii în Anglia și în Franța legate de expunerea la substanță. Cu ocazia vizitei la Hôpital de la Charité din Paris, care pe

vremea aceea făcea pionierat în diagnosticări, i se permisese să examineze o listă de pacienți care lucraseră cu plumb și care se îmbolnăviseră cu toții.

Franklin își încheie scrisoarea cu o remarcă valabilă și azi: „Vezi de aici că Opinia despre Efectul dăunător al Plumbului există de peste Șaizeci de Ani: și constați cu Îngrijorare de cât timp e nevoie ca un Adevăr util să fie cunoscut și să existe, înainte de a fi luat în considerare".

Celălalt Franklin, sir John (faimos explorator arctic din 1840), a luat cu el în expediție conserve din tablă de plumb și se speculează de mai mult timp dacă acestea nu au contribuit cumva la comportamentul bizar al membrilor expediției când încercau să găsească Pasajul de Nord-Vest. La sfârșitul Primului Război Mondial, în 1918, plumbul era probabil cea mai bine cercetată substanță toxică din natură și toată lumea știa că era extrem de periculos. Din acest motiv, corporația înființată de General Motors și Standard Oil Jersey[80] (ESSO) pentru a procesa tetraetilul de plumb a fost numită Ethyl – pentru a da impresia consumatorilor că folosea etanol. Dar nu. Nu era etanol. Foloseau plumb.

Producția experimentală a început în 1923 într-o mică fabrică din Dayton, Ohio, iar la scurt timp după aceea, oamenii au început să se îmbolnăvească. Când producția la scară mare s-a mutat într-o fabrică mai mare din Deepwater, New Jersey, au apărut aceleași probleme, iar vizitatorii erau uimiți să-i vadă pe angajați alungând cu mâna insecte imaginare din jurul capului în timp ce mormăiau ceva neinteligibil. Rafinăria a ajuns să fie cunoscută drept „The Looney Gas Building"

[Clădirea lunaticilor] și apoi „House of Butterflies“ [Casa cu fluturi].

Doi muncitori au murit din cauza intoxicației cu plumb în acea toamnă a anului 1923, iar alți patru în primele luni ale anului următor. În aprilie 1924, doi angajați de la Dayton au murit, iar fabrica a fost închisă. O altă firmă prelucrătoare, ceva mai mică, din Bayway, New Jersey, s-a deschis în septembrie 1924 și s-a închis după o lună în urma îmbolnăvirii a 44 de angajați. Cinci dintre aceștia au înnebunit ulterior și au murit.

Din fericire, Kettering, ajuns vicepreședinte la General Motors Research Corporation, a știut cine era de vină și, bineînțeles, de vină erau angajații. Bietul Charles a constatat că era imposibil să-i facă pe „băieți“ să înțeleagă pericolele muncii cu plumbul: „Am pus paznici în fabrică, dar ei obișnuiau să-și smulgă unul altuia substanța, s-o arunce de la unul la altul, și să spună că sunt nebuni. Nu realizau cu ce lucrau de fapt“.

Dar între timp oamenii continuau să înnebunească și să moară. În 21 septembrie 1924, un operator în vârstă de treizeci și șapte de ani pe nume Frank Durr a plecat acasă fiindcă nu se simțea bine, iar mai târziu a murit – într-o cămașă de forță. Peste o lună, Ernest Oelgert a început să țipe că niște figuri „se luau de el“ și a murit și el. Un alt angajat, William McSweeney, a fost trimis acasă fiindcă delira, iar Sheron McGrane, autoare a cărții *Prometheus in the Lab* (2000), ne explică ce s-a întâmplat mai departe: „A doua zi dimineață, cumnata lui McSweeney a fost nevoită să cheme un polițist, care a avut nevoie de încă un om ca să-l poată potoli. Violent, irlandezul a murit peste trei

zile în cămașă de forță și legat de un pat de fier dintr-un spital local".

Neavând cum să mai oprească poveștile, compania Ethyl a dat înapoi. În 24 octombrie 1924, Medical Examiner, autoritatea din New Jersey responsabilă de cercetarea deceselor suspecte, a intervenit, iar unele secții de producție au fost închise, însă decesele au continuat. Abia când presa a preluat povestea, lucrurile au luat amploare.

Luni, 27 octombrie 1924, *The New York Times* a pus evenimentele pe prima pagină: „ADITIV PENTRU CARBURANT UCIDE O PERSOANĂ, PATRU ÎNNEBUNESC; afectați la locul de muncă din Laboratoarele Experimentale din Elizabeth, N.J."

A doua zi, un alt titlu de senzație, anunțând „un al doilea deces la fabrica Standard Oil din Elizabeth, N.J., a fost raportat ieri. Victima a fost Walter Dyhock, care a murit într-o stare de nebunie violentă la spitalul din localitate". În acest moment, Standard a oferit una dintre cele mai uluitoare scuze din istoria afacerii, un purtător de cuvânt al companiei declarând pentru *New York Times*: „Este posibil ca acești bărbați să fi înnebunit din cauză că munceau prea mult".

Curând, chimistul-șef al departamentului de toxicologie din New York, Alexander Gettler, a preluat cazul, iar în următoarele trei săptămâni a studiat cadavrele aduse la Medical Examiner.

Cum Kettering se afla în Europa cu treburi, Thomas Midgley a lansat contraofensiva. În 30 octombrie, a ținut o conferință de presă în New York unde, ca un adevărat showman, a adus un vas cu TEL turnându-și conținutul pe mână și ștergându-și-o apoi cu o batistă: „Nu risc nimic...

cum nu aș risca nimic făcând acest gest în fiecare zi", a spus el jurnaliștilor, luând o a doua sticlă pe care și-a pus-o sub nas, inhalând vaporii timp de un minut. Jurnalistul de la *Herlad Tribune* a relatat că Midgley ar fi afirmat: „Vaporii nu au efect (negativ), dacă sunt inhalați doar scurt timp".

Iată o minciună gogonată, iar Midgley știa prea bine fiindcă, în timp ce se ocupa să creeze TEL, se îmbolnăvise el însuși, fiind obligat să-și ia câteva luni de concediu, pe care le-a petrecut în Florida. Înainte de plecare trimisese o scrisoare comitetului de decernare a medaliei William H. Nichols scuzându-se că nu participa la ceremonia de decernare, deoarece: „După aproximativ un an în care am lucrat cu plumb, am descoperit că plămânii mei au fost afectați și că este necesar să renunț la orice activitate pentru a face o cură serioasă de aer".

Cu alte cuvinte, Midgley era pe deplin conștient că substanța nu era doar periculoasă, ci potențial letală, și că otrăvea pe toată lumea care intra în contact mai îndelungat cu ea, inclusiv pe el. Dar TEL a fost marele său moment – cotitura din cariera sa. Câștiga premii și era promovat, iar compania se baza pe el. Oamenii erau fericiți că motoarele nu mai detonau și gigantul petrolier câștiga enorm. Astfel că Midgley a minimalizat pericolul, dând vina, asemenea lui Ketttering, pe muncitorii care nu-și luau măsurile de protecție necesare, și periclitându-și totodată propria sănătate și chiar viața pentru a demonstra că acel ceva care era extrem de toxic nu era. Pare a fi nebunie pură, nu-i așa? Dar acesta nu era decât începutul.

Raportul lui Gettler a apărut peste câteva zile, aducând dovezi incontestabile că victimele de la

fabrică muriseră toate de intoxicație cu plumb și nu din cauză că „munciseră prea mult". În țesutul creierului, al plămânilor și al oaselor acestor oameni se găseau depuneri de plumb. Fuseseră uciși de produs. Or, acest lucru devenea o problemă, fiindcă, din moment ce îi ucidea pe angajați, putea să se extindă asupra consumatorilor. Dar în loc să oprească atunci și acolo producția, Midgley și colegii săi au încercat să acopere riscurile, iar în următoarele luni părțile interesate și-au reunit forțele. În Ajunul Crăciunului din 1924, Kettering a condus o comisie compusă din personaje-cheie de la Standard, Ethyl, General Motors și Du Pont la o întâlnire cu șeful Serviciului de Sănătate Publică din Statele Unite, contraamiralul Hugh S. Cumming. Oamenii de afaceri au solicitat organizarea unei conferințe naționale cu privire la TEL, iar dezbaterea să fie transmisă spre informarea opiniei publice și a experților juridici. Cumming a fost de acord, iar cu o săptămână înainte de conferință, Ethyl a retras TEL din stațiile de benzină pentru a da impresia că luau problema în serios.

În 25 martie 1925, conferința TEL a avut loc într-un auditoriu din Washington D.C., iar șeful Serviciului de Sănătate a condus lucrările. Și a fost un exemplu de aranjament modern corporatist. Giganții din industria automobilelor și a petrolului puseseră la cale un scenariu în care un aparent echilibru, zis și „ambipartitism", putea fi folosit în avantajul lor. Acest lucru se întâmplă când „ambele părți" dintr-o dezbatere sunt tratate ca și cum ar avea argumente la fel de valabile și de puternice – chiar și atunci când în mod clar nu le au.

În 2012, jurnalistul german Dirk Steffens de la postul de televiziune ZDF a descris

„ambipartitismul“ într-un interviu cu agenția de știri Teleschau: „Să presupunem că un astrofizician afirmă la un talk-show că Pământul este o sferă. Apoi vine unul care spune că e plat. Adevărul nu se află la mijloc. Dacă una dintre afirmații e complet absurdă, jurnalismul nu trebuie să admită ca acea absurditate să se impună și să o considere echivalentul adevărului“.

Ambipartitismul este o plagă contemporană, iar în epoca noastră, când posturi de televiziune partizane și influenceri din rețelele de socializare revarsă false adevăruri și dezinformări, este absolut necesar să fim atenți la toate acestea. Dar problema nu este nici pe departe nouă. În 1925, dat fiind pericolul pe care tetraetilul de plumb îl prezenta pentru public, din punct de vedere juridic un caz TEL nu exista. Se demonstrase indubitabil că este toxic și că existau alternative mai sigure, cum ar fi etanolul. Și totuși, publicul nu avea cum să înțeleagă pe deplin acest lucru și datele științifice, iar presa americană l-a trădat, prezentând lucrările ca o dezbatere echilibrată între autorități credibile. Declarându-se de acord să apară la conferință, oamenii de știință *antiplumb* au căzut la rândul lor într-o capcană.

Purtătorul de cuvânt de la Standard, Frank Howard, a fost primul care a luat cuvântul în acea zi și a atacat dur, susținând că progresul are costurile sale: „Fiindcă unele animale mor, iar altele nu în unele experiențe, să renunțăm oare total la ce facem? Sincer vorbind, este o problemă la care nu avem soluție. Nu ne putem justifica în fața conștiinței noastre, dacă le abandonăm. Consider că ar fi o eroare nemaipomenită dacă am abandona un lucru de acest fel doar din cauza temerilor noastre“.

I-a amintit pe cei morți în războaie și a susținut că plumbul este „o substanță naturală“ și, în plus, că: „Civilizația noastră de azi se bazează pe petrol și motoare... Nu credem că ar fi just să renunțăm la ceea ce azi pentru industrie este un soi de dar venit de sus din cauză că ar prezenta un posibil pericol...“

Abordarea sa de „bun-simț“, evocarea sacrificiilor celor căzuți în război pentru libertatea de a produce carburant cu plumb, și faptul că avem de la Dumnezeu materia brută, toate acestea au fost bine primite de jurnaliștii adunați acolo. Iar Howard avea și argumente științifice, furnizate de Robert A. Kehoe care, la cei treizeci și doi de ani ai săi, era un renumit toxicolog și expert în sănătatea mediului.

Kehoe a argumentat că TEL nu ar trebui interzis decât „dacă se poate demonstra... că există un pericol real ca rezultat...“ și a avertizat împotriva isteriei, insistând cât se poate de rezonabil că totul trebuie făcut „pe bază de fapte“ și nu „pe bază de opinii“. Această logică a dat naștere așa-numitei „reguli a lui Kehoe“, care transfera responsabilitatea aducerii dovezilor de la fabricantul potențialului produs letal la cei care se opuneau. Regula statua că o substanță ori un produs trebuie considerat sigur atâta vreme cât nu există dovezi că ar face rău oamenilor.

Oricine a petrecut ceva timp discutând despre schimbările climatice, despre așa-zisele alegeri furate ori despre eficacitatea vaccinurilor este, de fapt, familiarizat cu regula lui Kehoe care, în fond, spune: DOVEDEȘTE.

A urmat grupul *antiplumb*. Compus în mare parte din experți, oameni de știință, profesori universitari și reprezentanți ai laboratoarelor care, spre

deosebire de antevorbitorii lor, veniseră pe cheltuială proprie, acesta și-a prezentat argumentele într-un mod mult mai puțin flamboaiant. Jucătorul lor vedetă era Alice Hamilton. Fiind prima femeie care a devenit asistent universitar la Harvard Medical School în 1911, în calitate de șefă a Comisiei de Boli Profesionale din Illinois, impusese o legislație cu privire la sănătatea și siguranța muncitorilor care lucrează cu materiale toxice. Nu era doar o autoritate cu experiență în toxicitatea plumbului, ci era *experta* recunoscută din acest domeniu, care știa mult mai mult despre subiect decât Kehoe. La cei cincizeci și șase de ani ai ei, venea înarmată cu știința și cu experiența ei, cu fapte, cifre și o logică de fier.

S-a stabilit că TEL nu era unicul ingredient ce putea fi folosit pentru a rezolva problema, astfel că, potrivit relatării din *New York Times*, „a cerut oamenilor cu legături în industrie să renunțe complet la compusul cu plumb și să încerce să găsească altceva pentru a scăpa de detonații".

Midgley ajunsese la TEL extrem de repede, oarecum prin hazard. Dar după doi ani, el și Kettering și Ethyl erau atât de profund implicați – financiar, profesional și emoțional – în produs, încât nu erau dispuși să-și riște credibilitatea admițând că era periculos. Era de fapt un alt exemplu de eroare a costurilor nerecuperabile. Dar nimeni nu era dispus să renunțe, deși carburantul cu plumb era un lucru rău.

Hamilton nu era doar om de știință, ci și o personalitate recunoscută a mișcării de emancipare a femeilor și luptătoare pentru pace – era obișnuită să se adreseze mulțimilor și să-și susțină cazul. De fapt, grupul *antiplumb* din acea zi era compus din

mai multe femei proeminente, printre care activista Grace Burnham McDonald, fondatoarea Biroului de Sănătate pentru Muncitori, și colega ei Harriet Silverman, venite amândouă acolo în numele angajaților și al familiilor acestora. Erau persoane deosebite, iar Burnham McDonald a provocat o oarecare emoție răspunzând la cuvintele din deschiderea lui Frank Howard despre rolul lui Dumnezeu în toată această afacere, spunând: „Nu a fost un dar venit de sus pentru cei 11 care au fost uciși și ceilalți 149 care s-au îmbolnăvit".[81]

Simpla prezență a acestor persoane extrem de inteligente pare să fi creat o problemă și, retrospectiv, oricât de descurajator ar suna, să ne amintim că Hamilton s-a întrebat dacă prezența lor acolo nu fusese, de fapt, contraproductivă. Presa, peisajul industrial și politic al Americii erau dominate de bărbați, iar aceștia nu erau defel dispuși să audă de la niște femei ce aveau de făcut. Or, ele, în cuvintele lui Hamilton, „dăduseră o aură de socialism sau de sentimentalism feminin față de cei săraci" care nu a fost bine primită de un auditoriu plin de bărbați. Sau, altfel spus, prezența femeilor a dat patriarhatului de acolo undă verde să respingă argumentele științifice drept afirmații subiective, isterice ale unor femei de vârstă mijlocie.

Conferința a fost o lovitură de PR pentru Ethyl fiindcă s-a încheiat așa cum speraseră, cu apele tulburate și toată lumea mai confuză decât fusese până atunci. Șeful Serviciului de Sănătate a cerut o anchetă federală, metoda încercată și verificată de a scoate o poveste de pe prima pagină, iar caravana știrilor s-a sucit de la poveștile negative și temerile legate de plumb la convingerea că totul are să fie bine.

În timp ce panelul de savanți ai guvernului și-a început ancheta, Ethyl și Standard și-au continuat manevrele și au comandat, la rândul lor, un studiu pe care i l-au încredințat lui Kehoe care, cum probabil ați ghicit, era deja pe statul de plată al giganților industriei petroliere.

După mai multe luni de „investigații științifice", Kehoe a ajuns la concluzia că TEL putea fi manipulat în siguranță dacă se introduceau un sistem de ventilație adecvat, echipament de protecție și instruire profesională, iar concluziile sale au fost publicate în mare grabă, înaintea rezultatelor investigației federale, tocmai pentru a pune presiune pe aceasta.[82] Obligat să se grăbească în a produce propriile rezultate, panelul de savanți ai guvernului s-a declarat de acord cu Kehoe, afirmând că TEL nu prezintă o amenințare semnificativă pentru sănătate. Principala lor recomandare a fost ca TEL să fie amestecat cu benzina înainte de a fi distribuită stațiilor de benzină, iar apoi panelul a adăugat că, pe măsură ce numărul de automobile va crește, iar drumurile vor deveni tot mai congestionate, benzina cu plumb ar putea „constitui o amenințare semnificativă la adresa publicului după folosirea sa prelungită ori în alte condiții ce nu pot fi pe moment prevăzute".

Or, asta urma să fie problema viitoarelor generații, așa că lumea mergea mai departe. Ethyl a reluat producția, companiile-mamă și competitorii s-au îmbogățit masiv, în timp ce o boare de culoarea plumbului se ivea la orizont.

Din fericire pentru noi toți povestea nu se încheie aici.

În 1948, un geochimist american pe nume Clair Patterson făcea parte dintr-o mică echipă care

încerca să determine vârsta Pământului studiind plumbul. Presupun că nu ați ajuns până aici pentru o lecție de chimie, dar vă rog să aveți răbdare fiindcă e important să aflați pentru a înțelege ce s-a întâmplat în continuare. Foarte schematic, lecția de chimie sună cam așa: cum uraniul se degradează în timp pentru a produce plumb, este posibil, studiind meteoriți și roci cu vârste cunoscute, să comparăm plumbul găsit în ele cu cel din străfundul Pământului și să stabilim raportul dintre cele două valori. De aici se poate apoi stabili vârsta aproximativă a Pământului.

Alături de colegul său George Tilton, Patterson a început să analizeze roci cu o vârstă cunoscută, pe care le-au folosit pentru a le compara cu depozitele de cantități necunoscute. A apărut însă o problemă serioasă fiindcă au realizat rapid că ceva interfera cu materialul lor de testare. Pe scurt, găseau plumb acolo unde nu ar fi trebuit să fie. Părea să fie peste tot. Până și laboratorul era contaminat.

În acest fel le-a fost imposibil să mai citească precis mostrele, astfel că cei doi s-au hotărât să creeze primul laborator steril al lumii, dar, în pofida eforturilor lor, depuneri de plumb continuau să apară. Patterson a găsit plumb în apa de la robinet, în praf, pe pielea sa, pe părul său și chiar și în mătreața lui. Extinzând cercetările, a găsit plumb peste tot. Era plumb în sol, în plante, în iarbă, în copaci și în tot lanțul trofic, pe o urmă ce ducea la fumul de eșapament al automobilelor.

Căutând o soluție ieftină și profitabilă pentru detonațiile ce se produceau în motoare, Thomas Midgley otrăvise literalmente tot Pământul.

Aveau să mai treacă ani până ce teribilul adevăr și dimensiunea distrugerilor pe care le-a cauzat aveau

să iasă la iveală; între timp însă, Patterson și Tilton au reușit să calculeze vârsta planetei. Estimarea lor finală a fost că Pământul are 4,54 de miliarde de ani, cu câteva milioane în plus ori în minus – și până azi nu a fost avansat un alt număr. Ajungând la acest număr, Patterson a fost atât de emoționat încât a avut impresia că va suferi un atac de cord, scriind mai târziu: „Descoperirea mi-a electrizat sufletul. Adevăratele descoperiri științifice te fac incapabil să strigi cu putere în lume «Uite ce-am făcut». În schimb, o asemenea descoperire forțează creierul să bubuie «Am reușit»".

În 1956, cei doi și-au publicat rezultatele într-o serioasă revistă bilunară, *Geochimica et Cosmochimica Acta*, iar apoi, Clair Patterson s-a pus pe treabă încercând să salveze lumea. Există mulți eroi în acest capitol, dar Clair este mai mult decât oricare dintre ei omul căruia îi datorăm extrem de mult, fiindcă, dacă nu și-ar fi dedicat viața acestui efort, milioane dintre noi ar fi murit cel mai probabil mai repede.

N-are să vă mire faptul că giganții petrolieri nu au fost defel încântați de rezultatele lui și au început prin adoptarea unor sancțiuni împotriva lui. Finanțările pe care Patterson le primea de la American Petroleum Association au fost oprite, iar un contract pe care îl avea cu Serviciul Public de Sănătate a fost revocat. Într-o bună zi, un grup de bărbați în costum și cravată s-a prezentat la laboratorul său, oferindu-i bani pentru a face un „studiu" care să fie favorabil intereselor afacerii. În schimb, Patterson le-a ținut un discurs, explicându-le cu răbdare problema plumbului din atmosferă, iar apoi i-a invitat politicos să se care naibii de acolo (cuvintele mele, nu ale lui).

În 1965, Patterson a scris un articol intitulat „Medii naturale și contaminate cu plumb de om“ care a elucidat problema benzinei cu plumb și impactul acesteia asupra mediului. Cel mai apreciat savant din domeniu, care scrisese o lucrare definitorie pe acest subiect în 1925, a fost invitat să evalueze articolul.

Numele său era Robert Kehoe de la Universitatea din Cincinnati și Laboratoarele Kettering, și poate că vă amintiți de el cum a falsificat datele pentru stăpânii lui din sectorul automobilelor și al petrolului. Kehoe petrecuse de acum patru decenii în serviciul sponsorilor săi din industria petrolieră și rămăsese fidel „regulii lui Kehoe“.

Reușise să convingă nu doar America, ci întreaga lume că plumbul era în mod natural prezent în corpul uman și că exista un anume prag de la care devenea periculos. Ambele sale ipoteze erau greșite, dar Kehoe se agăța de ele așa cum depunerile de plumb se agață de plămânul uman și, ca oricare alt șarlatan din această carte, fusese răsplătit și lăudat pentru activitatea sa. Este aceeași poveste deprimant de familiară, cum familiară este și reacția lui de a trata cu dispreț și de a ridiculiza părerile contradictorii, pentru a-și salva statu-quoul.

Kehoe l-a înfățișat pe Patterson ca un ignorant apucat, un simplu geolog care nu avea habar de biologie. Patterson era „naiv“, iar lucrarea sa era „un exemplu de cât de mult poate greși cineva în afirmații și în concluzii atunci când pășește într-un domeniu în care este într-atât de dureros de ignorant și atât de lipsit de capacitatea de a realiza profunzimea ignoranței sale, încât nici măcar nu este precaut în a trage concluzii radicale“[83].

Într-un articol pentru *Mental Floss* din 2017, jurnalistul și editorul Lucas Reilly adaugă: „Kehoe ar fi putut respinge articolul – la urma urmei era prima autoritate în domeniu –, dar i-a dat undă verde, crezând că publicarea articolului îi va distruge credibilitatea lui Patterson".

În cunoscuta manieră, toxicologi și savanți s-au grăbit să-și manifeste disprețul față de rezultatele lui Patterson, care a fost ostracizat de organizațiile de cercetători și de instituțiile private ori publice de finanțare. Dar, spre meritul său, eroul nostru a continuat să tragă la jug, să facă o serie de cercetări și lobbying pe lângă politicieni și Agenția de Protecție a Mediului (EPA) din Statele Unite, ghidat doar de știință și nu de interesele corporațiilor miliardare. În final, eforturile lui s-au materializat, iar pe la mijlocul anilor 1970 consensul se schimbase. Au avut loc conferințe și audieri, iar „ambipartitismul" a intrat și el în joc.

Domnul Kehoe a rămas ferm pe poziția lui. Nu conta că se putea dovedi că oamenii de azi erau purtătorii unei cantități de plumb de 600 de ori mai mari decât strămoșii lor. Nu conta că un articol din *The Lancet* a arătat că unii copii cu niveluri mai ridicate de plumb în organism aveau un IQ mai mic, stare de sănătate mai proastă și speranță de viață mai scăzută. Nu conta că orice indicator demonstra că Patterson avea dreptate și că industria automobilelor și cea petrolieră erau angajate într-o acțiune masivă de mușamalizare. Nu conta că totul vorbea despre otrăvirea planetei pentru a-i îmbogăți pe câțiva.

După cum era previzibil, vicepreședintele companiei Ethyl, Larry Blanchard, a avertizat în privința unor hotărâri grăbite de a reduce benzina

cu plumb înainte de publicarea cercetărilor, firește părtinitoare, ale companiei sale. Înghițindu-și lacrimile, a comparat situația multimiliardarei industrii petroliere cu procesele vrăjitoarelor din Salem de la 1652, spunând: „Întreaga acțiune împotriva unei industrii care a contribuit enorm la economia americană timp de peste cincizeci de ani este cel mai urât exemplu de fanatism de la vânătoarea vrăjitoarelor din New England în secolul al XVII-lea încoace".

Din fericire, bunul-simț a prevalat, Curtea de Apel a Statelor Unite s-a pronunțat împotriva giganților petrolieri și în favoarea EPA, ordonând eliminarea treptată a benzinei cu plumb. Din 1976, nivelurile de plumb din mediul înconjurător au început să scadă drastic.

Ceea ce a urmat vorbește de la sine, iar în 1986, EPA a solicitat interzicerea totală a benzinei cu plumb la automobile – care s-a realizat în 1996.[84] Restul lumii a urmat treptat, iar în 2021 Algeria a fost ultimul stat care a interzis tetraetilul de plumb. Datele compilate de Programul pentru Mediu Înconjurător al Națiunilor Unite în anii care au trecut de atunci arată că interzicerea benzinei cu plumb a prevenit anual 1,2 milioane de decese cauzate de accidente cerebrale, cancer, boli cardiace și intoxicare cu plumb.

Beneficiile pentru sănătatea publică și calitatea aerului sunt incomensurabile, iar unii oameni de știință au mers chiar mai departe, afirmând că eliminarea plumbului din mediul nostru înconjurător a redus și rata criminalității. De la mijlocul anilor 1940, rata criminalității din Statele Unite a fost pe un curs constant ascendent, cu tot mai multe atacuri violente și omucideri. Dar odată

cu sfârșitul tetraetilului de plumb și în pofida a ceea ce tabloidele ori Fox News ar încerca să vă convingă, criminalitatea a început să scadă, iar în zonele cu contaminare de plumb peste medie a scăzut cel mai rapid.

În ce măsură acest fapt poate fi atribuit scăderii concentrației de plumb din atmosferă sau altor factori societali este un subiect de discuție. Cele mai recente analize de date disponibile din 2021 sugerează că interzicerea benzinei cu plumb a determinat scăderea activităților criminale cu cel puțin 7% și cel mult 28%. Dar profund neliniștitoarea poveste a tetraetilului de plumb este mult mai cuprinzătoare decât ne spun procentele. Timp de cinci decenii interesele industriei au conspirat la otrăvirea Pământului. Au fost sprijinite de președinți și apărate de politicieni, de proprietari de ziare, de oameni de știință lipsiți de principii și de un număr necunoscut de idioți utili dispuși să respingă îngrijorările legate de benzina cu plumb ca pe niște povești de speriat copiii. În timp ce publicul era alimentat cu minciuni, diversiuni și ambipartitism, care în mod deliberat ascundeau adevărul, milioane de oameni erau otrăviți și mureau. Iar toate acestea nu sunt suficient de rele, fiindcă aceeași poveste s-a întâmplat de două ori.

Și, de fiecare dată, de vină a fost Thomas Midgley.

* * *

Primul frigider electric a fost inventat de maghiarul István Röck în anii 1890. A început prin a produce și a vinde dispozitivele la scurt timp după aceea, dar exista o problemă. Instalația de gaze a primelor frigidere folosea amoniac, eter și dioxid de sulf, ceea ce însemna că, atunci când se produceau scurgeri în

casele oamenilor, berea din interiorul frigiderului era rece și bună, dar nu mai era nimeni care să o bea fiindcă toți din casă erau morți.

Ați zice că un produs despre care se știe că omoară și otrăvește oamenii va fi scos rapid de pe piață. Dar, la fel ca în cazul țigărilor, armelor, benzinei cu plumb și folosirii azbestului, nimeni nu și-a bătut prea tare capul cu această problemă. Primele frigidere au fost prohibitiv de scumpe până în anii 1920, iar, ca atare, era pariul celor bogați dacă își asumau să fie uciși de un aparat casnic.

În 1926, Albert Einstein și studentul său Leo Szilárd au început să caute o soluție la problema pericolului letal pe care îl prezentau frigiderele, chipurile inspirați de un eveniment în care o întreagă familie din Berlin își pierduse viața din cauza scurgerii. Cei doi au folosit apă, amoniac și butan pentru sistemul lor pe care l-au brevetat în 1930. Proiectul era mult mai sigur decât sistemul existent, dar, cum se întâmplă adesea în cazul unor inovații, a venit cu alte probleme, în special datorită faptului că frigiderele produse în Germania erau ineficiente și – ca orice motor timpuriu – extrem de zgomotoase. Nu trebuia să fii Einstein să realizezi că nu aceasta era soluția, dar odată cu ascensiunea nazismului în anii 1930, proiectul nu a mai fost oricum continuat fiindcă Einstein și Szilárd, care erau amândoi evrei, au părăsit Germania.

Din fericire, cele două genii care rezolvaseră problema „detonațiilor din motoare" erau deja angrenate în problemă. În 1918, unul dintre fondatorii companiei General Motors (GM), William C. Durrant, investise într-o firmă de frigidere numită Frigidaire care, la fel ca Hoover[85], avea să devină eponimă cu produsul ei. Peste șapte

ani, în 1925, Durrant a cerut companiei Delco să facă frigiderele sale mai sigure, iar „Boss" Kettering l-a pus pe valorosul său locotenent Thomas Midgley să rezolve problema.

Echipa lui Midgley a amestecat fluor cu hidrocarbon pentru a crea un gaz incolor din clorofluorocarburi (CFC) numit diclorodifluorometan și care mai târziu avea să fie cunoscut ca Freon 12. Pentru a înăbuși temerile că acest gaz ar putea fi letal, Midgley a ieșit din nou în fața jurnaliștilor și a făcut prostia de a inhala Freon 12 înainte de a sufla într-o lumânare.

Omul acesta nesăbuit și-a riscat din nou sănătatea pentru a dovedi că un lucru ce era evident extrem de periculos era cât se poate de potrivit pentru consumul general – și, din nou, a mers. Națiunea a fost liniștită, iar în 1930, o subsidiară GM și Du Pont, Kinetic Chemicals, a început să producă gazul la scară industrială. Freon 12 a început să fie folosit în flacoane cu aerosoli și în agenți de răcire – pentru a deveni o prezență ubicuă în viața oamenilor din secolul XX. Dacă nu pentru a se bucura de o înghețată făcută în casă ori de un pahar cu lapte rece, atunci pentru a pulveriza în neștire clorofluorocarburi la subraț, pe picioare, pe insectele din aer – fără a realiza o clipă că va veni și ziua răzbunării.

Cu o altă mare realizare la CV, Midgley a fost celebrat de toată lumea, acordându-i-se fel de fel de onoruri, inclusiv prestigioasa medalie Perkin în 1937 de către Societatea Industriei Chimice. Se afla acum la apogeu și era promovat și sărbătorit pe măsură. Între 1940 și 1944 avea să devină director și vicepreședinte al Fundației de Cercetare a Universității Statului Ohio, iar pentru succesele sale

a fost ales membru al Academiei Naționale de Științe. La mulți ani după moartea sa, avea să fie în continuare apreciat și a existat chiar și o biografie a sa, intitulată cu sfruntare *De la tabelul periodic la producție: Viața lui Thomas Midgley Jr, inventatorul etilgazolinei și al refrigeranților cu freon*. Scrisă de nepotul său Thomas Midgley al IV-lea, îl înfățișează ca un erou al științei. Cartea a fost publicată în 2002, dar, la vremea aceea, adevărul era deja cunoscut.

Cu trei decenii înainte, în 1973, un doctorand originar din Mexic, pe nume Mario Molina, lucra într-un laborator al Universității din California, când a făcut o descoperire neliniștitoare. În timp ce cerceta proprietățile CFC-urilor, s-a folosit de un calculator mai vechi pentru a face o modelare ipotetică și a descoperit astfel că CFC-urile aveau potențialul de a face găuri în stratul de ozon, acel strat subțire de compuși de oxigen din atmosfera superioară care ne protejează de radiații absorbindu-le. Potrivit calculelor lui Molina, stratul de ozon fusese subțiat cu 7%.

Șeful său, mult celebratul chimist F. Sherwood Rowland, a luat descoperirea lui Molina în serios, dar a urmat inevitabil runda de batjocură și de dispreț de la cei cu interese în industrie care au insistat că nu erau decât exagerări isterice, că totul era roz și nu existau motive de îngrijorare.

Însă în 1985, când Joseph Farman și colegii săi de la British Antarctic Survey au observat că nivelurile de ozon din stratosferă scăzuseră în primăvara antarctică cu 35% față de cele măsurate cu 20 de ani în urmă, oamenii au luat act de situație. În anul următor, chimista americană Susan Solomon a plecat spre McMurdo Sound din Antarctica –

tocmai locul în care expediția lui Scott își făcuse tabăra de bază în 1902 – și a început să facă măsurători, având sub ochi cabana lui Scott care încă stătea în picioare.

Un an mai târziu, expediția condusă de Solomon a demonstrat, dincolo de orice îndoială, că exista într-adevăr o gaură în stratul de ozon de mărimea Americii de Nord și deci mult mai mare decât estimase Molina, și că vinovate erau CFC-urile. Molina era reabilitat, dar, bineînțeles, celelalte părți au continuat să se plângă, în complicitate și cu ajutorul ziarelor conservatoare și al celor care neagă existența găurilor de ozon, deși, între timp, guverne din întreaga lume au început să ia măsuri. În 1987 a fost elaborat Protocolul Montréal privind reducerea substanțelor cunoscute pentru subțierea stratului de ozon, iar până în 2009 fiecare țară membră ONU îl semnase. În 1995, Mario Molina, Rowland și chimistul olandez Paul Crutzen au primit Premiul Nobel pentru chimie pentru contribuția la recunoașterea pericolelor CFC-urilor și salvarea lumii de la o catastrofă ecologică și mai mare.

Istoria se repetă, iar în cazul crizelor de mediu provocate de om se repetă cu o predictibilitate deprimantă. Povestea lipsită de eroism sună cam așa: marile afaceri produc ceva rău, periculos și cel mai probabil dăunător care însă le aduce bani, produsul otrăvește planeta, ele neagă că ar fi periculos, cineva dovedește că este periculos, marile afaceri și acoliții lor îl ridiculizează și insistă că nu e cazul; ciclul se repetă, o dată și încă o dată, până ce se demonstrează că produsul este într-adevăr ucigător. Urmează discuții și, peste alte decenii, acel produs periculos este interzis. În concluzie, câțiva oameni beneficiază atât profesional, cât și

comercial, în vreme ce noi ceilalți suferim. Și așa mai departe, fiindcă prea des oamenii nu ascultă de ce spun experții, ci de niște formatori de opinie cu gură mare și de marile afaceri care adună profituri.

În următoarele decenii, urmașii noștri vor clătina cu siguranță capul disperați de dependența noastră de petrol și de gaz și ne vor disprețui la fel de mult pe cât îi disprețuim noi pe cei asemenea lui Thomas Midgley.

Midgley și-a petrecut scurta lui viață ca un erou al științei și inovației și nu a mai apucat să asiste la meritata demontare a reputației sale. În 1944, în discursul său de acceptare a postului de președinte al Societății Chimice Americane pe care l-a primit în semn de recunoaștere a activității sale de o viață, bărbatul în vârstă de cincizeci și cinci de ani și-a rezumat opiniile despre lume spunând: „Suntem unica specie de ființe vii care concepe exercitarea unui control asupra mediului..., acest control este departe de a fi complet. Extinderea sa este de dorit".

A transmis acest discurs de acasă, prin telefon, fiindcă Midgley era de acum foarte bolnav. Cu patru ani în urmă contractase poliomielită, iar rezultatul acestei teribile boli, atât de frecvente în perioada dinaintea apariției vaccinului, a fost că nu s-a mai putut ridica din pat. Lipsa de mobilitate l-a frustrat și deprimat în asemenea măsură încât a proiectat un sistem complicat de scripeți, frânghii și sârme ca să-l ajute să se ridice.

În 2 noiembrie 1944 s-a prins în toate acele frânghii și a murit asfixiat.

În ultimii ani, pe măsură ce povestea și infamia sa au devenit tot mai cunoscute, diferiți autori și jurnaliști au considerat că exista aici un soi de

cruntă și poetică justiție. Omul responsabil de asemenea distrugeri provocate mediului s-a prins literalmente în propriul laț. Dar la fel ca atâtea alte „povești adesea spuse", nici aceasta, din păcate, nu este în totalitate adevărată.

După cum explică Sharon McGrayne în cartea ei *Prometheus in the Lab*: „Certificatul de deces și cel de înmormântare... ne arată ceea ce pentru prietenii lui trebuie să fi fost clar: un inginer cu știința lui Midgley nu s-ar fi strangulat din greșeală cu propria invenție. Disperat, Midgley și-a plănuit propria moarte".

La funeralii, „Boss" Kettering, ofensat de sugestia preotului că „nu venim cu nimic în lume și nu plecăm cu nimic din ea", a ținut un discurs lung în memoria discipolului și prietenului său, spunând: „În cazul lui Midge, ar fi potrivit să adăugăm că putem să lăsăm mult în urma noastră, spre binele lumii" – deși timpul avea să-i contrazică afirmația.

A cauza o catastrofă de mediu globală poate fi considerat ghinion, a cauza două ne lasă deja fără cuvinte. Istoricul american J.R. MacNeill a spus că Midgley „a avut un impact asupra atmosferei mai mare decât orice alt organism din istoria umanității", și chiar dacă e adevărat, nu trebuie să-i pierdem din vedere pe ceilalți. Midgley nu a acționat de unul singur; Kettering, Du Pont, Ethyl, GM și Robert Kehoe, omul de știință dispus să-și vândă sufletul pentru a fi expertul favorit al giganților petrolieri, sunt cu toții vinovați.

Povestea creșterii și decăderii tetraetilului de plumb și a freonului este, în fond, aceeași poveste despre lăcomie corporatistă, ambiție personală și prostie. Fiindcă, în pofida biografiilor și

ascensiunii, în pofida laudelor și onorurilor cu care au fost copleșiți în timpul vieții și de atunci încolo, Midgley, Kehoe, Kettering și diferiții lor sponsori au fost toți, fundamental, oameni stupizi.

Ar trebui să fim cu toții atenți la oamenii stupizi și iată de ce.

În 1976, italianul Carlo M. Cipolla, istoric al economiei, a publicat pe cont propriu o carte intitulată *Legile fundamentale ale imbecibilității umane*. Teza sa revoluționară era că oameni stupizi – la fel ca plumbul din mediul înconjurător – există peste tot și aproximativ în cantități egale. A fi stupid nu are nimic în comun cu IQ-ul sau calificările academice. Potrivit tezei lui Cipolla, oamenii stupizi pot fi juriști, gunoieri, casnice, oameni de afaceri, experți imobiliari, eroi de război, politicieni, universitari, pastori ori chiar mari exploratori. Iar aici, după cum susține Cipolla, apare problema: dat fiind că oamenii stupizi există cu atâta prevalență, „în mod inevitabil toată lumea subestimează numărul de oameni stupizi în circulație".

Și cum „o persoană stupidă este cel mai periculos tip de persoană" (ne spune el), acest lucru poate avea consecințe îngrozitoare.

Stupiditatea lui Midgley era poate înnăscută, dar a fost în mare măsură amplificată de lăcomia și de ambiția sa. Din dorința de a fi cineva special, din strădania de a obține onoruri și laude și, mai presus de orice, de a-și asigura gloria postumă, a fost dispus să se joace cu sănătatea și cu viețile a milioane de oameni. Și a știut că făcea un lucru rău în timp ce pretindea că datorită lui lumea devenea un loc mai bun. În acest sens este unul dintre cei mai mari răufăcători din această carte. Povestea

tetraetilului de plumb și a tuturor CFC-urilor și acea negare a dovezilor care o însoțește este de-a dreptul uluitoare și exact genul de istorie și de știință care ar trebui predată în școli. E prea târziu pentru cei care neagă schimbările climatice pierduți în propriile camere de rezonanță și pentru cultele de absurdități neștiințifice, dar dacă elevii de acum ar învăța lecția despre Midgley, Ethyl și CFC-uri, poate... poate... următoarea generație nu va mai fi atât de expusă la oameni stupizi și periculoși precum cele anterioare.

* * *

Lumea modernă este plină de gadgeturi care ne fac viața incomensurabil mai bună. Pentru noi sunt de la sine înțelese calculatoarele și smartphone-urile, mașinile de spălat, apa fierbinte, băile, smart hub-urile, automobilele electrice, Wi-Fi și chiar unele lucruri elementare precum lumina electrică – inventată, după cum știe toată lumea, de Thomas Edison în octombrie 1879. Această invenție, care acum este implicită existenței noastre, a schimbat totul. A revoluționat modul de lucru, a schimbat obiceiurile de somn și a făcut casele și spațiile publice mai sigure și mai confortabile decât fuseseră vreodată.

Dar toate acestea nu s-au întâmplat peste noapte. În 1919, la aproximativ 40 de ani de când fusese inventată, doar 6% din casele britanicilor aveau lumină electrică, iar la începutul celui de-al Doilea Război Mondial doar 75% din țară era electrificată. Însă în zona sfinților seculari ai științei, filamentul lui Thomas Edison continuă să ardă cu putere. E însuși mitul „inventatorului genial solitar“ cu care toți ceilalți sunt comparați.

Există firește duzini de biografii, cărți pentru copii, documentare, meme-uri pe rețelele de socializare care ne povestesc aventurile vieții lui, adăugând la ele acele celebre citate care ne spun:

„Cei mai mulți oameni ratează ocaziile fiindcă acestea umblă în salopetă și înseamnă muncă."

„A te arăta constituie 80% din succes."

Și preferatul tuturor: „Geniul este 1% inspirație și 99% transpirație".

Apoi mai sunt filmele despre viața lui, printre care cunoscutul *Tânărul Tom Edison* din 1940 cu îndrăgitul Mickey Rooney, urmat de *Edison, bărbatul* cu Spencer Tracy, în același an. Povestea lui Edison a fost sursă de inspirație pentru generații de elevi, iar în timpul unei scurte șederi în Asia de Sud-Est am predat-o și eu dintr-un manual indonezian.

Versiunea standard a poveștii începe în Port Huron, Michigan, în anii 1850 cu un învățător care îi trimite mamei lui Thomas o scrisoare în care îl descrie pe neastâmpăratul băiat drept „zăpăcit", sugerându-i că nu va ajunge niciodată ceva de capul lui. Mama sa, Nancy, îl ia de la școală și îi dă chiar ea lecții, iar din dragostea și grija pe care i-a purtat-o s-a născut un tânăr strălucitor și curios.

La doisprezece ani, Edison începe să lucreze ca vânzător de ziare în trenul care circulă între Port Huron și Detroit. În timpul liber face experiențe în vagonul de serviciu, dar într-o zi îi dă foc. Edison povestește el însuși că omul de serviciu l-a ridicat de urechi în sus, ceea ce i-a provocat o surzenie pentru tot restul vieții. Există, de fapt, încă o versiune a istoriei despre felul în care și-a pierdut auzul. În aceasta, băiatul fuge să prindă trenul și este săltat în tren de un pasager care îl prinde de urechi.

Un alt moment definitoriu survine când tânărul Tom vede băiețașul de trei ani al unui angajat jucându-se pe linie și sare el însuși între linii în fața unui tren ce sosea, pentru a salva copilul. În semn de mulțumire, tatăl copilului îl învață cum se folosește telegraful, astfel că se angajează la Western Union unde inventează un sistem de transmisie simultană a două mesaje prin telegraf. Câștigă faimă și bani ca inventator, om de afaceri și creator al becului electric, al camerei de luat vederi și al fonografului. La moartea sa în 1931, la optzeci și patru de ani, deține brevete pentru 1 093 de invenții.

Iată o biografie de-a dreptul extraordinară, care inspiră și ceea ce este interesant pentru *connaisseur*-ii de povești despre falși eroi, cum sper că suntem de acum cu toții, este că mare parte din ea este adevărată. Tânărul Thomas Edison chiar a fost retras de la școală în circumstanțele descrise, iar mama sa a făcut cu el școală acasă. Nu a existat o „scrisoare", dar rapoartele școlii arată că profesorii îl considerau „zăpăcit", iar specialiștii de acum sugerează că acest comportament al tânărului Edison putea fi pus pe seama unei tulburări hiperkinetice cu deficit de atenție (ADHD). Este de asemenea întru totul posibil că avea probleme cu auzul care au fost exacerbate de o scarlatină și/sau o altă infecție, iar din această cauză nu auzea poate întotdeauna ce se întâmpla, ceea ce poate i-a determinat pe unii să-l numească „stupid". Oricum ar fi, nu există o dovadă că surzenia i-ar fi fost cauzată de un angajat supărat al căilor ferate și, având în vedere că el însuși a tot schimbat povestea, e aproape sigur vorba de un mit.

Alte lucruri sunt adevărate. Edison chiar a salvat viața unui copilaș de trei ani care era fiul unui angajat sărind în fața trenului, demonstrând existența unui Factor Autrey eroic în firea sa – și a fost într-adevăr învățat să folosească telegraful de J.U. Mackenzie, tatăl recunoscător al băiatului. Este de asemenea adevărat că una dintre experiențele sale s-a terminat cu un dezastru în urma căruia a fost dat afară, dar pe vremea acea nu mai era în apropierea vreunui tren, ci, având acum nouăsprezece ani, lucra la biroul agenției Associated Press din Louisville, Kentucky. Poveștile din spatele unora dintre invențiile sale timpurii sunt și ele adevărate.

Împreună cu asociatul său Franklin Pope, Edison a inventat un sistem care putea transmite mesaje multiple în același timp, iar acesta avea să fie acel aparat de transmitere a cotațiilor bursiere, „stock ticker", pe care îl putem vedea în filme care se petrec între 1871 și 1960.

Dar Edison nu a inventat becul electric.

Această onoare, la fel ca în cazul estimării vârstei Pământului făcute de Clair Patterson și al multor altor invenții, este împărtășită de o succesiune de inventatori care au pavat drumul spre obiectul din zilele noastre. În 1802, chimistul britanic sir Humphrey Davy a folosit o baterie uriașă pentru a aprinde așa-numita „Davy Lamp". În 1840, astronomul britanic Warren de la Rue a folosit filamente foarte subțiri și extrem de rezistente făcute din platină pentru a crea suficientă lumină într-o cameră. Platina se lichefiază la 1 786°C, iar acel punct de topire înalt a împiedicat filamentele să se ardă la fel de repede ca Lampa Davy. Problema cu ele era că, fiind făcute din cel mai scump metal

existent, erau prohibitiv de scumpe. Deci cercetările trebuiau luate de la capăt, dar reculul nu a fost sfârșitul poveștii. Doi ani mai târziu, politicianul și amatorul de experiențe științifice Fredrick de Moleyns a obținut brevetul pentru primul bec incandescent – cu cinci ani înainte ca Edison să se nască. În decembrie 1878, un alt britanic, Joseph Swan, și-a prezentat propriile becuri electrice vidate, iar în 1881, firma sa, Swan Electric Light Company, a echipat teatrul Savoy din Londra cu 1 200 de becuri folosind un generator pentru a le aprinde. Savoy a fost primul loc public din lume care a fost iluminat în acest fel și s-a deschis în 1881, aproape cu un an înainte ca New Yorkul să acționeze prima oară comutatorul pentru a lumina sediul ziarului *The New York Times* – totul fusese pus la cale de Edison printr-o lovitură de maestru în relații publice care i-a adus o mulțime de articole favorabile în presă.

Însă becurile electrice ale lui Edison au fost mai bune decât ale lui Swan și țineau mai mult. Dar a spune „inventatorul celui mai eficient și mai durabil bec electric" nu sună la fel de bine ca „inventatorul becului electric", astfel că majoritatea am crescut știind de el și nu de Swan ori de Moleyns.

Ceea ce nu trebuie să umbrească defel contribuția lui Edison în a lumina lumea, chiar dacă avem aici aceeași situație: cine strigă cel mai tare primește aplauzele. Becul electric nu a fost inventat de un singur individ, cum nici telefonul, internetul, calculatorul, automobilul, televiziunea, radioul, vibratorul sau periuța de dinți electrică nu sunt doar invenția cuiva. Acesta este cazul și celor mai multe invenții ale lui Edison. Ce-i drept, a construit un fonograf timpuriu în 1877 și a reușit să înregistreze

sunete care puteau fi redate de pe niște plăci dintr-o folie subțire de cositor, dar alții, printre care Alexander Graham Bell, au fost cei care i-au îmbunătățit invenția care a devenit un aparat mult folosit în casele oamenilor. Pretenția că „Edison a fost primul care a înregistrat sunete" – propagată, printre altele, de melodia compusă de Gershwin în 1937 „They All Laughed" – nu e nici ea adevărată.

Cu 20 de ani mai înainte, francezul Édouard-Léon Scott de Martinville a reușit să o facă utilizând un dispozitiv numit fonoautograf, pe care l-a brevetat în Franța în martie 1857, când Edison avea doar zece ani. Cea mai veche înregistrare cunoscută datează din 9 aprilie 1860 și redă vocea unei femei care cântă „Au clair de la Lune". Nu-i cunoaștem numele, dar e în mod cert prima artistă care a fost înregistrată, iar vocea tremurătoare ce vine de acum peste 160 de ani are ceva de neuitat.

Cât despre aparatul de filmat, ei bine, chiar dacă Edison și-a asumat meritele, iar la rândul său l-a inspirat pe Lumière tatăl (vezi capitolul 1), care i-a inspirat pe fiii săi, nici acesta nu a fost invenția lui. Un alt francez, Louis Le Prince, a fost prima persoană care a realizat „imagini în mișcare", dar și el s-a ridicat pe umerii altor giganți, printre care englezul Eadweard Muybridge, care a realizat o mult apreciată secvență de cai în mișcare în 1878. Dar Le Prince a făcut în mod cert prima cameră de filmat pe care a folosit-o să-și filmeze familia în casa lor din Leeds în 1888, astfel că adevăratul loc de naștere al cinematografiei este acest oraș din Yorkshire.

În 1890, pregătindu-se să plece într-o călătorie în SUA, Le Prince s-a urcat în trenul Dijon–Paris și nu a mai fost niciodată văzut. Dispariția sa a dat

naștere unor teorii conspiraționiste și unei sugestii mult mai probabile că și-ar fi luat el însuși viața. În concluzie însă, planificata sa prezentare publică la New York în septembrie nu a mai avut loc și, ca atare, numele și legenda sa au căzut în uitare.

Prima demonstrație cu kinetoscopul lui Edison a avut loc în mai 1891. Inventatorul a fost mulțumit să-și asume meritele pentru invenție, dar în realitate angajatul său, britanicul William Dickson, și echipa sa din laboratorul lui Edison au fost cei care au realizat aparatul. Edison este tipul cel mai cunoscut de erou: un om mânat de entuziasm, ambiție și idei, un maestru al relațiilor publice, un mare om de afaceri și cel care își însușește realizările altora. Un fel de gazdă a spectacolului. Da, a inventat o seamă de lucruri, dar colaborarea este adevărata mamă a invențiilor, iar plagierea, tatăl; adăugați puțină mitologie în amestec și veți obține garantat nemurirea drept inventatorul genial Thomas Edison.

Cea mai durabilă realizare a lui Edison a fost aceea de a crea Menlo Park Research Laboratory și de a angaja o mulțime de oameni străluciți, care au făcut din el un fel de Andy Warhol al științei, Menlo Park fiind Fabrica sa. Au ieșit câteva lucruri extraordinare de acolo. Printre acestea se numără microfonul cu carbon, un dispozitiv de perforat hârtia, o mașină de scris timpurie, procedeul de acoperire cu nichel și bateria galvanică reversibilă.

Dar altele au atins niveluri de stupiditate Cipolla-ească.

În 1877, Edison a decis că lucrul de care aveau cel mai mult nevoie fetițele americane era o păpușă vorbitoare înaltă de aproximativ 60 de centimetri, care costa echivalentul a 200 de dolari și cânta niște

cântecele stranii. Dar a creat un monstru. Discurile micuțe din spatele păpușii se uzau rapid, iar mica manivelă se rupea. Însă nimic nu se compara cu vocea cântătoare a păpușii care suna (și o puteți asculta online) ca o voce de copil strigoi dintr-un film de groază cu adevărat înspăimântător al anilor 1970. Copiii se ascundeau tremurând prin colțuri, în timp ce părinții se alegeau cu buzunarele ceva mai goale. Producția a fost stopată la scurt timp.

Un alt eșec a urmat în 1911 când a propus case construite complet din beton – cu mese, scaune, paturi și bucătării din beton. O idee năstrușnică după câteva pahare de tărie, probabil, dar s-a dovedit că nimeni nu dorea să trăiască în case făcute numai din beton, nu în ultimă instanță fiindcă materialul este instabil, iar ocupanții riscau să sfârșească în sicrie de beton.

În anii 1920, după război și după epidemia de gripă spaniolă, în nebunia de a lua legătura cu cei morți de curând, Edison i-a declarat lui B.C. Forbes de la ziarul *American* că lucra la o „mașină responsivă" care le-ar permite celor vii să comunice cu morții. A afirmat: „Lucrez de ceva vreme la un aparat pentru a vedea dacă este posibil ca personalități care au părăsit Pământul să comunice cu noi", iar oamenii l-au crezut pe cuvânt. Pare o idee extraordinară de la una dintre cele mai ascuțite minți a epocii, dar recitind interviul după 100 de ani, nu sunt convins că era într-adevăr serios. Edison nu avea timp de spiritisme și spunea că ședințele de acest fel sunt:

„Nonsens științific. Nu zic că toate aceste așa-numite «mediumuri» sunt mincinoase și duc de nas publicul ca să-și umple buzunarele. Poate că unele dintre ele sunt sincere. Poate că reușesc să-și inducă

o asemenea stare încât își imaginează că ar comunica cu «spiritele».“

Poate că era sincer, dar e foarte probabil ca simțul umorului lui Edison să-și fi spus aici cuvântul, poate se gândea și la un mod de a-și face publicitate gratuit. Însă, acestea fiind zise, păpușile de groază vorbitoare, casele din beton și linia telefonică de comunicare cu raiul nu au fost cele mai rele idei ale sale. Cel puțin, nu din punct de vedere comercial.

Cel mai mare rateu al Vrăjitorului din Menlo Park, care a devenit cunoscut drept „nebunia lui Edison“, a fost ideea lui de a măcina zăcămintele sărace în fier. Ideea era de a aduna particulele de fier cu electromagneți, iar apoi de a le topi pentru a obține bare de fier. Pe hârtie ideea avea poate sens, dar era teribil de nepractică și s-a dovedit un dezastru total. Un „mare“ eșec, iar Edison a înrăutățit lucrurile continuând să bage bani în ceea ce era un exemplu clasic de eroare a costurilor nerecuperabile. I-a venit mintea la cap și a închis afacerea abia când a fost descoperit un zăcământ bogat în Minnesota.

„Nu am dat greș niciodată. Am descoperit doar zeci de mii de feluri în care lucrurile nu merg!“ a spus Edison la un moment dat și, da, chiar a spus asta, dar există puține dovezi că ar fi rostit celelalte vorbe de duh care i se atribuie.

Cea mai cunoscută, „Geniul e 1% inspirație și 99% transpirație“, îi aparține în realitate unei femei pe nume Kate Sanborn. Născută în 1839 în New Hampshire, a fost profesoară, poetă, matematiciană și autoare a peste 20 de cărți, printre care se numără antologia din 1885 intitulată *The Wit of Women* care încerca să contrazică acea veche minciună misogină

că femeile nu ar avea simțul umorului. Cartea tipărită nu se mai găsește, dar poate fi citită pe Project Gutenberg pentru a ne convinge că avea dreptate. Sanborn citează poezii, scrisori și pasaje din romanele a sute de femei scriitoare sau artiste, reușind de una singură să aducă în prim-plan femei dramaturgi, inclusiv pe englezoaica Susanna Centlivre care a scris 19 piese de teatru. Este o lectură fascinantă, amuzantă și interesantă.

În anii 1890, a ținut o serie de prelegeri de felul celor care azi sunt celebrele conferințe TED pe marginea unor subiecte legate de munca intensă și de geniu, în cadrul cărora a emis celebrul citat despre inspirație și transpirație. Peste alți mulți ani, Edison a dat acest citat unui reporter, iar expresia a devenit inexorabil legată de el.

Nu veți fi din cale-afară de uimiți să aflați că nu a fost prima și nu va fi nici ultima oară în istorie când munca unei femei sfârșește prin a fi atribuită unui bărbat.

* * *

Matilda Joslyn (ulterior Matilda Gage) este una dintre acele femei care au exercitat o mare influență, dar pe care istoria populară a conspirat să le dea uitării.

Născută la Cicero, în statul New York, în 1826, a crescut educată de tatăl ei, iar în final și-a completat studiile la Clinton Liberal Institute din New York. La nouăsprezece ani s-a măritat, iar la scurt timp după aceea a ținut primul ei discurs public la o convenție pentru drepturile femeilor și pentru sufragiu. În anii ce au urmat s-a ocupat de familie, dar a devenit și o prolifică scriitoare de epistole către ziare, făcând campanie pentru sclavii eliberați, americanii indigeni și drepturile femeilor înainte de

a deveni, la patruzeci și ceva de ani, ea însăși jurnalistă.

În 1869, a întemeiat împreună cu alte personalități Asociația Națională pentru Sufragiul Femeilor (National Woman Suffrage Association – NWSA) și a scris regulat articole pentru ziarul acesteia, *The Revolution*.

Gage s-a revoltat împotriva discriminărilor de orice fel, dar a devenit foarte activă în domeniul drepturilor femeilor, fiind o pionieră a feminismului care nu se temea să-și exprime curajos opiniile. Avea să-și poarte lupta neabătut până la sfârșit, după cum a scris pentru propriul epitaf, gravat pe piatra ei de mormânt: „Există un cuvânt mai dulce decât mamă, cămin ori rai. Acest cuvânt este libertate".

În 1870, Gage a publicat o cărticică intitulată *Woman as Inventor*, în care ataca narațiunea patriarhală despre bărbații care inventaseră totul în vreme ce femeile se ocupau de creșterea copiilor. Ideea lui Gage era că femeile nu fuseseră doar „prezente" de-a lungul istoriei, ci participanți activi la ea.

Cartea începe cu povestea lui Catharine Littlefield Greene care a avut ideea unei mașini de egrenat bumbacul scriind: „Deși modelul a fost făcut de mâinile lui Eli Whitney, doamna Greene a fost cea cu ideea".

Gage merge apoi pe firul timpului, susținând că presiunea socială a împins în anonimat contribuțiile a nenumărate femei. Într-o altă scurtă lucrare de mai târziu, intitulată „All the Rights I Want" a scris: „Este uneori mai bine să fii un bărbat mort decât o femeie în viață", iar în cazul savantelor, nu

există, după cum vom vedea, cuvinte mai adevărate decât acestea.

În 1893, Gage a publicat un alt tratat important, cu titlul *Woman, Church and State*, în care a susținut că, de-a lungul istoriei recente, Biserica stigmatizase „femeile inteligente ori învățate" drept „vrăjitoare", marginalizându-le, persecutându-le ori chiar ucigându-le. „Ceea ce era considerat magic în cazul bărbaților era numit vrăjitorie în cazul femeilor. Prima era rareori, a doua era invariabil pedepsită", a scris ea.

Este un argument puternic care se regăsește în opera ginerelui ei, Frank Baum – unul dintre bărbații care s-au aliat cauzelor feministe și care a folosit imaginea soacrei sale pentru personajul Glinda din povestea *Vrăjitorului din Oz*. Fiindcă această mult iubită carte (precum și versiunea ei cinematografică din 1939) nu este în fond decât o subtilă parabolă feministă. La urma urmei, toți bărbații aceia cu minte mai puțină, fie că e vorba de leu, de sperietoare, de omul de tinichea ori de vrăjitori, sunt conduși de Dorothy și de înțeleapta „vrăjitoare" Glinda, și femeile sunt cele care păcălesc și învinge răul din regatul nelegiuit.

Moștenirea lui Gage se întinde dincolo de viața și de activitatea ei. Efectul Matilda este un termen creat în memoria ei de specialista în istoria științei Margaret Rossiter, care definește tendința părtinitoare de a elimina numele femeilor din realizări ce le aparțin. Rossiter a fost una dintre puținele femei care a obținut o diplomă în știință la Yale în 1969 și care a luptat permanent să se impună. Această luptă și interesul ei pentru rolul femeilor în istoria științei au inspirat cartea ei *Women Scientists in America*, publicată în 1981.

Cartea pune în lumină contribuția femeilor de-a lungul timpului, ajungând până la femeia medic din secolul al XII-lea Trota din Salerno.

Timp de secole, numele lui Trota a fost confundat cu cel de „Trotula", care era un compendiu medical ce cuprindea și lucrarea ei *De curis mulierum (Despre tratamentul femeilor)*. S-a presupus însă că Trotula este un personaj fictiv, dat fiind că abia în secolul XX a fost redescoperită și documentată lucrarea ce-i purta numele, dovedind importanta ei contribuție la cauza sănătății femeilor.

În secolele care au urmat, femeile au întâmpinat piedici aproape insurmontabile dacă doreau să activeze în domeniul științei ori al medicinei – nu în mică măsură fiindcă li se interzicea să studieze.

În 1794, în timpul Revoluției Franceze, o tânără de optsprezece ani, Sophie Germain, a încercat să se înscrie la nou înființata facultate de inginerie Ecole Polytechnique, dar a fost un gest mult prea revoluționar chiar și pentru Parisul acelei epoci și a fost respinsă. Refuzând să se dea bătută, a luat identitatea unui student bărbat, numindu-se „Monsieur LeBlanc" și a fost primită. A atras rapid atenția profesorilor, iar în final, matematicianul de origine italiană Joseph-Louis Lagrange a stabilit o întrevedere. „LeBlanc" a fost nevoită să-și recunoască identitatea, dar Lagrange a fost atât de impresionat de știința și de entuziasmul ei încât i-a devenit mentor, permițându-i să-și continue studiile, chiar dacă în afara universității, sub îndrumarea sa.

Principalul domeniu de cercetare al lui Germain a fost teoria numerelor, ramură a matematicii dedicată numerelor întregi; dar abătându-se de la interesele ei din 1808, a început să studieze

matematica elasticității. Cu toată îndrumarea lui Lagrange, Germain a fost în mare parte autodidactă, având inevitabil unele goluri, ceea ce le-a permis colegilor ei bărbați să o denigreze atât pe ea, cât și unele părți ale activității ei. Dar în 1816 i-a sfidat pe toți și a câștigat premiul pentru știință al Academiei Franceze, pentru lucrarea ei dedicată explicării matematice a elasticității. Pentru a câștiga fusese obligată să se înscrie anonim, iar în acest fel, lucrarea ei a putut fi plagiată. Iar când celebrul matematician Siméon-Denis Poisson și-a publicat lucrarea despre elasticitate, a neglijat să menționeze că teza lui Germain fusese catalizatorul ideilor sale.

Sophie Germain a fost doar una dintre miile de femei din istorie care au fost tratate discriminatoriu – iar cele mai multe dintre numele lor vor rămâne probabil veșnic uitate. Însă nu toate. Să luăm povestea chimistei americane Alice Ball, prima femeie și prima africano-americană care a absolvit Universitatea din Hawaii în 1915, la douăzeci și trei de ani.

Marea realizare a lui Ball a fost aceea de a crea primul tratament injectabil împotriva leprei. Se știa de mult timp că uleiul de chaulmoogra, folosit de medicina tribală tradițională de mii de ani, era un mijloc de tratare a infecțiilor, chiar dacă rezultatele erau contradictorii. Problema era că, ingerat, nu avea prea mult efect, iar injectat provoca leziuni ale pielii. Ball a fost unul dintre oamenii de știință care căutau o soluție, dar ea a fost cea care a reușit să izoleze compuși benefici de ester etilic din ulei și să-i modifice pentru a obține un extras solubil ce putea fi injectat și absorbit de fluxul sangvin.

Testările clinice au început peste doi ani, iar descoperirea ei avea să vindece mii de oameni și să

reducă simptomele bolii la multe alte mii. Metoda lui Ball a rămas unicul tratament pentru această boală până în anii 1940, însă din păcate ea nu a mai apucat să vadă asta.

După această realizare, Ball a murit în 1916, la doar douăzeci și patru de ani. Cauza morții ei rămâne un mister. Poate că a fost tuberculoză, dar alții au sugerat că s-a otrăvit în propriul laborator, poate cu clor, în timpul unei lecții. Oricum ar fi fost, nu a mai apucat să-și publice rezultatele. În schimb au fost „completate" de mentorul ei, Arthur L. Dean, care a profitat de situație însușindu-și munca ei. Utilizarea esterului etilic izolat a devenit pentru scurt timp cunoscut drept „metoda Dean", până când șeful lui Ball, dr. Harry Hollman, revoltat de sfruntata însușire a muncii ei de către Dean, s-a plâns public, iar în 1922 a încercat să obțină recunoașterea drepturilor ei.

Nu se știe aproape nimic despre Ball. Spre deosebire de bărbații oameni de știință ai epocii, inclusiv Thomas Midgley, numele ei nu a fost menționat și nu există informații despre ea în manuale. Nu a lăsat jurnale sau documente personale, astfel că nu există decât o urmă slabă a persoanei ei. În ciuda eforturilor lui Hollman, numele lui Ball nu s-a șters din memoria publică - fiindcă, de fapt, nu a fost niciodată acolo – abia în ultimii ani realizările ei au început să capteze atenția.

Mult mai bine cunoscută este în schimb viața Lisei Meitner, evreică născută în Austria și prima femeie care a devenit profesor universitar de fizică în Germania și a lucrat timp de 30 de ani împreună cu faimosul om de știință Otto Hahn, studiind

dezintegrarea beta și izomerismul nuclear și descoperind elementul protactiniu.

Hahn și Strassmann au petrecut ani de zile bombardând uraniul cu neutroni, obținând în acest proces un efect neașteptat, anume izotopi de bariu radioactivi. Nu se știa însă de ce se întâmpla acest lucru, până când Meitner împreună cu Otto Frisch, fiul surorii ei, preluând problema, au demonstrat că se producea un proces până atunci necunoscut: nuclei de uraniu se divizau în două datorită unui proces pe care Frisch l-a numit „fisiune". Descoperirea lor a fost publicată în decembrie 1938, dar, în acel moment, Meitner fusese nevoită să părăsească Germania în urma promulgării Legilor de la Nürnberg și devenise o refugiată apatridă. S-a mutat în Suedia unde a continuat să lucreze împreună cu Frisch, dar numele ei avea să cadă în uitare.

Cercetările lui Meitner au fost esențiale pentru descoperirea fisiunii, dar când Premiul Nobel pentru chimie i-a fost decernat lui Otto Hahn în 1946, acesta a fost unicul laureat. Comitetul Nobel s-a referit, ce-i drept, la colaborarea sa cu Lise Meitner, menționând: „Importantele... investigații teoretice ale lui Meitner și Frisch care și-au bazat studiul pe teoria structurii nucleilor atomici elaborată de Bohr".

Dar cel a care a primit Premiul Nobel a fost Hahn, iar contribuția lui Meitner a reprezentat doar o notă de subsol la acel eveniment. Activitatea lui Meitner a fost recunoscută de contemporanii ei – inclusiv de Albert Einstein –, dar nu a fost și nici nu este la fel de bine cunoscută ca a lor.

Lista altor femei care au fost trecute cu vederea este lungă și deprimantă. O include pe Rosalind

Franklin, a cărei activitate la King's College din Londra în anii 1950 privind densitatea și forma de tirbușon a moleculelor de ADN i-a condus pe oamenii de știință James Watson și Francis Crick să descopere în 1953 că structura ADN-ului este de dublu helix. Contribuția esențială a lui Franklin la descoperirea lor, care le-a adus lui Crick și Watson Premiul Nobel pentru medicină și fiziologie în 1962, a fost confirmată doar după moartea ei de către Crick.

Apoi o mai avem pe biochimista Mary Maynard Daly – prima femeie africano-americană care a obținut un titlu de doctor la Universitatea Columbia în 1947. În 1948 a primit o bursă de la American Cancer Society, iar cercetările ei în colaborare cu dr. Quentin B. Deming au determinat legătura dintre colesterol, artere înfundate și infarctul miocardic. Activitatea ei deschizătoare de drumuri legată de cauzele atacurilor de cord a salvat viețile a milioane de oameni atât prin prevenție, cât și prin tratament.

Iată o contribuție importantă. Dar ați mai auzit până acum 15 secunde de Mary Maynard Daly?

Iar lista continuă: Klára Dán von Neumann, deschizătoare de drumuri în domeniul programării calculatorului ENIAC, primul calculator programabil din lume în 1945; doar că numele ei a fost omis în 1947 din lucrarea care făcea cunoscută această revoluție. Sau Frances Oldham Kelsey care, din poziția ei la Food and Drug Administration a Statelor Unite, a refuzat în 1960 să autorizeze folosirea talidomidei ca tranchilizant împotriva stărilor de greață matinale fiindcă avea temeri legate de siguranța acesteia și nu era convinsă că fusese supusă unor teste clinice riguroase. Medicamentul

era folosit peste tot în lume, iar în țări precum Marea Britanie, Spania și Australia s-a descoperit mai târziu că determinase nașterea unor copii cu malformații. Aproximativ 10 000 de femei au fost afectate de acest medicament, iar 40% dintre bebelușii născuți de acestea au murit din această cauză. Dar respectiva tragedie nu s-a petrecut și în SUA datorită unei singure persoane – Frances Oldham Kelsey.

O altă cercetătoare, Alice Hamilton, specialistă în toxicologie care a încercat să avertizeze lumea despre pericolul benzinei cu plumb, a fost blocată în eforturile ei de marile concerne petroliere și de grupurile cu interese în acest domeniu. A murit de un accident cerebral la o sută unu ani în septembrie 1970. De atunci a fost onorată cu o statuie, un timbru de 55 de cenți (în 1995) și un loc în National Women's Hall of Fame din Seneca Falls, New York, dar adevărata ei moștenire este impactul durabil al activității ei. La trei luni după moartea ei, Congresul a adoptat Legea cu privire la sănătatea și siguranța locului de muncă, care a revoluționat condițiile pentru femeile și bărbații care muncesc în SUA. Milioane de oameni datorează condiții de muncă mai bune și mai sigure, precum și vieți mai lungi lui Alice Hamilton. Legislația a redus semnificativ accidentele sau decesele la locul de muncă și a oferit inevitabil muniție unor prezentatori radio de dreapta și unor politicieni populiști, care nu au stat niciodată lângă o fabrică ori lângă un șantier, dar nu s-au sfiit să latre împotriva „nebuniei legate de sănătate și siguranță", încercând să întoarcă lucrurile înapoi.

Doar că atunci când te uiți la istoria CFC-urilor și a benzinei cu plumb, la negarea științei și a

contribuției femeilor la aceasta, ajungi să te întrebi cine sunt nebunii aici. Și, în plus, de ce continuăm să ascultăm oameni care în mod cert și primejdios nu au dreptate.

Capitolul 10

Eroi ai copilăriei

John Wayne

Atracția exercitată de eroii copilăriei

E o seară târzie de primăvară a anului 1980, iar eu am unsprezece ani și număr orele la școală. Urăsc școala mea din Hertfordshire, iar sentimentul, cel puțin din partea profesorilor, este reciproc – din fericire însă, BBC ne oferă o mulțime de portițe de evadare prin filme. Un film cu John Wayne, *Chisum* (1970), este programat în acea seară, iar părinții mi-au dat voie să mă uit – cu tava cu mâncare pe genunchi.

În pofida concurenței din partea lui Harrison Ford și a lui Roger Moore, Wayne rămâne eroul meu numărul unu în 1980, iar moartea lui cu un an înainte a fost prima pierdere din rândul celebrităților care să mă afecteze. Tata mi-a dat vestea în timpul uneia dintre plimbările noastre pe câmpia din spatele casei în felul în care o faci cu un copil căruia vrei să-i anunți dispariția unei rude ori a unui animal de companie îndrăgit. John Wayne este probabil un model ciudat pentru un școlar dintr-o familie din clasa de mijloc care trăiește în Essexul rural, dar el a fost în mod cert eroul meu.

La prima mea școală, un învățător ne-a întrebat ce vrem să ne facem când creștem mari, iar eu am răspuns „cowboy" – în hohotele de râs ale celorlalți, care m-au urmărit toată viața.

Personalitatea lui Wayne de pe ecran emoționa profund copilul din mine. Juca mereu același tip de personaj – un bărbat în fond nonviolent care este mereu pregătit să folosească violența, dar numai ca să facă din lume un loc mai bun; un singuratic care nu e niciodată singur. Pe Wayne te poți bizui. Nu se dă înapoi de la răfuiala finală, nu fuge atunci când apar cei răi. Stă pe poziție și luptă până ce se face dreptate. Asemenea eroi au fost cei care mi-au format perspectiva asupra lumii; la unsprezece ani, ideea mea despre masculinitate și ce înseamnă un erou este cea pe care o împărtășește Wayne însuși: „Vreau să joc un bărbat adevărat în toate filmele mele, iar pentru mine a fi bărbat înseamnă simplu: a fi rezistent, cinstit și curajos, niciodată meschin, niciodată pus pe harță, dar fără a da vreodată înapoi de la luptă".

Filmul e bun și suntem în mijlocul unei scene în care Wayne înfruntă o bandă de tâlhari, când filmul se întrerupe pentru o știre de ultimă oră. BBC face legătura cu Prince's Gate din Londra, unde asediul asupra ambasadei Iranului ține de o săptămână. Nu sunt întru totul lămurit despre evenimente, dar destul de mare, zic eu, să înțeleg că niște teroriști au luat cu asalt clădirea și au luat ostatici, printre care pe ofițerul de poliție britanic PC Trevor Lock. Apar părinții mei care îmi cer să le fac loc în timp ce camerele BBC arată două figuri îmbrăcate în negru care se deplasează pe balcoanele clădirii. Iar apoi, bang – o explozie și un fum gros alb care se ridică de-a lungul fațadei. O figură sare peste balcon și

intră în clădire printr-o fereastră, în timp ce flăcările se înalță pe laterala clădirii.

Părinții mei șed literalmente pe marginea canapelei noastre maro-închis, cum era moda anilor 1970, iar câinele nostru latră la scenă. Pe mine însă mă preocupă un singur gând, iar acela este: Când vor relua oare filmul meu?

Asaltul asupra ambasadei Iranului avea să fie unul dintre momentele definitorii ale anilor 1980. Bărbații cu cagule sunt membri ai trupei de elită Special Air Service (SAS), iar asaltul asupra clădirii îi va face faimoși. În 1982, mottoul regimentului „Cine îndrăznește câștigă" va deveni titlul unui film cu Lewis Collins în rolul unui ofițer SAS care se infiltrează în Campania pentru Dezarmare Nucleară (CND) și ucide câțiva pacifiști care au asediat ambasada SUA. Da, într-adevăr, acesta e subiectul, iar în unul dintre acele momente regretabile ale vieții, am ajuns să iubesc acel film din toată inima mea de copil, dar nu mă voi împăca niciodată cu asaltul care a fost sursa de inspirație a filmului, din simplul motiv că m-a privat de *Chisum*.

* * *

Memoria este un lucru pe care nu te poți baza defel.

Târziu, în seara de 5 decembrie 2013, Nelson Mandela, fostul președinte al Africii de Sud, a murit în casa sa din Houghton, Johannesburg. La scurt timp au început să se reverse telegrame de condoleanțe din întreaga lume. Barack Obama s-a declarat „unul dintre nenumărații oameni care s-au inspirat din viața lui Nelson Mandela", Oprah Winfrey a afirmat că „a fost tot ce ați auzit și mult mai mult", iar la Londra, prim-ministrul David Cameron l-a numit „un erou al timpurilor noastre".

Mandela avea nouăzeci și cinci de ani și fusese bolnav câțiva ani de zile, astfel că știrea, la fel ca vestea morții reginei de peste un deceniu, nu ar fi trebuit să fie un șoc; dar pentru oamenii care credeau că Mandela murise deja a fost unul al naibii de mare.

Dacă cercetați rețelele de socializare din acea vreme, veți descoperi utilizatori de Twitter și de Facebook de pe toată planeta, dar mai ales din Statele Unite, aflați în diferite faze de disonanță cognitivă legată de moartea lui:

„Cum mama mă-sii? Credeam că a murit încă din anii optzeci."

„Mandela mort? Credeam că a murit deja."

„Da' tipu' ăsta nu a fost ucis acum 30 de ani?"

În mod convenabil există termenul care definește fenomenul și îi poartă chiar numele: „Efectul Mandela". În 2009, Fiona Broome, „autoare, inovatoare și investigatoare", l-a pus în circulație pentru a descrie „amintiri puternice care nu se potrivesc cu istoria înregistrată" după ce ea însăși a crezut în mod eronat că fostul președinte murise în anii 1980. Broome a creat un site în care oamenii își puteau împărtăși amintiri la fel de distorsionate și, cu toată originea sa evident „New Age", termenul s-a impus pentru a exprima confuzia pe care o resimțim când ne confruntăm cu amintiri greșit reținute.

Multe exemple ale Efectului Mandela se referă la scăpări din banca noastră colectivă de amintiri. Întrebați orice fan al *Războiului stelelor* ce culoare are androidul C-3PO și îți va răspunde că e auriu din cap până în picioare, deși are un picior argintiu. În aceeași serie de filme, există faimosul moment (din al doilea film) în care Darth Vader își dezvăluie

identitatea cu nemuritoarele cuvinte: „Luke, sunt tatăl tău“. Doar că nu acestea sunt întocmai cuvintele. Replica reală este: „Nu, sunt tatăl tău“. Cum nici vrăjitoarea din *Albă-ca-Zăpada* – în versiunea engleză – nu spune „Oglindă, oglinjoară, cine-i cea mai frumoasă din țară?“, ci „Fermecată oglinjoară, cine-i cea mai frumoasă din țară?“

Efectul Mandela poate să aibă un impact semnificativ asupra amintirilor noastre personale legate de evenimente istorice pe care le-am trăit. Mama susținea cu tărie că, fetiță fiind, în iunie 1940 auzise faimoasa declarație radiodifuzată a lui Churchill că „vom lupta pe plaje“. Doar că „amintirea“ ei nu avea cum să fie reală deoarece, atunci când Churchill și-a ținut discursul în Camera Comunelor, acesta nu a fost înregistrat pentru a fi difuzat la radio. Versiunea familiară mamei mele și nouă tuturor este cea a lui Churchill din 1949, la patru ani de la încheierea războiului.

Așadar, ce își amintea mama? Ei bine, probabil un prezentator radio care citea pasaje din discurs (ceea ce s-a întâmplat) sau poate nu a auzit nimic și totul este doar o confabulație a ei legată de amintirile din război. Există și o a treia posibilitate. Poate că eu însumi am inventat această amintire despre ea spunând această poveste. Sincer să fiu, nu mai știu și, cum ea nu mai trăiește, nu voi afla niciodată.

Ne putem distra mult pe seama Efectului Mandela, dar, în fond, nu este decât un termen pentru cea mai slabă proprietate a speciei noastre: credibilitatea memoriei. Motivul pentru care un număr atât de mare de oameni (mai ales americani) au crezut că Mandela murise în anii 1980 este probabil faptul că nu au fost foarte preocupați de

politica Africii de Sud. Amintiri vagi despre Mandela se vor fi suprapus pe viața unui alt activist, Steve Biko, a cărui ucidere în 1977 a fost transformată într-un film bine-cunoscut, *Strigătul - libertății* (1987), al regizorului Richard Attenborough.

Nesiguranța amintirilor noastre individuale este amplificată de credința greșită că ne putem baza pe memoria noastră. Aceasta ne face pe toți susceptibili și victime ale actorilor din politică și mass-media, iar plaga falsei istorii se datorează nu în mică parte trecutului pe care ni-l amintim eronat. O grămadă din amintirile noastre personale sunt fie distorsionate, fie complet greșite. Iar pe măsură ce anii trec, lucrurile se înrăutățesc, fiindcă e de-a dreptul imposibil să nu ne înfrumusețăm trecutul cu anecdote și cu povești ce se autoconsolidează. Prin urmare devenim cu toții naratori lipsiți de credibilitate ai propriilor monomituri.

Să luăm acel eveniment al copilăriei mele când am declarat în fața clasei că aș vrea să mă fac cowboy atunci când am să fiu mare. Sunt în stare – zic eu – să-mi imaginez scena, o sală de clasă din școală cu noi toți așezați în cerc în lumina soarelui. Dar așa să fi fost? Nu mai sunt sigur. Aș jura că așa a fost? În nici un caz.

Amintirile mele despre asaltul asupra ambasadei Iranului din 5 mai 1980, deși limpezi în mintea mea, sunt probabil la fel de puțin adevărate, un amestec de date reale și de ficțiune și știu asta acum fiindcă, mulțumită internetului, pot să-mi verific propriul mit, oricât ar fi el de banal.

S-o luăm de la început. Evenimentele nu s-au petrecut într-o duminică, așa cum îmi aminteam eu, ci într-o zi de luni liberă, fiind vreo sărbătoare

națională, iar filmul nu era *Chisum*, ci un alt film cu John Wayne din același an (1970) intitulat *Rio Lobo*, pe care apoi l-am văzut de mai multe ori.[86] Era a șasea zi a asediului, care începuse când membri ai Frontului Revoluționar Democrat pentru Eliberarea Arabistanului ocupaseră ambasada, luând 26 de ostateci, printre care polițistul britanic Trevor Lock, doi jurnaliști de la BBC și însărcinatul cu afaceri al Iranului, Gholam-Ali Afrouz.

S-a acordat atunci multă atenție lui Trevor Lock, iar acest lucru îmi revine în minte în timp ce fac cercetări asupra evenimentelor. Trebuie spus de asemenea că a fost mai mult decât la înălțimea situației, luptându-se cu liderul teroriștilor, Awn Ali Mohammed, pe care l-a pus la pământ în toiul înfruntării, iar apoi a ținut un pistol la tâmpla lui în vreme ce trupele SAS luau cu asalt clădirea. Pentru curajul său a fost distins mai târziu cu Medalia George.[87] Bărbatul de care îmi amintesc clar sărind peste balcon este operatorul de sunet Sim Harris, unul dintre cei doi ostatici de la BBC. Celălalt, Chris Cramer, se îmbolnăvise cu câteva zile mai înainte și fusese eliberat.

Se auziseră împușcături cu puțin înainte de ora două la prânz și din nou tocmai spre sfârșitul emisiunii *Little and Large Holiday Special*, în jur de ora șapte seara. Din dorința de a verifica datele l-am abordat chiar pe Syd Little – unul dintre cei doi parteneri comici ai emisiunii – rugându-l să rememoreze evenimentele, dar spre regretul meu nu am obținut nimic. *Rio Lobo* era difuzat prima oară la televiziunea britanică și, cu toate că eu îmi amintesc că fusese întrerupt undeva la jumătate, acest lucru nu poate fi adevărat. Programul de televiziune ne arată că era programat să înceapă la

ora șapte și zece, iar știrile despre evenimentele de la ambasadă au venit cam tot atunci (sau chiar mai devreme), explozia producându-se la ora 19.23 și difuzată în direct.

Așadar, filmul abia începuse, dacă începuse, când au intervenit știrile și cum în deschidere există un generic destul de lung cu distribuția și toți cei implicați în producerea lui în timp ce se aud acordurile unei chitare spaniole, e foarte posibil ca eu să nu fi văzut în acea zi mai mult de atât.

Uitându-mă la înregistrările contemporane și la jurnalul BBC (disponibile pe YouTube), simt nevoia să-i spun câteva băiatului de unsprezece ani care am fost. A fost o secvență extraordinară și extrem de dramatică de evenimente. Se produce explozia. O voce spune: „Aia a fost o bombă". Începe un incendiu. Se aud țipete. Și împușcături. Câini care încep să latre și mașini ce claxonează. Alte împușcături. O a doua explozie și flăcări care se ivesc din golul ferestrelor sparte. O figură apare la alt geam. Răsună foc de mitralieră. La vârsta aceea eram obsedat de război, iar aici se petrecea o dramă militară în timp real la televizorul din camera noastră de zi. Dar tot ce-mi doream eu era să văd filmul acela cu John Wayne.

Poate că eram speriat. Terorismul era ceva de care eram înspăimântat. Cu un an în urmă, în 30 martie 1979, fostul șef al mamei mele, Airey Neave, parlamentar conservator, fusese asasinat de o bombă pusă sub mașina lui de Armata Irlandeză de Eliberare Națională. A explodat atunci când ieșea din parcarea subterană de la Westminster și l-a ucis. Mama mea, Hannah, fusese ani de zile secretara lui și, chiar dacă la vremea aceea nu mai lucra pentru el, rămăseseră în relații de prietenie. Cu câteva luni în

urmă luaseră chiar masa împreună, iar el i-ar fi șoptit atunci – dar aici avem o amintire a unei amintiri, așa că trebuie să fim precauți – „Cred că vor să-mi facă felul".

Neave fusese primul ofițer de armată britanic care evadase din faimosul lagăr de prizonieri de război de la Colditz, devenind apoi șeful micuței echipe MI9.[88] Faptul că mama îl cunoștea a fost genul de lucru care umplea de bucurie un băiat ca mine, iubitor de război și de aventură, și aveam exemplare semnate ale cărților sale. Dar moartea sa urâtă, brutală și atât de reală a fost un șoc care mi-a zdruncinat sentimentul de siguranță. Iar acum, după doar un an, aveam din nou de-a face cu atac terorist violent și real. Asediul și rezolvarea situației erau ceva ce depășea chiar și controlul părinților mei – iar totul se petrecea la mai puțin de 35 de kilometri de casă. Teroriștii cei răi nu erau vizibili, dar, acoperiți de măștile lor de gaze și de cagule, membrii SAS erau și ei într-un fel invizibili și amenințători. Aceștia nu erau eroii care să te încurajeze. Nu era nici un John Wayne care să apară călare și să salveze situația. Iar pentru un copil de unsprezece ani, o lume incertă, lipsită de eroi este un loc cu adevărat înspăimântător.

* * *

V-ar fi extrem de greu să găsiți un exemplu mai bun de oraș mic american decât Winterset din Iowa. Străzile în plan rectangular cu camionete și oameni care arată ca niște figuranți din filmele lui Peter Bogdanovich. Pe fațadele școlilor, ale localurilor, magazinelor și clădirilor guvernamentale flutură regulamentar steaguri în vânt. Totul pare să fi fost ridicat la scurt timp după epoca Vestului Sălbatic. Este acel gen de comunitate spielbergiană unde

copii pe biciclete aruncă ziarele pe peluza din fața casei și unde se petrec serialele Netflix despre adolescenți dispăruți.

La intersecția dintre John Wayne Drive și East Washington Street se află casa memorială John Wayne, cea mai mare atracție a orașului. Muzeul se compune dintr-o casă de lemn cu patru încăperi, unde el și-a petrecut copilăria, și, la câțiva metri, o clădire modernă mai mare cu sală de cinematograf care ne spune povestea lui. În fața celei de-a doua clădiri se înalță o impresionantă statuie de bronz a omului, îmbrăcat în costum de cowboy, cu o pușcă în mână, statuie dăruită de familie fundației.

Biletul de intrare costă 20 de dolari, dar veteranii de război și copii sub șapte ani intră gratuit.

Atotprezentul șir de drapele se află la marginea peluzei, în timp ce dincolo de cele două clădiri flutură un steag uriaș. Există și o sculptură ciudată în piatră cu un steag al Marii Britanii pe ea și imagini ale lui Wayne ca soldat cu cuvântul VALOR [bravură] scris alături. Încă dinainte de a intra în clădire, e limpede că te afli aici pentru a-i aduce un omagiu unui erou național.

În acea casă mică s-a născut în 26 mai 1907 Marion Robert Morrison. A fost un bebeluș neobișnuit de mare, încât ziarul local a considerat că sosirea lui pe lume trebuie anunțată: „Un băiat de 5,9 kg s-a născut acasă la dl și dna Cyle Morrison, luni dimineața".

Wayne avea să fie într-adevăr un bărbat impozant, dominându-i pe ceilalți cu cei 193 de centimetri ai săi și ajungând destul de masiv în a doua parte a vieții. Ca mulți actori, judecați mereu după felul în care arătau, putea fi destul de vanitos

și se știe că ocazional purta corset, iar din 1948 o meșă.

Povestea copilăriei și carierei sale, așa cum o vedem la micul cinematograf din Winterset, ne prezintă o versiune dulceagă și epurată a unei vieți dedicate patriei ca actor și ca susținător al forțelor armate. Apoi vedem expoziția. Un loc de onoare îl ocupă Pontiacul său Grand Safari din 1972, o mașină cu un aspect destul de obișnuit, dar cu acoperișul ușor ridicat – ca să aibă loc, cum se spune, cu pălăria Stetson pe cap, dar cel mai probabil, ca să fie mai confortabil pentru un bărbat de statura lui. Există o căruță folosită în *Omul liniștit,* film din 1952 regizat de John Ford, o poveste romantică localizată în Irlanda, și o vitrină plină cu pistoale și cu puști cunoscute drept „John Wayne Tribute", fiind o colecție de replici ale armelor folosite de el în filme. Pe unul dintre pereți este un raft cu căni inscripționate cu numele celebrelor sale filme. Wayne le comanda și le făcea cadou actorilor și echipelor de pe platoul de filmare. Mai există apoi pălării, costume, un petic pentru ochi și un magazin de suveniruri de unde poți cumpăra brelocuri, mozaicuri, un joc numit John Wayne-opoly și o cuvertură cu chipul lui pe ea care costă 25 de dolari.

E un sanctuar. Un alt sanctuar. Unul dintre cele multe care au apărut în această carte. Dar, față de cele dedicate pilotului RAF Douglas Bader, lui John F. Kennedy sau chiar lui Che Guevara, există o diferență semnificativă. Această capelă memorială este închinată unui om care a interpretat eroi în filme – nu unui om care a realizat el însuși lucruri eroice.

Chiar la începutul acestei cărți am abordat termenul de *alief* și cum viețile unor personaje reale se pot confunda cu actorii care îi interpretează; este un blestem care i-a atins pe Rudolph Valentino, pe Cary Grant și pe Sean Connery (printre alții) pe care publicul nu a putut – sau nu a vrut – să-i deosebească de personajele pe care le-au jucat pe ecran. Povestea lui John Wayne este una de *alief* la puterea a zecea fiindcă, pentru mulți americani conservatori, a devenit el însuși bărbatul pe care l-a înfățișat, iar, prin acesta, un simbol al Vechii Americi Conservatoare și al valorilor ei.

A desprinde omul John Wayne din hățișul personajului mitic pe care l-a jucat pe ecran este o încercare grea.

Copilăria lui John Wayne se regăsește în acea poveste ciudat de familiară a unui tată bețiv și întreprinzător ratat și a unei mame independente care urăște limitările vieții de casnică. Mariajul nu a rezistat, iar părinții lui au divorțat când băiatul avea nouăsprezece ani. Wayne și-a adorat tatăl și nu s-a înțeles prea bine cu mama sa, și-a urât „prenumele de fată“ (Marion) de care colegii de școală nu se mai săturau să râdă. A avut o copilărie nefericită și lipsită de strălucire. Micul Marion era gelos pe fratele său mai mic Robert și petrecea timp îndelungat cu câinele familiei, un airedale terrier uriaș pe nume Duke. În 1914, familia Morrison s-a mutat în Palmdale, California, unde tatăl său a deschis o drogherie. Ținându-se în general deoparte, băiatul și câinele său au fost adoptați de brigada de pompieri din oraș, fiind porecliți „Marele Duke“ câinele, și „Micul Duke“ Marion. În cele din urmă s-a renunțat la „micul“, iar

prietenii aveau să-l numească „Duke“ tot restul vieții.

În adolescență, Wayne s-a dezvoltat într-un tânăr înalt și frumos ca un star de cinema. A devenit o vedetă sportivă a liceului, dar era deosebit prin aceea că avea și o latură sensibilă. A fost membru al societății de dezbateri din școală, al clubului de latină și chiar al societății de actori amatori. Duke își dorea să ajungă avocat și a reușit să fie admis la Universitatea din California de Sud cu o bursă de sportiv, dar a fost dat afară, după cum ni se spune, după ce și-a fracturat o claviculă într-un accident de bodyboarding.[89] Fracturile de claviculă se vindecă în șase până la 12 săptămâni și nu sunt un accident care să pună capăt unei cariere sportive, astfel că eliminarea lui poate fi pusă mai degrabă pe lipsa lui totală de aplecare pentru studii. În realitate, Wayne petrecea din greu și era răsplătit cu note scăzute la învățătură.

La vremea aceea părinții săi au divorțat, iar Wayne, dat afară din colegiu și fără perspective, s-a văzut nevoit să-și asigure într-un fel traiul.

Marion apăruse ca figurant împreună cu echipa de fotbal a universității în trei filme mute, așa că, folosindu-se de relațiile pe care și le făcuse în acel timp, a primit un serviciu ca figurant și montator de decoruri la studiourile Fox din Los Angeles în 1927. Casa Memorială John Wayne reia faimoasa poveste că la vremea aceea l-ar fi întâlnit pe pistolarul Wyatt Earp. Deși încă nu era numele cunoscut în orice casă de pe întinsul țării, Earp avea la vremea aceea un statut legendar printre actorii și regizorii de filme cu cowboy de la Hollywood. Un justițiar al Vechiului Vest, luase parte la cea mai cunoscută înfruntare cu pistoale a epocii la O.K.

Corral din Tombstone, Arizona, când el și frații săi, Virgil și Morgan, s-au confruntat cu o bandă de cinci cunoscută drept The Cowboys în 26 octombrie 1881, ucigând trei dintre ei.

Într-un documentar de televiziune intitulat *The American West of John Ford*, celebrul regizor îi povestește lui Henry Fonda că a treia soție a lui Earp, Josephine, era „o femeie credincioasă și evlavioasă care de două ori pe an obișnuia să se ducă la niște convenții religioase din Utah" în vreme ce Wyatt venea să-și petreacă timpul pe la studiourile de film. Fie că îi povestise asta Earp, fie că își amintea greșit ori inventa de dragul poveștii, Ford spunea prostii. Josephine nu era vreo religioasă practicantă. Fostă prostituată, extrem de dură, fără prea mult interes față de credința ei iudaică, Josephine era mai dependentă de masa de cărți de joc decât de tabernacol, iar prin anii 1920 avea o problemă cu jocurile de noroc. „Convențiile religioase" despre care povestea Ford erau deplasări la cazinouri, la meciuri de box și la piste de curse ilegale.

E cert că, spre sfârșitul vieții sale, soțul ei se împrietenise cu John Ford, dar povestea despre Earp care l-a întâlnit și a fost o sursă de inspirație pentru tânărul John Wayne e cel puțin suspectă. Diverse versiuni ne spun că bătrânul Earp i-ar fi inspirat lui Wayne celebrul său stil de-a merge, felul în care se mișca și, mai ales, codul său de conduită. Se spunea despre Earp că ținea riguros la un set de reguli nescrise, printre care aceea că nu tragi niciodată într-un om neînarmat sau care fuge de tine, și că pistolul trebuie folosit doar în ultimă instanță. Se spune că John Wayne era atât de atașat de Codul lui Earp că a insistat ca o scenă din

ultimul său film, *Pistolarul* (1976), să fie reluată când la vizionare apărea ca și cum ar fi tras un glonț în spatele unui om neînarmat.

La vremea când Earp a murit, în 1929, cei doi bărbați erau chipurile atât de apropiați încât Marion a fost ales să fie unul din purtătorii de sicriu la înmormântarea acestuia, iar odată cu primul său rol de cowboy în filmul lui Raoul Walsh din același an *The Big Trail*, torța a trecut de la bătrânul justițiar la tânărul actor. Dar nu-i nimic adevărat aici. Wyatt Earp a întâlnit mai mulți actori prin John Ford, inclusiv pe idolii matineelor din acea vreme, actorii acum uitați Tom Mix și William S. Hart, care au fost într-adevăr purtători de sicriu la înmormântarea lui Earp. Dar nu există nici o dovadă că s-ar fi apropiat vreodată de băiatul de la decoruri Marion Morrison – iar cineva a inventat toată povestea ori a fost victima Efectului Mandela în anii ce au urmat.

O influență mult mai mare asupra lui John Wayne și una despre care a povestit el însuși toată viața a avut actorul Harry Carey, unul dintre marile staruri ale epocii care l-a jucat pe renegatul singuratic Cheyenne Harry și numeroase variante ale acestuia din westernurile mute. Filmele acestuia i-au servit drept prototip personajului de pe ecran John Wayne, iar Carey și nu Earp avea să-i devină tânărului actor prieten și mentor pentru tot restul vieții.

The Big Trail (Marea călătorie) avea să fie prima afirmare a lui Marion Morrison. Tânărul erou principal de douăzeci și doi de ani, lipsit de experiență, îi atrăsese atenția lui Walsh care s-a decis să facă din băiat o vedetă, dar numele era o problemă, fiindcă, ei bine, părea că nu aparține

tipului dur de pe ecran, ci unei fete. Pentru a rezolva problema, cei în măsură l-au botezat „John Wayne".

„N-am avut nici un cuvânt de spus", a relatat mai târziu Wayne revistei *Playboy*, „dar cred că e un nume bun. Este scurt și puternic și expresiv. Mi-a trebuit însă ceva timp să mă obișnuiesc cu el. Și tot nu-l recunosc când cineva mă strigă John."

Filmul nu a avut succes, chiar deloc, dar numele i-a rămas, iar spre meritul său, nici John Wayne nu a renunțat și a continuat să facă sute de filme de categoria B, dintre care unele se turnau în două–trei zile, dar experiența a fost esențială, căci a fost o școală de actorie și de film. Munca intensă și schimbările rapide i-au permis să-și perfecționeze stilul detașat ce avea să devină marca lui și să-i pregătească noua etapă din carieră.

Succesul a venit în 1939, când, la treizeci și doi de ani, prietenul și colaboratorul său apropiat John Ford l-a distribuit în westernul *Diligența*. Filmul a fost un hit comercial și de public, dar și de critică, și l-a transformat în sfârșit într-un star. Wayne a fost copleșit cu oferte, dar la doar doi ani, în 7 decembrie 1941, steaua sa în ascensiune a riscat să fie doborâtă de atacul Marinei Imperiale Japoneze asupra vaselor de la Pearl Harbor, iar America a intrat în război. Timp de un deceniu, Wayne muncise din greu, investind timp în filme îngrozitoare și date uitării. Dar eforturile îi fuseseră în final răsplătite, iar el devenise un star care a avut parte chiar și de o iubită celebră pe măsura statutului său, în persoana lui Marlene Dietrich, în timp ce era căsătorit cu prima lui soție, Josephine.

A fi mobilizat peste hotare pentru a-și servi patria nu era tocmai lucrul pe care și-l dorea, iar Wayne nu

intenționa să renunțe la tot pentru a se alătura războiului, dar, spre ghinionul lui, marile vedete ale Hollywoodului s-au grăbit să se înroleze. Printre ei James Stewart, Clark Gable, Henry Fonda și chiar John Ford, în vreme ce Wayne susținea că e prea bătrân la treizeci și patru de ani. Ceea ce nu ține, căci Fonda avea treizeci și șase și Gable patruzeci de ani, iar Ford, la patruzeci și șapte de ani, avea cu 13 ani mai mult decât el.

Temându-se că credibilitatea sa de „erou de acțiune“ ar putea suferi și dorind cu orice chip să scape de front, Wayne a mizat pe cartea familiei. Se căsătorise cu Josephine Alicia Saenz în 1933, iar cuplul avea patru copii. Ce-i drept, avusese între timp două relații extraconjugale, iar acum trăia la propriu cu Marlene Dietrich, se afla de asemenea la începutul procesului de divorț, dar comisia de mobilizare nu știa toate acestea, iar atunci când Wayne a argumentat că familia sa depindea de el, a fost clasificat „3-A“, ceea ce însemna: „Consemnat cu copil sau copii; consemnatul amânat din motive de privare extremă a celor dependenți de el“.

În vreme ce milioane de americani se înrolau, Wayne a continuat să facă filme, iar cariera sa a mers din succes în succes. Războiul a fost de fapt o adevărată șansă pentru ascensiunea sa, deoarece, cu atâția actori de vază încorporați, a primit roluri importante, iar în absența competiției a avut ocazia să se culce cu o mulțime de actrițe.

În multe dintre aceste filme, inclusiv în *The Fighting Seabees* (*Batalionul de construcții navale*, 1944), *Întâlnire în Franța* (1942) și *Înapoi la Bataan* (1945), Wayne joacă roluri de erou de război, chiar dacă el personal a făcut eforturi uriașe de a nu ajunge pe câmpul de luptă. Atâta ipocrizie

reprezintă, firește, o problemă pentru fanii săi din zilele noastre, dar bineînțeles că există și cei dornici să-i sară în ajutor și să-i proptească legenda cu o serie de povești meșteșugite.

În 1998, fiul lui John Ford, Dan, a scris o biografie a tatălui său în care a susținut că, în 1943, Ford senior a încercat să-i obțină lui Wayne o misiune în Office of Strategic Servicies (OSS), precursorul CIA. De atunci povestea s-a tot reluat, cu apologeți care insistă că era extrem de dornic să preia un post. Dar dezbaterea continuă cu privire la cât de serioase au fost intențiile sale.

În cartea sa *John Wayne's America: The Politics of Celebrity*, autorul Gary Wills explică:

„Scuzele lui [Wayne] erau variate și contradictorii. I-a scris lui Ford că încerca să completeze formularele necesare pentru a deveni militar, dar că nu avea o mașină de scris la îndemână; că lăsase formularele la [prietenul și colegul actor] Ward Bond care nu era în stare să le completeze; ori că soția lui, de care era separat, nu îi permitea să ia documentele importante pe care le lăsase acasă. Pe scurt, câinele îi mâncase caietul cu temele."

Wayne a participat între 1943 și 1944 la un turneu de trei luni de zile în Pacificul de Sud de încurajare a moralului trupelor, organizat de United Service Organizations (USO) și a mai avut câteva apariții pentru USO în 1945, dar eforturile lui nu au fost întotdeauna bine primite, și a fost chiar huiduit, cel puțin o dată. În iulie 1987, jurnalistul și istoricul William Manchester, care fusese rănit în bătălia de la Okinawa din 5 iunie 1945, a scris un articol pentru *The New York Times Magazine*, susținând că fusese de față la acea apariție:

„După evacuarea mea de la Okinawa, am avut imensa plăcere să-l văd pe Wayne umilit la spitalul naval Aiea Heights din Hawaii... În fiecare seară, soldați ai marinei cărau tărgi în sala de cinema a spitalului ca oamenii să se poată uita la un film. Într-una dintre seri ne pregătiseră o surpriză. Înainte de film, s-a tras cortina și pe scenă a pășit John Wayne, în costumul său de cowboy – cu pălărie mare, bandană, cămașă în carouri, pantaloni de piele, două pistoale, cizme și pinteni. Ne-a zâmbit cu rânjetul lui jenat, și-a trecut mâna peste față și-a zis «Salut, băieți!». I s-a răspuns cu tăcere. Iar apoi cineva l-a huiduit. Dintr-odată toată lumea a început să-l huiduie. Omul ăsta era simbolul machismului fals pe care ajunseserăm să-l urâm și nu aveam de gând să-l ascultăm. A încercat și-a mai încercat să se facă auzit, dar l-am acoperit, iar în cele din urmă a renunțat și a plecat."

Peste patru ani, Manchester s-a dus să vadă mult aplaudatul lui film *Sands of Iwo Jima* și a fost la fel de puțin impresionat: „M-am dus cu un alt fost pușcaș marin, iar la un moment dat ni s-a cerut să ieșim din sală fiindcă nu ne puteam abține să nu râdem".

Oare Manchester spunea adevărul ori evidenta sa antipatie față de actor interferează cu amintirile sale? Am căutat și o altă relatare despre apariția lui Wayne la Aiea Heights, dar cea a lui Manchester este unica de acest fel, de aceea sunt de părere că trebuie să o tratăm cu oarecare precauție. Manchester a fost un jurnalist teribil de credibil, cu o reputație de om care spune cu orice preț adevărul. A fost chiar amenințat că va fi dat în judecată de Jackie Kennedy atunci când a încercat să dezvăluie amănunte despre viața sexuală a soțului ei într-o

biografie postumă dedicată președintelui. Dar la 43 de ani distanță, chiar și cei mai buni jurnaliști pot avea amintiri neclare ale unor evenimente și să înfrumusețeze ceea ce s-a întâmplat de dragul unei versiuni reușite. Dintre toate fotografiile de la USO cu John Wayne pe scenă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial în nici una nu apare în costum de cowboy. Poate că a fost într-adevăr huiduit, dar costumația aceea aduce cu o mică fantezie.

Cu un an înaintea acelei apariții de la Aiea Heights din 1945, Wayne a avut parte de șocul vieții lui când, în fața numărului tot mai mare de pierderi, el împreună cu alte mii de americani au fost reclasificați drept „I-A", ceea ce însemna: „Disponibil pe loc pentru serviciul militar".

Fan clubul lui Wayne din secolul XXI, compus mai ales din bloggeri foarte activi, susține că, în acel moment, studiourile Republic au intervenit, iar șeful lor, Herb Yates, a amenințat că „îl vor da în judecată pentru nerespectarea contractului" dacă pleca, având în vedere că el era unica lor vedetă de lista A. Gary Wills a făcut însă o investigație atentă în această privință și nu a găsit nici un fel de dovadă care să confirme povestea. Ba, în mod convenabil, toate documentele legate de acest subiect s-au pierdut.

Firește, se pune problema, și este cât se poate de reală, că propaganda a fost esențială pentru efortul de război și, tot așa, se poate argumenta că Wayne a contribuit mai mult prin prezența sa în filme decât ar fi făcut-o în alt fel. Dar hotărârea neabătută de care a dat dovadă pentru a nu fi încorporat și a nu ajunge pe front nu se potrivește prea bine cu imaginea sa de patriot american și de erou de

acțiune. De aceea, probabil, se pune și atât de mult accent pe activitățile sale în cadrul USO, iar în 2023, cu ocazia împlinirii a 40 de ani de existență, Muzeul și Casa Memorială John Wayne au planificat chiar un eveniment pe care l-au intitulat „Un salut adresat forțelor armate". Programul cuprindea: „Un dineu caritabil și licitație, cu muzica preferată a anilor 1940 interpretată de orchestra Big Band. Prevăzut este și un mic-dejun cu o demonstrație aviatică de aparate de zbor militare vintage la Aeroportul Municipal Winterest și o reconstituire a unui campament din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și al Războiului din Vietnam la Casa Memorială John Wayne".

Fiindcă, în primul rând: „Mai important decât orice realizare a sa pe ecran... a fost angajamentul real al lui Wayne față de bravii bărbați și bravele femei, membri ai forțelor armate americane".

Mda, probabil. Dar nu a mers atât de departe ca să li se alăture, iar neplăcutul adevăr este că, astfel privind lucrurile, cel mai mare erou al Americii a fost, de fapt, un laș.

Cea de-a treia sa soție, actrița peruană Pilar Pallette, pe care Wayne a întâlnit-o în timp ce căuta locații pentru filmul *Alamo* în 1952, a afirmat mai târziu că sentimentul de vinovăție că nu și-a slujit țara l-a făcut să devină „un superpatriot pentru tot restul vieții, încercând să ispășească faptul că a stat acasă".

Dar dincolo de scuze, lucrurile nu se prea potrivesc cu legenda. „John Wayne" al marelui ecran le-ar fi spus directorilor unde să se ducă, lua o pușcă și pleca să lupte. Cel din viața reală a rămas la Hollywood și a făcut filme. Wayne știa că lucrul acesta dădea rău și, drept urmare, a

supracompensat. În anii postbelici, politica sa ultraconservatoare și versiunea sa de dreapta a patriotismului american s-au înrăutățit, la fel ca obiceiul de a bea – despre care nu se prea vorbește în numeroasele biografii, dar e probabil mai important pentru povestea omului decât se recunoaște.

Potrivit unei cărți din 2001 intitulată *Cut to the Chase* de Sam O'Steen, Wayne putea fi un „bețiv neplăcut" și chiar dacă era considerat un profesionist de cei care lucrau cu el, existau regizori care insistau ca filmările să înceapă devreme pur și simplu pentru a câștiga timp înainte ca el să o ia pe băutură. Există o unică apariție dubioasă a lui la televiziune în 1966, la talk-show-ul *The Merv Griffin Show*, cu un pahar de băutură în mână, e clar beat și însăși antiteza eroului pe care îl juca. Pare detașat și neatent și, îndrăznesc să spun, ușor plictisitor – genul de bețiv cum ne-a fost dat tuturor să întâlnim în viață.

Când nu bea și nu făcea filme, era tot mai implicat politic. În 1944, Wayne se alăturase organizației anticomuniste numite Motion Picture Alliance for the Preservation of American Ideals (MPAPA) și devenise activ și vocal în politica de dreapta de la Hollywood. A fost președinte MPAPA de patru ori între 1949 și 1953, devenind un susținător activ al senatorului democrat Joe McCarthy și al Comisiei pentru activități ne-americane (HUAAC).

În 1952, Wayne a apărut în *Big Jim McLean*, un film cretin de spionaj, în care joacă rolul unui investigator HUAAC care este un fel de James Bond cowboy în lupta împotriva celulelor comuniste din Honolulu. Era în fond un film de propagandă McCarthy-istă.

Cu doi ani mai înainte, într-un articol intitulat „Red Channels“ publicat în 22 iunie 1950 de *Counterattack*, publicație anticomunistă de extremă dreapta, apăruseră enumerate numele a 151 de artiști, actori, regizori de film, jurnaliști ș.a. care erau suspectați de a răspândi credințe „ne-americane“ în rândul industriei de film și în presă. Era prima apariție a unei liste negre din era McCarthy. Wayne era adânc implicat într-o mișcare conspiraționistă care vedea comuniști în toate locurile, iar ca atare a contribuit la distrugerea unor vieți și cariere ale colegilor de la Hollywood.

Printre victimele celebre se numără actorul Edward G. Robinson, scenaristul Dalton Trumbo, care, ostracizat de industrie, s-a văzut obligat să folosească un nume fals pentru a primi de lucru, superstarul africano-american Paul Robeson, poreclit „Stalin cel Negru“ după ce participase la o conferință de pace de la Paris. Implicat într-o mulțime de controverse morale și politice și fiind etichetat „comunist“ de senatorul McCarthy, Charlie Chaplin, cea mai mare vedetă a filmului mut, a plecat cu vaporul spre Europa pentru șase luni, în speranța că va putea evita să fie citat în fața Comisiei pentru a depune mărturie. După două zile de la plecare, în 19 septembrie 1952, a primit o telegramă pe vapor care îl anunța că avea să i se refuze intrarea de către autorități până când nu-și „va dovedi valoarea“. Chaplin trăise în Statele Unite timp de 40 de ani, dar era în continuare cetățean britanic. S-a mai întors o singură dată în SUA, în 1972, la optzeci și trei de ani, când a primit un Oscar pentru întreaga carieră. Chaplin a fost aplaudat timp de 12 minute într-un act emoționant de solidarizare a întregii industrii, la a cărei

dezvoltare contribuise și care cu 20 de ani în urmă îi întorsese spatele.

O altă victimă a fost actorul francez Maurice Chevalier, care, prins în acea *épuration sauvage* de după război, se refugiase la Hollywood, nimerind din lac în puț. Asemenea lui Chaplin, lui Chevalier i s-a refuzat intrarea în țară după o călătorie în Europa deoarece semnase Apelul de la Stockholm pentru dezarmare nucleară globală.

Acesta a fost fenomenul *cancel culture* original, iar după căderea în dizgrație a McCarthy-ismului, o oarecare atmosferă de însănătoșire a revenit, dar au fost numeroase cariere și vieți ce nu și-au mai revenit. Wayne fusese unul dintre cei mai vocali adepți ai McCarthy-ismului, dar, odată cu sfârșitul acestuia, cu durerea și rușinea ce au urmat, cariera lui nu a avut defel de suferit. De fapt, a continuat pe aceeași linie ascendentă.

Întrebat în 1974 într-un interviu la BBC dacă regreta implicarea sa în acele liste negre, un Wayne vizibil iritat a ripostat: „Nu noi făceam liste negre... ei le făceau...", și a adăugat contrazicându-se: „Cred că a fost un lucru probabil necesar pentru Hollywood pe vremea aceea, fiindcă liberalii radicali erau pe cale să ne acapareze afacerile".

Sună îngrozitor de familiar, nu-i așa? Și era, bineînțeles, complet neadevărat. Nu exista o conspirație a roșilor, iar Wayne cel-care-evitase-să-se-încorporeze fie știa, fie nu-i păsa. Totul era gunoi conspiraționist periculos.

Wayne a prosperat în epoca post-McCarthy, făcând câteva dintre cele mai cunoscute filme ale sale, printre care *Căutătorii* (1956), *Rio Bravo* (1959) și *Alamo* (1960). Dar a făcut și unul dintre cele mai nereușite filme, datorită absurdei sale

distribuiri în rolul lui Genghis-Han din filmul lui Howard Hughes *Cuceritorul* (1956). Wayne l-a jucat pe celebrul conducător al mongolilor în stilul său specific tărăgănat, unica tentativă de a-i conferi autenticitate fiind machiajul extrem de nereușit. Poreclit „un western oriental", filmul a fost în general prost primit, recenzia din revista *Time* rezumând perfect starea de spirit critică: „Wayne îl înfățișează pe marele cuceritor mongol ca un fel de corcitură dintre un șerif care face dreptate și un idiot mongol. Ideea provoacă ceva chicoteli, dar apoi nu e deloc Wayne, ci plictis".

Tot mai excentricul milionar Howard Hughes a mai produs doar un film înainte de a se retrage complet. Obsedat și tot mai bolnav, Hughes avea să cumpere fiecare rolă a filmului și să se uite la *Cuceritorul* și la alt film, *Stația polară Zebra* (1968), fără întrerupere.

În anii 1960, Wayne a continuat să joace în filme de mare succes. Ca mulți oameni născuți în relativă sărăcie și care fac avere, trăia perpetuu cu teama de a rămâne fără bani, iar acest lucru l-a determinat să accepte roluri mici, dar extrem de lucrative, printre care în filmul despre Ziua Z, *Ziua cea mai lungă* (1962), și rolul centurionului în filmul cu temă biblică *Viața lui Isus* (1965).

Între timp, obiceiul de a fuma – trei pachete de țigări pe zi – îl ucidea lent. Într-o epocă în care țigările erau promovate de celebrități, Wayne devenise imaginea mărcii Camel, iar reclamele ni-l arată vorbind despre aroma „prăjită" a acestora și despre cât de bine îi făceau glasului său. Din cauza fumatului, în 1964 a fost diagnosticat cu cancer, moment despre care avea să declare: „Am stat acolo încercând să fiu John Wayne".

Această afirmație ne trimite la celălalt om, care trăiește sub fațada tipului dur și de care Wayne era perfect conștient: „Tipul pe care îl vedeți pe ecran nu sunt eu cel adevărat", a spus el la un moment dat. „Sunt Duke Morrison și nu am fost și nu voi fi niciodată o personalitate precum John Wayne. Îl știu bine. Sunt unul dintre cei mai apropiați discipoli ai lui. Trebuie să fiu așa. Îmi câștig existența de pe urma lui".

Dincolo de vedeta de cinema trăia băiatul dintr-un orășel de provincie Morrison, gata oricând să admită că, de fapt, nu-i plac caii și că îi încalecă doar pentru bani. În numeroase dintre interviurile sale televizate apare ca și cum nu s-ar simți tocmai bine în pielea lui, ceea ce e ciudat pentru un om care se confundă cu industria filmului și se poartă cu atâta dezinvoltură în fața obiectivului. Ca urmare a activității sale pentru HUAAC, cei mai mulți din această industrie în mare parte liberală aveau oarecare rețineri față de el, astfel că nu avea mulți prieteni printre celebrități. Avea în schimb o familie loială și prieteni vechi și de încredere, mai ales de la începuturile carierei sale, iar lui îi plăcea să joace alături de ei și să-i sprijine când era nevoie.

În *Out West*, episodul nouă din serialul documentar din 1980 intitulat *Hollywood*, povestit de James Mason, Wayne vorbește cu tandrețe despre turnarea scenelor finale din *Căutătorii* împreună cu văduva lui Harry Carey, actrița Olive Golden:

„L-am iubit pe Harry..., iar el nu murise de mult, și am iubit-o pe Oli, a fost emoționant... Eram doar eu în pragul ușii și m-am gândit la Harry Carey, avea el un gest în care își punea mâna stângă pe brațul drept." Wayne a imitat gestul și „Oli și-a

întors privirea spre mine (iese din obiectiv și plânge), iar acesta a fost un moment frumos și dramatic din viața mea".

Interviul ne arată o latură mai blândă a lui Wayne, care uneori se făcea simțită în viața lui profesională și în preocuparea sa pentru colegii actori. În distribuția filmului *Căutătorii* era o actriță nativă americană, Beulah Archuletta, care juca rolul lui Look. O poveste de pe vremea aceea spune că, într-o zi, Wayne a observat că femeia plângea pe platou, iar când a întrebat-o de ce, i-a spus că fiul ei James se căsătorea, dar că ea, din cauza obligațiilor legate de filmare, nu putea să participe la eveniment. Mai multe mărturii din partea familiei și ale echipei arată că Wayne a insistat ca filmarea să fie întreruptă, iar ea a plecat la ceremonie cu avionul lui particular.

În timpul acelorași filmări, se spune că Wayne ar fi trimis de asemenea cu avionul lui un băiețaș navajo care făcuse pneumonie.

Ce-i drept, e ușor să ridici din umeri și să zici, ce mare lucru, era milionar, așa că e normal să o fi făcut. Dar sunt atâția actori de azi plini de ei, care nu se gândesc o clipă la oamenii din jur, însă Wayne considera echipa de pe platou ca un fel de familie extinsă, de aici și ideea cănilor pe care le comanda și le dăruia celor cu care lucra. În interiorul lui, Wayne era sigur un bărbat capabil de generozitate.

Din păcate, nu a fost capabil să extindă acea compasiune din sfera privată în zona politicii publice.

În vreme ce marasmul Războiului din Vietnam făcea tot mai multe victime, sacii cu cadavre soseau în număr tot mai mare acasă, iar protestele deveneau tot mai puternice, Wayne s-a hotărât să

facă ceva în slujba patriei. În 1968 a produs, a coregizat și a jucat într-un film de război care se petrecea în Vietnam, intitulat *Beretele verzi*. În film juca rolul unui colonel din Forțele Speciale, Mike Kirby.

Filmul e un vis erotic libertarian în care Kirby îl provoacă pe un jurnalist liberal, George Beckwith, jucat de vedeta din serialul TV *Evadatul* David Janssen, să meargă în Vietnam și să vadă cum stau lucrurile la fața locului. Pe măsură ce Beckwith asistă la scene în care americanii îi salvează pe săteni din mâinile comuniștilor și nu sunt defel băieții răi, cei doi bărbați se împrietenesc, iar jurnalistul se hotărăște să spună „adevărul".

Apărătorii și hagiografii online ai lui Wayne fac mult caz de faptul că acesta s-ar fi dus în Vietnam să se întâlnească cu soldați. În timp ce se afla acolo ar fi primit din partea locuitorilor indigeni din Podișul Central, Tây Nguyên, o brățară pe care avea să o poarte de atunci înainte în toate filmele sale. Povestea și numeroasele relatări despre realizarea *Beretelor verzi* ar putea – poate deliberat – să dea impresia că filmul a fost turnat în Vietnam și că, datorită acestui lucru, Wayne a fost foarte aproape de evenimentele reale. În realitate, a fost acolo doar scurt timp, în 1966, înainte ca filmul să fie făcut, și a primit brățara în timp ce vizita trupele în cadrul unui alt turneu (de data aceasta mai bine primit) organizat de USO. Filmul a fost turnat la Fort Benning în Georgia, iar harta are să vă arate că se află la o distanță apreciabilă de Asia de Sud-Est.

Criticii au spulberat *Beretele verzi*, drept care Wayne a pretins că americanii patrioți au mers cu miile pentru a-i enerva pe liberali și au făcut din film un succes. Ceea ce nu-i adevărat. Filmul a avut

rezultate financiare moderate și nu a figurat printre primele zece filme cu succes comercial din acel an, iar odată cu trecerea anilor a devenit mai sinistru decât părea la început. Cu un mesaj clar în favoarea Războiului din Vietnam, ar fi o operă ridicolă, dacă nu ar fi fost produsă în sprijinul unui conflict care a ucis 1,1 milioane de luptători ai Viet Cong și civili vietnamezi, cel puțin 200 000 de soldați sud-vietnamezi și peste 58 000 de americani.

Într-un interviu de la Casa Albă din septembrie 1988, prietenul lui Wayne, Ronald Reagan, alt actor de filme patriotice înainte de a fi politician, a susținut că filmul nu mersese atât de bine pe cât ar fi trebuit din cauză că a existat o conspirație împotriva lui. A spus: „Îmi amintesc că am telefonat la cinematograf ca să rezervăm bilete pentru Nancy și pentru mine, dar nu am găsit bilete... (dar când am încercat pe altă cale) erau bilete în orice zi... cu alte cuvinte, cei care ar fi trebuit să promoveze filmul împiedicau literalmente oamenii să-l vadă".

Da, ticăloșii aceia de comuniști preluaseră cumva controlul asupra sălilor de cinematograf și împiedicau oamenii să vadă filme bune patriotice. Era o minciună sfruntată. Imaginați-vă un președinte american populist modern inventând asemenea chestii.

În 1969, cariera în declin a lui Wayne a avut o revenire atunci când l-a interpretat pe Rooster Cogburn, un om al legii bătrân, supărat și bețiv, din filmul *Adevăratul curaj*. Filmul i-a adus o nominalizare la Oscar pentru cel mai bun actor, iar în seara decernării, concurând împotriva lui Dustin Hoffmann, Jon Voight și Peter O'Toole, a câștigat unicul Oscar din cariera sa.

Deși era de acum recunoscut ca icoana vie a americanului de bună credință, era din nefericire tot mai depășit de epoca sa, demonstrând acest lucru într-un celebru interviu acordat revistei *Playboy* în mai 1971. Iată cum s-au petrecut lucrurile:

Actorul îl primește, purtând „o perucă realistă", pe jurnalistul Richard Warren Lewis în casa lui din Newport Harbor, Orange County, după care îl conduce la ocean, unde cei doi se bucură de o masă bogată în proteine compusă din friptură și brânză de casă la bordul lui *Wild Goose II*, o fostă dragă de mine pe care Wayne a dorit-o convertită în ambarcațiune de croazieră. După masă, apare o sticlă de tequila, iar de aici încolo bătrânul actor de șaizeci și patru de ani nu mai este de oprit, dovedind că într-adevăr e „un bețiv rău". Atacă „filmele perverse" ale epocii, furia lui îndreptându-se în special împotriva filmului care concurase cu *Adevăratul curaj* la Premiile Oscar cu un an în urmă:

„...*Cowboyul de la miezul nopții* – genul acela de film. N-ați zice că dragostea aia minunată a celor doi bărbați, o poveste despre doi poponari, se califică (drept perversă)?" a întrebat el.

E un interviu foarte lung, care se întinde pe 23 de pagini A4 – și o ține tot așa. În stilul acela abject și familiar care se practică și azi, el dă vina pe profesori și pe școli că îi îndoctrinează pe elevi cu idei de stânga.

„Comuniștii au realizat că nu puteau declanșa o revoluție a muncitorilor în Statele Unite, fiindcă muncitorii sunt prea înstăriți și prea progresiști. Așa că au hotărât să pornească de la ce era mai la îndemână, adică de la școli, de la copii. Și au reușit.

Sunt deja prezenți în colegii; iar acum ajung și în licee."

După un alt pahar de tequila, își îndreaptă atenția spre mișcarea pentru drepturi civile:

„La o mulțime de negri apar ceva resentimente odată cu nemulțumirile pe care le au, și probabil că pe bună dreptate. Dar nici noi nu putem, dintr-odată, să cădem în genunchi și să lăsăm negrii să ne conducă."

Iar apoi vine partea cea mai tare:

„Cred în supremația albilor până când negrii nu ajung să aibă acea educație care să-i facă responsabili. Nu cred că autoritatea și pozițiile de conducere și judecată pot fi încredințate unor oameni iresponsabili."

După care declară „Nu sunt de acord cu sclavia", care vine aproape ca o ușurare, insistă din nou în stilul rasist familiar: „Cred că orice negru care azi concurează cu un alb are șanse mai mari decât albul". Continuă apoi cu o predică despre studenți și sugerează că, în anumite circumstanțe, ei împreună cu alți activiști ar trebui să se aștepte să fie împușcați. Iar interviul continuă și continuă în același fel, încât sfârșești simțindu-te ca omul încolțit într-un bar de un bețiv bigot și bătrân care vrea să știi cum „Enoch a avut dreptate".

E realmente o lectură deprimantă. Spre sfârșit, când jurnalistul îl întreabă care ar fi moștenirea pe care ar dori să o lase, Wayne răspunde: „O să spuneți probabil că sunt sentimental, dar asta e ceea ce simt cu adevărat: Sper că familia mea și prietenii mei vor putea să spună că am fost un om cinstit, bun și destul de decent".

Ei bine, asta au făcut și asta fac în continuare, dar moștenirea sa publică este diferită. În ultimii ani,

pasaje din interviul din *Playboy* au devenit virale pe rețelele de socializare, iar în parte au determinat vechiul său colegiu USC să scoată o expoziție dedicată celui mai cunoscut student exmatriculat al lor și să o plaseze în contextul unui muzeu. Ceea ce de fapt nu este o surpriză, fiindcă opiniile homofobe și rasiste ale lui Wayne erau cunoscute de mai demult. Într-un interviu la *The Dick Cavett Show*, realizat la scurt timp după publicarea articolului din *Playboy*, actorul veteran Kirk Douglas a fost nevoit să facă uz de toată diplomația sa cu privire la acest subiect. Wayne „este unul dintre actorii cei mai profesioniști alături de care am lucrat...", a afirmat Douglas scrâșnind din dinți, dar „nu am fost niciodată de acord cu el asupra unor lucruri... nu discutăm niciodată politică".

Așadar, ce e de făcut cu legenda lui John Wayne? A fost, în fond, un superb actor de cinema, care a realizat o operă importantă și a jucat în unele dintre marile filme ale epocii sale. În cele 169 de roluri a abordat toate gamele, iar de-a lungul timpului a realizat câteva performanțe remarcabile. Felul în care îl joacă pe cowboyul rasist Ethan Edwards din *Căutătorii* se numără probabil printre cele mai bune interpretări ale genului. Prin măiestria sa, Wayne a depășit limitele lui Marion Morrison, devenind mai mult decât un actor. În cuvintele biografului său Scott Eyman: „A ajuns un soi de întruchipare a memoriei genetice a acelui Destin Manifest, credința ce i-a însuflețit pe americanii de secol de XIX".

De aceea el contează atât de mult pentru americanii de dreapta chiar și azi. Problema este însă că el contează, este important și pentru iubitorii de westernuri – oameni ca mine.

Ani de zile m-am prefăcut că nu-i văd opiniile politice și le-am dat deoparte, dar pot oare cu adevărat să separ personajul de pe ecran de omul care era în realitate și, mai mult, ar trebui oare? Pot oare să pretind că rasismul, homofobia, misoginia și bigotismul lui John Wayne, eroul copilăriei mele, nu contează? Port oare ochelari de cal în privința subiectului multora dintre filmele lui, mai ales al celor mai mari, problematice în ce privește istoria, atitudinea față de femei și față de nativii americani?

Dacă îl respingem și îl eliminăm pe John Wayne, renunțăm la o operă în care el a colaborat cu mii de alți oameni. Respingem *Rio Bravo*, *Râul roșu*, *Omul care l-a ucis Liberty Valance* și *Adevăratul curaj*. Dacă însă nu vedem ansamblul, dacă întoarcem ochii de la cine a fost și ce a crezut, acceptăm că totul a fost în bună ordine.

Nu am un răspuns la acest paradox. Ceea ce știu însă este că, în adâncul ființei mele, în timp ce scriu aceste rânduri, un băiețaș de unsprezece ani plânge spunându-i adultului să-i dea înapoi eroul.

* * *

John Wayne va fi fost primul meu erou, dar nu a fost ultimul. În deceniile ce au urmat am reușit să pun pe un piedestal tot felul de eroi cu picioare de lut.

Ce te faci când descoperi că unul dintre regizorii tăi preferați, Roman Polanski, a drogat și a violat o minoră, ori că altul, Woody Allen, la cincizeci și șase de ani, și-a părăsit partenera de-o viață pentru fiica adoptivă de douăzeci și unu de ani a acesteia. Ignori oare pur și simplu felul înfiorător în care John Lennon și-a tratat prima soție și răceala pe care i-a arătat-o primului său copil, Julian? Oare

ritmurile din „Thriller“ continuă să aibă aceeași atracție ca atunci când Michael Jackson ne-a fermecat, acum când știm ce munte de acuzații s-a adunat împotriva lui? Și ce să mai zicem de Roger Waters, protagonistul de la Pink Floyd, care în ultimii ani a susținut tot felul de cauze dubioase, iar de curând a declarat că invazia lui Putin în Ucraina „nu a fost neprovocată“.

Oare mă mai pot bucura de muzica celor de la Pink Floyd ca atunci când eram un student de douăzeci și ceva de ani, cu Waters care îi găsește scuze unuia dintre cei mai hidoși tirani ai epocii noastre?

Să ignorăm oare atitudinile discriminatorii și pline de prejudecăți ale unor autori celebri, pe care copiii noștri îi citesc pe nerăsuflate? E oare posibil să iubești în continuare cărțile lui Charles Dickens, știind că l-a hărțuit pe marele explorator John Rae și că în căsnicie a fost un tiran, dispus să-și interneze soția într-un azil de lunatici, ca apoi să o părăsească pentru o fetișcană de optsprezece ani?

Ce se alege din toți acești eroi ai copilăriei? Personajele cărților Ladybird pe care le-am iubit – fie că se numeau Nelson, Francis Drake sau Bonnie Prince Charlie – au fost personaje problematice și nici pe departe atât de eroice precum erau înfățișate în cărți. Și cum rămâne cu căpitanul James Cook? Un erou, un personaj considerat și acum iconic, în pofida faptului că a fost dispus să răpească și să ucidă alți oameni, să fure pământul populațiilor indigene. Istoria, la fel ca viața modernă, este plină de agresori, șarlatani, bigoți, ticăloși și mincinoși.

Iar acum ar fi poate momentul potrivit să recunosc că și eu v-am mințit – de două ori. Nu a existat un personaj profesorul Ivor Fuldya care

apare în capitolul dedicat lui Warhol și toată teoria despre copacul cu spaghete[90] îmi aparține.

Am mințit de asemenea spunând că John Wayne a fost primul erou al copilăriei mele, fiindcă, de fapt, am avut un alt erou, unul mai mare, iar numele său a fost Peter Scott.

* * *

Peter a fost tatăl meu, și ședea pe canapeaua aceea maro cu mama și cu mine în timp ce urmăream la televizor asaltul asupra ambasadei Iranului din mai 1980. Tata avea atunci șaizeci și doi de ani, căci împlinise cincizeci de ani atunci când eu m-am născut, iar acest lucru a fost un blestem, dar și o binecuvântare. Pe de o parte, știam, încă dinainte de a fi adolescent, că nu avea să fie veșnic alături de noi, pe de altă parte, pe măsură ce timpul trecea, amândoi am acceptat acest lucru și am știut, sper, să apreciem cu atât mai mult compania celuilalt.

Am avut noroc și în altă privință. Peter era un bărbat extrem de atent, afectuos și deschis, astfel că nu se temea să-mi arate cât de mult mă iubea. Tot timpul mă lua în brațe și mă săruta în creștetul capului, ceea ce, ca adolescent și elev într-o școală publică, mă făcea să roșesc – dar știam că dragostea lui era nestrămutată.

În copilăria mea obișnuiam să ne plimbăm pe câmpiile din spatele casei noastre din Essex și să stăm de vorbă. În timpul uneia dintre aceste plimbări mi-a dat vestea morții lui John Wayne și a altor eroi ai copilăriei mele precum Eric Morecombe și Elvis Presley. Diferența mare de vârstă însemna și că punctele noastre de referință culturale erau mereu oarecum în contradicție, dar era bine așa, fiindcă viața era cu atât mai interesantă.

Peter luptase în al Doilea Război Mondial, lucru de care eu, în copilăria mea din anii 1970, eram mult mai mândru decât el. Resturi din vechea uniformă existau prin casă, iar eu îmi petreceam zile întregi așezând șiruri de soldăței de jucărie pe podeaua din camera mea. Avea medalii din campanii, care se aflau într-o cutie din dormitorul părinților, dar în cea mai mare parte a vieții nu le-a purtat, nici măcar în zilele de paradă din fiecare an. Mama îl îndemna uneori să le poarte, dar el spunea doar „N-am făcut mare lucru", și nici măcar nu s-a obosit să le prindă cu un ac.

În plimbările acelea, încercam să scot de la el povești de război, iar el se străduia să mă distreze povestindu-mi cum un prieten de-al lui susține că fusese salvat de un sandvici cu șuncă sau cât de mult le plăcea lui și lui Richard, nașul meu, să elibereze sate italiene.

„Era minunat, fiindcă intram cu mașinile în sat, iar germanii plecaseră și toată lumea ieșea pe stradă să ne salute ca pe niște eroi."

Erau interesante poveștile astea, dar tot nu-mi răspundeau la cea mai importantă întrebare:

„Ai omorât vreodată pe cineva?"

„Păi, au fost mulți care au tras în mine."

„Da, dar tu ai nimerit vreodată pe cineva?"

Era o întrebare ciudată și, retrospectiv vorbind, cam neplăcută din partea unui copil. Și mai neplăcut este că, de fapt, trebuie să recunosc, doream ca el să-mi răspundă „da", din simplul motiv că, pentru copilul care eram, eroismul însemna să împuști oameni. La urma urmei, asta făcea John Wayne și asta se întâmpla în filmele de război pe care le iubeam și care se numeau

Învingătorul cerului, Acolo unde se avântă vulturii sau *Ziua cea mai lungă.*

Războiul însemna acțiune, un joc pe viață și pe moarte între adulți, doborârea dușmanului. Nu era despre mersul cu mașina prin satele Italiei, dând conserve de carne de vită contra vin sau mâncând sandviciuri cu șuncă – trebuia să fie despre cetăți luate cu asalt, telecabine din care săreai și trăgeai cu mitraliera în dușmani care cădeau morți în zăpadă.

Poveștile tatei contraziceau narațiunea mea interioară din cărțile de benzi desenate nu în mică măsură fiindcă în cei șase ani cât s-a aflat pe sau în apropierea linei frontului, trăsese cu pușca din supărare – doar o dată. Mi-a spus povestea de o mie de ori, iar dintr-un motiv care sper că are să fie clar, este un monomit pe care am ales să-l cred. Fiecare familie are propria ei *Epopee a lui Ghilgameș*, iar aceasta este a mea.

Spre deosebire de Marion Morrison, tatăl meu s-a înrolat chiar de la începutul războiului, nerăbdător să-și facă datoria și să plece pe front. A renunțat la ocupația lui de rezervist și s-a alăturat Corpului Geniștilor Regali, astfel că în 1939, la douăzeci și doi de ani, a plecat la război. Acesta a început cu el șezând într-o cazemată deghizată în magazin de vândut vederi de pe coasta din Sussex. Mai târziu, asemenea altor mii de soldați britanici și ai imperiului, a participat la campania din Africa de Est, iar apoi în nord. Prin 1943 a fost repartizat la Divizia 10 Indiană, dar nu vedea cu un ochi, la fel ca personajul Rooster Cogburn al lui Wayne din *Adevăratul curaj*. Dar ceea ce era dezamăgitor era că Peter își pierduse vederea în urma unei boli și nu fiindcă fusese rănit.

Tata a luat parte la bătălia de la Anzio, debarcând în Italia în al doilea val din ianuarie 1944, la câteva zile după începerea operațiunii. Aștepta cu nerăbdare, dar și cu neliniște momentul părăsirii navei și luării cu asalt a plajei așa cum văzuse în jurnalele de știri. În timpul călătoriei făcuse chiar și câteva poze mișcate din interiorul navei lor de desant, dar, când au ajuns la țărm, iar el și ceilalți soldați au luat-o la fugă spre plajă, nu era nimeni care să-i întâmpine.

Nu același lucru s-a întâmplat în timpul bătăliei de la Monte Cassino din martie până în mai 1944, eveniment pe care avea să îl menționeze doar rareori și despre care avea să spună doar că „erau o mulțime de cadavre care zăceau în jur". În schimb, povestea pe care mi-o oferea în mod repetat în timpul plimbărilor noastre în Essexul rural se petrecea în alt loc. Cred că era în regiunea Arezzo din estul Toscanei în august 1944.

Fiindcă își pierduse un ochi, Peter fusese obligat să nu mai participe la construirea de poduri, fiind trimis ca destoinic cercetaș. Era ceea ce se numea în mod pompos „ofițer de informații avansate", iar treaba lui era să meargă înaintea armatei, pe timp de noapte, ca să constate situația de pe teren. Cum armata germană se retrăgea spre nord în vara aceea, arunca în aer podurile cu mare repeziciune, iar Geniștii Regali trebuiau să monteze în locul lor poduri Bailey. Treaba tatei era să identifice acele locuri de traversare.

În noaptea cu lună despre care e vorba, cerceta o porțiune de râu când a observat o umbră pe celălalt mal. Era un ofițer al Wehrmachtului, cel mai probabil – deși n-a spus niciodată asta – dintr-un batalion de geniști, care făcea cam același lucru ca și

el. Peter s-a oprit, gândindu-se ce avea de făcut. Dacă ar fi tras un glonț la nimereală ar fi atras atenția și ar fi fost oricum un gest total prostesc. Și mai era ceva: tata fusese în Germania în anii de dinainte de război, iar el și părinții lui aveau prieteni germani. Sora lui și mătușa mea fusese logodită cu un membru al acelei familii și petrecuseră cu toții împreună ore fericite. Inamicul nu reprezenta pentru el o entitate existențială ostilă; cuprindea oameni pe care îi cunoștea, care locuiau în locuri pe care le vizitase. Războiul nu e ca în *Acolo unde se avântă vulturii*.

Așa că a făcut ceea ce majoritatea ar fi făcut, încercând să se îndepărteze târâș până ce a observat că tânărul de pe celălalt mal al râului se uita fix la el. În capul meu, există un moment când cei doi se fixează din priviri, în tăcere, peste râul scăldat în razele lunii și întrebându-se ce au de făcut înainte ca unul dintre ei să tragă. Cred că prima parte a acelui moment am inventat-o eu, dar e cert că a avut loc un schimb de focuri.

Peter nu a știut cine a tras primul, dar știa destul de limpede ce a urmat. A luat-o la fugă cât de repede putea, trăgând orbește în urma lui în timp ce se depărta de râu și urca dealul spre liniile lui.

Peste patru decenii, în timp ce hoinăream pe câmpiile Essexului, îl luam pe tata mereu la întrebări cerând detalii ale întâlnirii: „De câte ori ai tras?“, „L-ai văzut căzând?“, „L-ai nimerit?“, „Unde erau ceilalți?“

Nu știa sigur. Exista o șansă să-l fi nimerit pe celălalt, dar era puțin probabil. În fond, pistoalele adevărate nu sunt chiar atât de precise. Pistolul Webley Mark VI, arma standard din dotarea armatei britanice la acea vreme, avea o bătaie de

aproximativ 45 de metri. Tata nu vedea cu un ochi, fugea în direcție opusă, temându-se pentru viața lui.

Restul nopții a stat treaz frământat de sentimentul că și-a făcut, ce-i drept, „datoria" și a tras, dar sperând în același timp că nu-l nimerise pe celălalt, iar totul fusese destul de neliniștitor.

„Dar cum te-ai simțit?" întrebam eu.

„Speriat."

Ceea ce nu mă satisfăcea deloc și nu puteam pricepe nici în ruptul capului de ce nu se purtase ca un John Wayne ori ca un Clint Eastwood. În mintea mea necoaptă, câteva gloanțe trase la nimereală în întuneric însemnau că, de fapt, nu-și îndeplinise rolul. Așa că am trecut la bunicul matern, pe care l-am asaltat cu întrebări despre Primul Război Mondial, numai ca să fiu la fel de profund dezamăgit.

Timpul a trecut, am plecat la universitate, am început să iau atitudine, am îmbătrânit fără să devin neapărat mai înțelept, însă, la un moment dat, am încetat să-i mai pun tatei întrebări despre război.

Cu ocazia celei de-a 50-a aniversări a Zilei Victoriei, în august 1995, Peter, Richard, prietena lor Molly, care fusese înrolată în Woman's Auxiliary Air Force (WAAF), și alți camarazi care erau în viață au mărșăluit pe Mall în jos, au fost salutați de regină și de prințul Philip, iar mai târziu, în fața palatului Buckingham, s-a ținut o slujbă de comemorare, un bombardier Lancaster de felul celor folosite în raidul Distrugătorii de Baraje a zburat peste Mall și a lansat milioane de maci roșii peste mulțime și peste parcul de dedesubt. Pentru prima și unica oară în viața lui, Peter și-a pus medaliile de campanie, iar cu această ocazie, mama

și-a cumpărat o pălărie și o rochie de vară noi cu care a asistat la paradă. Tata plângea destul de ușor și-mi închipui că a fost destul de ocupat să-și șteargă lacrimile din ochi.

Nu am fost de față fiindcă nu m-am dus acolo și nici nu m-am întâlnit cu ei după aceea, deși eram la Londra în acea zi și fusesem invitat. Aveam acum douăzeci și ceva de ani și eram ocupat cu alte lucruri. Aș vrea să spun că exista un motiv serios, dar în realitate voiam doar să mă întâlnesc cu o fostă iubită.

Dacă Peter a fost dezamăgit nu am aflat niciodată. Am fotografiile pe care mama le-a făcut la eveniment, iar el pare fericit alături de prietenii lui mărșăluind pe Mall, așa că poate nu s-a supărat. Ori, poate, eu sunt cel care preferă să-și amintească totul în acest fel și să uite că băiețașul care își asaltase tatăl cu întrebări despre război nu mai era interesat de războiul acestuia.

În exterior, Peter părea un domn de modă veche, ai zice un tipic englez din clasa mijlocie. Vota cu conservatorii, rareori îl vedeai fără cravată și își cumpăra mașini britanice fiindcă erau britanice, deși se stricau mult mai des decât cele străine. Dar dincolo de acel exterior, avea ceva de rebel sfidător care i se trăgea – zic eu – din experiența războiului, fiindcă și vechii lui camarazi aveau acel aer. În zilele noastre, cei care au luptat în al Doilea Război Mondial sunt descriși de regulă ca niște eroi, dar nici el și nici ceilalți nu s-ar fi descris și nu s-ar fi gândit la persoana lor în acest fel. Nu au fost cine știe ce generație de superființe, ci tineri obișnuiți ale căror vieți fuseseră întoarse pe dos de evenimente violente pe care nu le controlau.

Peter a murit în 1998, cu noi trei al căpătâiul lui, iar plecarea lui a lăsat un gol uriaș în formă de tată în viața mea.

Peste câteva luni, prietenul lui din război, Mack, a venit într-o călătorie în Anglia. Mack era fermier sud-american de origine scoțiană și unul din cei 4 000 de oameni care plecaseră din Argentina neutră și veniseră să lupte pentru Marea Britanie. Mack și soția sa au locuit în casa mamei, iar în timpul meselor ne-a spus alte povești despre tata în Italia, povești care îl puneau într-o lumină mult mai eroică. Era una în care el îl împinsese pe Mack într-un șanț în timp ce un convoi german se apropia și alta în care li se înmânase o notă codificată scrisă pe hârtie de țigări de partizanii italieni, care îi condusese la casa unei femei care avea informații despre mișcările inamicului.

Dar nu acestea erau poveștile pe care Peter alesese să mi le povestească. În schimb, mi-a povestit de mai multe ori despre o noapte de teroare la țară în Italia și, făcând asta, în mod intenționat sau nu, mi-a insuflat o lecție de istorie extrem de valoroasă. Pentru milioane de oameni din ambele tabere, al Doilea Război Mondial nu a fost o aventură de cărți de copii – a fost o poveste despre oameni care bâjbâiau în întuneric, încercând să supraviețuiască și sperând într-un viitor mai bun.

Am acum la rândul meu copii adolescenți, și facem și noi plimbări; și la fel ca părinții și cei dinaintea mea, le povestesc și eu monomiturile întâmplătoare și prost articulate ale tribului nostru. Iar printre acestea se numără uneori și povestea tatălui meu Peter și a războiului său, mai ales a acelei nopți de august 1944 din Toscana când a

făcut în așa fel încât noi toți să ne naștem – a fugit eroic.

MULȚUMIRI

Sunt mulți cei care au contribuit la nașterea acestei cărți despre *Falși eroi,* dar mulțumiri speciale le datorez agentului meu Doug Young de la Pew Literary și lui Oli Holden-Rea de la Welbeck. Mulțumiri de asemenea lui Nathan Coonan-Joyce și lui Annabel Robinson.

Le sunt extrem de îndatorat tuturor celor care mi-au oferit sugestii în stadiul incipient de conturare a ideilor, dar mai ales lui Robert Gotts din Canberra, primul care mi-a povestit despre aristocrația bunyip, și lui Guy Parker care a fost o cutie de rezonanță timpurie și mi-a dat câteva idei grozave.

Recunoștința mea celor care mi-au oferit idei despre cei „zece" ori cei din jurul lor și în special lui Bendor Grosvenor, Charlotte Mullins, Alex von Tunzelmann, Mark Brandon, Stephen Colegrave, Sharon McGrayne, John Carter de la website-ul Carter Cars, Gemma Utting și „Christine călugărița" care au stat de vorbă cu mine și mi-au completat numeroasele goluri de informații.

O serie din ideile formative ale acestei cărți provin din articole scrise pentru *Byline Times*, și mulțumirile mele le revin prietenilor Peter Jukes și Hardeep Matharu de acolo, precum și întregii echipe de la *Byline*, pentru susținerea acordată. Sunt totodată recunoscător celor de la *Politico Europe*, în special lui Stephan Faris care mi-a cerut să scriu pentru ei.

Extrem de recunoscător îi sunt și celui care rezonează de atâta vreme cu mine, Per Laleng, și le mulțumesc pentru sprijinul necondiționat prietenilor și familiei, printre care i-aș numi pe cei din banda Bradley, pe cei din familia Thompson, din familia Daly, pe Matt Tombs, Alex Panell, Tessa Fantoni și minunata, mereu devotata mea soră Pipa Fairbanks, împreună cu soțul ei Peter.

În final, îi sunt profund îndatorat echipei mele de bază. Soției mele Helen și celor doi copii, James și Sophia, care m-au însoțit în deplasările de documentare, au stat și m-au ascultat în timp ce le prezentam bucăți din materialul adunat, fiindu-mi tot timpul alături și de ajutor.

Bibliografie

The Epic of Gilgamesh – The Babylonian Epic Poem and other texts – anonim, traducere în engleză de Andrew George (Penguin, 2002)

This is the Part Where the Superhero Discovers He is Mortal – Robert Kolker (*New Yorker Magazine,* 13 aprilie 2007)

SuperCooperators – Martin Nowak (Free Press, ediție retipărită 2012)

Myth and Legend – Sir Francis Drake and the Spanish Armada (*Look and Learn,* nr. 873, 7 octombrie 1978)

The Hero with a Thousand Faces – Joseph Campbell (New World Library, ediția a III-a 2012)

Lumière's Arrival of the Train: Cinema's Founding Myth – Martin Loiperdinger (Universitatea din Trier, 2004)

Eichmann in Jerusalem – Hannah Arendt (Penguin Classics, original tipărit în 1963)

Douglas Bader – Dilip Sarkar (Amberley, 2013)

Bader's War – S.P. Mackenzie (Spellmount, 2008)
Fighter Leader, The Story of Wing Commander Ian Gleed – Norman Franks (William Kimber, 1978)
Arise to Conquer – Ian Gleed (Air World, republicat 2022)
Fighting Proud – Stephen Bourne (Bloomsbury Academic, 2019)
Reach for the Sky – Paul Brickhill (Naval Institute Press, republicat 2001)
The Photoplay, a Psychological Study – Hugo Munsterberg (1916 – Gutenberg Project)
Colditz – Prisoners of the Castle – Ben Macintyre (Viking, 2022)
President Kennedy, Profile of Power – Richard Reeves (Simon and Schuster, 1993)
The Dark Side of Camelot – Seymour Hersh (Harper Collins, 1997)
Profiles in Courage – John F. Kennedy (Harper Perennial Modern Classics, republicat 2013)
Voodoo Histories, How Conspiracy Theory Has Shaped Modern History – David Aaronovitch (Vintage, 2010)
Unbought and Unbossed – Shirley Chisholm (Amistad, ediție retipărită 2023)
Che Guevara A Revolutiomary Life – John Lee Anderson (Bantam, 1997)
The Motorcycle Diaries – Ernesto Che Guevara (Penguin Classics, 2021)
Authenticity – Alice Sherwood (Mudlark, 2022)
Anne Hamilton-Byrne and the Family – Carole Cusack (University of Sydney, lucrare academică 2020)
Combating Cult Mind Control – Dr Steven Hassan (Freedom of Mind Press, retipărit 2015)
The Missionary Position – Mother Teresa in Theory and Practice – Christopher Hitchens (Atlantic Books, 2012)
Mother Teresa – Come Be My Light – editat cu un comentatriu de Brian Kolodiejchuk, MC (Ebury House, 2008)

Don't be a Bystander, the story of Mustafa and Zejneba Hardaga – Dr. Joanna Sliwa (blog)

Nat Tate, An Americam Artist – William Boyd (Penguin Random House, 2011)

Monumental Lies, Culture Wars and the Truth About the Past – Robert Bevan (Verso, 2022)

How I Uncovered One of the Biggest Art Hoaxes of the Nineties – David Lister (Independent Premium, noiembrie 2022)

Andy Warhol, From Nowhere Up There an Oral History – Gary Comenas (Warhol Stars Website)

Warhol – The Biography – Victor Bockris (Da Capo Press, 2003)

A Little History of Art – Charlotte Mullins (Yale University Press 2022)

Sleeping With the Enemy, Coco Chanel's Secret War – Hal Vaughan (Vintage, 2011)

The Chanel Muggeridge Unpublished Interview – (chanel-muggeridge. co.uk)

Chanel, A Woman of Her Own – Axel Madsen (St Martin's Press, 1991)

The Allure of Chanel – Paul Morand (Pushkin Press, retipărit 2008)

Remembered Laughter – Cole Lesley (Jonathan Cape, 1977)

Scott and Amundsen, The Last Place on Earth – Ronald Huntford (Random House, 1979)

Scott's Last Expedition (Diaries) – Captain Robert Falcon Scott (Amberley Publishing, 2012)

The „terra firma" Anecdote – Björn Lantz (Cambridge University, lucrare de cercetare 2020)

Made in Britain – Adrian Sykes (Adelphi, 2011)

A King's Story, the memoir of HRH The Duke of Windsor – Edward Windsor (Reprint Society, 1953)

Foundation, The History of England, vol. 1 – Peter Ackroyd (Pan Books, 2011)

Henry V – Keith Dockray (Tempus Publishing, 2004)
1415, Henry V's Year of Glory – Ian Mortimer (Vintage, 2010)
The Story of Henry V – L. Du Garde Peach (Ladybird, 1962)
Traitor King – Andrew Lownie (Blink Publishing, 2021)
The Mountbattens, Their Lives and Loves – Andrew Lownie (Blink Publishing, 2020)
Agincourt, A New History – Anne Curry (The History Press, 2006)
The Turning Wheel – Arthur Pound (Oxford City Press, retipărit 2012)
The Basic Laws of Human Stupidity – Carlo M. Cipolla (il Mulino, retipărit 2011)
Prometheans in the Lab – Sharon McGrayne (McGraw-Hill Education, 2002)
Women Scientists in America – Margaret W.W. Rossiter (John Hopkins University Press, 1982)
Woman as Inventor – Matilda Gage (epuizat, disponibil online la Harvard Library)
Cut to the Chase – Sam O'Steen (Michael Wiese Productions, 2002)
Playboy Magazine, interviu cu John Wayne, mai 1971 (disponibil online via The Wrap (thewrap.com)

Website-uri și muzee

Royal Museums Greenwich
British Museum
Tate Modern
MOMA (Museum of Modern Art NewYork)
New York Public Library
Imperial War Museum Duxford
John Wayne Birthplace Museum
Imperial War Museum, Londra
John F. Kennedy Hyannis Museum
John F. Kennedy Presidential Museum and Library, Boston
National Library of Scotland Manuscripts (online)
The Douglas Bader Foundation (online)

The National Archives (online)
Mail Online
El Pais
Spectator
British Pathe Archive (online)
Independent
Guardian
New York Times
New York Post
New Yorker Magazine
Time Magazine
The (London) Gazette
Cuban Observatory of Human Rights
Yad Vashem – World Holocaust Remembrance Center
Carter Car website

TV, filmografie, podcasturi, radio și alte media:

Reach for the Sky – regie Lewis Gilbert (1956)
The Dam Busters – regie Michael Anderson (1955)
The Arrival of a Train at La Ciotat Station – regie frații Lumière (1895)
Battle of the Somme – regie Geoffrey Malins și John McDowell (1916)
One of Our Aircraft is Missing – regie Michael Powell și Emeric Pressburger (1942)
The Life and Death of Colonel Blimp – regie Michael Powell și Emeric Pressburger (1943)
JFK – regie Oliver Stone (1991)
PT109 – regie Leslie H. Martinson (1963)
23–25 noiembrie 1963 – film color original al funeraliilor lui John F. Kennedy (1963)
Motorcycle Diaries – regie Walter Salles (2004)
Exposure – the Other Side of Jimmy Savile (ITV 2012)
Mother Theresa – an animated classic – regie Jon Song Chol (2004)

Something Beautiful for God – regie Peter Chafer – prezentator Malcolm Muggeridge (1969)

The Great White Silence – regie Herbert Ponting (1924)

Scott of the Antarctic – regie Charles Frend (1948)

The Savior for Sale – Da Vinci's Lost Masterpiece – documentar regizat de Antoine Viktine (2021)

The King – regie David Michôd (2019)

This is Your Life – Douglas Bader – transmis prima oară de Thames Television în 1982 (disponibil pe YouTube)

Desert Island Discs – Douglas Bader noiembrie 1981 (BBC iplayer)

Profiling Evil – podcast The Witch Is Dead (episodul 16) – 2022

The Great Contemporary Art Bubble – Ben Lewis (documentar 2009)

The Rebel – regie Robert Day (1961)

The Turning: The Sisters Who Left (podcast)

Cautionary Tales, the Inventor Who Almost Ended the World – Tim Harford podcast

Rio Lobo – regie Howard Hawks (1970)

Rio Bravo – regie Howard Hawks (1959)

The Searchers – regie John Ford (1956)

The American West of John Ford – regie Denis Sanders, narator John Wayne, documentar (1971)

Potrivit unei vechi tradiții, NYSE se deschide și se închide zilnic cu un semnal sonor. Din 1995 încoace sunt invitați să dea acest semnal *(ring the bell)* șefii unor companii listate (în general cu ocazia unor evenimente speciale), dar și personaje publice precum atleți, artiști și personalități ca secretarul general al ONU. (n. tr.)

Servieta 24 a fost ținută de o anume Meghan Markle timp de mai multe episoade în timpul sezonului 2 al emisiunii, dar aceasta a plecat după episodul 34. Autrey a apărut în episodul 67 al aceluiași sezon. (n. a.)

Deși nu a existat peste tot acea criză de hârtie igienică de la începutul pandemiei Covid-19 pe care o menționează autorul. (n. tr.)

Celebrul cântec al formației Beatles poartă numele unui cămin de copii al Armatei Salvării din apropierea casei unde John

Lennon a copilărit. In 1966, Lennon a compus cântecul cu acest nume în amintirea acelui loc al copilăriei. (n. tr.)

Eroii societali sunt cei care au fost identificați de istorici, politicieni, societate și tradiție să fie icoanele noastre. (n. a.)

Cartofi prăjiți cu un sos picant alături (n. tr.)

Există oarecare dubii că Negri și Valentino erau într-adevăr logodiți; unica dovadă este cuvântul nu întotdeauna demn de crezare al lui Negri. (n. a.)

Cel mai cunoscut rol al său (n. a.)

Cuvânt compus din rusescul *aghitația* și *propaganda*, derivat din numele Departamentului de agitație și propagandă al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. (n. a.)

Richard Todd a făcut parte din regimentul de parașutiști trimiși în Franța în 6 iunie 1944. În timpul bătăliei pentru capturarea podului Pegasus (podul de la Benouville) de lângă Caen, l-a întâlnit pe maiorul John Howard și a luptat împotriva trupelor Wehrmachtului. În 1962, Todd avea să joace rolul lui Howard în *Ziua cea mai lungă*, filmul dedicat Zilei Z. (n. a.)

Mackenzie, S.P., *Bader's War*, 2008, p. 165 (n. a.)

În engleză, *fucker*, „futangiu", se pronunță asemănător cu Fokker, numele avionului german. (n. tr.)

Personaj de comedie care parodiază personalitățile televiziunii britanice. (n. tr.)

Numeroși biografi și autori de dicționare au susținut că Bader tatăl ar fi murit în spitalul de la Saint-Omer, din care avea să evadeze Douglas mai târziu. Unii pretind chiar că ar fi înmormântat acolo, povestea fiind reluată de Bader însuși în cartea sa *This Is Your Life*. Ceea ce nu este adevărat. Maiorul Bader a murit la Bruxelles în 1922, iar mormântul său se află în cimitirul comunal din Bruxelles în apropierea monumentului de la Waterloo. (n. a.)

Grad echivalent celui de căpitan în armata terestră, superior celui de *flying officer* și inferior celui de *squadron leader* (conducător de escadrilă) (n. tr.)

Ca să-i oblojească egoul, germanii l-au scos mai târziu în față pe cel mai temerar pilot din Luftwaffe pe care l-au putut găsi, spunându-i lui Bader că acesta l-a lovit. (n. a.)

Folosit de prizonierii tuturor naționalităților, era un soi de joc în care prizonierul, asigurându-se că nu se pune în pericol, îl atrage într-un joc al minții pe gardian sau acționează în așa fel încât să-l întărâte ori să-l enerveze până când acesta își iese din fire. (n. tr.)

Mackenzie, S.P., *Bader's War*, 2008, p. 144 (n. a.)

Franks, N., *Fighter Leader: Story of Wing Commander Ian Gleed*, 1978, p. 13 (n. a.)

„Omul de Piltdown" a fost, în 1912, o fraudă arheologică a unui paleontolog amator pe nume Charles Dawson, care pretindea că găsise fragmente osoase ce reprezentau „veriga lipsă". La momentul conferinței, nu se știa că era vorba de o fraudă, adevărul ieșind la iveală abia în anii 1950. (n. a.)

Levick a studiat pinguinii din regiune și a constatat că existau relații sexuale între pinguinii de sex bărbătesc. Raportul său a fost considerat atât de șocant, încât nu a mai fost publicat. Levick însuși era homosexual. (n. a.)

Medalie conferită de RAF pentru „o acțiune sau acțiuni valoroase ... împotriva inamicului". (n. a.)

Bourne, S., *Fighting Proud: the Untold Story of the Gay Men Who Served in Two World Wars*, 2017, p. 100 (n. a.)

Ordinul se acordă ofițerilor de rang mai înalt, fiind considerat imediat sub Victoria Cross în termeni de curaj. În al Doilea Război Mondial au fost conferite doar 4 880 de ordine față de 10 776 de Cruci Militare (Military Cross). (n. a.)

Acronime pentru ordinele și medaliile conferite lui Bader: Commander of the British Empire; Distinguished Service Order with a Bar; Distinguished Fire Cross with a Bar (n. tr.)

În acest scop, în 1974, în ajunul scandalului Watergate, Connally a plecat de la democrați și s-a alăturat republicanilor în speranța de a deveni un candidat republican la președinție. Această mișcare bizară i-a dat ocazia lui Yarborough să glumească: „Este prima oară în istoria omenirii când un șobolan s-a urcat pe o corabie care se scufundă". (n. a.)

Aaronovitch, D., *Voodoo Histories*, 2009, p. 120 (n. a.)

În engleză în original, autorul folosește cuvântul „patsy", explicând că este termenul argotic pentru „țap ispășitor". (n. tr.)

Mai târziu, Marina și-a schimbat părerea, devenind tot mai paranoică, susținând că i se asculta telefonul și că CIA o urmărea. În momentul scrierii acestei cărți, continuă să trăiască într-o zonă rurală a Texasului. (n. a.)

Infama ucidere a băiatului de paisprezece ani Bobbie Franks de către doi studenți ai Universității din Chicago, care erau obsedați de Nietzsche, a inspirat filmul lui Alfred Hitchcock *Funia*. (n. a.)

Legea ce interzice discriminarea pe bază de rasă, culoare, religie, sex ori origine. (n. tr.)

În 1963, JFK a ajuns unicul președinte căruia i s-a făcut un film biografic în timp ce era în funcție. Avându-l ca interpret al

tânărului locotenent pe actorul Cliff Robertson, în vârstă de treizeci și nouă de ani, filmul de 140 de minute, care a primit și acordul final din partea Casei Albe, se remarcă doar prin faptul că nici unul dintre actorii de culoare nu a fost menționat. (n. a.)

Teddy Roosevelt avea patruzeci și doi de ani, dar a devenit președinte după asasinarea lui William McKinley, a cărui moarte în martie 1901 a dat naștere inevitabilelor teorii conspiraționiste. (n. a.)

Există teorii conspiraționiste cu nemiluita, dar cel mai probabil că au fost instalate ca să-i ușureze sarcina lui Ted Sorensen de a-i scrie memoriile. (n. a.)

Anderson, H.L., *Che Guevara: A Revolutionary Life*, 1997, p. 33 (n. a.)

Anderson, J.L., *Che Guevara: A Revolutionary Life*, 1997, pp. 77–78 (n. a.)

Che se poate traduce prin „camarad" sau „frate", dar se folosește și cu sensul de „hei". (n. a.)

Numită astfel după una dintre cele mai amatoristice tentative de a înlătura un regim, în 1953, când Fidel Castro, candidat în alegerile ce fuseseră anulate de Batista, a condus un atac prost organizat și în mare parte spontan asupra unei garnizoane, folosind un spital de vizavi drept bază. (n. a.)

În realitate, Maria von Trapp și căpitanul erau deja căsătoriți de 11 ani când Germania a invadat Austria, iar în 1938 copiii aveau vârste cuprinse între opt ani (Eleanore) și douăzeci și șapte de ani (Rupert). (n. a.)

Un film despre niște femei care rămân însărcinate în mod misterios și dau naștere unor urmași identici. În 1983, hitul lui Bonnie Tyler „Total Eclipse of the Heart" i-a adus un omagiu. Ca să fiu sincer, când am început să scriu cartea aceasta, nu aveam habar că solista galeză avea să fie atât de proeminentă. (n. a.)

Teosofia este o doctrină neobișnuită prin aceea că este una dintre puținele mișcări religioase create de o femeie – o mistică de origine rusă pe nume Elena Blavațki. Teosofia este o credință bazată pe un amestec de elemente de spiritism, budism, brahmanism și reîncarnare. Nu are un sistem real dincolo de credința într-un „crez universal" al frăției ce va lega oameni de orice rasă, credință și sex. (n. a.)

În engleză „'Ow's about that!" (n. tr.)

În albaneză, „boboc de trandafir", nume ce i-a fost probabil dat de părinții ei naționaliști în semn de protest simbolic. Orson Welles ar fi înțeles. (n. a.)

Come Be My Ligt, 2008, p. 209 (n. a.)

Maica Tereza era obsedată, s-ar putea spune, dependentă de euharistie, la care participa cu orice ocazie. (n. a.)

Ne-evrei onorați de Yad Vashem pentru salvarea evreilor în timpul Holocaustului (n. a.)

Boyd insistă că numele a fost doar o coincidență fericită și nu ales deliberat. În ultimii ani, a afirmat și că Lister se număra printre inițiați, ceea ce acesta neagă insistând că nu a primit nici un fel de pont. (n. a.)

Prin artă contemporană piața înțelege orice formă de artă produsă după 1945 – așadar, totul de la Francis Bacon până la Tracy Emin și mai încoace. (n. a.)

Întemeiată în 1960 de artistul americano-lituanian George Maciunas, mișcarea Fluxus a fost un grup de artiști, muzicieni și poeți ale căror lucrări erau critice la adresa artei înseși, dar și neterminate. (n. a.)

Există mitul clubului celor de 27 de ani, al numeroșilor artiști talentați morți în jurul acestei vârste. Și, într-adevăr, câțiva cântăreți celebri au murit la această vârstă, dar o cercetare din 2011 întreprinsă de National Library of Medecine din SUA a arătat că, dintre cei care au murit tineri, cei mai mulți nu au murit la această vârstă. Iată un nou exemplu de apophenie. (n. a.)

25 de pisici nume Sam și o pisicuță albastră. Corect ar fi fost „named", adică „numite" sau „pe nume": *25 de pisici pe nume Sam și o pisicuță albastră*. (n. tr.)

Fotografia cu portretul lui Marilyn avea să-i dea artistului bătăi de cap legate de copyright, având în vedere că era fotografia folosită de studio pentru reclama la filmul *Niagara* (1953). Warhol a fost nevoit să cadă la înțelegere cu fotograful a cărui operă o folosise și refolosise de nenumărate ori. (n. a.)

Sherwood, A., *Authenticity*, 2022, pp. 184–185 (n. a.)

Maquis erau grupări rurale de rezistență din Franța și din Belgia, formate mai ales din tineri care se sustrăseseră de la înrolare. (n. a.)

În Tost din Silezia Superioară – ceea ce l-a făcut să exclame „Dacă asta e Silezia Superioară, cum o fi oare Silezia Inferioară?" (n. a.)

„Sfântul Mugg", numit astfel ironic de contemporanii lui. La bătrânețe, după o viață tumultoasă de plăceri pe care nu o mai putea duce, a îmbrățișat cu fervoare religia catolică. (n. tr.)

Cu acest nume a fost înregistrată probabil în urma unei greșeli de ortografie, dar l-a păstrat toată viața, având în vedere că birocrația franceză ar fi obligat-o, în cazul în care ar fi dorit

să-l schimbe, să facă publică situația ei de la naștere într-un spital al săracilor, părinții ei fiind necăsătoriți. (n. a.)

Madsen, A., *Chanel: A Woman of Her Own*, 2015, p. 13 (n. a.)

Desigur o rudă extrem de îndepărtată a lui Bendor Grosvenor din capitolul anterior. (n. a.)

Iahtul *Cutty Sark* nu este același cu corabia expusă actualmente la Greenwich, lângă Londra. Corabia din Greenwich a avut la origine numele de *Cutty Sark*, dar a fost redenumită *Ferreira* în 1895 și înregistrată ca atare de proprietarii ei portughezi, astfel că numele a devenit liber pentru a fi preluat de Grosvenor. (n. a.)

Churchill a declarat de fapt: „Domnul Gandhi, un avocat răzvrătit format la Middle Temple, pozând acum drept fachir de un soi bine cunoscut în Orient, urcând pe jumătate despuiat pe scările palatului viceregelui". (n. a.)

A murit în 9 octombrie 2023, la vârsta de nouăzeci și doi de ani. (n. tr.)

Lord Nelson a murit la patruzeci și șapte de ani – fiind doar cu un an mai bătrân decât JFK atunci când a fost asasinat. (n. a.)

Puteți să admirați haina lui Nelson, o gaură de la o muschetă și toate celelalte la National Maritime Museum din Greenwich, la doi kilometri depărtare de locul unde eu scriu toate acestea. Un bărbat înalt poate fi adesea văzut stând în fața vitrinei cu pricina, mormăind, „Ce naiba a fost în capul lui". Dacă mă vedeți, salutați-mă vă rog. (n. a.)

Din turcesul „qismet" ori cuvântul arab „qismah/qismat" care înseamnă soartă. (n. a.)

Cea mai cunoscută reprezentare a șarjei, și cea care ne vine imediat în minte, fiind și cel mai des reprodusă odată cu descrierea evenimentului, nu se referă de fapt la atacul brigăzii ușoare. Tabloul, pictat de Elizabeth Butler, este intitulat *Scoția întotdeauna* și înfățișează o șarjă a Royal Scots Greys de la Waterloo în 1815. (n. a.)

Massalia, azi Marsilia, a fost o colonie grecească pe coasta de sud a Franței de azi, întemeiată la 600 î.e.n.; este cel mai vechi oraș locuit al Franței și unul dintre cele mai vechi din Europa. (n. a.)

Cunoscută și ca WWF, deși inițialele reprezintă acum World Wide Fund for Nature. (n. a.)

Evans era galez, iar Bowers scoțian, dar în 1912, englezii nu dădeau prea multă atenție acestor detalii. (n. a.)

Huntford, R., *Scott and Amundsen*, 1979, p. 528 (n. a.)

Mișcare originară din Statele Unite care susține că Donald Trump este un agent sub acoperire care luptă împotriva

cercurilor pedofile. Chiar așa. Există oameni care cred acest lucru. (n. a.)

Operation London Bridge era numele (știut de funcționari și jurnaliști) al protocolului ce urma să fie respectat în momentul morții reginei. Cum ea a murit în Scoția, acesta a devenit Operation Unicorn/Operațiunea Inorog. (n. a.)

Bobo a fost probabil cea mai apropiată prietenă și confidentă a reginei. Și-a făcut treaba atât de bine și de loial încât majoritatea oamenilor nici măcar n-au auzit de ea. (n. a.)

Cf. Shakespeare, *Henric al V-lea*, actul III, scena 1, București, Editura Univers, București, 1985, traducere de Ion Vinea (n. tr.)

Dockrays, K., *Henry V*, 2004, p. 154 (n. a.)

Primul roman australian, *Quintus Serviton*, de condamnatul Henry Savery, a apărut în 1831; prima lucrare importantă din literatura australiană a fost *For the Term of His Natural Life* de Marcus Clarke în 1870. (n. a.)

Consiliul exista din 1824, dar a fost ales (parțial) începând cu 1851. (n. a.)

Au existat două ziare cu acest nume. Cel al lui Wentworth s-a închis în 1848; celălalt există și azi. (n. a.)

Manivela a fost în continuare folosită la mașini ca metodă de back-up până în secolul XX. Ultimul tip de mașină dotată cu manivelă a fost Lada Niva rusească din 1998. (n. a.)

Standard s-a divizat în 1911, dar în anii 1920, entitatea deținută de domnul Rockefeller era în continuare numită Standard. (n. a.)

Fără ca ea să știe, alți 17 mai muriseră, iar mii de alți oameni fuseseră intoxicați. (n. a.)

Studiul lui Kehoe avea să determine atitudinea față de TEL în următoarele cinci decenii. (n. a.)

Atacuri *ad hominem* – ultima opțiune a lacheilor establishmentului. A fost mai simplu pentru Kehoe să atace și să ridiculizeze un rival și să respingă munca acestuia decât să cerceteze. (n. a.)

Doar avioanele cu elice au fost exceptate. (n. a.)

Hoover înseamnă „aspirator", fiind totodată și numele unei celebre companii producătoare de aspiratoare. (n. tr.)

Mulțumirile mele numeroasei echipe de utilizatori ai rețelelor de socializare împreună cu care am rememorat de două ori evenimentele. A fost fascinant că majoritatea am crezut că era duminică și, din acest motiv, cei mai mulți au fost convinși că se dăduse *Chisum*. Efectul Mandela în acțiune. (n. a.)

Cea mai înaltă distincție conferită unui civil ori polițist pentru curaj (n. a.)

MI9 a fost un departamente ultrasecret al Ministerului de Război din anii 1940, însărcinat să ajute soldații Aliaților să scape din spatele liniilor inamice. Printre colegii lui Neave s-a numărat Michael Bentine, care mai târziu s-a alăturat faimosului grup comic The Goons. (n. a.)

Stil de surf în care performerul stă întins pe planșă (n. a.)

Dar povestea despre copacul cu spaghete e adevărată. (n. a.)